

อภิญญา

เล่ม ๒

โดย

พร รัตน์สุวรรณ

อภิญา

เล่ม ๒

พร รัตนสุวรรณ

จัดพิมพ์โดย
สำนักค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์

ราคา ๒๐๐ บาท

มโนปุพพงคมา ธรรมมา

สำนักคั่นคว่าทางวิญญาณ

หนังสือ

ผู้เขียน

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ครั้งที่ ๑

เจ้าของผลงาน

ผู้อำนวยการ

บรรณาธิการ

ผู้จัดการ

ผู้จัดทำทุน

ผู้จัดรูปเล่มหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

ผู้ออกแบบปก

คณะพิสูจน์อักษร

ผู้ประสานงาน

ผู้ให้คำปรึกษาเรื่องหนังสืออิเล็กทรอนิกส์

เจ้าของลิขสิทธิ์

อภิญญา เล่ม ๒

พร รัตนสุวรรณ

มกราคม ๒๕๖๔

สำนักคั่นคว่าทางวิญญาณ

ศรีเพ็ญ จัตตะศรี

ผ่องผิว พัฒนประภาพันธุ์

ทวี ลีลาเวชบุตร

ชลิกา โรจนโกศล

ศมานันท์ ถนัดธรรมกุล

มนตรา ธาดาชัยสินทวี

สำนักคั่นคว่าทางวิญญาณ

สอาด แก้วเกษ

สุภาณี หงส์เงิน

ทวี ลีลาเวชบุตร

กิตติ รัตนศรีวิจิตร

นริศ เร Chiangแสน

ศุภกฤต ลีลาเวชบุตร

พงษ์เพชร อมรสิทธิ์

ดร.นันทพล โรจนโกศล

มูลนิธิพร รัตนสุวรรณ

๔๗/๒ ถ.สามเสน บางลำพู

กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

โทร. ๐ ๒๒๘๒ ๒๐๒๕

สถิติการพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง พ.ศ. ๒๕๓๔ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่สอง ” ๒๕๖๔ หนังสืออิเล็กทรอนิกส์
(E-Book)

คำนำ

อภิธานมี ๖ อย่าง คือ อธิธิวิธี ทิพยไสตญาณ
เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสติญาณ
จตุปปาตญาณ และ อาสวักขญาณ และหนังสือว่า
ด้วยอภิธานทั้ง ๖ นี้ ได้แบ่งออกเป็น ๓ เล่ม เล่มที่ ๑ ว่า
ด้วยเรื่อง อธิธิวิธี มโนมยิทธิ บุพเพนิวาสานุสติญาณ
และ จตุปปาตญาณ อันที่จริงเรื่อง มโนมยิทธิ นั้น ตาม
หลักวิชาจะรวมอยู่ในเรื่อง อธิธิวิธี แต่เพราะเหตุที่เรื่อง
นี้เป็นเรื่องสำคัญมากเรื่องหนึ่ง และมีรายละเอียดมาก
จึงได้แยกออกมาเขียนเป็นอีกหัวข้อหนึ่ง ฉะนั้นจะเห็นว่า
หนังสือเรื่องอภิธาน ๖ นั้น อภิธานเล่มที่ ๑ ได้เขียน
มาแล้ว ๓ หัวข้อ ส่วนอภิธานเล่มที่ ๒ นี้ ได้เขียนเรื่อง
เจโตปริยญาณ กับเรื่อง ทิพยไสตญาณ ซึ่งความจริง
เรื่องทิพยไสตญาณนี้ควรจะอยู่ในเล่มที่ ๑ เพราะ
ตามลำดับหัวข้อเรื่องทีกล่าวไว้ในคัมภีร์นั้นมีอย่างนี้ คือ
อธิธิวิธี ทิพยไสตญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวา-
सानุสติญาณ จตุปปาตญาณและ อาสวักขญาณ

แต่แล้วในหนังสืออภิญาเล่มที่ ๑ กลับเขียนเรื่อง
บุพพนิवासนุสติญาณ จตุปปาตญาณก่อนแล้วจึงมา
เขียนเรื่องอิทธิวิธิ และมโนมยิทธิ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยเหตุผล
ที่ว่า ขณะนี้สะดวกจะเขียนเรื่องไหนก่อน ก็เขียนเรื่อง
นั้นก่อน ฉะนั้น จึงไม่ได้เขียนเรื่องอภิญาไปตามลำดับ
หัวข้อเรื่องตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์

อีกประการหนึ่งเรื่อง **เจโตปริยญาณ** กับเรื่อง
ทิพยโสตญาณ ๒เรื่องนี้ ถ้าจะเขียนตามที่กล่าวไว้ใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็จะเป็นเรื่องสันนิษฐาน เพราะ
พระพุทธโฆษาจารย์ผู้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ ท่าน
กล่าวไว้โดยสังเขปเท่านั้นและถ้าศึกษาเฉพาะคัมภีร์
วิสุทธิมรรคอย่างเดียว ก็จะไม่รู้เรื่องทั้ง ๒ นี้โดยละเอียด
และอาจจะเกิดความเข้าใจผิดเพราะรู้แคบได้ ฉะนั้นใน
เมื่อจะเขียนเรื่องเหล่านี้อย่างสมบูรณ์ ก็จะต้องค้นคว้า
ศึกษาเรื่องเหล่านี้จากคัมภีร์อื่นๆ อีกหลายแห่ง และนั่น
ย่อมหมายถึงว่าจะต้องใช้เวลามากพอสมควร กว่าจะได้
เรื่องมาทั้งหมด ด้วยเหตุนี้จึงต้องเขียนเรื่องทั้ง ๒ นี้ใน
ภายหลัง

หนังสืออภิญาเล่มที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยเรื่อง **เจโต-
ปริยญาณ**กับเรื่อง**ทิพยโสตญาณ**นี้ เฉพาะเรื่องเจโต-
ปริยญาณก็จะเห็นว่า ข้าพเจ้าได้เพิ่มข้อความในเรื่องนี้
ออกไปอีกมาก และชี้ให้เห็นว่า เจโตปริยญาณนั้น
หมายถึง *อ่านใจหรือรู้ความนึกคิดในใจ* *รู้นิสัยสันดาน*
รู้จริต *ตลอดทั้งรู้คุณธรรมและอธรรมที่มีอยู่ในใจ*
อุปนิสัยใจคอทุกอย่างและการที่พระพุทธรเจ้าทรงรู้
ภาษาสัตว์ทุกชนิด ก็เพราะทรงอ่านใจของสัตว์ได้จึงรู้
ว่าในขณะที่สัตว์ร้องออกเสียงมาอย่างนั้นอย่างนี้ หรือ
แสดงกิริยาอย่างนั้นอย่างนี้ มีความหมายอย่างไร ก็
เพราะพระองค์ทรงอ่านใจของสัตว์ได้ และการที่
พระพุทธรเจ้าทรงสนทนาเจรจากับเทวดาทั้งหลายได้ *รู้*
ความในใจของเทวดาทั้งหลายได้ ก็เพราะทรงอ่านใจ
ของเทวดาทั้งหลายได้ และการที่พระองค์ทรงรู้ว่า *ใคร*
สอนได้ใครสอนไม่ได้ จะสอนได้แค่ไหนอย่างไร หรือจะ
ทรงสอนอย่างไร ผู้ฟังจึงจะสามารถเข้าใจและยอมรับ
ได้ หรือการที่พระองค์ทรงสามารถแสดงธรรมให้ผู้ฟัง
เกิดความรื่นเริงเกิดความกล้าหาญเกิดศรัทธา ก็
เพราะพระองค์ทรงอ่านใจของผู้อื่นได้ โดยที่ผู้คนที่

รวมกันอยู่มากๆในที่ประชุมคนไหนเป็นคนดี คนไหนเป็นคนไม่ดี คนไหนตายแล้วจะไปสู่สุคติหรือทุคติ ก็เพราะทรงอ่านใจของคนเหล่านั้นได้ จากหลักฐานต่างๆ ที่นำมาเขียนไว้ในหนังสือเล่มนี้ จะเห็นว่า เจโต-ปริยญาณนั้นมีความหมายกว้างขวางมาก และเป็นอภิญญาที่พระองค์ทรงใช้อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นจึงนับว่าอภิญญาข้อนี้มีประโยชน์มาก และจำเป็นมากที่จะต้องมิให้มีไม่ได้

และนอกจากนี้วิธีฝึกเพื่อให้เกิดเจโตปริยญาณนั้น ถ้าศึกษาแค่เพียงจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างเดียว ก็จะเกิดความเข้าใจผิดด้วย เพราะวิธีปฏิบัติตามที่พระพุทธ-โฆษาจารย์อธิบายไว้ นั้นไม่ตรงกับวิธีที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ในประเด็นนี้ ข้าพเจ้าก็อธิบายไว้อย่างชัดเจนและที่สำคัญที่สุดก็คือการอธิบายเรื่องนี้ ได้ยกหลักฐานจากในคัมภีร์ไว้ทุกแห่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องที่ข้าพเจ้าอธิบายนอกเหนือไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค นั้น เป็นเรื่องที่มีหลักฐาน ไม่ใช่เป็นความเห็นส่วนตัว และนอกจากนี้ยังอธิบายให้เห็นว่า การที่จะได้อภิญญาข้อใดข้อหนึ่งนั้น จะต้องได้อภิญญาข้ออื่น ๆ ด้วยเช่น

ในกรณีที่อ่านใจของคนอื่นได้นั้น จะต้องสามารถแผ่
 รั้งไปถึงผู้อื่นได้ และสามารถมองเห็นรังสีที่แผ่ออกมา
 จากใจของผู้อื่นได้ อย่างนี้เป็นต้น จากการศึกษา
 ค้นคว้าเรื่องเจโตปริยญาณอย่างกว้างขวางนี้ ทำให้เกิด
 ความเข้าใจในอภิญญาข้ออื่น ๆ ขึ้นอีกมาก และเท่าที่
 อธิบายไว้ในหนังสือเล่มนี้ ถ้าผู้อ่าน ๆ ด้วยความพิถี
 พิจารณาอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นว่าเรื่องที่เขียนไว้ใน
 หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องที่สมบูรณ์ยิ่งกว่าหนังสือใด ๆ ที่
 เคยเขียนเรื่องนี้กันมาแล้ว แม้แต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ยัง
 รวบรวมเรื่องเจโตปริยญาณมากล่าวไว้ไม่ละเอียด
 เท่ากับที่ข้าพเจ้าได้เขียนไว้

อีกหนึ่งเรื่อง **ทิพยโสตญาณ** ก็เช่นเดียวกัน ข้าพเจ้า
 ได้อธิบายไว้อย่างละเอียดเช่นเดียวกับเรื่องเจโตปริย
 ญาณและนอกจากนี้ในหนังสืออภิญญาเล่ม ๒ นี้ ยังได้
 อธิบายเรื่อง **บุพเพนิวาสานุสติญาณและจตุปปาต-**
ญาณเพิ่มเติมขึ้นอีกมาก และยังได้อธิบายให้เห็นว่า
บุพเพนิวาสานุสติญาณกับจตุปปาตญาณนั้นเป็น
พื้นฐานสำคัญมากในอันที่จะบรรลุอัสวักขญาณ ซึ่ง
 ถ้าพระองค์ไม่ทรงบรรลุญาณทั้ง ๒ นี้มาก่อนแล้ว ก็ไม่

อาจจะทรงบรรลุนิยามที่สมควรได้ ประเด็นนี้นับว่าสำคัญมากด้วย คนที่จะเจริญวิปัสสนาเพื่อให้บรรลุผลนั้น ถ้าพื้นฐานความรู้และความเชื่อไม่พอ ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในเรื่องกฎของกรรมแล้ว ก็ไม่อาจมีญาณที่แจ้งกล้าพอที่จะตัดกิเลสในสันดานได้ หรือพูดง่าย ๆ ว่า ผู้ใดถ้าไม่เชื่ออย่างสนิท และไม่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า คนเราถ้ายังมีกิเลสอยู่ในสันดานเมื่อตายแล้วก็ยังจะต้องเกิดอีกและจากกิเลสที่มีอยู่ในสันดานอย่างหนาแน่นและละเอียดยากอย่างยິงนั้น คือข้อพิสูจน์ที่แสดงให้เห็นว่าคนเราเคยเกิดมาแล้วนับชาติไม่ถ้วนคือนับเป็นอสงไขยกัปที่เดียว ใครจะเกิดมาเป็นอะไร หรือเกิดมาเป็นอย่างไร จะเกิดในสุคติหรือทุคติ จะเกิดมาดีหรือชั่วอย่างไร ก็สุดแล้วแต่กรรม กรรมเท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดให้คนเราเป็นอะไรหรือเป็นอย่างไร

ขอได้โปรดจำไว้ให้ดีกว่า ผู้ที่จะละกิเลสในสันดานได้ขาดจริง ๆ นั้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจและความเชื่อในเรื่องนี้อย่างลึกซึ้ง เชื่ออย่างสนิทเป็น

พื้นฐานก่อนมิฉะนั้นก็จะไม่สามารถมีญาณที่แก้กัฬา
พอที่จะทำให้อกิเลสในสันดานหมดสิ้นไปได้

ด้วยเหตุที่อธิบาย เรื่องบุพเพนิวาสานุสติญาณ
และจตุปปาตญาณมีความสำคัญดังที่กล่าวมาจึงได้นำ
เรื่องทั้ง ๒ นี้มาอธิบายเพิ่มเติมอีก ขอให้ท่านดูจาก
สารบาญในอธิบายเล่ม ๒ นี้แล้วก็จะรู้ได้เองว่า
ข้าพเจ้าได้อธิบายเรื่องนี้เพิ่มเติมอะไรบ้าง

อธิบายเล่ม ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่อง บุพเพนิวาสานุ-
สติญาณ จตุปปาตญาณ มโนมยิทธิ และอิทธิวิธินั้น ครั้ง
แรกได้เขียนลงในหนังสือวิญญาณซึ่งเป็นนิตยสารราย
เดือน (๒ เดือนออก ๑ เล่ม) ตั้งแต่ฉบับเดือนมกราคม-
กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ จนกระทั่งถึงฉบับเดือนมกราคม-
เมษายน ๒๕๒๖ คือใช้เวลาถึง ๔ ปีจึงได้รวบรวมพิมพ์
เป็นเล่ม ส่วนอธิบายเล่ม ๒ ซึ่งว่าด้วยเรื่องเจโตปริย
ญาณ กับเรื่องทิพยโสตญาณนี้ ได้เริ่มเขียนลงในหนังสือ
วิญญาณฉบับเดือนมกราคม-เมษายน ๒๕๓๔ จนถึง
เดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๔ และจะนำลงใน
หนังสือวิญญาณปี ๒๕๓๕ ต่อไปอีก ๒ เล่มคือฉบับ

เดือน มกราคม-กุมภาพันธ์, มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๕
แล้วจะหยุดลงเพียงแค่นี้ ส่วนข้อความที่เหลือจนกระทั่ง
จบนั้นได้นำมารวบรวมพิมพ์เป็นเล่มแล้วทั้งนี้เพื่อมิให้
ผู้อ่านต้องรอนาน

ฉะนั้นหนังสืออภิญญาเล่ม๒ นี้ จะพิมพ์ออกมาได้
เร็ว และจะเสร็จเป็นเล่มเรียบร้อยภายในต้นปี ๒๕๓๕
และเมื่อทำหนังสืออภิญญาเล่ม ๒ นี้เสร็จแล้ว ก็จะใช้
อภิญญาเล่ม ๓ ซึ่งว่าด้วยเรื่องอัสวักขยญาณ ออกมา
ให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ และเข้าใจว่าหนังสืออภิญญา
เล่ม ๓ นี้ คงจะเสร็จภายในปี ๒๕๓๕ เพราะเรื่องนี้ได้
เขียนขึ้นมาบ้างแล้ว ซึ่งถ้าไม่มีอะไรเป็นอุปสรรคแล้ว
หนังสืออภิญญาเล่ม ๓ นี้ จะต้องเสร็จภายในเดือน
มิถุนายน ๒๕๓๕ แน่แน่นอน.

พร รัตน์สุวรรณ

๑๗/ ธันวาคม ๒๕๓๔

สำนักคัมภีร์ทางวิญญาณ

๔๗/๒ ถนนสามเสน บางลำภู กรุงเทพมหานคร

โทร. ๐-๒๒๘๒-๒๐๒๕ เข้าตรอกข้างร้านตัดเสื้อมิตรชาย

สารบัญ

เจโตปริยญาณ

หน้า

พุทธพจน์เรื่องเจโตปริยญาณ	๑
เจโตปริยญาณคือการอ่านใจผู้อื่นได้ทุกอย่าง	๓/
ไม่มีสิ่งใดที่ผู้อื่นรู้ แต่พระตถาคตไม่ทรงรู้ ไม่มี	๑๐
พระพุทธเจ้าทรงรู้คติของสัตว์ทั้งหลายได้	
ด้วยเจโตปริยญาณและทิพยจักขุญาณ	๒๒
พระพุทธเจ้าทรงทราบความนึกคิด	
และชื่อของเทวดาได้ทุกอย่าง	๓๖
พระพุทธเจ้าทรงทราบจริตทั้ง ๖	
ของมนุษย์และเทวดาทุกอย่าง	๔๑
พระพุทธเจ้าทรงทราบภาษาสัตว์ทุกชนิด	๔๓
ใครเป็นคนดีหรือไม่ดี ก็รู้ได้ด้วยเจโตปริยญาณ	๔๕
ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณ แม้จะอยู่ห่างไกลกัน	
ก็สนทนากันได้	๕๒
ผู้ที่มีภูมิธรรมต่ำ แม้จะได้เจโตปริยญาณ ก็ไม่อาจ	
จะรู้ใจของผู้ที่มีภูมิธรรมสูงกว่า-สัมปสาทนียสูตร	๕๙

ปุถุชนแม้จะได้เจโตปริยญาณ ก็ไม่อาจจะรู้ใจของพระอริยบุคคล	๖๘
ปุถุชนกับพระอริยบุคคลมีสังขารในพุทธคุณ ไม่เหมือนกัน	๓/๐
พระพุทธคุณมีมากเหมือนน้ำในมหาสมุทร ผู้ได้เจโตปริยญาณ แม้ถามปัญหาในใจก็รู้ได้ และเรื่องพราหมณ์พาวรี	๓/๓ ๘๓/
วิธีฝึกเพื่อให้ได้เจโตปริยญาณ	๑๐๔
ติดต่อกับอรุณพรหมได้ก็โดยอาศัยเจโตปริยญาณ	๑๑๖
คนที่จริตไม่เหมือนกัน สีของโลหิตในหัวใจ ก็จะไม่เหมือนกัน	๑๑๘
สีของโลหิตก็คือรังสีที่ออกมาจากจิต	๑๒๑
หทัยวัตถุคืออสมอง	๑๒๕
เจโตปริยญาณและคำอธิบายของพระสารีบุตร	๑๓๖
เจโตปริยญาณจากปฏิสัมภิทามรรค	๑๔๔
คำอธิบายจากอรรถกถา สัทธัมมปกาสินี	๑๔๘
หมายเหตุท้ายเรื่องเจโตปริยญาณ	๑๕๓/

ทิพยโสตญาณ

คำปรารภ	๑๖๓
พุทธพจน์ในเรื่องทิพยโสตญาณ	๑๖๕
คำอธิบายจากวิสุทธิมรรค	๑๖๙
ทิพยโสตของเทวดาเกิดขึ้นเพราะโสตประสาท ของเทวดาบริสุทธิ์ และเพราะสุจริตกรรม	๑๗๔
เทวดาทั้งหลายมีขอบเขตของทิพยโสตไม่เหมือนกัน	๑๗๘
ทิพยโสตของเทวดาเกิดขึ้นเพราะพ้นจาก อุปกิเลส คือโรคต่าง ๆ	๑๘๐
ทิพยโสตของภิกษุเกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งวิริยภาวนา	๑๘๑
คำอธิบายเรื่องทิพยโสตตามคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา ผู้ได้ทิพยโสตย่อมได้ยินเสียงทั้งของมนุษย์และ เทวดา ทั้งเสียงที่เบาที่สุดหรือไกลที่สุดก็ได้	๑๘๖
วิธีทำทิพยโสต	๑๘๙
วิธีทำทิพยโสต แปลตามสำนวนบาลี	๑๙๔
วิธีฝึกทิพยโสตกับวิธีฝึกบุพพนิवासานุสติญาณ มีหลักเกณฑ์เหมือนกัน	๑๙๙

วิธีฝึกการระลึกชาติตามที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค	๒๐๑
วิธีทำบุพเพนิวาสานุสติญาณ แปลตามสำนวนบาลี	๒๐๓
ความรู้ตอนที่บุพเพนิวาสานุสติญาณเกิด	๒๐๓/
วิธีทำบุพเพนิวาสานุสติญาณแปลตามสำนวนบาลี	๒๐๙
พระพุทธเจ้าสามารถพุดให้แสนโกฏิจักรวาลได้ยืน	๒๑๓
การระลึกชาติก็ต้องอาศัยแสงสว่างที่เกิดในใจ	๒๑๕
ตัวอย่างการระลึกชาติของพระพุทธเจ้า เช่น	
ตรัสถึงอดีตของเมืองกุสินารา	๒๒๑
ตัวอย่างการระลึกชาติ หุทิพย์ ตาทิพย์ในปัจจุบัน	๒๒๕
ผู้ที่ระลึกชาติได้ก็สามารถจะรู้อะไรได้สารพัด	๒๓๕
เหตุไรการระลึกชาติของแต่ละบุคคล	
จึงไม่เหมือนกัน	๒๓๗/
ทิพยจักขุจะเกิดก็ต้องอาศัยแสงสว่าง	๒๔๐
ทิพยจักขุจะเกิดขึ้นเมื่อไร	๒๔๓
วิธีทำทิพยจักขุแปลตามสำนวนบาลี	๒๔๖
อาโลกกสิณเหมาะสำหรับทิพยจักขุ	๒๔๗/
อุปมาเกี่ยวกับเรื่องทิพยจักขุ	๒๔๙

สัญลักษณ์ที่แสดงว่าทิพยจักขุเกิด	๒๕๐
ทิพยจักขุเป็นอันตรายแก่ปุถุชน	๒๕๐
ลำดับความเกิดแห่งทิพยจักขุ	๒๕๑
คำอธิบายเรื่องอาโลกกสิณเหมาะสำหรับทิพยจักขุ	๒๕๘
แสงที่เกิดจากสมาธิสามารถผ่านทะลุแผ่นดิน แม่น้ำ ภูเขา ไปไกลถึงในจักรวาลอื่นก็ได้	๒๖๓
จิตไปได้เร็วยิ่งกว่าแสง	๒๖๔
คนเราเมื่อจุติแล้วก็ปฏิสนธิทันที	๒๖๕
เรื่องฉัพพัฏฐนรังสี	๒๖๖
ลำดับเรื่องจากวันตรัสรู้ถึงวันที่พระพุทธเจ้า	๒๖๖, ๒๘๔
ตัดสินพระทัยว่าจะทรงสั่งสอนเวเนยยสัตว์	๒๙๒, ๓๑๐
ลำดับของเรื่องนี้ คัมภีร์อัฐสุสาสินี	
กับคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ ขัดแย้งกันบางอย่าง	๒๘๔
พุทธอุทยานอันแรก ที่ทรงเปล่งในเวลารุ่งอรุณ	
แห่งวันตรัสรู้ คือ อเนกชาติสังสารี ฯลฯ	๓๐๑
พุทธอุทยานครั้งที่ ๒ ยหา หเว ปาตุภวนฺติ ฯลฯ	
ทรงเปล่งในราตรีแห่งวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๖	๒๙๔

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจกสมุขปาทใน
 ยามที่ ๓ แห่งราตรีวันวิสาขะ ๓๐๑
 และทรงพิจารณาอีกตลอดยามทั้ง ๓
 แห่งราตรีวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ๒๙๒, ๒๙๔
 และทรงพิจารณาอีกครั้งในสัปดาห์ที่ ๘
 ณ ที่ต้นขอขपालนิโครธ เป็นสัปดาห์ที่ทรงตัดสินใจ
 พระทัยว่า จะทรงสั่งสอนเวเนยยสัตว์ ๓๐๙, ๖๑๔
 พระพุทธเจ้าเสด็จจากต้นโพธิ์ตรัสรู้แล้ว
 มิได้เสด็จไปที่ต้นขอขपालนิโครธคือต้นไทร
 ทันที่ เป็นเพราะอะไร ๓๑๗
 สัพพัญญุตญาณโดยส่วนเดียว
 ย่อมได้โอกาสในมหาปรกณ ๓๒๑
 โภธิสัพพัญญูปริวรรค จากปฐมสมโพธิ ๓๒๓
 พระรัศมีแผ่ซ่านออกมากหรือน้อยแค่ไหน
 อยางไร ขึ้นอยู่กับจิต ๓๓๔
 เรื่องมัญญุคุณทลีเรื่องพระมหากัปปินะ ๓๓๘
 ฉัพพัตถนรังษีที่ทรงเปล่งในขณะที่เสด็จเดินทางมา
 เมืองพาราณสี, พบอุปกาชวก, และในขณะที่
 เสด็จมาหาพระปัญจวัคคีย์ ๓๔๐-๓๔๘

คยา สถานที่ที่พระองค์ทรงพบอุปกาชีวกนั้น	
คือแม่น้ำคยา หรือหมู่บ้านคยา	๓๕๕
มหัศจรรย์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระโพธิสัตว์	
เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา	๓๖๑
โลกันตนรกอยู่ที่ไหน	๓๖๗
บทสรุป, คำว่าสยัมภัญญาสจฺฉิกตฺวา ปเวเทสิ	
หมายความว่าอย่างไร	๓๗๒-๓๗๓
เรื่องชฎิล ๓ พี่น้อง	๓๗๘
ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อปราบ	
ทิวณฺณมานะของชฎิล	๓๗๘
ปาฏิหาริย์บังหวนควันและพ่นไฟ	๓๗๘
ปาฏิหาริย์พ่นไฟและเปล่งฉัพพรรณรังสี	๓๗๙
ทำวมหาราชมาเฝ้า	๓๘๑
ทำวสักกเทวราชมาเฝ้า	๓๘๓
ทำวสหัมบดีพรหมมาเฝ้า	๓๘๔
เสด็จไปบิณฑบาตที่อุตตรกुरुทวีป	๓๘๕
ปาฏิหาริย์เกี่ยวกับผ้าบังสุกุล	๓๘๘
ปาฏิหาริย์เสด็จไปไหนมาไหนได้รวดเร็ว	๓๙๑

ปาฏิหาริย์เรื่องการผ่าฟืน	๓๙๔
ปาฏิหาริย์เรื่องการก่อไฟ	๓๙๕
ปาฏิหาริย์เรื่องการดับไฟ	๓๙๖
ปาฏิหาริย์ทรงเนรมิตกองไฟไว้ให้ผิง	๓๙๗
ปาฏิหาริย์บันดาลมิให้น้ำท่วม	๓๙๘
ชฎิลทูลขอบรรพชาและอุปสมบท	๓๙๙
วินิจฉัยเรื่องพญานาคพันคว้นและไฟ	๔๐๔
เรื่องชฎิล ๓ พี่น้องจากปฐมสมโพธิ	
ฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ	๔๑๒
อุรุเวลปาฏิหาริยกถา จากวินัยปิฎก	๔๒๖
วินิจฉัยปาฏิหาริย์เก็บผลหว่าและผลไม้อื่น ๆ	
มาจากป่าหิมพานต์	๔๓๔
เหตุไรจึงนำเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่พระพุทธ- เจ้าทรงแสดงแก่พวกชฎิลมาเป็นบทสรูป	๔๓๕
ผู้ปฏิเสธอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า	
จะมีผลเสียหายอย่างไรบ้าง	๔๓๘
เรื่องในวันตรัสรู้ จากปฐมสมโพธิ	
ฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ	๔๔๑

เรื่องในวันตรัสรู้ จากปฐมสมโพธิ	
ฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว)	๔๕๑
ข้อสังเกตจากปฐมสมโพธิทั้ง ๒ ฉบับ	๔๖๕
เหตุไรพระพุทธองค์จึงทรงเลิกทุกกรกิริยา	๔๖๗
ทรงได้บรรลุฌาน ๔	๔๖๘
ทรงได้บุพเพนิวาสานุสติญาณ	๔๖๙
ทรงได้จุตูปปาตญาณ	๔๗๑
ทรงได้อัสวักขมญาณ	๔๗๒
มหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงประวัติ	
ของพระพุทธเจ้าในอดีต ๗ พระองค์	๔๗๔
พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท	
เริ่มต้นจากหัวข้อไหนก่อน	๔๘๐
วิญญานมีเพราะมีนามรูป	
นามรูปมีเพราะมีวิญญาน	๔๙๓

เจโตปริยญาณ

“เรื่อง เจโตปริยญาณ ซึ่งแปลว่า ญาณที่กำหนด
รู้ซึ่งใจของผู้อื่นนี้ ส่วนมากมักจะเข้าใจกันแต่เพียงว่า
หมายถึงรู้จักจิตของผู้อื่นว่ามีราคะหรือไม่มี มีโทสะ
หรือไม่มี มีโมหะหรือไม่มี อย่างนี้เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะใน
คัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนที่อธิบายเรื่องนี้นั้น ท่านได้ยก
พุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังต่อไปนี้มาเป็นหลัก
คือข้อความที่ว่า :-

ภิกษุหนึ่งเมื่อมีจิตตั้งมั่นอย่างนี้ (คือตั้งอยู่ในจตุตถฌาน)
ซึ่งเป็นจิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีอณังคกิเลส(คือความ
อยากต่างๆ) ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควร
แก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่อย่างนี้แล้ว
จึงน้อมนำจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณคือเพื่อต้องการจะ
รู้ซึ่งใจของผู้อื่น ภิกษุหนึ่งเมื่อกำหนดจิตของสัตว์อื่น
ของบุคคลอื่นด้วยจิตของตนแล้ว ย่อมจะรู้ว่าจิตของ

สัตว์อื่นหรือของบุคคลอื่นนั้น มีราคาหรือปราศจากราคามีโทษหรือปราศจากโทษ มีโมหะหรือปราศจากโมหะมีความหดหู่เพราะถิ่นมิทระ มีความฟุ้งซ่านเพราะอุทัจจะ (หรือไม่มี) เป็นมหัคคตจิต หรือไม่เป็นมหัคคตจิต (มหัคคตจิต คือจิตที่มีกำลังมาก เพราะตั้งมั่นอยู่ในรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔) เป็นสขุต-ตรจิตหรืออนุตตรจิต (สขุตตรจิตคือจิตที่เป็นโลกิยจิต เป็นจิตซึ่งเป็นไปในภุมิ ๓ คือกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ อนุตตรจิตคือจิตที่เป็นโลกุตตระ เป็นจิตของพระอรหันบุคคล) เป็นจิตตั้งมั่น หรือไม่ตั้งมั่น (จิตตั้งมั่นหมายถึงจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ) เป็นจิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น (จิตหลุดพ้นหมายถึงหลุดพ้นด้วยวิมุตติ ๕ คือตังควิมุตติ วิกขัมภานวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ)

มหาบพิตร เปรียบเหมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มที่ชอบการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาหน้าของตนที่กระจกที่ชาวบริสุทธ์ หรือส่องดูที่ภาชนะใส่น้ำที่สะอาด

ใสแจ๋ว ถ้าที่หน้าของตนมีรอยตำหนิ เช่นมีหูดหรือมีไฝ
ฝ้า อย่างไรหรือไม่มีเลย ก็จะพึงมองเห็นชัด ข้อนี้ฉันใด
ภิกษุนั้นก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีจิตตั้งมั่นอย่างนี้ ซึ่งเป็น
จิตบริสุทธิ์ขาวผ่อง ไม่มีอณังคกิเลส ปราศจาก
อุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ถึงความไม่
หวั่นตำรงอยู่อย่างนี้แล้วจึงน้อมนำจิตไปเพื่อจะรู้ซึ่งใจ
ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่น ภิกษุนี้เมื่อกำหนดจิตของ
สัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยจิตของตนแล้ว ย่อมจะรู้ว่า
จิตของบุคคลอื่นหรือของสัตว์อื่นนั้นมีราคะ หรือ
ปราศจากราคะ ฯลฯ

มหาบพิตร นี่คือสามัญญผล คือผลของการเป็น
สมณะในธรรมวินัยนี้อย่างหนึ่ง ที่จะพึงเห็นได้ด้วย
ตนเองและนอกจากนี้ยังมีผลของการเป็นสมณะใน
ธรรมวินัยที่ดีกว่า ประณีตกว่าข้อที่กล่าวมาแล้วอีก

ข้อความที่อ้างมานี้ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าได้
ตรัสเล่าให้พระเจ้าอชาตศัตรูฟังว่าผู้ที่เข้ามาบวชเป็น
สมณะในพระธรรมวินัยของพระองค์นั้นจะพึงได้รับผล

หรือมีผลอย่างไรบ้างพระองค์ได้ตรัสเล่าถึงผลอันแรก ที่
 ผู้บวชเป็นสมณะจะพึงได้รับเป็นขั้น ๆ สูงขึ้นไปโดยลำดับ
 เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตรัสในตอนท้ายของแต่ละขั้น
 ซึ่งยังไม่ใช้ผลขั้นสูงสุดว่า **ยังมีผลของการเป็นสมณะที่
 ดีกว่าประณีตกว่านี้อีก** และขอให้สังเกตว่า **ผลทุกอย่าง
 ที่ได้รับนั้น เป็น สนุทธิปฏิภาณ คือเป็นผล ที่จะพึงเห็นได้
 ด้วยตนเองทั้งสิ้น**

อนึ่ง สำหรับผู้ที่รู้ภาษาบาลี ก็ขอให้พิจารณาจาก
 คำบาลีที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ด้วยและข้อความทั้งหมด
 ที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็คือข้อความที่แปลจากบาลีพุทธ
 พจนันต์ดังต่อไปนี้

[๑๓๕] โส เอวํ สมหาหิตเต จิตฺเต ปริสุทฺเต
 ปรีโยทาเต อนนฺตเณ วิคตฺตูปกฺกิลเส มุทฺฎเต กมฺมนิเย
 สฺสูเต อาเนญฺชปฺตฺเต เจโตปรียณาญาย จิตฺตํ อภินิหฺรติ
 อภินินฺนาเมติฯ โส ปฺรเสตฺตานํ ปฺรปฺคฺคฺลนํ เจตสา
 เจโต ปรีจฺจปฺชานาติ สฺราคํ วา จิตฺตํสฺราคํ จิตฺตฺนฺติ
 ปฺชานาติ วีตฺราคํ วา จิตฺตํ วีตฺราคํ จิตฺตฺนฺติ ปฺชานาติ
 สฺโทสํ วา จิตฺตํ สฺโทสํ จิตฺตฺนฺติ ปฺชานาติ วีตฺโทสํ

วา จิตฺตํ วีตโทลํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ สโมหํ วา จิตฺตํ สโม
 หํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ วีตโมหํ วา จิตฺตํ วีตโมหํจิตฺตน
 ตํ ปชานาติ สํชิตฺตํวา จิตฺตํ สํชิตฺตํ จิตฺตนฺตํ
 ปชานาติ วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ วิกฺขิตฺตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ
 มหคฺคตํ วา จิตฺตํ มหคฺคตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ อมหคฺคตํ
 วา จิตฺตํ อมหคฺคตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ สหฺตฺตํ วา จิตฺตํ
 สหฺตฺตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ อนฺตฺตํ วา จิตฺตํ อนฺตฺตํ
 จิตฺตนฺตํ ปชานาติ สสมาหิตํ วา จิตฺตํ สสมาหิตํ จิตฺตนฺตํ
 ปชานาติ อสสมาหิตํ วา จิตฺตํ อสสมาหิตํ จิตฺตนฺตํ
 ปชานาติ วิมฺตํ วา จิตฺตํ วิมฺตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ
 อวิมฺตํ วา จิตฺตํ อวิมฺตํ จิตฺตนฺตํ ปชานาติ ฯ เสดยถาปี
 มหาราช อิตฺถิ วา ปุริโส วาทโร วา ยฺวามณฺชนก -
 ชาตีโก อาทาเส วา ปริสุทฺเต ปรีโยทาเต อจฺฉ วา
 อุกทปตฺเต สกํ มฺขนิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขมาโน สกณิกํ วา
 สกณิกนฺตํ ชาเนยฺย อกณิกํ วา อกณิกนฺตํ ชาเนยฺย
 เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ เอวํ สสมาหิตเต จิตฺเต
 ปริสุทฺเต ปรีโยทาเต อนนฺตเณ วิคตฺตูปกฺกิลเส มุทฺตฺตเณ
 กมฺมณิเย ฐิตเต อานนฺตชปฺตเต เจโตปริยณฺเณ จิตฺตํ
 อภินิหฺรติ อภินินฺนาเมติ โส ปรสฺตฺตํ ปรปฺคฺคณํ

เจตสา เจโต ปริจจ ปชานาติ สราคํ วา จิตตํ สราคํ
 จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ วีตฺราคํ วา จิตตํ วีตฺราคํ จิตฺตฺนฺติ
 ปชานาติ สโทลํ วา จิตตํสโทลํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ
 วีตฺโทลํ วา จิตตํ วีตฺโทลํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ สโมหํ
 วา จิตตํ สโมหํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ วีตฺโมหํวา จิตตํ
 วีตฺโมหํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ สํชิตตํ วา จิตตํ สํชิตตํ
 จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ วิกฺชิตตํ วา จิตตํ วิกฺชิตตํ จิตฺตฺนฺติ
 ปชานาติ มหคฺคตํ วา จิตตํ มหคฺคตํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ
 อมหคฺคตํ วา จิตตํ อมหคฺคตํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ สขุตฺตรํ
 วา จิตตํ สขุตฺตรํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ อฺนฺตฺตรํ วา จิตตํ
 อฺนฺตฺตรํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ สฺมาหิตํ วา จิตตํ สฺมาหิตํ
 จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ อสฺมาหิตํ วา จิตตํ อสฺมาหิตํ จิตฺตฺนฺติ
 ปชานาติ วิมฺตตํ วา จิตตํ วิมฺตตํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ
 อวิมฺตตํ วา จิตตํ อวิมฺตตํ จิตฺตฺนฺติ ปชานาติ ฯ อิทํปิ
 โข มหาราช สนฺทิฏฺฐิโกํ สามญญผลํ ปฺริเมหิ สนฺทิฏฺฐิเกหิ
 สามญญผลเอหิ อภิกฺกนฺตฺตรญจ ปณฺีตฺตรญจ ฯ

ที.ล. ๙/๑๐๕ ๕๒ ๑๓๕

ได้กล่าวมาแล้วว่าในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค อภิญา-
 นิทเทส เรื่องเจโตปริยญาณที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้

นำมาเป็นหลักในการอธิบายเรื่องนี้ นั่นก็คือพุทธพจน์
 ดังที่ได้ยกมานี้ และในคัมภีร์พระไตรปิฎกอีกหลายแห่ง
 เมื่อกล่าวถึง เจโตปริยญาณ ก็มักจะกล่าวถึงคำบาลีอัน
 เป็นพุทธพจน์ข้อนี้ ซึ่งถ้าผู้ใดศึกษาเฉพาะแต่พุทธพจน์
 อันนี้ ก็อาจจะเข้าใจว่า ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณนั้น รู้จักใจ
 ของผู้อื่นแต่เพียงในแง่ว่าเขามีโรคหรือไม่มีอย่างนี้เป็น
 ต้นเท่านั้น ซึ่งความเป็นจริงแล้ว คำว่า **เจโตปริยญาณ**
นั้นหมายถึง รู้ใจของผู้อื่นทุกอย่าง เหมือนนออย่างว่า
 ขณะนี้เรามีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ต้องการอะไร เรา
 รู้จิตใจของเราได้โดยตลอด ที่รู้ก็รู้ด้วยใจของตน ข้อนี้ฉัน
 ไตสำหรับผู้ที่ได้เจโตปริยญาณนั้น ก็สามารถจะอ่านใจ
 รู้จักใจของผู้อื่นได้เหมือนรู้จักใจของตนฉะนั้น

เจโตปริยญาณ

คือการอ่านใจรู้จักใจของผู้อื่นได้ทุกอย่าง

ในแก้วกฐาสูต (ที่. สี่. ๙/๒๓๗/๓ ข้อ ๓๓๓)
 พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมเรื่องปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง
 คืออิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนี
 ปาฏิหาริย์ แก่กุลบุตรผู้หนึ่งชื่อ แก้วกฐะ ซึ่งเป็นบุตร

ของคฤหบดีผู้มั่งคั่งในเมืองนาลันทา และเป็นผู้ที่มิศรัทธาในพระพุทธองค์เป็นอย่างยิ่ง ในเรื่องปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้เฉพาะในเรื่องอาเทศนาปาฏิหาริย์นั้น พระองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า:-

ดูก่อนกัณฐกะ ก็อาเทศนาปาฏิหาริย์เป็นไหน ?
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมอ่านใจ อ่านความรู้สึกในใจ
 อ่านความรู้สึกนึกคิดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า ใจ
 ของท่านเป็นอย่างไรนั้นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดย
 อាកารอย่างนั้นอย่างนี้

อนึ่ง คำว่า **อ่านใจ** นี้แปลมาจากคำบาลีว่า **อาทิสติ** ซึ่งเป็นคำกิริยา และถ้าเป็นคำนามก็คือคำว่า **อาเทศนาอาทิสติ** หรือ **อาเทศนา** นี้ โดยปกติสมัยก่อนแปลว่า **ทายใจ** ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่า **ไม่ค่อยจะถูกต้องนัก** เพราะคำว่า **ทายใจ** นั้น หมายถึงเดาหรือคาดคะเนก็ได้ ซึ่งในความหมายจริงๆ แล้ว **หมายถึงรู้ความในใจอย่างถูกต้อง ไม่ได้เดาหรือคาดคะเน ซึ่งอาจจะผิดได้** และคำว่า **อาทิสตินั้น** ในอรรถกถาอธิบายว่า **อาทิสติ** ก็คือ **กเถติ**

(อาทิสตีติกเถติ-สุ.วิ. ๑/๔๔๔) ซึ่งหมายความว่า **สามารถบอกความในใจได้** ฉะนั้นจึงไม่ควรแปลว่า ทายใจ และในปทานุกรมบาลี-อังกฤษของศาสตราจารย์-ริสเดวิดส์ได้แปลคำว่า อาเทศนา นี้ว่า pointing out, guessing, prophesy; marvellous trick or ability of mind-reading or guessing other people's character.

ขอได้โปรดพิจารณาคำบาลีตอนนี้อย่างนี้

๓๔๐. กตมญจ เกวณฺณ อาเทศนาปาฏิหาริย์?

อิธ เกวณฺณ ภิกขุ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคฺลานํ จิตฺตมฺปิ
 อาทิสฺติ เจตฺตลิกมฺปิ อาทิสฺติ วิตกฺกิตมฺปิ อาทิสฺติ
 วิจาริตมฺปิ อาทิสฺติ เอมมฺปิ เต มโน, อิตฺถมฺปิ เต มโน,
 อิติปิ เต จิตฺตนฺติ.

- ที.สี ๙/๒๗๕ ข้อ ๓๔๐

อนึ่งขอได้โปรดเข้าใจไว้ด้วยว่า คำว่า **เจโตปริย-
 ญาณ** กับคำว่า**อาเทศนา** นั้น มีความหมายอย่าง
 เดียวกันและอีกอย่างหนึ่งเพื่อที่จะให้เข้าใจความหมาย
 ของคำว่าเจโตปริยญาณ กว้างขวางชัดเจนยิ่งขึ้น ฉะนั้น
 จึงใคร่ให้พิจารณาข้อความดังต่อไปนี้อีกดังนี้

ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้หรือโลกไหน ๆ ที่ผู้อื่นรู้ แต่พระตถาคตไม่ทรงรู้ไม่มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตตรัสรู้โลกแล้ว
พรากแล้วจากโลก ตรัสรู้เหตุเกิดแห่งโลกแล้ว ละเหตุ
เกิดแห่งโลกได้แล้ว ตรัสรู้ความดับแห่งโลกแล้ว ทำให้
แจ้งความดับแห่งโลกแล้ว ตรัสรู้ปฏิบัติทางให้ถึง
ความดับแห่งโลกแล้ว เจริญปฏิบัติทางให้ถึงความดับ
แห่งโลกแล้ว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่โลกนี้พร้อมทั้ง
เทวโลกมารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-
พราหมณ์เทวดาและมนุษย์เห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว
รู้แจ้งแล้วถึงแล้วแสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ
พระตถาคตก็ได้ตรัสรู้สิ่งนั้นทั้งหมดแล้ว เพราะเหตุนี้
เราจึงได้นามว่า ตถาคต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตย่อมตรัสรู้
อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด และย่อม
ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในราตรีใด
ย่อมกล่าวบอกแสดงถ้อยคำอันใดในระหว่างนี้ ถ้อยคำ

นั่นทั้งหมด ย่อมเป็นอย่างนั้นนั่นแล ไม่เป็นอย่างอื่น
 เพราะเหตุนี้เราจึงได้นามว่า ตถาคต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตพูดอย่างไร ก็
 ทำอย่างนั้น หรือทำอย่างไรก็พูดอย่างนั้น เพราะเหตุนี้
 เราจึงได้นามว่า ตถาคต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นผู้ครอบงำ
 (อภิกฺขโต) คือเป็นใหญ่เหนือโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลกมาร
 โลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดา
 และมนุษย์ เราอันใครๆครอบงำไม่ได้ (อนภิกฺขโต) เรา
 เห็นอะไรก็รู้โดยถ่องแท้ เราเป็นผู้ยังอำนาจให้เป็นไป
 (วสวัตฺตี) เพราะฉะนั้นเราจึงได้นามว่า ตถาคต.

โลกสูตร ขุ.อิติ. ๒๕/๓๒๑ ข้อ ๒๙๓

ข้อความที่อ้างมานี้ ข้อที่ควรจะต้องพิจารณาเป็น
 พิเศษก็คือคำว่า "สิ่งใดที่โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกฯลฯ หมู่
 สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เห็นแล้ว
 ฟังแล้ว (หรือได้ยินแล้ว) ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ฯลฯ สิ่ง
 นั้นตถาคต ก็ได้ตรัสรู้ (คือรู้แจ้ง) ทั้งหมด ฯลฯ"

ข้อความอันนี้ต้องพิจารณาจากคำบาลีจึงจะเข้าใจความหมายชัดเจน ซึ่งคำบาลีในตอนนี้มีดังนี้:-

ยํ ภิกขเว สเทวกสุส โลกสุส สมารกสุส
 สพฺรหฺมกสุส สสุสมณพฺรหฺมณฺเฑยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย
 ทิฏฐํ สุตํ มุตํวิญญาตํปตตํ ปริเยสิตอนุวิจริตฺมสนฺสา
 ยสฺมาตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํ ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจติ.

สิ่งใดที่โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ เห็น (ทิฏฐํ) ได้ยิน (สุตํ) ทราบ (มุตํ) รู้แจ้ง (วิญญาตํ) คำว่า ทิฏฐํ ซึ่งแปลว่า เห็นนั้น หมายถึงเห็นด้วยตา สุตํ ได้ยิน หมายถึงได้ยินด้วยหู มุตํ ทราบ หมายถึงทราบ คือรู้สึกกลิ่นด้วยจมูก รู้สึกรสด้วยลิ้น และรู้สึกถึงสัมผัสต่าง ๆ ด้วยกาย ส่วนคำว่า วิญญาตํ นั้น หมายถึงรู้ธรรมารมณ์ต่าง ๆ ด้วยใจ ขอให้พิจารณาจากคำอธิบายในอรรถกถาอีกครั้ง จะทำให้เข้าใจความหมายอันนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้: -

รูปารมณฺ์อันใด มีสีเขียวและสีเหลืองเป็นต้นมาสู่คลองในจักขุทวารของสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลก ในโลกธาตุอันหาประมาณมิได้ รูปารมณฺ์นั้นทั้งหมด พระตถาคตเจ้าได้ทรงรู้แล้วอย่างนี้ว่า สัตว์นี้เห็นรูปารมณฺ์นี้

ในขณะนี้แล้ว เกิดความดีใจหรือเสียใจ หรือรู้สึกเฉยๆ
สังขารมณฺเฑเช่นเสียงกลอง เสียงตะโพนเป็นต้น ก็
เช่นเดียวกัน เมื่อมาสู่คลองในโสตทวารของสัตว์โลก
พร้อมทั้งเทวโลก ในโลกธาตุอันหาประมาณมิได้ คัน-
ธารมณฺเฑเช่นกลิ่นที่เกิดจากรากเหง้าและเปลือกเป็นต้น
มาสู่คลองในฆานทวาร รสารมณฺเฑ เช่นรสอันเกิดแต่
รากเหง้าและรสที่เกิดแต่ลำต้นเป็นต้น มาสู่คลองใน
ชีวหาทวารโณภูฏัพพารมณฺเฑ เช่น ปลิวริธาตุ เตโชธาตุ และ
วาโยธาตุ ซึ่งมีลักษณะแข็งและอ่อน เป็นต้น มาสู่คลอง
ในกายทวาร ของสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกในโลกธาตุ
อันหาประมาณมิได้ พระตถาคตก็ได้ทรงทราบอารมณฺเฑ
เหล่านี้ทั้งหมดอย่างนี้ว่า สัตว์นี้เมื่อได้สัมผัสกับอารมณฺเฑ
นั้น ๆ ในขณะนั้น ๆ แล้ว เกิดความดีใจ หรือเสียใจหรือ
รู้สึกเฉยๆ พระตถาคตก็ทรงทราบเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ได้
ทั้งหมด ธรรมารมณฺเฑก็เช่นเดียวกัน ในเมื่อมาสู่คลองใน
มโนทวาร ของสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลก ในโลกธาตุอัน
หาประมาณมิได้ พระตถาคตก็ทรงรู้แจ้งว่าสัตว์นี้เมื่อได้
สัมผัสกับธรรมารมณฺเฑนั้นๆ ในขณะนั้นๆ แล้วเกิดความ

ดีใจ เสียใจ หรือรู้สึกเฉย ๆ พระตถาคตก็ทรงทราบ
ทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ สิ่งใดที่สัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกได้
เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว ได้รู้แล้วนั้น ที่พระ-
ตถาคตไม่ทรงเห็น ไม่ทรงได้ยิน ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงทราบ
ไม่ทรงรู้แจ้งนั้น เป็นอันไม่มี

ข้อความที่กล่าวมานี้คือคำอธิบายโดยย่อจาก
คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายเนื้อความของพุทธพจน์ ดังที่
กล่าวมาแล้ว แต่ข้าพเจ้ามิได้แปลตามตัวทั้งหมด แปล
ถอดใจความ แต่ก็พยายามให้ใกล้เคียงกับรูปศัพท์และ
ประโยคในภาษาบาลีให้มากที่สุด ผู้รู้บาลีก็ขอได้โปรด
พิจารณาข้อความที่เป็นบาลีได้ดังต่อไปนี้

ยํ อปริมาณาสฺ โลกธาตฺตฺส อิมสฺส สเทวกสฺส
โลกสฺส นีลํ ปิตกนฺตฺติอาทิ รุปารมฺมณํ จกฺขุทฺวาเร
อาปาถํ อาคจฺจติ ตํ สพฺพํ อยํ สตฺโต อิมสฺมี ขณ
อิมํ นาม รุปารมฺมณํ ทิสฺวา สุมโน วา ทุมฺมโน วา
มชฺฌตฺโต วา ชาโตติ ตถาคตฺตสฺส เอวํ อภิสมฺพุทฺธํ
ตถา ยํ อปริมาณาสฺ โลกธาตฺตฺส อิมสฺส สเทวกสฺส
โลกสฺส เภริสทฺโทมฺุทฺตฺสทฺโทติอาทิ สทฺทารมฺมณํ

โสิตทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ มฺหุคฺคฺนุโธ ตจฺคฺนุโธติ-
 อาที คฺนุชารมฺมณํ ฆานทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉติ
 มฺหุสรโส ขนุชโรโสติอาที รสารมฺมณํ ชิวฺหาทฺวาเร
 อาปาถํ อาคจฺฉติ กกขพี มุทฺกนุติอาที ปฺฐวีธาตุ-
 เตชธาตุวಾಯธาตุเกทํ โฝฏฐฺพพารมฺมณํ กายทฺวาเร
 อาปาถํ อาคจฺฉติ อຍံ สตฺโต อิมສມී ขณ อิมํ นาม
 โฝฏฐฺพພໍ ຜູ້ສິດວາ ສຸມໂນ ວາ ທຸມໂນ ວາ ມຸຊຸເຕຕິ
 ວາ ສາໂຕຕິ ສພພໍ ຕໍ່ ຕຣາດຕສສ ເວວໍ ອກິສມພຸທຸຕໍ່.
 ຕຣາ ຍໍ ອປຣິມາຣນາສຸ ໂລກຣາຕູສຸ ອິມສສ ສເທວກສສ
 ໂລກສສ ສຸຂາທິເກທໍ ຫມມາຣມມຣນໍ ມໂນທວາເຣ ອາປາຣໍ
 ອາຄຈຈຕິ ອຍໍ ສຕຸໂຕອິມສມີ ຂເນ ອິມໍ ນາມ ຫມມາຣມມຣນໍ
 ສານິຕຸວາ ສຸມໂນ ວາ ທຸມໂນ ວາ ມຸຊຸເຕຕິ ວາ ສາໂຕຕິ
 ສພພໍ ຕໍ່ ຕຣາດຕສສ ເວວໍ ອກິສມພຸທຸຕໍ່. ເວວໍ ຍໍ ອິມສສ
 ສເທວກສສ ໂລກສສ ທິຣຸຣຸ້ ສຸຕໍ່ມຸຕໍ່ ວິເບຣາຕໍ່. ຕໍ່
 ຕຣາດຕເນ ອທິຣຸຣຸ້ ວາ ອສຸຕໍ່ວາ ອມຸຕໍ່ ວາ ອວິເບຣາຕໍ່
 ວາ ນຕຸຕິ.

อนึ่ง ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “**สิ่งใดที่โลกนี้
พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ เห็นแล้ว (ทิฏฐิ) ฟังแล้ว (สุต)
ทราบแล้ว (มุต) รู้แจ้งแล้ว (วิญญาต)**” นั้น ยังมีข้อความ
ต่อมาอีกว่า “**สิ่งใดที่โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ถึงแล้ว
แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ** ตถาคตก็ได้ตรัสรู้
สิ่งนั้นทั้งหมด”

คำว่า ถึงแล้ว บาลีใช้คำว่า **ปัตต** แสวงหาแล้ว
ปริเยสิต ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ **อนุวิจริตมนสา** คำ
เหล่านี้ในอรรถกถาได้อธิบายไว้ดังนี้

คำว่า **ปัตต** หมายความว่า ที่มาประจวบเข้าโดย
ได้แสวงหาหรือไม่ได้แสวงหาก็ตาม คำว่า **ปริเยสิต**
หมายความว่า แสวงหาอารมณ์ที่มาประจวบเข้า หรือที่
ไม่มาประจวบเข้าก็ตาม คำว่า **อนุวิจริตมนสา**
หมายความว่า ที่ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ ถ้ามว่า ใคร่ครวญ
ด้วยใจของใคร ตอบว่า ด้วยใจของสัตว์โลก พร้อมทั้ง
เทวโลก ฯลฯ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์

ปตฺตนฺติ ปริเยสิตฺวา วา อปฺริเยสิตฺวา วา ปตฺตํ.
ปฺริเยสิตฺนฺติ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปฺริเยสิตํ. **อนฺุวิจฺริตํ.**
มนฺสาติ จิตฺเตน อนฺุสญฺจฺริตํ. กสฺส ปน อนฺุวิจฺริตํ
 มนฺสาติฯ สเทวกสฺส ฯเปฯ สเทวมนฺุสฺสายาติ สมฺพนฺุชฺนียํ

- ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตกาวณฺณนา หน้า ๔๘๒
 (ฉบับมหาจุฬาฯ หน้า ๔๑๔)

เมื่อท่านได้อธิบายตามศัพท์ที่ละคำเช่นนี้ต่อไป
 ท่านยังได้ขยายความต่อไปอีกดังนี้

สิ่งที่มีมหาชนแสวงหาที่ไม่ถึงคือไม่ได้ประสบก็มีที่
 ได้ประสบก็มี หรือสิ่งที่ไม่ได้แสวงหา แต่ก็ได้ประสบก็มี
 ที่ไม่ได้ประสบก็มี แต่สำหรับพระตถาคตแล้ว ไม่มีสิ่งใด
 ที่ไม่ได้ประสบ คือทุกสิ่งทุกอย่าง **พระองค์ทรงกระทำ
 ให้แจ้งด้วยญาณได้ทั้งสิ้น** (สุภพฺมปิ ตถาคตตสฺส อปฺปตฺตํ
 นาม นตฺถิ ญฺญาเณน อสจฺฉิกตํ.) เพราะเหตุนี้ขึ้นชื่อว่า
 รูปารมณฺ์อันใดที่มาสู่ครองจักขุทวารของสัตว์ทั้งหลาย
 อันหาประมาณมิได้ในโลกธาตุทั้งหลาย อันหาประมาณ
 มิได้มีอยู่ รูปารมณฺ์ทั้งหมดนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อม
 ทรงเห็นได้โดยอาการทั้งปวงหมายความว่า รูปที่สัตว์

ทั้งหลายเห็นนั้นไม่ว่าจะเป็นรูปชนิดใด จะเป็นรูปสีเขียว สีเหลือง หรือสีอะไรก็ตาม จะเห็นเวลาไหนก็ตาม เห็นแล้วจะเกิดความดีใจหรือเสียใจก็ตาม เมื่อสัตว์เหล่านั้นเห็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นเหมือนสัตว์เหล่านั้นทุกอย่าง แม้ในเรื่องเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณก็เช่นเดียวกัน

ข้อความที่แปลออกมานี้ ขอให้พิจารณาดูให้ละเอียดและเท่าที่แปลออกมานี้ก็เป็นการแปลชนิดถอดความ เพราะถ้าแปลตามสำนวนบาลีจริงๆ แล้ว ผู้อ่านจะสับสนแต่ก็เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่รู้บาลี จะได้พิจารณาความหมายได้ถี่ถ้วน ฉะนั้นจึงได้ตัดคำบาลีในอรรถกถาตอนนี้มาให้ดูด้วยดังนี้

อิ ม ส ส ป น มหาชน ส ส ป ริ เย ส ิต ว า อ ป ป ต ต ์ ป ิ
 อ ต ุ ต ิ , อ ป ริ เย ส ิต ว า อ ป ป ต ต ์ ป ิ อ ต ุ ต ิ , ป ริ เย ส ิต ว า ป ต ต ์ ป ิ
 อ ต ุ ต ิ , อ ป ริ เย ส ิต ว า ป ต ต ์ ป ิ อ ต ุ ต ิ ส พ พ ์ ป ิ ต ถ า ค ต ส ส
 อ ป ป ต ต ์ น า ม น ต ุ ต ิ ญ า เณ น อ ส จ ุ ฉ ิ ก ต ์ . ต ิ ต เ อ ว ย ัม
 อ ป ริ มา ณ าส ุ โ ล ก ธา ต ุ ส ุ อ ป ริ มา ณ าน ัม ส ต ต าน ัม จ ก ขุ ท ุ ว า เร
 อ า ป า ถ ัม อ า ค จ ุ ณ ุ ต ัม ร ุ ป าร ม ุ ม ุ ณ ัม น า ม อ ต ุ ต ิ , ต ัม ภ ค ว า

สพฺพํ สพฺพากาเรน ชานาติ ปสฺสตี. เอวํ ชานตา
 ปสฺสตา จาเนน ตํ อธิฏฺฐานิฏฺฐาทีวเสน วา ทิฏฺฐิสฺสุมุต-
 วิญญาเตสฺสุ สพฺพมานปทวเสน วา “กตมฺนตํ รูปํ
 รุปายตน์, ยํ รูปํ จตฺนุหนํ มหาภูตानํ อุปาทาย
 วณฺณนิภาสนิทสฺสนํ สปปปฏิขํ นิลํ ปิตกนฺตืออาทีนา
 นเยน อเนเกหิ นามะหิ เตรสหิ วาเวหิ เทวปณฺญาสา
 นเยหิ วิภชฺชมานํ ตเถว โหตี, วิตถํ นตฺถิ. เอส นโย
 โสิตทวาราทิสฺสปี อาปาถมาคจฺจนฺเตสฺสุ สทฺทาทีสฺสุ.

- ปรมตฺถทีปนิหน้า ๔๘๒ (ฉบับมหาจุฬาฯ ๔๑๕)

จากคำอธิบายในอรรถกถานี้ หมายความว่า คำ
 ว่า ปตฺตํ กิ์ตี ปริเยสตี กิ์ตี อนุวิจริตี มนสา กิ์ตี คำ
 เหล่านี้เป็นคำขยายความของคำว่า ทิฏฺฐิ สุตํ มุตํ และ
 วิญญาตํ นั่นเอง

อันหนึ่งโปรดสังเกตให้ดีกว่า สิ่งต่าง ๆ ที่สัตว์ทั้งหลาย
 ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ซึ่งไม่ว่า
 จะเป็นสมณพราหมณ์ หรือเทวดา มารพรหมชั้นไหน ๆ
 ก็ตาม ที่เขาได้เห็นหรือได้ยินแล้ว ฯลฯ หรือโดยที่สุด
 แม้เรื่องราวต่าง ๆ ที่เขาเหล่านี้เคยคิดอยู่ในใจมาแล้ว

หรือกำลังคิดอยู่ก็ตาม ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 พรารถนาที่จะทรงเห็นหรือได้ยิน หรือรู้ทางไหนก็ตาม
 ก็สามารถที่จะทรงทราบได้ทั้งหมด และทรงรู้ด้วยว่า
 สิ่งนี้เขาเหล่านั้นได้เห็นเมื่อไร ที่ไหน มีรูปร่างลักษณะ
 อย่างไร แม้เรื่องที่เขาเหล่านั้นคิดอยู่ในใจ ซึ่งจะเป็น
 เรื่องที่ล่วงมาแล้วนานสักแต่ไหนก็ตาม ถ้าหาก
 พระองค์ทรงพรารถนาที่จะทราบแล้ว ก็สามารถที่จะ
 ทรงทราบได้ทั้งหมด อย่าลืมนะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงมีอภิญาทั้ง ๖ สมบูรณ์ (วิชาจรณสมฺปนฺโน)
 เช่นทรงระลึกชาติได้ จะระลึกย้อนหลังไปนานสักแต่
 ไหนก็ได้ ทรงมีตาทิพย์ ทรงมีเจโตปริยญาณ ทรงมี
 ทิพยโสตรอย่างนี้เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อเป็นการสนับสนุนและขยายความใน
 เรื่องที่กล่าวไว้ว่า “ไม่มีสิ่งใดที่ผู้อื่นเห็นหรือได้ยินหรือ
 แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงเห็น ไม่ทรงได้ยิน
 หรือไม่ทรงรู้ นั่น เป็นอันไม่มี” นั้น ควรจะได้ศึกษาถึง

เรื่องดังต่อไปนี้ ซึ่งข้อความอันนี้เป็นคำอธิบายในเรื่อง
สัตัพัญญุตญาณ ของพระสารีบุตร ซึ่งท่านได้กล่าวไว้
ดังนี้ :-

น ตสฺส อทิจฺจุสมิตฺติ ภิญฺจิ
อโถ อวิญญาตมชานิตพฺพํ
สพฺพํ อภิญญาสิ ยทตฺติ เนยฺยํ
ตถาคโต เตน สมนุตจกฺขุ

ไม่มีอะไรในโลกนี้ ที่พระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น
ไม่ทรงเห็น และอะไรที่ควรรู้แต่ไม่ทรงรู้ พระองค์ทรงรู้
ยิ่งทุกสิ่งทีควรแนะนำ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรง
เป็นผู้มีสมันตจักขุ (คือจักขุรอบด้าน)

- ขุ มหา. ๒๙/๔๓๖ ข้อ ๓/๒๓

คำว่า สมันตจักขุ ซึ่งแปลว่า จักขุโดยรอบนี้
หมายถึง สัตัพัญญุตญาณนั่นเอง ซึ่งพระสารีบุตรได้
อธิบายไว้ในคัมภีร์อันเดียวกันนี้เองว่า :-

สมนุตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญตญฺญาณํ. ภควา
สพฺพญตญฺญาเณน อุเปโต สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต
อุปปนฺโน สมุปปนฺโน สมนฺนาคโต.

แปลว่า สัพพัญญูญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบรรลุคือเข้าถึงซึ่งสัพพัญญุตญาณ ทรงประกอบไปด้วย สัพพัญญุตญาณ

จากข้อความที่กล่าวมาแล้วนั้น มีใจความอยู่ตอนหนึ่งที่ว่า **สิ่งใดที่คนอื่นเห็นได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส ตลอดจนทั้งเรื่องราวต่างๆที่คนอื่นรู้อยู่ในใจของเขานั้น ถ้าพระองค์ปรารถนาจะเห็น หรือได้ยิน ฯลฯ หรือปรารถนาจะรู้ พระองค์ก็จะเห็น ได้ยิน ฯลฯ และรู้เรื่องราวต่างๆในใจของผู้นั้นได้ทันที**

ปัญหามีอยู่ว่า **พระองค์ทรงรู้ได้อย่างไร** คือทรงรู้โดยอาศัยอภิญา ๖ ใช่ไหม? เพราะมีข้อความอยู่ตอนหนึ่งที่กล่าวว่า **“ทุกสิ่งทุกอย่าง พระองค์ทรงกระทำให้แจ้งได้ด้วยญาณทั้งสิ้น”** (ดูในเล่มนี้หน้า ๑๗) ฉะนั้น ปัญหาจึงมีว่า **ที่ว่าพระองค์ทรงรู้ได้ด้วยญาณนั้น คือทรงรู้ด้วยญาณอันไหนในบรรดาอภิญา ๖ เพื่อเป็นการตอบปัญหาข้อนี้ ขอให้ศึกษาพุทธพจน์ดังต่อไปนี้**

พระพุทธเจ้าทรงรู้คติของสัตว์ทั้งหลาย โดยอาศัยเจโตปริยญาณและทิพยจักขุญาณ

(๑๗๑) ตุก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคน ในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งอบาย ทุคติ วินิบาตนรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อนโดยส่วนเดียวด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ที่ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ ตุก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงลึกยิ่งกว่าชั่วบุรุษเต็มไปด้วยถ่านเพลิงปราศจากเปลว ปราศจากควันลำดับนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผาครอบงำเหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวกระหายมุ่งมาสู่หลุมถ่านเพลิงนั้นแหละ โดยมรรคสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ปฏิบัติอย่างนั้นดำเนินอย่างนั้น ขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงหลุมถ่านเพลิงนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้น พึงเห็น

เขาตกลงในหลุมถ่านเพลิงนั้น เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อนโดยส่วนเดียวแม้ฉันใดดูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจ ฉะนั้น เหมือนกันแล้ว บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงอบาย หุคติ วินิบาต นรก โดยสมัยต่อมา เราได้เห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งอบาย หุคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อนโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์

(๑๗๒) ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักเข้าถึงกำเนิดเดรัจฉาน เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก โดยสมัยต่อมาเราเห็นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งกำเนิดเดรัจฉาน เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ดูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนหลุมคุถลึกลงยิ่งกว่า

ชั่วบุรุษ เต็มไปด้วยคุณ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความ
 ร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิว
 กกระหาย มุ่งมาสู่หลุมคุณนั้นแหละ โดยมรรคาสาย
 เดียวบุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้
 เจริญนี้ ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่
 หนทางนั้น จักมาถึงหลุมคุณนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมา
 บุรุษผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขาตกลงในหลุมคุณนั้น เสวย
 ทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน แม้นใด ดูก่อน สารี
 บุตรเราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจ
 ฉะนั้นเหมือนกันแล้วว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนิน
 อย่างนั้นและขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
 กายแตกเข้าถึงแล้วซึ่งกำเนิดเดรัจฉาน เสวยทุกขเวทนา
 อันแรงกล้า เผ็ดร้อน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วง
 จักขุของมนุษย์

(๑๗๓) ดูก่อนสารีบุตรเราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคล
 บางคนในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนี้
 ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตาย
 เพราะกายแตก จักเข้าถึงเปรตวิสัย โดยสมัยต่อมา เรา

ย่อมเห็นบุคคลนั้น เป็องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก
 เข้าถึงแล้วซึ่งเปรตวิสัย เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก
 ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ ดูก่อน
 สารีบุตร เปรียบเหมือนต้นไม้เกิดในพื้นที่อันไม่เสมอ มี
 ใบอ่อนและใบแก่อันเบาบาง มีเงาอันโปร่ง ลำดับนั้น
 บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผาครอบงำเหน็ดเหนื่อย
 สะทกสะท้าน หิวกระหาย มุ่งมาสู่ต้นไม้ที่นั้นแหละ โดย
 มรรคสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้ว พึงกล่าว
 อย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้นดำเนินอย่างนั้น
 และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงต้นไม้ที่เดียว โดยสมัย
 ต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขานั่งหรือนอนในเงา
 ต้นไม้ที่นั้นเสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก แม้ฉันใดดูก่อน
 สารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วย
 ใจ ฉะนั้นเหมือนกันแล ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น
 ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เป็องหน้าแต่ตาย
 เพราะกายแตก จักเข้าถึงเปรตวิสัย โดยสมัยต่อมา เรา
 ย่อมเห็นบุคคลนั้น เป็องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก

เข้าถึงแล้วซึ่งเปรตวิสัย เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์

(๑๓๔) ดูก่อนสารีบุตร เราอย่ามกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักอุปบัติในหมู่มนุษย์ โดยสมัยต่อมา เราอย่ามเห็นบุคคลนั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อุปบัติแล้วในหมู่มนุษย์ เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ดูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนต้นไม้เกิดในพื้นที่อันเสมอมิใบอ่อนและใบแก่อันหนา มีเงาหนาทึบ ลำต้นนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแผดเผาครอบงำ เห็น็ดเหนียว สะทก สะท้าน หิวกระหาย มุ่งมาสู่ต้นไม้ที่นั้นแหละโดยมรรคาสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนี้ จักมาถึงต้นไม้ที่เดียว โดยสมัยต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้น พึงเห็นเขานั้น หรือนอนในเงาต้นไม้ที่นั้น เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก แม้ฉันใด ดูก่อนสารีบุตร เราอย่ามกำหนดรู้

ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจ ฉะนั้นเหมือนกันแล
 อย่างนี้ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และ
 ขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จัก
 อุดบัติในหมู่มนุษย์ โดยสมัยต่อมา เราย่อมนั้นบุคคลนั้น
 เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก อุดบัติแล้วในหมู่มนุษย์
 เสวยสุขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
 ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์

(๑๓/๕) ดูก่อนสารีบุตรเราย่อมนำหน้ารู้ใจบุคคล
 บางคนในโลกนี้ ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่าง
 นั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่
 ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์โดยสมัย
 ต่อมา เราย่อมนั้นบุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
 กายแตก เข้าถึงแล้วซึ่งสุคติโลกสวรรค์ เสวยสุขเวทนา
 โดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ก้าวล่วงจักขุของ
 มนุษย์ ดูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนปราสาท ใน
 ปราสาทนั้นมีเรือนยอด ซึ่งฉาบทาดีแล้วมีวงกรอบอัน
 สนิท หาช่องลมมิได้มีบานประตูและหน้าต่างอันปิดสนิท
 ดี ในเรือนยอดนั้น มีบัลลังก์อันลาดด้วยผ้าโกเชาวัชน

ยาว ลาดด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยขนเจียมเป็นแผ่นที่บ
มีเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชะมด มีเพดานกั้นใน
เบื้องบน มีหมอนแดงวาง ณ ข้างทั้งสองลำดับนั้น บุรุษผู้
มีตัวอันความร้อนแผดเผาครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทก
สะท้าน หิวกระหาย มุ่งมาสู่ปราสาทนั้นแหละ โดย
มรรคสายเดี่ยวบุรุษผู้มีจักขุเห็นเข้าแล้ว พึงกล่าวอย่าง
นี้ว่าบุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และ
ขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงปราสาทนี้ทีเดียว โดยสมัย
ต่อมา บุรุษผู้มีจักขุนั้นพึงเห็นเขานั่งหรือนอนบนบัลลังก์
ในเรือนยอด ณ ปราสาทนั้น เสวยสุขเวทนาโดยส่วน
เดียว แม้ฉันใด ดูก่อนสารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจ
บุคคลบางคนในโลกนี้ ด้วยใจฉันนั้นเหมือนกันแลอย่างนี้
ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่
หนทางนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุคคลนั้น
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกเข้าถึงแล้วซึ่งสุคติโลก-
สวรรค์ เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว ด้วยทิพยจักขุอัน
บริสุทธิ์ล่องจักขุของมนุษย์

(๑๓๖) ดูก่อนสารีบุตรเราขอมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จะกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ โดยสมัยต่อมา เราขอมเห็นบุคคลนั้นกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญหอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว ดูก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำอันใสสะอาด เย็น ใสตลอด มีท่าอันดี น้ำรินรมย์และในที่ไม่ไกลสระโบกขรณีนั้น มีแนวป่าอันทึบ ลำดับนั้น บุรุษผู้มีตัวอันความร้อนแพศเภาครอบงำเหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวกระหาย มุ่งมาสู่สระโบกขรณีนั้นแหละ โดยมรรคาสายเดียว บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ดำเนินอย่างนั้น และขึ้นสู่หนทางนั้น จักมาถึงสระโบกขรณีนี้ทีเดียว โดยสมัยต่อมาบุรุษผู้มีจักขุนั้นพึงเห็นเขาลงสู่สระโบกขรณีนั้น อาบและดื่มระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อยและความร้อนหมดแล้ว ขึ้นไปนั่งหรือนอนในแนว

ป่านั้นเสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียวแม้ฉันใดคุณก่อน
 สารีบุตร เราย่อมกำหนดรู้ใจบุคคลบางคนในโลกนี้
 ด้วยใจฉันนั้นเหมือนกันแลอย่างนี้ว่าบุคคลนี้ปฏิบัติอย่าง
 นั้น ดำเนินอย่างนั้นและขึ้นสู่หนทางนั้น จักกระทำให้แจ้ง
 ซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
 ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึง
 อยู่ โดยสมัยต่อมา เราย่อมเห็นบุรุษนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง
 เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะ
 ทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึง
 อยู่เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว คุณก่อนสารีบุตร คติ ๕
 ประการนี้แล คุณก่อนสารีบุตร ผู้ใดพึงว่าซึ่งเราผู้รู้อย่างนี้
 ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ ว่าธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็น
 ญาณทัสสนะอันวิเศษพอแก่ความเป็นอริยะของพระ-
 สมณโคตมไม่มีพระสมณโคตมทรงแสดงธรรมที่
 ประมวลมาด้วยความตรึก ที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด
 แจ่มแจ้งได้เองคุณก่อนสารีบุตร ผู้นั้นไม่ละวาจาฉันเสียไม่
 ละความคิดฉันเสีย ไม่สละศันทิฏฐิฉันเสีย ก็เที่ยงที่จะ
 ตกนรกคุณก่อนสารีบุตร เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถึงพร้อม
 ด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญาพึง
 กระหึ่มอรหัตตผลในปัจจุบันทีเดียว แม้ฉันใด เรากล่าว

ข้ออุปไมยนี้ ก็ฉันนั้น ผู้นั้นไม่ละวาจานั้นเสีย ไม่ละความคิดนั้นเสีย ไม่สละคตินิฏฐินั้นเสีย ก็เที่ยงที่จะตกนรก

- มหาสิหนาทสูตร ม.มู. ๑๒/๑๔๙ ข้อ ๑๓/๑

อนึ่งขอให้สังเกตคำบาลีที่ได้แปลออกมาแล้วนั้นด้วย จะได้เข้าใจความหมายของคำว่าเจโตปริยญาณชัดเจนยิ่งขึ้น

(๑๓๑) อิทาหิ สารีปุตฺต เอกจฺจํ ปุคฺคํ เอว เจตฺสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ ตถายํ ปุคฺคํ ปฏฺิปนฺโน ตถา จ อิริยติ ตถจ มคฺคํ สมารุโฬห ยถา กายสฺส เกทา ปรมฺมรณํ อปายํ ทุคฺคตี วินิปาตํ นิรยํ อูปชฺชิสฺสตีติ ตเมนํ ปสฺสามิ อปเรณ สมเยน ทิพฺเพน จกฺขฺนา วิสฺสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน กายสฺส เกทา ปรมฺมรณํ อปายํทุคฺคตี วินิปาตํ นิรยํอูปปนฺนํ เอกนฺตทกฺขา ติปฺปา กฏฺกา เวทนา เวทียมานํ ๗เปย

จากคำบาลีที่อ้างมาโดยสังเขปนี้ ขอให้สังเกตคำว่า “อิทาหิ สารีปุตฺต เอกจฺจํ ปุคฺคํ เอว เจตฺสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ ตถายํ ปุคฺคํ ปฏฺิปนฺโน ฯลฯ กายสฺส

ภเทา ปรมุรณา อปายํ ฯลฯ อุปปชชตีติ ตเมณํ
 ปสฺสามิ อปเรณ สมเยน ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสฺสุทฺเตน
 อติกฺกนฺตมานุสเกน กายสฺส ปรมุรณา อปายํทฺคคฺตี
 วินิปาตํ นิรยํ อุปปนฺนํ ฯลฯ

แปลว่า สารีบุตร เรากำหนดใจด้วยใจแล้วย่อมรู้ว่า
 ว่า บุคคลบางคนซึ่งปฏิบัติอย่างนี้ เมื่อกายแตกทำลาย
 ตายไปแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาท นรก และ
 ต่อมาภายหลังก็เห็นเขาด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ซึ่ง
 เป็นจักขุที่ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ว่า เขาผู้นั้นซึ่งได้
 ปฏิบัติอย่างนั้นได้เข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาท นรก จริง

ฉะนั้น จากหลักฐานที่อ้างมานี้ แสดงให้เห็นว่าผู้ที่
 ได้เจโตปริยญาณนั้น เมื่อกำหนดดูใจของใครด้วยใจของ
 ตนแล้ว ย่อมจะรู้แม้กระทั่งเมื่อผู้นั้นตายไปแล้วจะไปสู่
 สุกฺติหรือทฺคคฺตีอะไร ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อกำหนดดูที่ใจของ
 ใครแล้วย่อมจะรู้ว่า ใจของเขาเป็นอย่างไร เป็นใจที่ชั่ว
 เป็นใจที่มีบาป หรือเป็นใจที่ดี เป็นใจที่มีบุญกุศล ดังเช่น
 ที่พระองค์ได้ตรัสว่า :-

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรากำหนดจิตบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยจิตของเราแล้วก็ย่อมจะรู้ว่า จิตของเขาชั่ว หรือไม่ชั่ว เป็นจิตเศร้าหมองหรือเป็นจิตผ่องใส และเมื่อรู้ว่าจิตของเขาชั่ว ก็ย่อมจะรู้ว่า ถ้าบุคคลนี้ตายในขณะที่มีจิตชั่ว (ปฏุลฺลจิตฺตํ) ก็จะต้องไปเกิดในนรกเหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น ทั้งนี้เพราะเหตุไร ? ก็เพราะเหตุที่จิตของเขาชั่ว และถ้ารู้ว่า จิตของเขาผ่องใส (ปสนฺนจิตฺตํ) ก็จะต้องไปเกิดในสวรรค์ เหมือนกับถูกนำตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางประเภทในโลกนี้ เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้วย่อมจะเข้าถึง อบาย หุคฺติ วินิบาต นรก นั้น ก็เพราะเหตุที่จิตของเขาชั่วนั่นเอง ส่วนบุคคลบางประเภท เมื่อกายแตกทำลายตายไปแล้วย่อมเข้าถึง สุกฺติโลกสวรรค์ ก็เพราะเหตุที่จิตของเขาผ่องใส

-อภ.เบก.๒๐/๙-๑๐ ข้อ ๔๔-๔๕

สำหรับผู้รู้บาลี ก็ขอให้สังเกตดูคำบาลีที่กล่าวถึงข้อความที่ได้แปลมาแล้วนั้นด้วย ดังนี้

อิธามิ ภิกขเว เอกัจจํ ปุคฺคํ ปทฺฐจฺฉิตฺตํ เอวํ
 เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ, อิมมฺหิ เจ อยํ สมเย
 ปุคฺคโล กาลํ กเรยฺย, ยถาภตํ นิภฺชิตฺโต เอวํ นฺริเย.
 ตํ กิสฺส เหตุ? จิตฺตํ หิสฺส ภิกขเว ปทฺฐจฺฉ. เจโตปโทสเหตุ
 จ ปน ภิกขเว เอวมิเชกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เกทา
 ปรมฺมรณฺวา อปายํ ทฺคฺคตี วินิปาทํ นฺริยํ อฺปฺปชฺชตีติ.

อิธามิ ภิกขเว เอกัจจํ ปุคฺคํ ปสนฺนจิตฺตํ
 เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ, อิมมฺหิ เจ อยํ
 สมเย ปุคฺคโล กาลํ กเรยฺย, ยถาภตํ นิภฺชิตฺโต เอวํ
 สคฺเค. ตํ กิสฺส เหตุ? จิตฺตํ หิสฺส ภิกขเว ปสนฺนํ.
 เจโตปสนฺนเหตุ จ ปน ภิกขเว เอวมิเชกจฺเจ สตฺตา
 กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺวา สุตฺตี สคฺคํ โลกํ อฺปฺปชฺชตีติ.

*ได้เคยกล่าวมาแล้วครั้งหนึ่งว่าเจโตปริยญาณ
 คือการอ่านใจรู้จักใจของผู้อื่นได้ทุกอย่าง (ดูในเล่มนี้
 หน้า ๘) โดยอ้างตัวอย่างจากเรื่องอาเทศนาปฏิหารีย์

---

*วิญญาน ฉบับที่ ๕-๖ พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๕

ในแก้วกฐิตซึ่งเป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แต่ข้อความที่จะนำมาอ้างอิงต่อไปนี้เป็นคำอธิบายของ พระอรรถกถาจารย์ในเรื่อง มหาสมัยสูตร (ที. มหา. ๑๐/๒๑๖ ข้อ ๓๓๑-มหาจุฬาฯ) ซึ่งท่านได้อธิบายไว้ อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบความนึกคิดของ พวกเทวดาได้ทุกขณะจิต และทรงทราบได้แม้กระทั่งชื่อ ของเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นด้วย ซึ่งข้อความที่ท่าน กล่าวไว้นี้มีดังนี้

**พระพุทธเจ้าทรงทราบความนึกคิด
ของเทวดาได้ทุกอย่าง และทรงทราบ
แม้กระทั่งชื่อของเทวดาเหล่านั้นได้ด้วย**

ได้ยินว่า พวกเทวดาทั้งหลายพากันคิดว่า พระผู้- มีพระภาคเจ้า จักตรัสบอกชื่อและโคตรของเหล่าเทพ ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่านั้น สำหรับชื่อและโคตรของ เหล่าเทพทั้งหลายผู้มีศักดิ์น้อย พระองค์จักตรัสบอก หรือไม่หนอ ในเทวสมาคมนั้นใหญ่เช่นนี้

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงดำริว่า “เทวดาทิ้งหลายเหล่านี้ คิดอะไร” ก็ทรงทราบ**วารจิต** ของเทวดาเหล่านั้นได้ทั้งหมด ซึ่งเปรียบเหมือนสอดมือเข้าไปทางปากแล้วเข้าไปบีบเนื้อหัวใจ และเหมือนกับจับโจรได้พร้อมทั้งของกลาง แล้วทรงดำริว่า “เราจักบอกชื่อและโคตรของเทวดาทิ้งหลายทั้งหมด ทั้งที่มีศักดิ์น้อย และศักดิ์ใหญ่ซึ่งมาจากจักรวาลต่าง ๆ หมิ่นจักรวาล

(-สุ.วิ ๒/๒๙๖ ข้อ ๓๓๓-มหาจุฬาย)

ข้อที่ควรจะสังเกตก็คือ “พวกเทวดาทิ้งหลายคิดกันว่าอย่างไร ซึ่งเทวดาที่ว่านี้ท่านหมายถึงเทวดาที่เป็นพรหมอริยะในภพชั้นสุทธาวาส ถึงแม้เทวดาในภพหรือภูมิอื่น ๆ คิดอย่างไร ถ้าพระองค์ทรงปรารถนาที่จะรู้ ก็ทรงรู้ได้ทันทีเหมือนกัน (คำว่า **วารจิต** นั้น หมายความว่า ความว่าทุกขณะที่คิด วาระตามศัพท์แปลว่า **ขณะ** หรือ **เวลา** หรือแปลว่า **ถึงรอบ** หรือ **ถึงคราว** เช่นคำว่า เข้าเวรก็หมายถึงว่า ถึงเวลาหรือถึงรอบที่ตัวเองจะต้องปฏิบัติงาน **ปทวาเร** หรือ **ปทวาเร** แปลว่า **ทุกอย่างก้าว** **ทุก ๆ ก้าวที่เดิน**)

จากตัวอย่างอันนี้ จะทำให้เข้าใจชัดว่า คำว่าเจโต
ปริญญานั่น หมายถึงทราบหรือรู้ความนึกคิดของผู้อื่น
ได้ทุกขณะ สำหรับผู้ที่รู้บาปดี ขอให้สังเกตดูจากคำบาลี
ดังต่อไปนี้ด้วย จะทำให้เข้าใจความหมายชัดขึ้น

เทวตา กิร จินฺเตสฺสุ “ภควา เอวํ มหนฺเต
สมาคเม มหฺเสกฺขานํเยว เทวตานํ นามโคตฺตานิ กเถสฺสตี,
อปฺเปสฺกฺขานํ ก็ กเถสฺสตี” ตี. อถ ภควา “อิมา เทวตา
ก็ จินฺเตนฺตี” ตี อวชฺเชนฺโต มุเชน หตถํ ปเวเสตฺวา
หทยมฺลํ มทฺทนฺโต วย สภณฺฑํ โจริ คณฺหนฺโต วย
จ ตํ ตาลํ จิตฺตวารี ญตฺวา “ทสฺสทสฺสจกฺกวาพฺโต
อาคตาคตานิ อปฺเปสฺกฺขมฺหเสกฺขานํ สพฺพาลํปี เทวตานํ
นามโคตฺตํ กเถสฺสามิ” ตี จินฺเตสิ.

หนึ่งในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ข้อ ๒๔
หน้า ๓๑ (ฉบับมหาจุฬาฯ อยู่หน้า ๒๙) พระพุทธเจ้าได้
ตรัสไว้ว่า :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่กาฬ-
การาม ในเมืองสาเกต (เมืองนี้อยู่ใกล้กับนครสาวัตถี
ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า :-

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก
 มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
 เทวดาและมนุษย์ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้ ได้ทราบ ที่เขา
 เหล่านั้นถึงแล้ว และหาได้แล้ว คิดแล้วด้วยใจ ตถาคต
 ก็รู้อะไรนั้น รู้อย่างนั้น รู้แจ้งสิ่งนั้น แต่ตถาคตไม่ติดอยู่ใน
 สิ่งเหล่านั้นเลย

อันที่จริงข้อความที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนี้ ก็เป็น
 อย่างเดียวกับข้อความที่ได้กล่าวมาแล้ว (ดูในเล่มนี้หน้า
 ๑๐) ที่นำมาอ้างอีกก็เพื่อให้แน่ใจว่าสิ่งใดที่คนอื่นได้เห็น
 ได้ยิน ได้รู้มาก่อน สิ่งนั้นแม้พระองค์จะไม่ทรงเคยเห็น
 เคยได้ยินหรือเคยรู้มาก่อน แต่ถ้าพระองค์มีพระประสงค์
 จะเห็นหรือได้ยินหรือรู้เมื่อไรก็จะทรงเห็น ทรงได้ยิน
 ทรงรู้อะไรนั้นๆ ได้ทันที ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงมีเจโต-
 ปริยญาณ มีบุพเพนิวาสานุสติญาณ มีจุตูปปาตญาณ
 และทรงมีอภิญญาอย่างอื่น ๆ อีก

หนึ่งในคัมภีร์อรรถกถา คือ สุมังคลวิลาสินี ภาค
 ๒ หน้า ๓๙๔ ได้กล่าวข้อความที่นำสนใจไว้ตอนหนึ่งว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีญาณไม่ติดขัดในสิ่งทั้งปวง (คือต้องการจะทรงรู้อะไรจะทรงรู้ได้ทุกอย่าง และทรงรู้ได้ทันที และทรงรู้โดยไม่ผิดพลาดด้วย) นั้น พระองค์ทรงสามารถที่จะรู้ว่า บรรดาเทวดาทั้งหลายที่มาประชุมกันที่ป่ามหาวัน ซึ่งมีจำนวนมากมานั้น ใครบ้างเป็นอภัพบุคคล ใครบ้างเป็นภัพบุคคล และในจำนวนภัพบุคคลนั้นใครบ้างเป็นพวกราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต พุทธิจริต วิตักกจริต หรือสัทธาจริต พระองค์ก็ทรงสามารถรู้ได้ แม้ผู้นั้นจะอยู่ไกล ไม่ได้อยู่ใกล้ ก็ทรงรู้ได้

คำว่า รู้ว่า ใครบ้างเป็นภัพบุคคล หรืออภัพบุคคลนั้น ? หมายถึงรู้ว่า บุคคลที่ควรจะสอนได้หรือสอนไม่ได้ สอนแล้วจะได้ผลหรือไม่ได้ผล คืออภัพบุคคล หมายถึงบุคคลที่สามารถะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ หรือได้ไม่ถึงขั้นนี้ แต่ก็สามารถจะเข้าใจและเกิดสัทธาปสาทะ ยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะได้ อย่างนี้เรียกว่า ภัพพบุคคลอภัพพบุคคลคือคนที่สอนไม่ได้ เพราะไม่มีความสนใจที่จะฟังเลย หรือสนใจฟังแต่ก็ไม่รู้เรื่อง แปล

ความหมายธรรมที่ได้ยินได้ฟังไปตามนิสัยสันดานของตัว ซึ่งไม่มีทางจะเข้าใจความหมายได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นอภัพบุคคล

อนึ่ง การที่จะรู้ว่าใครเป็นภัพบุคคล หรืออภัพบุคคล ใครเป็นพวกจริตอะไร คือเป็นพวกราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต พุทธิจริต วิตักกจริต หรือเป็นสังฆา-จริตนั้นจะต้องรู้ถึงอุปนิสัยใจคอ รู้ถึงนิสัยสันดานรู้ถึงวิบากของกรรม และรู้ถึงกรรมในอดีตด้วย การที่จะรู้ได้เช่นนี้จะต้องสามารถอ่านใจของคนอื่นได้ และจะต้องสามารถระลึกถึงกรรมหรือความประพฤติในชาติก่อนหรือเรื่องราวต่างๆในอดีตของเขาในชาตินี้ได้ด้วย จึงจะสามารถบอกได้ถูกต้องว่าใครเป็นภัพบุคคล ใครเป็นอภัพบุคคล ใครมีจริตเป็นอย่างไร คำว่า **จริต** หมายถึงความโน้มเอียง หรือหมายถึงนิสัยสันดาน ความประพฤติที่เคยชินและคำว่า **จริต** นี้ ศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ แปลว่า behaviour, character, เช่นคำว่า พุทธิ-จริต ท่านแปลว่า one whose behaviour or character is wisdom.

จากข้อความที่อ้างมานี้ แสดงให้เห็นว่า **เจโตปริยญาณ** นั้น หมายถึงการหยั่งรู้ถึงอุปนิสัยสันดานด้วย ไม่ใช่รู้แต่เพียงว่า ในขณะที่เขากำลังคิดถึงเรื่องอะไร คิดว่าอย่างไร ต้องการอะไร อยากได้อะไร หรือมีความรู้สึกอย่างไร ซึ่งเป็นความรู้เรื่องราวในปัจจุบัน

และอีกอย่างหนึ่ง คำว่า **เจโตปริยญาณ** นั้น ในความหมายที่กว้างที่สุด ก็คือสิ่งที่คนอื่นเห็น หรือได้ยิน แม้เรื่องที่เขาเห็นหรือได้ยินนั้นจะผ่านมานานแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากในใจของผู้นั้นยังมีเรื่องราวที่เขาเห็น หรือได้ยิน ผังอยู่ คือเขายังจำถึงเรื่องต่างๆ ที่เขาเคยเห็น เคยได้ยิน ความคิดอ่านหรือความรู้เรื่องนี้ยังมีอยู่ในใจของเขา เพราะฉะนั้น สำหรับผู้มีเจโตปริยญาณนั้น ก็สามารถจะล่วงรู้เรื่องต่างๆ ซึ่งมีในใจของผู้นั้นได้ ทั้ง ๆ ที่ตนเองไม่เคยเห็นไม่เคยได้ยินเรื่องนั้นๆ มาก่อนเลยก็ตาม

อนึ่ง ใครจะขอให้สังเกตว่า "เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าพาทิกษุ ๕๐๐รูป ไปที่สระนาคดุเหว่าในเทือกเขาหิมาลัย (ปัจจุบันก็คือสระอินดาช ในเมืองไปกขราประเทศเนปาล สระนี้ข้าพเจ้าเคยไปเห็นมาแล้ว

เมื่อปลายเดือนมกราคม ๒๕๓๔) ซึ่งข้าพเจ้าเคยนำมาเขียนไว้ในเรื่อง สัพพัญญู (ขอให้อ่านดูหน้า๑๘๕-๒๑๐) นั้น มีข้อความอยู่ตอนหนึ่งว่า “พระองค์ได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า ใครอยากจะรู้ว่า ในธรรมนี้มีปลาอะไรบ้างและมีชื่ออะไรบ้าง ในป่ามีสัตว์อะไรบ้าง มีชื่ออะไรบ้างไม่ว่าจะเป็นสัตว์เช่น วัว ควาย เสือ สิงห์ กระทิง แรด หรือเป็นนกชนิดไหนก็ตาม โดยที่ผู้ถามพวกต้นไม้ต่าง ๆ พระองค์ก็ทรงสามารถที่จะบอกได้ทุกอย่าง บอกชื่อต่าง ๆ ของสัตว์และต้นไม้เหล่านั้นได้ด้วย”

พระพุทธเจ้าทรงทราบภาษาสัตว์ทุกชนิด

การที่พระองค์ทรงสามารถทราบได้ทุกอย่างเช่นนี้ สิ่ง ๆ หนึ่งที่ช่วยให้พระองค์ทรงรู้ ก็คือ เจโตปริยญาณ การรู้ภาษาของสัตว์ต่างๆ คือรู้ความหมายได้ถูกต้องไม่ว่ามันจะส่งเสียงออกมาอย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงสามารถที่จะรู้ถึงความรู้สึกนึกคิดของสัตว์เหล่านั้นได้โดยไม่ยาก โดยอาศัยเจโตปริยญาณแต่การที่จะรู้จักชื่อสัตว์ทั้งหลาย ของต้นไม้ทั้งหลายนั้น จะทรงรู้ได้อย่างไร ? เพราะแม้แต่สัตว์หรือต้นไม้ต่าง ๆ นั้น มันก็ไม่รู้

เหมือนกันว่า ตัวมันเองมีชื่อว่าอะไร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะอ่านเอาจากในใจของสัตว์ทั้งหลายก็คงเป็นไปได้ (ส่วนต้นไม้ คนทั้งหลายยังสงสัยว่า มันมีวิญญาณหรือไม่ ฉะนั้นในส่วนนี้จะไม่พูดถึง) แล้วพระองค์ทรงรู้จักชื่อของสัตว์และพืชเหล่านั้นได้อย่างไร

แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคนที่รู้ถึงเรื่องชื่อต้นไม้ต่าง ๆ ชื่อของสัตว์ต่าง ๆ นั้นต้องมีแน่ ซึ่งอาจจะจะเป็นพวกรุกขเทวดาซึ่งมีอยู่ในป่านั้น หรือเป็นคนที่เคยรู้ชื่อของสัตว์และต้นไม้ต่างๆ ซึ่งยังมีชีวิตอยู่หรือได้ตายไปเป็นโอบปาติกะแล้วก็ตาม ถ้าพระองค์มีพระประสงค์ที่จะถามใครหรือรู้จากใคร ก็สามารถอ่านเอาจากใจของผู้ที่รู้ชื่อของสัตว์และต้นไม้ต่างๆ ได้ทันที ข้อนี้ไม่ยากและไม่ต้องเที่ยวถามว่า ใครรู้เรื่องเหล่านี้บ้างไม่ต้องถามแต่ผู้ที่สามารถจะตอบปัญหาเหล่านี้ได้นั้น จะปรากฏให้เห็นในพระทัยของพระองค์ได้ทันที เหมือนกับการระลึกชาติอันมากมายของแต่ละบุคคลนั้น ถ้าพระองค์มีพระประสงค์ที่จะรู้เรื่องในชาติไหน เรื่องราวในชาตินั้นจะปรากฏออกมาให้เห็นซึ่งไม่จำเป็นต้องเห็นไปตามลำดับ

จะโดดข้ามไปเห็นในชาติไหนก็ได้ หรือในกรณีของการเห็นชีวิตของผู้ที่ตายไปแล้วก็เช่นเดียวกัน พรารถนาจะเห็นใคร ก็จะได้เห็นผู้นั้นทันที วิสัยของพระพุทธเจ้าเป็นอจินไตย คือเราคิดไม่ออก หาเหตุผลไม่ได้ว่า ทำไมพระองค์จึงทรงมีความสามารถอย่างนั้นอย่างนี้ มีอิทธิปฏิหาริย์อย่างนั้นอย่างนี้ ที่จะรู้เหตุผลจริงๆ ไม่มีใครทำได้ เท่าที่อธิบายมาให้ฟังนี้ เป็นเพียงเหตุผลส่วนน้อยที่พอจะเข้าใจได้จริงๆ แล้วยังมีปัญหาอีกมากมาย ซึ่งข้าพเจ้าไม่สามารถจะอธิบายได้เลยว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

**ในที่ประชุมของคนมากมาย
ก็สามารถจะรู้ได้ว่าใครเป็นคนไม่ดี
และไม่ดีในเรื่องอะไร ด้วยเจโตปริยญาณ**

[๔๔๓] โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของมิตคารมารดา ในบุพพาราม เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่ ขณะนั้นเวลาได้ล่วงเข้าราตรี จนกระทั่งปลุกยามผ่านไปแล้วพระผู้มี-

พระภาคเจ้าก็ยังไม่ทรงแสดงพระปาฏิโมกข์ พระอานนท์ จึงได้ลุกจากอาสนะ ห่มผ้าเฉวียงป่า ประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า เวลาสว่างเช้าราตรี ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปาฏิโมกข์ แก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า เมื่อพระอานนท์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิ่งเสีย.

แม้ครั้งที่สอง ท่านพระอานนท์ เมื่อเวลาสว่างเช้าราตรี มัชฌิมยามผ่านไปแล้วก็ได้ลุกจากอาสนะ ห่มผ้าเฉวียงป่า ประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า เวลาสว่างเช้าราตรี มัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าข้า.

แม้ครั้งที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนิ่งเสีย.

แม้ครั้งที่สาม ท่านพระอานนท์ เมื่อเวลาสว่างเช้าราตรี ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว อรุณขึ้นแล้ว ราตรีสว่าง

แล้ว จึงลุกจากอาสนะ ห่มผ้าเฉวียงป่า ประคองอัญชลี
ไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทราบทูลว่า
พระพุทธานุญาตเจ้าข้า เวลาสว่างเขารাত্রี ปัจฉิมยามผ่านไป
แล้วอรุณขึ้นแล้ว รাত্রีสว่างแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นาน
แล้วขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปาฏิโมกข์แก่
ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธานุญาตเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าดูก่อนอานนท์
บริษัทไม่บริสุทธฺิ.

[๔๔๘] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลანะคิดว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า ดูก่อนอานนท์บริษัท
ไม่บริสุทธฺิ ทรงหมายถึงบุคคลไหนหนอ.

ที่นั่น ท่านพระมหาโมคคัลลანะ มนสิการกำหนด
จิตภิกษุสงฆ์ทั้งหมดด้วยจิตของตน ได้เห็นบุคคลผู้ทุศีล
มีธรรมลามก มีความประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ
ปิดบังการกระทำ ไม่ใช่สมณะปฏิญาณว่าเป็นสมณะ
ไม่ใช่พรหมจรรย์ ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจรรย์ เน่าภายใน
ไซกชุ่มด้วยกิเลส ผู้เคราะห์หมองนั้นนั่งอยู่ ณ ท่ามกลาง
ภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วจึงเข้าไปหาบุคคลนั้น ได้กล่าวขึ้นว่า

ลูกขึ้นเถิดท่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นท่านแล้ว ท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย (คืออยู่ร่วมกับสงฆ์ทั้งหลายไม่ได้) แม้ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวอย่างนี้แล้ว บุคคลนั้นก็ยังมีงเสีย

แม้ครั้งที่สอง ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะบุคคลนั้นว่า ลูกขึ้นเถิดท่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นท่านแล้วท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย

แม้ครั้งที่สอง บุคคลนั้นก็ยังมีงเสีย

แม้ครั้งที่สาม ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะบุคคลนั้นว่า ลูกขึ้นเถิดท่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นท่านแล้วท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย

แม้ครั้งที่สาม บุคคลนั้นก็ยังมีงเสีย

ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงได้จับบุคคลนั้นที่แขนให้ออกไปนอกชุ้มประตู ใส่กลอนแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า บุคคลนั้นเข้าพระองค์ให้ออกไปแล้ว บริษัทบริสุทธ์แล้วขอ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า น้าอัคจรรย โมคคัลลานะ ไม่เคยมีโมคคัลลานะถึงกับต้องจับแขน โมฆบุรุษนั้นจึงออกไปได้

จากพระสูตรที่อ้างมานี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้ที่มีเจโตปริยญาณนั้นเมื่อปรารถนาจะรู้ว่า ใครบ้างในที่ประชุมนี้เป็นคนไม่ดี และไม่ดีในเรื่องอะไร ก็สามารถที่จะรู้ได้ และขอให้สังเกตคำบาลีตอนที่กำลังอ้างถึงพระมหาโมคคัลลานะรู้ว่า ใครในที่ประชุมนี้เป็นคนไม่ดี ซึ่งสำนวนบาลีนั้นมีดังนี้

[๔๔๘] อถโข อายสุมโต มหาโมคคัลลานสฺส
 เอตทโหสิ กัมมํ โข ภควา ปุคฺคัลลํ สนุชาย เอวมาห
 อปริสุทฺธา อานนฺท ปริสาติฯ อถโข อายสุม
 มหาโมคคัลลาโน สพฺพาวนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆํ เจตสา เจโต
 ปริจฺจ มนฺสากาลิ ฯ อทฺทสา โข อายสุม มหาโมค-
 คัลลาโน ตํ ปุคฺคัลลํ ทุสฺสีลํ ปาปณฺมํ อสุจิสงฺกสฺสรสมาจาริ
 ปฏิจฺจนฺนภมฺมณฺตํ อสฺสมณิ สมณปฏิญฺญํ อพฺรหฺมจาริ

พุทธมจจาริปฏินญํ อนโตปุตี อวสสุตํ กสมพุกชาตํ
 มชฺเฒ วิกุชฺสงฺขมฺสฺส นิสินนํ ทิสฺวาน เยน โส ปุคฺคโล
 เตนุปลสงฺกมิ อฺปลสงฺกมิตฺวา ตํ ปุคฺคลํ เอตทวโจ อฺภูชฺเชหิ
 อวฺวโส ทิฏฺฐิณฺโณ ภาควตา นตฺถิ เต วิกุชฺฐหิ สทฺธิ
 สํวาโสติ ฯ เอวํ วุตฺเตปิ โส ปุคฺคโล ตฺถนฺหิ อโหสิฯ
 ทฺติยมฺปิ โข อายสฺมา มหาไมคฺคฺลฺลानิ ตํ ปุคฺคลํ
 เอตทวโจ อฺภูชฺเชหิ อวฺวโส ทิฏฺฐิณฺโณ ภาควตา นตฺถิ เต
 วิกุชฺฐหิ สทฺธิ สํวาโสติฯ ทฺติยมฺปิ โข โส ปุคฺคโล
 ตฺถนฺหิ อโหสิฯ ตฺติยมฺปิ โข อายสฺมา มหาไมคฺคฺลฺลानิ
 ตํ ปุคฺคลํ เอตทวโจ อฺภูชฺเชหิ อวฺวโส ทิฏฺฐิณฺโณ ภาควตา
 นตฺถิ เต วิกุชฺฐหิ สทฺธิ สํวาโสติฯ ตฺติยมฺปิ โข โส
 ปุคฺคโล ตฺถนฺหิ อโหสิฯ อถ โข อายสฺมา มหาไมคฺคฺลฺลानิ
 ตํ ปุคฺคลํ พาทายํ คเหตุวาท พหิทฺวารโกฏฺฐกา
 นิกฺขามาตฺวา สฺวฉิสมฺภิกํ ทตฺวา เยน ภาควา เตนุปลสงฺกมิ
 อฺปลสงฺกมิตฺวา ภาควนฺตํ เอตทวโจ นิกฺขามิโต โส ภาเว
 ปุคฺคโล มยา ปริสุทฺธา ปริสา อฺทฺทิสฺตฺถ ภาเว ภาควา
 วิกุชฺชนํ ปาติไมกฺชนฺติฯ อจฺฉริยํ ไมคฺคฺลฺลानิ อพฺภุตํ

โมคคัลลาน ยาว พาทาคหนาปิ นาม โส โมฆปุริโส
อาคมิสฺสตีติ ฯ

- วิ.จุฬ.๗/๒๘๔ ข้อ ๔๔๘ (มหาจุฬาฯข้อ๒๐๔/๓๘๓)

ขอให้สังเกตคำบาลีที่ว่า “อถโข อายสฺมา
มหามคฺคฺลฺลาโน สพฺพาวนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆมฺเจตฺสา เจโตปริจฺจ
มนสากาสิฯ อทุทฺสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคฺลฺลาโน ตํ
ปุกฺคํ ทุสฺสึลํ ฯลฯ” ซึ่งแปลว่า ครั้งนั้นแล ท่านพระมหา-
โมคคัลลานะ มนสิการกำหนดจิตภิกษุสงฆ์ทั้งหมดด้วยจิต
ของตนแล้วได้เห็นบุคคลผู้ทุศีล ฯลฯ” แล้วให้นำข้อความ
ตอนนี้อย่างเปรียบเทียบกับคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่
อื่น เช่นที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายเมื่อเรากำหนดจิตบุคคล
บางคนในโลกนี้ด้วยจิตของเราแล้วก็ย่อมจะรู้ว่า จิตของ
เขาชั่วหรือไม่ชั่ว เป็นจิตเศร้าหมองหรือเป็นจิตผ่องใส
ฯลฯ” (ดูในเล่มนี้หน้า๔๙-๕๐)

ฉะนั้นจึงเป็นอันสรุปได้แน่นอนว่าผู้ที่ได้เจโตปริย
ญาณนั้น เมื่อกำหนดดูที่จิตของใครแล้ว ก็สามารถที่จะ
รู้อะไรต่าง ๆ ได้มากมาย

และขอให้สังเกตอีกว่า ผู้ที่ได้บุพเพนิวาสานุสติ-
ญาณซึ่งสามารถระลึกชาติของตนเองได้ ระลึกชาติของ
คนอื่นได้ ผู้ที่ได้จุตูปปาตญาณหรือทิพยจักขุ ซึ่ง
สามารถที่จะมองเห็นชีวิตหลังจากตายมองเห็นว่าผู้
นี้เมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ก็สามารถที่
จะรู้ได้นั้น จะรู้เรื่องของคนก็จะต้องกำหนดที่ใจของ
ตนเองก่อน จะรู้เรื่องของคนอื่น ก็จะต้องกำหนดที่ใจ
ของผู้นั้นก่อน โดยเฉพาะในกรณีที่เขายังไม่ตาย แต่
ต้องการจะรู้ว่าถ้าคนนี้ตายไปแล้ว จะไปเกิดเป็นอะไรอยู่
ที่ไหนเมื่อกำหนดดูที่ใจของผู้นั้นก็สามารที่จะรู้ได้
ดังเช่นหลักฐานที่ได้เคยอ้างมาแล้ว

ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณแม้จะอยู่ห่างไกลกัน

สามารถสนทนาทางใจกันได้

อนึ่งมีเรื่องที่น่าสนใจในคัมภีร์อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่ง
กล่าวว่า พระพุทธเจ้ากับพระมหาโมคคัลลานะ แม้จะ
อยู่ห่างไกลกันมากแต่ก็สามารถจะสนทนากันได้
เหมือนกับนั่งอยู่ใกล้ๆกัน ซึ่งเรื่องที่ว่านี้มีดังนี้

(๖๙๑) สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลณะอยู่ในวิหารเดียวกันในพระเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ครั้งนั้นแลเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่เรือนเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลณะ ถึงที่อยู่แล้วได้สนทนาปราศรัยกับท่านพระมหาโมคคัลลณะ ด้วยเรื่องสาราณียกถา (คือการถามถึงเรื่องทุกข์สุข ข้าวสารต่าง ๆ) แล้วจึงได้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

เมื่อท่านพระสารีบุตรนั่งเรียบร้อยแล้วก็ได้กล่าวกะท่านพระมหาโมคคัลลณะว่า ท่านโมคคัลลณะ อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก ผิวหน้าของท่านบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ชะรอยวันนี้ ท่านมหาโมคคัลลณะจะอยู่ด้วยวิหารธรรมอันละเอียด

ท่านพระมหาโมคคัลลณะกล่าวว่า อาวุโส วันนี้ผมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันหยาบ อนึ่ง ผมได้มีธรรมิกถา

สารีบุตร. ท่านมหาโมคคัลลณะได้มีธรรมิกถากับใคร

มหาโมคคัลลานะ. ผมได้มีธรรมีกถากับ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**

สารีบุตร. ขณะนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ณพระวิหารเชตวัน อารามของท่าน**อนาถปิณฑิกเศรษฐีกรุงสาวัตถี** ไกลจากที่นี่นัก ท่านมหาโมคคัลลานะไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยฤทธิหรือ หรือว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จมาหาท่านมหาโมคคัลลานะด้วยฤทธิ

มหาโมคคัลลานะ. ผมไม่ได้ไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยฤทธิ แม้**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ไม่ได้เสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ แต่ผมมี**ทิพยจักขุ**และ**ทิพยโสตธาตุ**อันหมดจดเท่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แม้**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ทรงมี**ทิพยจักขุ**และ**ทิพยโสตธาตุ**อันหมดจดเท่าผม

ท่านมหาโมคคัลลานะได้มีธรรมีกถากับ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเรื่องอะไร

ผมได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ในที่นี่ตั้งนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลที่จะได้ชื่อว่า เป็นผู้ปราศจากความเพียรนั้นจะต้องมีคุณลักษณะหรือมีการกระทำ

อย่างไร อาวุโส เมื่อผมกราบทูลอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสกะผมดังนี้ว่า

“โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปรารถนาความเพียร (คือเป็นผู้มีความเพียรเข้มแข็ง ไม่ย่อหย่อน) ด้วยตั้งสัตยาธิษฐานว่า ด้วยความเพียรอันนี้ แม้ว่าจะเหลืออยู่แต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตาม เลือดและเนื้อในร่างกายจะเหือดแห้งไปก็ตาม ผลอันใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษเมื่อยังไม่บรรลุผลนั้น แล้วจะหยุดความเพียรเสียเป็นอันไม่มี โมคคัลลานะเมื่อภิกษุทำได้อย่างนี้ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปรารถนาความเพียร อาวุโสผมได้มีธรรมีกถากับพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเรื่องนี่แล

อาวุโส เปรียบเหมือนก้อนหินเล็กๆที่บุคคลเอาไปวางเปรียบเทียบกับขุนเขาหิมพานต์ฉันใด ตัวเราเมื่อเปรียบเทียบกับท่านมหาโมคคัลลานะแล้ว เราก็เหมือนกับก้อนหินเล็ก ๆ วางอยู่ข้างขุนเขาหิมพานต์ฉัน

นั่นแท้จริง ท่านมหาโมคคัลลณะเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มี
 อานุภาพมาก เมื่อจำนงอยู่ พึงมีชีวิตตั้งอยู่ได้ตลอด
 กัลป์ทีเดียว (คือตลอดอายุกัลป์)

อาวุโส ก่อนเกลือเล็กๆ ที่บุคคลหยิบเอาไปวาง
 เปรียบเทียบกับหม้อเกลือใหญ่ (คือทะเลมหาสมุทร)ฉัน
 ไต ตัวผมเปรียบเทียบกับท่านพระสารีบุตร ก็ฉันนั้น
 เหมือนกัน แท้จริง ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้อัน**พระผู้มี
 พระภาคเจ้า**ทรงชม ทรงสรรเสริญ ทรงยกย่องแล้ว
 โดยปริยายมิใช่น้อย อาทิเช่นทรงสรรเสริญว่า ภิกษุผู้ถึง
 ซึ่งฝั่งคือพระนิพพานเป็นผู้เยี่ยมด้วยปัญญา ด้วยศีล
 และอุปสมะนั้น พระสารีบุตรได้ชื่อว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมสูง
 กว่าท่านเหล่านั้นทั้งหมด

- ส.นิ. ๑๖/๓๒๑ ข้อ ๖๙๑

ข้อที่ควรจะสังเกตจากเรื่องนี้ก็คือ พระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้ากับพระมหาโมคคัลลณะอยู่ห่างไกลกันมาก คือ
 อยู่ห่างกันถึงคนละประเทศ พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่

เขตวันวิหารในเมืองสาวัตถี ซึ่งเป็นเมืองหลวงหรือ
ราชธานีของแคว้นโกศล ส่วนพระมหาโมคคัลลานะอยู่ที่
เวฬุวันวิหารในเมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของ
แคว้นมคธ แต่ก็สามารถสนทนากันได้เสมือนนั่งอยู่ใกล้ ๆ
กัน และเห็นกันชัดเจนด้วยทิพยจักขุ ได้ยินเสียงของกัน
และกันชัดเจน เหมือนสนทนากันต่อหน้าด้วยทิพยโสต
และในพระสูตรนี้แม้จะมีได้กล่าวถึงเรื่องเจโตปริยญาณ
เลขก็ตาม แต่ก็ขอได้โปรดทราบไว้ด้วยการพูดหรือ
การฟังเรื่องอะไรก็ตามแม้จะเห็นหน้ากันชัด ๆ แต่บาง
คนก็อาจจะฟังไม่ค่อยรู้เรื่องหรือพูดให้เขาเข้าใจไม่ได้
ถ้าไม่สังเกตดูความในใจ คือไม่ได้นึกถึงใจของผู้ฟังหรือ
ผู้พูดเลย มัวแต่จะพูดอย่างเดียว ตนเองอยากจะทำ
อะไร ก็พูดไป ไม่ได้สังเกตดูใจของผู้ฟังว่าเขาสนใจฟัง
เรื่องที่พูดหรือเปล่า เขาเข้าใจหรือไม่ สงสัยอะไรบ้าง
เขาแปลความหมายไปเป็นอย่างอื่นไม่ตรงกับที่ตัวเอง
เข้าใจหรือไม่ คนที่มัวแต่จะพูดแต่เรื่องของตัวอย่างเดียว
ไม่สังเกตดูใจของผู้ฟังเลยนั้นเราจะเห็นอยู่บ่อย ๆ ว่า
ผู้ฟังก็สักแต่ว่าฟังๆ ไปเท่านั้นเอง บางทีผู้ฟังเพื่อไม่

อยากฟัง แต่คนพูดก็ยังไม่หยุด อย่างนี้เป็นต้น ฉะนั้น จะเห็นว่า **นักพูดหรือนักฟังที่ดีนั้นย่อมจะต้องคอยสังเกตุจิตใจของอีกฝ่ายหนึ่งอยู่เสมอตลอดเวลา** ในกรณีของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสนทนาอยู่กับพระมหาโมคคัลลานะนั้น จะต้องใช้เจโตปริยญาณด้วยตลอดเวลา เพราะแม้แต่ในกรณีที่ไม่ได้พูดกันเลยต่างฝ่ายต่างก็นิ่งอยู่เฉย ๆ สำหรับผู้ได้เจโตปริยญาณก็ยังสามารส่งข่าวหรือพูดกันทางใจรู้เรื่องก็มี ฉะนั้นจึงไม่ต้องสงสัยว่า ในพระสูตรนี้ซึ่งมีชื่อว่า **ขณสูตร สูตรว่าด้วยเรื่องหม้อ** ซึ่งหมายถึงหม้อเกลือใหญ่ คือหมายถึงทะเลมหาสมุทร ซึ่งมีเกลืออยู่เต็มไปหมด แม้จะไม่ได้กล่าวถึงเรื่องเจโตปริยญาณเลย ก็ขอให้เข้าใจว่าได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ด้วยแล้ว

**ผู้ที่มีภูมิธรรมต่ำ แม้จะได้เจโตปริยญาณ
ก็ไม่อาจจะหยั่งรู้ใจของผู้ที่มีภูมิธรรม
สูงกว่าได้ทั้งหมด**

ในสัมปสาทนียสูตร มีข้อความที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องเจโตปริยญาณอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า “การที่พระสารีบุตรหยั่งรู้ถึงสัพพัญญุตญาณของพระพุทธองค์ได้มากมายยิ่งกว่าพระสาวกใด ๆ ทั้งหมดนั้น เป็นการหยั่งรู้ด้วยเจโตปริยญาณหรือหยั่งรู้ด้วยญาณอะไร” ซึ่งเรื่องในคัมภีร์ที่ว่านี้มีดังนี้

๕. สัมปสาทนียสูตร

(๗/๓) สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริก เศรษฐี เขตเมืองนาถนทนครนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ครั้นนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันไม่มี

สมณะ หรือพราหมณ์อื่นใดที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตร เธอกล่าวหา
สภิวาจา (คือวาจาที่องอาจ) นี้ประเสริฐแท้ เธอกล่าว
ด้วยความเชื่อมั่นในตนเองฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันไม่มี
สมณะ หรือพราหมณ์อื่นใดที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้
มีพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ

(๗๔) สารีบุตร เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่ง
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งได้
มีในอดีตว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ได้มีศีลอย่างนี้
มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่าง
นี้มีวิมุติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ

สารีบุตร. ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้า. สารีบุตร ก็บอกกำหนดใจ ด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งหมด ซึ่งจักมีในอนาคตว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เหล่านี้จักมีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญา อย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุ นี้ได้ละหรือ

พระสารีบุตร. ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้า. สารีบุตร ก็บอกกำหนดใจ ด้วยใจ แล้วรู้เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ ณ บัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ

พระสารีบุตร. ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้า. สารีบุตรก็ขอไม่มีเจโต- ปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีต ที่ มีในอนาคตและที่มีในปัจจุบันเหล่านั้น เหตุไฉน เธอจึง หาญกล่าวอาสาจิวาจาอันประเสริฐนี้ เธอเชื่อมั่นตนเอง ฝ่ายเดียว บันลือสีหนาทนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้า

พระองค์เลื่อมใสในพระผู้มิพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นใด ที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระผู้มิพระภาคเจ้าในทางพระสัมโพธิญาณ

พระสารีบุตร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีในอดีตในอนาคต และในปัจจุบันก็จริง แต่ข้าพระองค์ก็สามารถทราบได้ โดยอาศัยคุณธรรมที่ข้าพระองค์ได้บรรลุเปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระราชามีป้อมแน่นหนา มีกำแพงและเชิงเทินมั่นคงมีประตู ๆ เดียว คนยามเฝ้าประตูของพระราชาก็เมืองนั้นเป็นบัณฑิตเฉียบแหลม มีปัญญา คอยห้ามคนที่ตนไม่รู้จักไม่ให้เข้าไป ยอมให้แต่คนรู้จักเข้าไป เขาเที่ยวตรวจดูแนวกำแพงรอบ ๆ เมืองนั้นไม่เห็นที่ต่อหรือช่องกำแพง โดยที่สุแต่ช่องพอแมวลอดออกมาได้ก็ไม่มี จึงคิดว่า ลัทธิที่มีร่างใหญ่จะเข้ามาเมืองนี้หรือจะออกไปจากเมืองนี้ ทั้งหมดก็ต้องเข้าออกทางประตูนี้เท่านั้น ฉันทิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ก็สามารถทราบ

ได้ โดยอาศัยคุณธรรมที่ข้าพระองค์ได้บรรลุณั้นนั้น ทั้งนี้ก็เพราะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีมาแล้วในอดีตนั้น ทุกพระองค์ก็ล้วนแต่ทรงละนิรวรณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจเป็นเครื่องทอนกำลังปัญญา และมีพระมณัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ เจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระ-อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจักมีมาในอนาคตนั้นทุกพระองค์ก็จักต้องทรงละนิรวรณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ เป็นเครื่องทอนกำลังปัญญา จักมีพระมณัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญสมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริงจึงจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณถึงแม้พระผู้มี-พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บัดนี้ที่ทรงละนิรวรณ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ เป็นเครื่องทอนกำลังปัญญา มีพระมณัสตั้งมั่นในสติปัญญา ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จึงได้ตรัสรู้พระ-อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

อนึ่ง เมื่อข้าพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ เพื่อฟังธรรม พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมอย่างเยี่ยมยอดประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายดำฝ่ายขาว (คือทั้งฝ่ายอกุศลและกุศล) พร้อมด้วยอุปมาแก่ข้าพระองค์ด้วยประการใด ๆ ข้าพระองค์ก็รู้อย่างในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ได้ถึงความสำเร็จธรรมบางส่วนในธรรมทั้งหลายแล้ว (คือไม่ได้บรรลุธรรม หรือรู้ธรรมเท่ากับพระพุทธเจ้า) จึงเลื่อมใสในพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว

จากเรื่องในสัมปสาทนียสูตรนี้ มีข้อที่ควรจะสังเกตก่อนก็คือข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "สารีบุตร เธอกำหนดใจด้วยใจ แล้วรู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ซึ่งได้มีในอดีต จักมีในอนาคต และที่มีในปัจจุบันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นได้มี

ศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหาร-
 ธรรมอย่างนี้ มีวิมุติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ได้ละหรือ"

ขอให้สังเกตจากคำบาลีตรงนี้ด้วยดังนี้

[๑๔๑] เหวมฺเม สุตฺ:- เอกํ สมยํ ภควา
 นาพฺนฺทายํ วิหฺรติ ปาวาริกมฺพวเน. อถ โข อายสฺมา
 สารีปฺตฺโต, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตวา
 ภควนฺตํ อภิวาเทตวา เอกมฺนฺตํ นิสีหิ; เอกมฺนฺตํ นิสินฺโน
 โข อายสฺมา สารีปฺตฺโต ภควนฺตํ เอตทวโจ "เอวํ
 ปสนฺโน อหํ ภนฺเต ภควติ 'น จาหุ น จ ภวิสฺสตี
 น เจตฺรหิ วิชฺชติ อญฺเญ สมฺเณ วา พฺราหฺมเณ วา
 ภควตา ภยฺโยภยฺญตโร, ยทิทํ สมฺโพธิยฺน'" ติ.

[๑๔๒] "โอฬารรา โข เต อຍ်สารีปฺตฺต
 อาสภิวาจา ภาสิตา, เอกํโส คหิตโต, สีนฺนาโท นทิตโต
 'เอวํ ปสนฺโน อหํภนฺเต ภควติ 'น จาหุ น จ
 ภวิสฺสตี น เจตฺรหิ วิชฺชติ อญฺเญ สมฺเณ วา พฺราหฺมเณ
 วา ภควตา ภยฺโยภยฺญตโร, ยทิทํ สมฺโพธิยฺน'ติ กิ
 นฺุ โข เต สารีปฺตฺต เยเตอหฺสฺส อตีตมทฺธานํ อรหฺนฺโต

สมมาสมพุทธา สพุเพ เต ภควนโต เจตสา เจโต
 ปริจจ วิทิตา ‘เอวํสีลา เตภควนโต อหะสฺส’ อิติปิ,
 ‘เอวํธมมา เต ภควนโต อหะสฺส’ อิติปิ, ‘เอวंपญญา เต
 ภควนโต อหะสฺส’ อิติปิ, ‘เอวํวิหารี เต ภควนโต
 อหะสฺส’ อิติปิ, เอวํวิมุตตา เต ภควนโต อหะสฺส’
 อิติปิ” ตี. “โน เหนตุ ภานเต” ตี.

“กั ปน เต สาริปุตต เย เต ภวิสฺสนุติ
 อนาคตมทฺธานํ อรหนโต สมมาสมพุทธา, สพุเพ เต
 เจโต ปริจจ วิทิตา ‘เอวํสีลา เต ภควนโต เจตสา
 ภควนโต ภวิสฺสนุติ’ อิติปิ, เอวํธมมา, เอวंपญญา.
 เอวํวิหารี. ‘เอวํวิมุตตา เต ภควนโต ภวิสฺสนุติ,
 อิติปิ” ตี. “โน เหนตุ ภานเต” ตี.

“กั ปน เต สาริปุตต อหํ เอตฺรหิ อรหํ
 สมมาสมพุทฺโธ เจตสา เจโต ปริจจ วิทิตอ ‘เอวํสีโล
 ภควา อิติปิ, เอวํธมโม. เอวंपญโญ. เอวํวิหารี.
 ‘เอวํวิมุตโต ภควา’ อิติปิ” ตี. “โน เหนตุ ภานเต” ตี.

“เอตถ จหิ เต สารีปุตฺต อตีตนาคตปจฺจุปฺปนฺเนสุ
 อรหฺนฺเตสุ สมฺมา สมฺพุทฺเตสุ เจโตปริยญาณํ นตฺถิ.
 อถ กิณฺจรหิ เต อຍံ สารีปุตฺต โອฬารာ อาสภิวาจา
 ภาสิตา, เอกังโส คหิตโต, สีหนาโท นทิตโต ‘เอวံ
 ปสนฺโน อหํ ภาณฺเต ภาควติ ‘น จาหุ น จ ภวิสฺสตี
 น เจตฺรหิ วิชฺชตี อณฺโณ สมฺโณ วา พฺราหฺมโณ วา
 ภาควตา ภิชฺโยภิญฺญตโร, ยทิทํ สมฺโพธิยฺนุ” ติ.

- ที. ปาฎิ. ๑๑/๘๕-มหาจุฬา.

จากข้อความที่อ้างมานี้ โดยเฉพาะคำว่า “**สพฺเพ
 เต ภาควนฺโต เจตฺสา เจโต ปริจฺเจ วิทิตา ฯลฯ**” ซึ่งแปลว่า
 “**พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในอดีตทั้งหมดนั้น เอง
 กำหนด (ซึ่งใจของพระองค์) ด้วยใจ (ของตนเองแล้ว) รู้
 แจ้งหรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นมีศีลอย่างนี้ แม้
 เพราะเหตุนี้ ฯลฯ มีวิมุตติอย่างนี้แม้เพราะเหตุนี้**”

พระสารีบุตรทูลตอบว่า “**โน เหนฺตํ ภาณฺเต ไม่ใช้
 อย่างนั้น พระเจ้าข้า**” คือไม่ใช้รู้ได้ด้วยเจโตปริยญาณ
 เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในอดีตนั้นก็
 ปรินิพพานไปแล้ว วิญฺญาณก็ดับไปแล้วเหมือนเปลว

ประทีปที่ดับไปเพราะหมดเชื้อ เมื่อเป็นเช่นนี้จะไปกำหนด
 ใจของพระผู้มิพระภาคเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร ฉะนั้น
 พระสารีบุตรจึงได้ทูลตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้นพระเจ้าข้า”
 ซึ่งหมายความว่าไม่ใช่รู้ได้ด้วยเจโตปริยญาณ แต่รู้ได้
 ด้วยการหยั่งรู้ด้วยการอนุमानไปจากภุมิธรรมที่ตนเอง
 ได้บรรลุ พระผู้มิพระภาคเจ้าในอนาคตกัเช่นเดียวกันใน
 เมื่อพระผู้มิพระภาคเจ้าเหล่านั้นยังไม่ได้ทรงอุบัติขึ้นแล้ว
 จะไปหยั่งรู้ใจของพระผู้มิพระภาคเจ้าได้อย่างไร ส่วน
 พระผู้มิพระภาคเจ้าองค์ปัจจุบันคือพระสมณโคตม
 สัมมาสัมพุทธเจ้านี้ พระสารีบุตรก็ทูลตอบว่า การที่ท่าน
 รู้ว่า พระผู้มิพระภาคเจ้าองค์ปัจจุบันทรงมีศีลอย่างนี้
 ฯลฯ ทรงมีวิมุติอย่างนี้ ก็เป็นการหยั่งรู้ด้วยการอนุमान
 ไปจากคุณธรรมที่ท่านได้บรรลุ ไม่ใช่ด้วย
 เจโตปริยญาณ เพราะถึงแม้ท่านจะมีเจโตปริยญาณ แต่
 ก็ไม่อาจจะหยั่งรู้ถึงสัพพัญญุตญาณของพระพุทธองค์
 ได้ทั่วถึงทั้งหมด ฉะนั้น ท่านจึงทูลตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น
 พระเจ้าข้า”

**ปุถุชนแม้จะได้เจโตปริยญาณ ก็จะไม่รู้จัก
เฉพาะใจของปุถุชนเท่านั้น ไม่อาจจะ
รู้ใจของพระอริยบุคคลได้**

อนึ่ง ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ภาค ๓ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายสัมปสาทนียสูตรนี้ ท่านได้กล่าวข้อความไว้ตอนหนึ่งว่า “ปุถุชนผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จักของปุถุชนเท่านั้นหารู้จักของพระอริยบุคคลทั้งหลายได้ไม่ แม้ในบรรดาพระอริยบุคคลทั้งหลาย พระอริย-บุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ ย่อมไม่รู้จักของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูงได้ ส่วนพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง ย่อมรู้จักของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำได้”

ปุถุชนใน เจโตปริยญาณลาภี ปุถุชนนานันเวยจิตต์ ชานาติ, น อริยานัน, อริเยสุปี เหฏฐิมิ ออุปริมสุส ออุปริมสุส จิตตํ น ชานาติ, อุปริโม ปน เหฏฐิมิสุส ชานาติ.

จากข้อความที่อ้างมานี้ ได้ให้ข้อคิดอย่างดี สำหรับบางคนในปัจจุบันที่ชอบพูดว่า พระองค์นั้นองค์นี้เป็นพระอรียบุคคลชั้นนั้นชั้นนี้ ทั้งที่ตนเองก็ยังเป็นปุถุชนอยู่ ซึ่งไม่มีทางที่จะรู้ได้เลยว่า พระองค์ไหนเป็นพระอรียบุคคลชั้นไหน

อนึ่ง นอกจากข้อความดังกล่าวมาแล้ว ยังมีข้อความอีกตอนหนึ่งที่ควรจำไว้ เพื่อจะได้เข้าใจเรื่องเจโตปริยญาณดีขึ้น ข้อความที่ว่านี้คือ :-

ปุถุชนกับพระอรียบุคคล มีศรัทธาในพระพุทศคุณไม่เหมือนกัน

ก็ผู้ใดมีปัญญาและมีญาณแข็งกล้า ผู้นั้นย่อมเชื่อในพุทศคุณอย่างมาก โลกียมหาชนในเวลาไอก็ดีจามก็ดี ถ้าจะระลึกถึงพระพุทศคุณ ก็จะนึกได้ตามอุปนิสัยของตน เช่นระลึกว่า “ขอความนอบน้อมจงมี แต่พระพุทศเจ้าทั้งหลาย” พระโสดาบันคนเดียวย่อมเชื่อในพระพุทศคุณมากกว่าโลกียมหาชนทั้งหมด พระสกทาคามีคนเดียวเชื่อในพระพุทศคุณมากกว่า

พระโสดาบันตั้งร้อยตั้งพัน พระอนาคามีคนเดียวเชื่อใน
 พระพุทธรูปมากกว่าพระสกทาคามีตั้งร้อยตั้งพัน
 พระอรหันต์องค์เดียว เชื่อในพระพุทธรูปมากกว่า
 พระอนาคามีตั้งร้อยร้อยพัน พระอสีติมหาเถระเชื่อใน
 พระพุทธรูปมากกว่าพระอรหันต์ที่เหลือ พระมหาเถระ
 ๔ รูป เชื่อในพระพุทธรูปมากกว่าพระอสีติมหาเถระ
 พระอัครสาวกทั้งสองรูปเชื่อในพระพุทธรูปมากกว่า
 พระมหาเถระทั้ง ๔ รูปบรรดาพระอัครสาวกทั้งสองนั้น
 พระสารีบุตรเถระเชื่อในพระพุทธรูปมากกว่าพระมหาโมค-
 คัลลานะ พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปเดียวกันก็เชื่อในพระ-
 พุทธรูปมากกว่าพระสารีบุตรเถระ

ยสฺส ยสฺส หิ ปญญา มหตี ฉานํ วิสทํ,
 โส โส พุทฺธคฺเณ มหนฺตโต สทฺทหติ. โลกิยมหาชนใน
 อุกกาสิตุวาปี ชิปีตุวาปี “นโม พุทฺธานนุ” ตี อตฺตโน
 อตฺตโน อูปนิสฺสเย สฺสูตฺวา พุทฺธานํ คฺเณ อนุสฺสรติ.
 สพุพฺโลกิยมหาชนโต เอโก โสตาปนฺโน พุทฺธคฺเณ
 มหนฺตโต สทฺทหติ. โสตาปนฺนํ สตโตปี สหสฺสโตปี
 เอโก สกทาคามี. สกทาคามีํ สตโตปี สหสฺสโตปี เอโก

อนาคามี. อนาคามีนิ สัตโตปิ สหสฺสโตปิ เอโก อรหา
 พุทฺธคุณฺ มหฺนฺตโต สทฺทหฺติ. อวเสสอรหฺนฺเตหิ
 อสํตีมหาเถรฺรา พุทฺธคุณฺ มหฺนฺตโต สทฺทหฺนฺติ.
 อสํตีมหาเถรฺเหหิ จตุตฺตาริ มหาเถรฺรา. จตุทฺติ มหาเถรฺเหหิ เทว
 อคฺคสวภา. เตสุปิ สารีปฺตฺตฺเถโร. สารีปฺตฺตฺเถรโตปิ
 เอโก ปจฺเจกพุทฺโธ พุทฺธคุณฺ มหฺนฺตโต สทฺทหฺติ.

-สุ.วิ. ๓/๖๑ -มหาจุฬา.

จากข้อความที่อ้างมานี้แสดงให้เห็นว่า คนที่จะ
 เห็นหรือหยั่งรู้ในพุทธคุณได้มากน้อยแค่ไหน ได้ลึกซึ้งแค่ไหน
 ไหนนั้นย่อมขึ้นอยู่กับคุณธรรมที่ตนเองมีอยู่ หรือขึ้นอยู่กับ
 อกุศลธรรมที่ตนเองได้บรรลु เช่นพระโสดาบันย่อมเชื่อ
 อย่างสนิทไม่มีความสงสัยเลยว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า
 เป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ฯลฯพระธรรม
 พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ฯลฯ หมู่แห่งสาวกคือ
 พระสาวกที่เป็นอริยะ ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรง
 ฯลฯ” ดังนี้ ก็เพราะตัวท่านเองก็เป็นอริยะและเห็นแจ้ง
 ด้วยตนเองว่า ตัวท่านเองก็มีคุณสมบัติอย่างนั้นด้วย

และที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะได้ฟังธรรมอย่างนั้นอย่างนี้ ได้รู้
 แจ่มธรรมอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อผลแห่งธรรมที่ตนเองรู้
 หรือที่ตนได้บรรลุนั้นเป็นอย่างไร ก็ย่อมจะรู้ว่า ผู้สอนมี
 คุณสมบัติอย่างไร มีคุณธรรมอย่างไร ส่วนปุถุชนไม่ได้รู้
 ธรรมถึงขั้นอริยะซึ่งจะทำให้ละกิเลสได้เด็ดขาด และยัง
 ไม่เคยพบผลแห่งการรู้และการปฏิบัติถึงขั้นอริยะ ซึ่งผู้ที่
 รู้ธรรมถึงขั้นอริยะนั้นย่อมได้สัมผัสกับนิพพาน ซึ่งเป็น
 ธรรมสูงสุด ฉะนั้น ปุถุชนจึงไม่อาจจะหยั่งรู้พระพุทธรคุณ
 ได้มาก และลึกซึ่งเท่ากับพระอริยะบุคคล แม้ในขั้นต่ำคือ
 พระโสดาบัน

อนึ่ง ในเรื่องของการหยั่งรู้พระพุทธรคุณซึ่งไม่
 เหมือนกันนี้ ท่านยังได้อธิบายสืบต่อไปอีกว่า..

พระพุทธรคุณเปรียบเหมือนน้ำในมหาสมุทร จะพรรณนาอย่างไร ก็ไม่มีวันจะหมดสิ้น

มหาชนพื้นเชื้อกทั้งหลาย เพื่อดต้องการรู้ว่
 มหาสมุทรลึก-ตื้นเท่าไร บรรดาชนเหล่านั้น บางคนพื้นได้
 วาหนึ่ง บางคนพื้นได้ ๒ วา ฯลฯ บางคน ๑๐ วา บางคน

๒๐ วา บางคน ๓๐ วา บางคน ๔๐ วา บางคน ๕๐ วา
 บางคน ๑๐๐ วา บางคนได้ ๑,๐๐๐ วา บางคนได้
 ๘๔,๐๐๐ วา ชนเหล่านั้นพากันลงเรือแล้ว ดำรงอยู่ใน
 ท่ามกลางมหาสมุทรหรือบนภูเขาสูง (ในทะเล) เป็นต้น
 แล้วหย่อนเชือกของตนๆ ลงไป บรรดาชนเหล่านั้นผู้ใดมี
 เชือกยาววาหนึ่ง เขาก็รู้น้ำได้ในที่ประมาณวาหนึ่งเท่านั้น
 ฯลฯ ผู้ใดมีเชือกยาวถึง ๘๔,๐๐๐ วา ผู้นั้นย่อมรู้น้ำได้ใน
 ที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ วาเท่านั้น ต่อจากนั้นไปย่อมไม่
 รู้ว่าน้ำในมหาสมุทรมีความลึกเท่าไร

อนึ่ง น้ำในมหาสมุทร มิใช่มีประมาณเพียงเท่านั้น
 โดยที่แท้ย่อมมีมากหาที่สุดหาประมาณมิได้ เพราะ
 มหาสมุทรมีความลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ชื่อนี้มีอุปมา
 ฉนั้นใด พึงทราบพระพุทธคุณที่โลกิยมหาชนเห็น
 เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ด้วยเชือกตั้งแต่วาหนึ่งจนถึง
 ๙ วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระโสดาบันเห็นได้
 เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ประมาณ ๑๐ วา ด้วย
 เชือกยาว ๑๐ วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระสกิทาคามี
 เห็นได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๒๐ วาด้วย

เชือกยาว ๒๐ วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระอนาคามี
 เห็นได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๓๐วา ด้วย
 เชือกยาว ๓๐ วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระอรหันต์
 เห็นได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๔๐วา ด้วย
 เชือกยาว ๔๐วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระอสีติมหา-
 เถระ เห็นได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๕๐ วา
 ด้วยเชือกยาว ๕๐ วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระมหา-
 เถระ ๔ รูปเห็นได้เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึก ๑๐๐
 วา ด้วยเชือกยาว ๑๐๐วา พึงทราบพระพุทธคุณที่พระ
 มหาโมคคัลลานะเห็นได้ เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่
 ลึก ๑,๐๐๐ วา ด้วยเชือกยาว ๑๐๐๐ วา พึงทราบพระ
 พุทธคุณที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเห็นได้
 เปรียบเสมือนน้ำที่บุรุษรู้ได้ในที่ลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐
 วา ด้วยเชือกยาว ๘๔,๐๐๐ วา ในบรรดาชนเหล่านั้น
 บุรุษคนใดยอมถือเอาว่าน้ำในมหาสมุทรไม่ใช่มีเพียง
 เท่านั้น ที่แท้ น้ำในมหาสมุทรย่อมมีมาก หาที่สุด หา
 ประมาณมิได้ฉันใด ท่านพระสารีบุตรก็ฉันนั้นเหมือนกัน
 ดำรงอยู่ในสวากบารมีญาณ ระลึกถึงพระคุณของ
 พระทศพลโดยแนวแห่งธรรม คือรู้โดยหยั่งรู้ โดยการ

อนุมาณ โดยการถือเอาโดยนัยจากคุณธรรมที่ตนบรรลु หรือมีที่อยู่ จึงเชื่อว่า พระพุทธคุณไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ

อนึ่ง ท่านยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ที่ว่าพระพุทธคุณมีมากมาย ไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ท่านได้เปรียบเทียบไว้ดังนี้

เปรียบเทียบเหมือนบุรุษพึงเอานิ้วมือหยิบหรือจับเอาฝุ่นขึ้นมาจากแผ่นดินใหญ่ ฝุ่นที่เหลือนั้นแลมีมากกว่า ฝุ่นที่บุรุษนั้นเอานิ้วมือจับขึ้นมา หรืออีกนัยหนึ่ง บุรุษพึงชี้นิ้วไปยังมหาสมุทร ณ ที่ใดที่หนึ่ง น้ำที่เหลือคือบริเวณที่ไม่ได้ชี้นิ้วนั้นแล มีมากกว่าน้ำตรงที่บุรุษชี้นิ้วไป หรืออีกนัยหนึ่ง บุรุษพึงชี้นิ้วไปยังอากาศ อากาศส่วนที่เหลือคือบริเวณที่ไม่ได้ชี้นิ้วไปนั้นมีมากกว่าอากาศตรงที่บุรุษชี้นิ้วไป พระพุทธคุณทั้งหลายที่พระเถระยังไม่เห็น ทั้งที่ท่านได้เห็นพระพุทธคุณแล้วมากมายยิ่งกว่าใครทั้งหมด ซึ่งเปรียบเทียบท่านยังมหาสมุทรด้วยเชือกได้ลึกถึง ๘๔,๐๐๐ วา ก็พึงทราบว่ามีพระพุทธคุณที่ท่านยังไม่เห็นนั้น มีมากกว่าพระพุทธคุณที่พระเถระได้เห็นแล้ว ฉะนั้น สมกับคำที่ท่านโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า :-

มาตร मैंนพระพุทธรเจ้าไม้ตรัสคำอื่น พึง
 พรรณนาเฉพาะพระพุทธรคุณอย่างเดี่ยวตลอดกัลป์
 กัลป์ก็พึงสิ้นไปก่อนในระหว่างเวลาอันยืดยาวนาน แต่
 พระคุณของพระตถาคตหาสิ้นไปไม่ (คือพรรณนา
 พระพุทธรคุณยังไม่ทั้งหมด กัลป์ก็สิ้นไปก่อน) ดังนี้

เมื่อพระเถระระลึกถึงคุณของตน และพระคุณ
 ของพระศาสดาอยู่อย่างนี้ปิติและโสมนัสก็เกิดท่วมทัน
 หัวใจแผ่ไปทั่วสรรพางกาย เหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วม
 แม่น้ำใหญ่สองสายเหมือนลมทำให้ถุงลมเต็มเปี่ยม
 (และ) เหมือนสายน้ำที่ไหลแตกกระแสนซ่านซ่านพุ่งไปใน
 อากาศ ยังห้วงน้ำใหญ่ให้เต็ม ฉะนั้น ลำดับนั้นพระเถระ
 คิดว่า เราผู้ได้บวชในสำนักของพระศาสดาเช่นนี้นับว่า
 ได้ตั้งความปรารถนาไว้ดีแล้ว และการบวชเราได้ดีแล้ว
 ปิติและโสมนัสอันมีกำลังมาก ได้เกิดแก่พระเถระผู้กำลัง
 คิดอยู่อย่างนี้

-สุ.วิ. ๓/๖๒-๖๓ - มหาจุฬา.

“ ๓/๓/๘-๘๐ - มหามกุฏ.

เสขยถาปิ นาม มหาชโน “มหาสมุทโท คมภีโร
 อุตตนาโน” ตี ชานนตถํ โยตตานิ วฏฺฏเยย, ตตถ โกจิ
 พยามปฺปมาณํ โยตตํ วฏฺฏเยย, โกจิ เทวพยามํ ๕เปย
 โกจิ ทสพยามํ, โกจิ วีสตีพยามํ, โกจิ तीสพยามํ, โกจิ
 จตฺตาสีสพยามํ. โกจิ ปญญาสพยามํ, โกจิ สตพยามํ, โกจิ
 สหสฺสพยามํ, โกจิ จตฺราสีตีพยามสหสฺสํ. เต นาวํ อารุห
 สมุทฺทมชฺเช อุกฺคตปพฺพตาทิมหิ वा ฐฺฐวฺวา อตฺตโน
 อตฺตโน โยตตํ โอตฺาเรยฺย. เตสฺย ยสฺส โยตตํ พยามมตฺตํ,
 โส พยามมตฺตญฺฐฺาเนเยว อุกฺกํ ชานาตี ๕เปย ยสฺส
 จตฺราสีตีพยามสหสฺส, โส จตฺราสีตีพยามสหสฺสญฺฐฺาเนเยว
 อุกฺกํ ชานาตี. ปฺรโต อุกฺกํ เอตฺตกนฺฺตี น ชานาตี.
 มหาสมุทฺเท ปน น ตตฺตกณฺฺเยว อุกฺกํ, อถโข
 อนนฺฺตมปฺริมาณํ. จตฺราสีตีโยชนสหสฺสคฺมภีโร หิ
 มหาสมุทฺโท, เอวเมว เอกพยามโยตฺตโต ปญฺฐาย
 นวพยามโยตฺเตน ญฺาตอฺกํวिय โสกียมมหาชเนน
 ทิฏฺฐพฺพทฺคฺคณา เวทิตพฺพา. ทสพยามโยตฺเตน ทสพยา-
 มญฺฐฺาเน ญฺาตอฺกํ วिय โสตาปนเนน ทิฏฺฐพฺพทฺคฺคณา
 วีสตีพยามโยตฺเตน วีสตีพยามญฺฐฺาเน ญฺาตอฺกํวिय

สกทาคามินา ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา, ตีสพฺพยามโยตฺเตน
 ตีสพฺพยามภฺจฺจาเน ญฺาตอุทกํ วีย ฆนาคามินาทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา.
 จตฺตาสีสพฺพยมโยตฺเตน จตฺตาสีสพฺพยามภฺจฺจาเน ญฺาตอุทกํ
 วีย อรหตา ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา. ปญฺญาสพฺพยามโยตฺเตน
 ปญฺญาสพฺพยามภฺจฺจาเน ญฺาตอุทกํวีย อสีติมหาเถเรหิ
 ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา. สตพฺพยามโยตฺเตน สตพฺพยามภฺจฺจาเน
 ญฺาตอุทกํ วีย จตฺตฺหิ มหาเถเรหิ ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา.
 สหสฺสพฺพยามโยตฺเตน สหสฺสพฺพยามภฺจฺจาเน ญฺาตอุทกํ วีย
 มหาโมคฺคฺคฺลฺลฺลนตฺเถเรน ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา. จตฺตราสีตีพฺพยา-
 มสหสฺสโยตฺเตน จตฺตราสีตีพฺพยามสหสฺสภฺจฺจาเน ญฺาตอุทกํ
 วีย ฌมฺมเสนาปตฺตินา สารีปฺตตฺตฺเถเรน ทิฏฐัพฺพทฺตคฺคณา.
 ตตฺถ ยถา โส ปุริโส มหาสมฺมทฺเท อุทกํ นาม น
 เอตฺตกํเยว, ฆนนฺตมปริมาณนฺติ คณฺหาติ, เหวเมว
 อายสฺมา สารีปฺตฺโต ฌมฺมนวเยน ฆนฺวยพฺพทฺธิยา
 ฆนฺมาเนน นยคฺคาเหน สววกปารมีญฺาเณ ลฺลิตฺวา
 ทสพฺลสฺส คฺคเณ ฆนฺสฺสรนฺโต “พฺพทฺตคฺคณา ฆนฺนฺตา
 ฆปริมาณา”ติ สทฺทฺหิ.

เถเรน หิ ทิฏฐุพุทฺธคฺเณหิ ชมฺมนวเยน
 คเหตุพพุทฺธคฺเณเยว พุทฺตรา. ยถากถํ วีย? ยถา
 อิตฺ นว เอเต นวาทิ อฏฐารส โยชนานิ อวตฺถริตฺวา
 คจฺจนฺติยา จนฺทภาคาย มหานทียา เอโก ปุริโส
 สฺฐิจิปาเสน อุกํ คณฺเหยฺย, สฺฐิจิปาเสน คหิตฺอุทกฺโต
 อคฺคหิตเมว พหุ โหติ. ยถา วาปน ปุริโส มหาปฺลฺลวิตฺโต
 อํคฺคฺลียา ปํสฺส คณฺเหยฺย, อํคฺคฺลียา คหิตปํสฺสฺโต อวเสสปํสฺเยว
 พหุ โหติ. ยถา วาปน ปุริโส มหาสมฺพุทฺทาภิมุขี อํคฺคฺลึ
 กเรยฺย, อํคฺคฺลึอภิมุขอุทกฺโต อวเสสอุทกํเยว พหุ
 โหติ. ยถา จ ปุริโส อากาสาภิมุขี อํคฺคฺลึ กเรยฺย,
 อํคฺคฺลึอภิมุขอากาสโต เสสอากาสปฺปเทสฺว พหุ โหติ.
 เอวํเถเรน ทิฏฐุพุทฺธคฺเณหิ อทิฏฐฺฐา พุทฺธคฺเณว
 พุทฺตราติ เวทิตพฺพา, วุตฺตมฺปิ เจตํ :-

“พุทฺโธปิ พุทฺธสฺส ภณฺเยย วณฺณํ
 กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสฺมาโน.
 ซีเยถ กปฺโป จิรทีฆมนฺตเร
 วณฺโณ น ซีเยถ ตถาคตฺสฺสา” ตี.

เอวํ เถรสฺส อตฺตโน จ สตฺถุ จ कुณฺเณ อณุสฺสรโต
 ยมกมฺหานที มโหโฆ วยิ อพภนฺตเร ปิตฺติโสมนสฺสํ
 อวตฺรฺมานํ วาโต วยิ ภสฺสํ, อุกฺกุชฺชิตฺวา อุกฺคตฺตอฺทกํ
 วยิ มหารหํ สถสฺสริํ ปุเรสิ. ตโต เถโร “สุปฺภูตฺตาว
 วต เม ปฏฺฐนา, สฺสทฺธา เม ปพฺพชฺชา, ยวาทํ
 เอวํวิธสฺส สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชฺชิตฺ”ติ อวชฺชนตฺส
 พลวตฺรํ ปิตฺติโสมนสฺสํ อฺปฺปชฺชิ.

ข้อความที่อ้างมานี้ ได้ยกเอาคำบาลีที่ได้แปลไว้
 แล้วนั้นมาเทียบให้ดูด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อผู้รู้บาลีจะได้
 พิจารณาข้อความบางตอน ซึ่งถ้าดูจากคำแปลเพียง
 อย่างเดียวโดยไม่เห็นคำบาลี ก็อาจจะไม่เข้าใจ
 ความหมายได้ชัด โดยเฉพาะข้อความที่เป็นปัญหา เช่น
 ข้อความที่พระสารีบุตรกล่าวว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
 ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณในพระ-
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่มีมาแล้วในอดีต ที่
 จักมีในอนาคตและที่มีอยู่ในปัจจุบันก็จริงแต่ข้าพระองค์
 ก็สามารถทราบได้โดย **อาคัยแนวธรรม** คืออาคัย
 คุณธรรมที่ข้าพระองค์ได้บรรลุ” (ดูในเล่มนี้หน้า ๖๒)

คำว่าโดย อาศัยแนวธรรม นั้น ในคัมภีร์ใช้คำบาลี ว่า “น โข ม ภนฺเต อตีตนา คตปจฺจบุปนฺเนสุ อรหฺนฺเตสุ สมฺมาสมฺพุทฺเตสุ เจโตปริยญาณํ อตฺถิ. อปิ จ เม ภนฺเต ฌมฺมนวโย วิทิตฺโต. เสยฺยถาปิ ภนฺเต รณฺโณปจฺจนฺติมํ นครํ ฯลฯ”

- ที.ปาฎิ. ๑๑/๘๖ ข้อ ๑๔๓ -มหาจุฬา.

คำว่า **ฌมฺมนวโย** ตามศัพท์แปล **ไปตามธรรม** เฉพาะคำว่า **อนวโย** นั้นแปลว่า **ไปตาม** มาจากรากศัพท์ ว่า **อนฺ+เอติ** แปลว่า **ไปตาม** คำนี้มีอธิบายในอรรถกถา ธรรมบท ภาค ๔ เรื่อง เพ็ญฐลลิสเถระว่า “ทางไปของ นกทั้งหลายในอากาศนั้นตามไปได้ยาก คือไม่อาจจะรู้ได้ เพราะไม่มีรอยเท้าปรากฏให้เห็น (**คติ เตสํ ทุรฺนวยายติ** ยถา นาม อากาเสน คตานํ สกฺกานํ ปทนิกุเขปสฺสอทสฺ สเนน คติ ทุรฺนวยาย น สกฺกา ญาณํ) ฉะนั้นคำว่า **อนวโย** ซึ่งแปลว่าไปตามนั้น หมายถึง **รู้ตาม** คืออนุมานไปจาก ธรรมที่ตนรู้แจ้งประจักษ์แล้วขอให้พิจารณาดูข้อความ อันนี้อีกครั้งตั้งนี้

แม้ว่า ข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณใน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือไม่สามารถจะรู้ใจ คือหยั่งรู้ใน เรื่องสัตัพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ก็จริง แต่ข้าพระองค์ก็รู้แจ้ง **ธมฺมนวฺย** (อภิจ เม ภนฺเต ธมฺมนวฺโย วิทิตฺ) คือหยั่งรู้สัตัพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้า ทั้งหลายได้ว่า พระองค์ทรงรู้อะไร มีคุณธรรมอย่างไร ก็ โดยอาศัยธรรมที่ข้าพระองค์ได้บรรลุ

อนึ่ง ขอให้พิจารณาคู่อีกแง่หนึ่ง ซึ่งในคัมภีร์ได้ กล่าวไว้ว่า “พระสารีบุตรที่ได้รับการยกย่องจาก พระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในทางปัญญา นั้น ก็เพราะ สามารถแปลความหมาย หรือเข้าใจความหมายของ พระพุทธพจน์ได้หลายนัย มากกว่าสาวกองค์อื่น ๆ ทั้งหมด คือสามารถเข้าใจได้หลายร้อยหลายพันนัย ในขณะที่สาวกองค์อื่น ๆ ซึ่งฟังเรื่องอย่างเดียวกัน ข้อความอย่างเดียวกัน ในเวลาเดียวกัน แม้จะเป็น พระอรหันต์เหมือนกัน แต่ก็เข้าใจความหมายของพุทธ- พจน์นั้น ๆ ได้ไม่ที่นัยด้วยเหตุนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาทอน ที่อธิบายถึงข้อความอันนี้ท่านจึงได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า :-

คำว่า **ธมฺมทวโย** นั้น หมายถึง **ญาณที่เป็นเครื่อง
อนุमान** ซึ่งญาณนี้ได้เกิดขึ้นตาม**ความรู้ธรรมที่ประจักษ์
แจ้งแล้วด้วยตนเอง** หรืออีกนัยหนึ่ง **ธมฺมทวโย** นั้น
หมายถึง **สามารถที่จะรู้ความหมายได้หลายนัย** ทั้ง ๆ ที่
ความหมายบางอย่างพระพุทธเจ้าไม่ได้กล่าวถึงเลย แต่
ก็สามารถรู้ได้ หรือเห็นได้ซึ่งความหมายนั้น ๆ
กว้างขวางออกไปอีก

ธมฺมทวโยติ ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขโตญาณสฺส อนุโยคํ
อนุคนฺตวา อุปฺปนฺนํ อนุमानญาณํ, นยคฺคาโห วิทิตฺ.
สวากปารมีญาณเณ สุตฺตวาว อิมินาว อากาเรน ชานามิ
ภคฺวาติ วทติ. เถรสฺส ทิ นยคฺคาโห อปฺปมาโณ
อปฺริยนฺโต. ยถา สพฺพญญุตญาณสฺส ปมาณํ วา
ปฺริยนฺโต วา นตฺถิ, เหวํ ธมฺมเสนาปติโน นยคฺคาหสฺส.
เตน โส “อิมินา เหววิโร อิมินา อนุตฺตโร สตฺถาติ
ชานาติ. เถรสฺส ทิ นยคฺคาโห สพฺพญญุตญาณคฺติโกเหว.
อิทานิ ตํ นยคฺคาหํ ปากญฺํ กาสฺสุ อุปมํ ทสฺเสนฺโต
เสยฺยถาปิ ภาณเตติอาทิมาห.

อนึ่ง คำว่า **ธมฺมทฺวโย** นั้น ยังมีอีกแห่งหนึ่งซึ่ง พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ดังนี้ :-

เอวเมว อายสฺมา สาริปฺตฺโต ธมฺมทฺวเยน
อนุวยพุทฺธิยา अनुमानेन नयकुदाहेन सावकपारमिष्णाणे
स्त्वत्วา तस्यपलस्य कुणे अनुसुस्सन्नुโต “พุทฺธคฺคฺคา อนนฺตฺตา
อปริมาณํ”ติ สทฺทฺทฺทฺ.

ท่านพระสารีบุตร เมื่อตั้งอยู่ในสาวกปารมีญาณ แล้วระลึกถึงคุณทั้งหลายของพระทศพล ด้วย ธมฺมทฺวโย คือด้วยการรู้ไปตามธรรมชาติ (อนุวยพุทฺธิยา) ด้วยการอนุมาน (อนุมานเนน) ด้วยการถือเอาห้าย (นยคฺคาहेน) จึงได้เชื่อว่า พระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ (เหมือนกับมหาสมุทร ซึ่งถึงแม้ท่านจะหยั่งลึกได้ถึง ๘๔,๐๐๐ วา ก็รู้ว่า มหาสมุทรยังลึกกว่านั้นอีกมาก)

อนึ่ง ข้อความที่อ้างมานี้ได้เคยนำมาอ้างไว้แล้ว ขอให้ดูคำบาลีตั้งแต่บรรทัดที่ ๑๑ ในหน้า ๗๙ ของหนังสือเล่มนี้

นอกจากคำว่า **ธมฺมนวโย** แล้ว ยังมีอีกตอนหนึ่ง ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียด คือตอนที่กล่าวว่า “**พระสารีบุตร เฉบันลือสีหนาทว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นใดที่จะมีความรู้ยิ่งไปกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ในทางพระสัมโพธิญาณ**”

เมื่อพระสารีบุตรกล่าวเช่นนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสว่า “**สารีบุตรเธอกล่าววาทสภิวาจา (คือ วาจาที่องอาจ) นี้ประเสริฐแท้ เธอกล่าวด้วยความเชื่อมั่นในตนฝ่ายเดียว**” ฯลฯ (ดูในเล่มนี้หน้า ๖๐)

คำว่า **กล่าวด้วยความเชื่อมั่นในตนฝ่ายเดียว** นั้น บาลีใช้คำว่า “**เอกังโส คหิตโต สีหนาทโท นทิตโต**” (ดูในเล่มนี้หน้า ๖๕) ตามศัพท์แปลว่า “**เธอถือเอาแล้วโดยส่วนเดียว เฉบันลือสีหนาทแล้ว**” คำว่า **เอกังโส คหิตโต** ซึ่งตามศัพท์แปลว่า **เธอถือเอาแล้วโดยส่วนเดียวนั้น** ในอรรถกถาอธิบายว่า :-

การที่พระสารีบุตรกล่าววาทสภิวาจาสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นนั้น ไม่ได้กล่าวโดยฟังตามกันมา

หรือโดยเชื่อตามอาจารย์ หรือโดยเชื่อตามข่าวลือ หรือโดยอ้างตำรา หรือโดยตรึกตามอาการ หรือเพราะชอบใจว่าถูกต้องกับความเห็นของตนหรือโดยการถือเอาตามหลักตรรกวิทยา หรือโดยการถือเอาตามนัย แต่ที่ท่านกล่าวสรรเสริญเช่นนั้น เป็นเสมือนว่าท่านได้รู้แจ้งแทงตลอด ประจักษ์ชัดด้วยญาณของท่านเองทีเดียว

เอกังโส คหิตโต อนุสฺสเวน วา อจฺริยปรมฺปรายวา
 อิติกราย วา ปิฎกสมฺปทาเนน วา อาการปริตกฺเกนวา
 ทิฎฺฐินิซุฌานกฺขนฺติยา วา ตกฺกเหตุ วา นยเหตุ
 วา อกเถตฺวา ปจฺจกฺขโต ญาเณน ปฏิวิซุฌิตฺวา วีย
 เอกังโส คหิตโต, สมนิฎฺฐานกถาว กถิตาติ อตฺถเถ.
 (สมนิฎฺฐานกถา หมายถึงข้อความที่แน่ใจแล้วว่าจะต้อง
 เป็นเช่นนี้แน่นอน) - ส.วิ. ๓/๖๕/๑๔๖ - มหาจุฬา

ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณ

แม้ถามปัญหาในใจก็รู้ได้

*ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้วว่า “ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณแม้จะอยู่ห่างไกลกันก็สามารถสนทนาทางใจกันได้” *

แต่สำหรับเรื่องที่จะนำมากล่าวต่อไปนี้ได้ชี้ให้เห็นอีกแง่หนึ่งว่า “ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณ แม้จะถูกถามปัญหาทางใจคือคิดถามอยู่ในใจ โดยไม่พูดออกมาเลยก็สามารถที่จะรู้ได้ว่า เขาถามว่าอย่างไร” ดังจะเห็นได้จากเรื่องของพราหมณ์พาวรี ซึ่งมีกล่าวไว้ในคัมภีร์จุฬินิทเทศพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ ดังนี้

วัตตุคาถา

ว่าด้วยศิระและธรรมอันให้ศิระตกไป

- (๑) พาวรีพราหมณ์ เป็นผู้เรียนจบมณฑล ปรารถนาความเป็นผู้ไม่มีกังวล ออกจากพระนครโกศลอันน่ารื่นรมย์ ไปสู่ทักขิณาปถชนบท.
- (๒) พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี อันเป็นพรมแดนแคว้นแคว้นอัสดง และแคว้นแคว้นมุพกะต่อกัน เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยการเที่ยวภิกขาและผลไม้.
- (๓) เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ได้ทำให้เกิดหมู่บ้านใหญ่ และด้วยความเจริญอันเกิดแต่หมู่บ้านนั้น พราหมณ์นั้นได้บูชามหาอัญ.

- (๔) พราหมณ์นั้นบูชามหาอัณูแล้วก็กลับเข้าไปสู่อาศรม เมื่อพราหมณ์นั้นกลับเข้าไปแล้ว ก็มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมา
- (๕) พราหมณ์ที่มานั้นมีเท้าพิการ เดินงก้งน ฟันเขลอะ มีตุลีสบนศีรชะเข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้ว ขอทรัพย์ห้าร้อย.
- (๖) พาวรีพราหมณ์เห็นพราหมณ์นั้นเข้าแล้ว ก็เชิญให้นั่ง แล้วก็ถามถึงความสุขสำราญและความไม่มีโรค และได้กล่าวคำนี้ว่า
- (๗) ทรัพย์ของเราที่จะพึงให้นั้นมี แต่เราได้สละหมดแล้ว ดูก่อนพราหมณ์ท่านเชื่อเราเถิดทรัพย์ห้าร้อยของเราไม่มี
- (๘) ถ้าเมื่อเราขอ ท่านจักไม่ให้ ในวันที่เจ็ดศีรชะของท่านจงแตกเจ็ดเสี่ยง
- (๙) พราหมณ์นั้นเป็นคนโกหกปรุ่่งแต่งแสดงเหตุให้กลัว พาวรีพราหมณ์ได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้วก็เป็นทุกข์

- (๑๐) มีลูกศรคือความโศกเสียบแทงแล้ว ไม่บริโภคอาหารก็ซุบพอม ไข้แต่เท่านั้น ใจของพาวรีพราหมณ์ผู้มีจิตเป็นอนอย่างนั้น ย่อมไม่ยินดีในการบูชา.
- (๑๑) เทวดา (ที่สิงอยู่ใกล้อาศรมของพาวรีพราหมณ์) ผู้ปรารถนาประโยชน์ เห็นพาวรีพราหมณ์หวาดกลัวเป็นทุกข์อยู่ จึงเข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้วได้กล่าวว่า
- (๑๒) พราหมณ์ผู้มีความต้องการทรัพย์นั้น เป็นคนโกหก ย่อมไม่รู้จักศีระยะ ความรู้จักศีระยะหรือธรรมอันให้ศีระยะตกไปย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.
- (๑๓) พาวรีพราหมณ์ดำริว่า เทวดานี้อาจจะรู้เรื่องนี้ดี จึงได้กล่าวว่า ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกศีระยะและธรรมอันให้ศีระยะตกไปแก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจะขอฟังคำของท่าน.
- (๑๔) แม้ข้าพเจ้า ก็ไม่รู้จักศีระยะและธรรมอันให้ศีระยะตกไป ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ความรู้ซึ่งศีระยะและธรรมอันให้ศีระยะตกไปย่อมมีแก่พระชินเจ้าทั้งหลายเท่านั้น.

- (๑๕) พว. (คือพาวรี) ก็ในบัดนี้ ใครในปฐพีมณฑลนี้
 ย่อมรู้จักศิระและธรรมอันให้ศิระตกไป ดูก่อน
 เทวดา ขอท่านจงบอกท่านผู้นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.
- (๑๖) เท. (คือเทวดา) พระลักษบุตร เป็นวงศ์ของพระเจ้า
 โลกกากราชเสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์บุรี เป็น
 พระพุทธเจ้าผู้นำสัตว์โลก เป็นผู้กระทำ (แสดง)
 ธรรมให้สว่าง.
- (๑๗) ดูก่อนพราหมณ์ พระลักษบุตรนั้นแหละเป็น
 พระสัมพุทธเจ้าทรง ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง
 บรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้งปวง มีพระจักขุใน
 ธรรมทั้งปวง ทรงถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งธรรม
 ทั้งปวง ทรงน้อมพระทัยไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ
- (๑๘) พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระพุทธเจ้า
 ในโลก มีพระจักขุ ย่อมทรงแสดงธรรม ท่านจงไป
 ทูลถามพระองค์เถิด พระองค์จักทรงพยากรณ์
 ปัญหานั้นแก่ท่าน.
- (๑๙) พาวรีพราหมณ์ได้ฟังคำว่า พระสัมพุทธเจ้าแล้ว มี
 ความเบิกบานใจ มีความโคกเบาบางและได้ปีติ
 อันไพบูรณ์

- (๒๐) พาวรีพราหมณ์นั้น มีใจยินดี มีความเบิกบาน โสมนัส ถ้ามถึง (พระผู้มีพระภาคเจ้า) กับเทวดา นั้นว่า พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ประทับอยู่ ณ ที่ใด ณ ที่บ้าน ที่นิคม หรือที่ชนบท ไหน เราทั้งหลายจะพึงไปนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ผู้สูงสุดกว่าใคร ๆ ณ ที่ใดเล่า ?
- (๒๑) เท. พระสักยบุตรนั้น เป็นพระชินะ มีพระปัญญา สามารถ มีพระปัญญากว้างขวางเช่นแผ่นดินอัน ประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ไม่มีอาสวะ ทรงรู้แจ้ง ศีระยะและธรรมอันให้ศีระยะตกไป ทรงองอาจ กว่านรชน ประทับอยู่ ณ พระราชมณเฑียรแห่ง พระเจ้าโกศลในพระนครสาวัตถีนั้น.
- (๒๒) ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์ได้เรียกพราหมณ์ ทั้งหลายผู้เป็นศิษย์ ผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์มา แล้วบอก ว่า คุณก่อนมาณพทั้งหลาย มาเมื่อเกิด เราจักบอก ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา.
- (๒๓) ความปรากฏเนื่องๆ แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ใดนั้นยากที่จะหาได้ในโลก วันนี้พระผู้มี พระภาคเจ้าพระองค์นั้น เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

มีพระนามปรากฏว่า พระสัมพุทธเจ้า ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวัตถีเข้าไปเฝ้าพระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์.

(๒๔) ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วจะรู้จักว่า เป็นพระพุทธรูปได้อย่างไร ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรู้จักพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยอุบายอย่างไร ขอท่านจงบอกอุบายนั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด.

(๒๕) พ.า. ก็มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วในมนต์ทั้งหลาย ท่านกล่าวไว้แจ่มแจ้งบริบูรณ์แล้วโดยลำดับ

(๒๖) ท่านผู้ใดมีมหาบุรุษลักษณะเหล่านั้นในกายตัวท่านผู้นั้นย่อมมีคติเป็นสองอย่างท่านนั้นมีได้มีคติเป็นที่สาม.

(๒๗) คือ ถ้าอยู่ครองเรือน พึงครอบครองแผ่นดินนี้ ย่อมปกครองโดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา.

- (๒๘) และถ้าท่านผู้นั้นออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสดังหลังคาอันเปิดแล้ว ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า.
- (๒๙) พาวรีพราหมณ์ได้บอกถึงชาติโคตร ลักษณะและมรดกอย่างอื่นอีกกับพวกศิษย์ แล้วได้สั่งว่า ท่านทั้งหลาย จงถามถึงศิรัษะและธรรมอันให้ศิรัษะตกไปด้วยใจเท่านั้น.
- (๓๐) ถ้าท่านผู้นั้นจักเป็นพระพุทธรเจ้า ผู้เห็นธรรมไม่มีเครื่องกั้น เมื่อท่านทั้งหลายถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จักแก้ด้วยวาจา
- (๓๑) พราหมณ์ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ คือ อชิตพราหมณ์ ติสสเมตเตยยพราหมณ์ ปุณณกพราหมณ์ เมตตคุพราหมณ์
- (๓๒) โศตกพราหมณ์ อุปลิวพราหมณ์ นันทพราหมณ์ เหมกพราหมณ์ โตเทยยพราหมณ์ กัปพพราหมณ์ ชตุกัณณีพราหมณ์ ผู้เป็นบัณฑิต.
- (๓๓) ภัทราวุธพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ ไปศาล-พราหมณ์ โมฆราชพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์

ปิงคิยพราหมณ์ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ได้ฟังวาจา
ของพาวรีพราหมณ์แล้ว.

- (๓๔) ทั้งหมดนั้น เฉพาะคนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ
ปรากฏแก่โลกทั้งปวง เป็นผู้เจริญญาณยินดีในฌาน
เป็นธีรชนผู้มีจิตอบรมด้วยวาสนาในกาลก่อน.
- (๓๕) พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทุกคน ทรงชฎาและหนังเสือ
อภิวัตพาวรีพราหมณ์และกระทำประทักษิณ
แล้ว มุ่งหน้าเดินไปทางทิศอุดร.
- (๓๖) สู่สถานเป็นที่ตั้งแห่งแวงแคว้นมูर्फกะ เมืองมาหิส-
สตี ในกาลนั้น เมืองอุชเชนี เมืองโคณฑะ เมือง
เวทิสะ เมืองวนสวหะ.
- (๓๗) เมืองโกสัมพี เมืองสาเกต เมืองสาวัตถิ เป็นเมือง
อุดม เมืองเสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารา.
- (๓๘) เมืองปาวา โภคนคร เมืองเวสาลี เมืองมคธและ
ปาสาณเจตีย์ เป็นรมณียสถานน่ารื่นรมย์ใจ.
- (๓๙) พราหมณ์เหล่านั้นรีบไปสู่เมืองสาวัตถิ เหมือนคน
ระหายน้ำรีบหาน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ารีบหาลาภ
ใหญ่ และเหมือนคนถูกความร้อนแผดเผาและรีบ
หาร่มเงาฉะนั้น.

- (๔๐) ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย ประหนึ่งว่าราชสีห์บันลือสีหนาทอยู่ในป่า.
- (๔๑) อชิตพราหมณ์ ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้เพียงดังดวงดวงอาทิตย์มีรัศมีฉายออกไป และเหมือนดวงจันทร์เต็มดวงในวันเพ็ญ
- (๔๒) ลำดับนั้น อชิตพราหมณ์ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง รื่นเรใจเพราะได้เห็นอนุพยัญชนะบริบูรณ์ (คือได้เห็นมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พร้อมอนุพยัญชนะ คือลักษณะอื่น ๆ อีก ๘๐ ประการ) ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทูลถามปัญหาด้วยใจ.
- (๔๓) อ. (คืออชิตมาณพ) ได้ถามในใจว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกว่า ใครเป็นอาจารย์ของพวกเรา ขอจงตรัสบอกโคตรพร้อมด้วยลักษณะและบอกความสำเร็จในมนต์ทั้งหลายด้วย และพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์นั้นสอนมาณพมีจำนวนเท่าไร.
- (๔๔) พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าพราหมณ์นั้นมีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร มีลักษณะ ๓ อย่างใน

ตัวของพรหมณ์นั้นพรหมณ์นั้นเป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง ไตรเพท.

- (๔๔) พาวรีพรหมณ์ ถึงความสำเร็จในธรรมของตน สอนมาณพ ๕๐๐ ในมหาบุรุษลักษณะและคัมภีร์อิติहाสะ พร้อมทั้งคัมภีร์นิพนธ์ทุกศาสตร์ และคัมภีร์ เกฏศาสตร์.
- (๔๖) ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ผู้ตัดเสียซึ่ง ตัณหา ขอพระองค์ทรงบอกถึงลักษณะอื่น ๆ ทั้งหมดของพาวรีพรหมณ์ด้วยเถิด เพื่อความ สงสัยจะมีได้มีแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเลย.
- (๔๗) พรหมณ์นั้นยอมปกปิดหน้าได้ด้วยลิ้น มีอุณา- โลมอยู่ในระหว่างคิ้วและมีอวัยวะที่ซ่อนอยู่ในผ้า อยู่ในฝัก ดูก่อนมาณพ ท่านจงรู้อย่างนี้.
- (๔๘) เมื่อพระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเช่นนั้นแล้ว อชิต- มาณพจึงได้กล่าวว่า ชนทั้งปวงซึ่งไม่ได้ฟังและ ไม่ได้เห็นว่าใคร ๆ เป็นผู้ถาม แต่เมื่อได้ฟังปัญหา ทั้งหลายที่พระเจ้าผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้แล้ว ย่อมจะเกิดความโลมณัส ประณมอัญชสีและคิด ไปต่าง ๆ ว่า

- (๔๙) ใครหนอ เป็นเทวดา เป็นพระพรหม หรือเป็นพระอินทร์ผู้สุขุมบดี ที่เป็นผู้ถามปัญหาด้วยใจ และพระองค์ทรงแก้ปัญหานั้นแก่ใคร.
- (๕๐) พาวรีพราหมณ์อาจารย์ของข้าพเจ้าได้สั่งให้มาถามถึงศีรยะ และธรรมอันทำให้ศีรยะตกไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ขอพระองค์ทรงโปรดพยากรณ์ข้อนั้นกำจัดเสียซึ่งความสงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.
- (๕๑) พ.ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชชาเป็นศีรยะ วิชชาที่ประกอบด้วยครัทธา สติ สมาธิ ฉันทะและวิริยะเป็นธรรมเครื่องยังศีรยะให้ตกไป.
- (๕๒) ลำดับนั้น อชิตมาณพผู้อันความโสมนัสเป็นอันมากอุดหนุนแล้ว กระทำซึ่งหนึ่งเสื่อเฉวียงป่าข้างหนึ่งแล้วชบเตียรลงแทบพระยุคลบาททูลว่า
- (๕๓) ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ผู้มีพระจักขุ พาวรี-พราหมณ์ พร้อมด้วยพวกศิษย์ มีจิตเบิกบานโสมนัส ขอถวายบังคม พระยุคลบาทของพระองค์

(๕๔) พ. พาวรีพราหมณ์พร้อมด้วยพวกศิษย์จึงเป็นผู้มี
สุข ดูก่อนมาณพและแม่ท่านก็ขอให้มีความสุข มี
ชีวิตอยู่ยืนนานเถิด.

(๕๕) เราให้โอกาสแก่พาวรีพราหมณ์ แก่ท่าน และแก่
พราหมณ์ทั้งหมด ตลอดข้อสงสัยทั้งปวงท่าน
ทั้งหลายปรารถนาจะถามปัญหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งไว้ในใจ ก็จงถามเถิด.

(๕๖) เมื่อพระสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอกาสแล้ว
อชิตพราหมณ์นั่งประณมมือ แล้วทูลถามปฐม
ปัญหากับพระตถาคต ในบริษัทนั้น

(๕๗) ท่านอชิตะทูลถามปัญหาว่า

โลกอันอะไรหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะ
เหตุอะไร อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอ
พระองค์จงตรัสบอก อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า

โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏ
เพราะความตระหนี่ เรากล่าวว่าต้นหาเป็น
เครื่องฉาบทาโลก ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

จากเรื่องนี้อ้างมานี้ แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ได้ เจโตปริยญาณนั้น แม้ใครจะถามหรือพูดอะไรอยู่ในใจก็สามารถที่จะรู้ได้ และไม่ใช่มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรง รู้ได้ ใคร ๆ ก็ได้รู้ ถ้าได้สำเร็จเจโตปริยญาณแล้ว ก็ สามารถรู้ได้เช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ดี *ขอบเขตในการรู้ หรือความสามารถในการรู้นั้น จะไม่เหมือนกันทุกคน* คือบางคนอาจจะรู้หรืออ่านใจคนอื่นได้ไม่มากนัก และ อ่านใจไม่ได้ทุกเรื่อง ดังที่เคยได้กล่าวมาแล้วว่า **“ผู้ที่มี ภูมิธรรมต่ำ แม้จะได้เจโตปริยญาณ ก็ไม่อาจจะหยั่งรู้ใจ ของผู้ที่มีภูมิธรรมสูงกว่าได้ทั้งหมด”** ในทำนองเดียวกับผู้ ที่มีความรู้สูง แม้จะพูดเรื่องต่าง ๆ ให้ผู้ที่มีความรู้ต่ำฟัง ในเมื่อพื้นความรู้ในอันนี้จะรับฟังนั้นมีไม่พอ ก็ย่อมจะไม ่รู้หรือเข้าใจเรื่องที่เขาพูดได้ การที่จะอ่านใจคนอื่นได้แค ่ไหนอย่างไรนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับพื้นความรู้หรือภูมิธรรม ของผู้ที่จะอ่านด้วย

อนึ่งเรื่องของอชิตพราหมณ์ ซึ่งบางทีก็เรียกว่า อชิตมาณพนั้น ยังมีเรื่องต่อไปอีกยาว และเท่าที่ยกมา นั้นเอามาแต่หัวข้อตอนต้นบางตอนเท่านั้น ผู้ที่ต้องการ

จะรู้รายละเอียดว่า มาณพทั้ง ๑๖ คนได้ทูลถามปัญหาอะไรบ้าง และพระองค์ได้ตรัสตอบว่าอย่างไรบ้าง ก็ขอให้ไปหาอ่านจากหนังสือเรื่อง **โสฬสปัญหา** ซึ่งมีผู้เขียนไว้นั้นหลายท่าน และถ้าจะอ่านจากพระไตรปิฎก ก็มีอยู่ ๒ คัมภีร์ คือคัมภีร์จุฬินิทเทศดั่งที่กล่าวมา และอีกแห่งหนึ่ง คือในคัมภีร์สุตตนิบาตในปรายนวัตค์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ มีข้อความกล่าวไว้เหมือนกัน และที่ยกมาอ้างไว้เพียงเท่านี้ ก็เพื่อต้องการแสดงหลักฐานว่า **พระพุทธเจ้าแม้จะมีใครคิดถามปัญหาอยู่ในใจ พระองค์ก็ทรงรู้ได้** และที่ต่อนำเอาเรื่องพราหมณ์พาวรีมากล่าวไว้ทั้งหมด ก็เพื่อต้องการจะให้รู้ว่า ในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น เขามีการเรียนการสอนเรื่องศาสนาพราหมณ์กันอย่างไร และเรียนเรื่องอะไรบ้าง และที่สำคัญก็คือตำรามหาบุรุษลักษณะ หรือเรียกอีกอย่างว่ามหาบุรุษลักษณะ ได้มีอยู่ในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์มานานแล้ว ผู้ที่ จะ ได้ ชื่อ ว่า เว ท คุ เ ร ย น จ บ พระเวท หรือเรียนจบไตรเพทนั้น จะต้องเรียนรู้ถึงบุคคลลักษณะของบุคคลที่จะได้เกิดมาเป็นพระเจ้า

จักรพรรดิ หรือเป็นพระพุทธเจ้าด้วย เพราะเหตุนี้ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ยังทรงเป็นพระกุมาร ประสูติมาได้ไม่กี่วัน พวกพราหมณ์ทั้งหลายที่พระเจ้าสุทโธทนะรับสั่งให้มาทำนายว่า พระองค์จะมีชะตาชีวิตเป็นอย่างไรนั้น พวกพราหมณ์ทั้งหลายเมื่อได้เห็นมหาปุริสลักษณะของพระองค์แล้ว จึงได้ทำนายคติเป็น ๒ อย่าง คือถ้าอชฎุครองฆราวาสก็จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าเสด็จออกบวชก็ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า พราหมณ์พาวรีนั้นก็ยังมีมหาปุริสลักษณะอยู่หลายอย่าง แต่ไม่ครบ ๓๒ อย่างเช่น มีอุณาโลมที่หน้าผาก มีลิ้นซึ่งเมื่อแลบออกมาทั้งหมดแล้ว สามารถปิดใบหน้าได้ทั้งหมด และมีอวัยวะเพศซ่อนอยู่ในฝัก คือมีหนังปกปิดถึงปลายอวัยวะตลอดเวลา คือแม้เปิดออกแล้ว ก็กลับปิดเหมือนเดิม ซึ่งไม่เหมือนกับคนทั่วไป เมื่อโตขึ้นมาแล้ว และได้แต่งงานแล้วหนังที่หุ้มปลายอวัยวะเพศจะเปิดอยู่เสมอ

วิธีฝึกเพื่อให้ได้เจโตปริยญาณ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านได้อธิบายไว้ว่า ผู้ที่จะได้เจโตปริยญาณนั้น จะต้องได้ทิพยจักขุก่อน เพราะการที่จะรู้ความคิดในใจของใครนั้น จะต้องสามารถมองเห็นสีของโลหิตในหัวใจของผู้นั้นด้วยตาทิพย์ เช่น ท่านยกตัวอย่างว่า ในขณะที่จิตมีโสมนัส โลหิตก็จะมีสีแดงเหมือนกับลูกไทรที่สุก ถ้ามีโทมนัส โลหิตก็จะมีสีดำ เหมือนลูกหว้าที่สุก ถ้าจิตเป็นอุเบกขา โลหิตก็จะใส เหมือนกับน้ำมันงา ซึ่งตามสำนวนในคัมภีร์นั้น ท่านได้กล่าวไว้ดังนี้

วิธีทำเจโตปริยญาณ

ปัจจุบันว่า “ก็ญาณนี้ พระโยคาวจรภิกษุจะพึงให้เกิดขึ้นได้อย่างไร?” วิสัชนาว่า เพราะว่าญาณนี้ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจทิพพจักขุญาณ ทิพพจักขุญาณนั้นจึงเท่ากับเป็นบริการแห่งญาณนี้นั่นเอง เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ได้ทิพพจักขุญาณแล้วใครจะทำเจโตปริยญาณนี้ให้เกิดขึ้นนั้นพึงเจริญอาโลกกสิณแล้วพิจารณาคุณสมบัติของ

โลหิตที่ไหลเข้าไหลออกอยู่ในหัวใจของคนอื่นด้วย
 ทิพพจักขุ แล้วจึงค่อยกำหนดดูจิตว่าเป็นอย่างไร ก็
 โสมนัสจิตเป็นไปในกาลใด ในกาลนั้น โโลหิตก็เป็นสีแดง
 เช่นกับผลไทรสุก โทมนัสจิตเป็นไปในกาลใด ในกาลนั้น
 โโลหิตก็เป็นสีดำเช่นกับผลหว้าสุก อุเบกขาจิตเป็นไปใน
 กาลใด ในกาลนั้น โโลหิตก็ใสเช่นกับน้ำมันงา เพราะ
 ฉะนั้น ผู้ที่จะกำหนดดูจิตนั้นจะต้องเห็นสีของโลหิตใน
 หทัยของคนอื่นก่อนว่า ‘รูปนี้มีโสมนัสสินทริย์เป็น
 สมุฏฐาน รูปนี้มีโทมนัสสินทริย์เป็นสมุฏฐานรูปนี้มี
 อุpekขินทริย์เป็นสมุฏฐาน’ ซึ่งเมื่อทำได้แบบนี้ เจโต-
 ปรียญาณก็จะมีความแรงกล้าขึ้นเพราะว่าเมื่อ
 เจโตปรียญาณมีความแรงกล้าอย่างนั้นแล้ว จึงจะรู้ซึ่ง
 กามาวจรจิต และรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต ทั้งหมดได้
 โดยลำดับสามารถก้าวจากจิตสู่จิตได้ที่เดียว โดยไม่
 ต้องดูหทัยรูปก็สามารถกำหนดรู้จิตได้ จริงอยู่แม้ใน
 อรรถกถาก็ได้กล่าวคำนี้ ไว้ว่า “ถามว่าโยคาวจรภิกษุผู้
 ใครจะรู้จิตของผู้อื่นในชั้นอรูปรูปภาพ จะเห็นหทัยรูปของใคร
 จะดูความผันแปรแห่งอินทริย์ของใคร” แก้วว่า “ไม่ต้องดู

ของใครๆ ข้อที่อาวัชชนาการถึงจิตของผู้อื่นในภพใดภพหนึ่ง ที่มีชั้นห้า หรือมีชั้น ๔ แล้วยอมรู้จิต ๑๖ ประเภท ได้นั้น เป็นวิสัยของภิกษุผู้มีฤทธิ์อยู่แล้ว ส่วนการที่กล่าวว่า จะต้องเจริญอาโลกสิณก่อนนั้น กล่าวสำหรับภิกษุผู้ยังมีได้ทำอภินิเวศ คือยังไม่ได้เริ่มปฏิบัติมาตั้งแต่เริ่มต้น และยังไม่ได้ทิพพจักขุ ซึ่งถ้ายังไม่ได้ทิพพจักขุ ซึ่งสามารถที่จักมองเห็นสีของโลหิตในหัวใจแล้ว ก็ไม่อาจจะทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้นได้

- วิ. ๒/๑๓๖

ข้อความในวิสุทธิมรรคดังที่กล่าวมานั้น ถ้าแปลตามรูปศัพท์ตามไวยากรณ์ เป็นสำนวนบาลีแล้ว จะอ่านเข้าใจยาก ข้าพเจ้าได้แปลขึ้นใหม่เพื่อให้อ่านเข้าใจง่าย และก็ได้สรุปใจความให้อ่านเข้าใจง่าย ดังที่ได้กล่าวมาในตอนต้นนั้นแล้ว และจำเป็นที่จะต้องยกข้อความอันนี้มาให้ดูด้วยก็เพราะจะได้เข้าใจความหมายตามที่ท่านกล่าวไว้ได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนและจากข้อความที่อ้างมา

นี้ มีข้อที่ควรระวังจะสังเกตและจดจำอยู่หลายตอน เช่นท่านกล่าวว่ :-

พระโยคาวจรภิกษุ คือพระภิกษุผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน จะพึงทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ? ท่านบอกว่า **เจโตปริยญาณนี้จะสำเร็จได้ด้วยทิพยจักขุญาณ** เพราะทิพยจักขุเป็นบริกรรมคือเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของเจโตปริยญาณ เพราะฉะนั้นภิกษุผู้ได้ทิพยจักขุญาณแล้ว เมื่อต้องการจะให้เจโตปริยญาณเกิดขึ้นนั้น ขั้นแรกจะต้องเจริญอภิญญาโลกกสิณให้เกิด คือเข้าสมาธิแล้วอธิษฐานให้แสงสว่างเกิดขึ้นในใจเสียก่อนและต้องสว่างมากเหมือนความสว่างในเวลากลางวันด้วย ตาทิพย์จึงจะเกิดได้ คือด้วยแสงสว่างที่เกิดขึ้นในใจนั้น จึงจะสามารถมองเห็นสิ่งที่ตาธรรมตามองไม่เห็น เช่นเห็นทะลุเนื้อหนังเข้าไปเห็นเลือดในหัวใจเห็นรัศมีหรือรังสีที่ออกจากจิตใจ เห็นสิ่งที่เล็กที่สุดแม้เล็กกว่าปลายเข็ม เห็นสิ่งที่มีอะไรปกปิดไว้ เห็นสิ่งที่อยู่ไกลแสนไกลซึ่งตาธรรมตามองไม่เห็นเลยก็สามารถมองเห็นได้ สิ่งต่าง ๆ ในโลกของวิญญาณคือในโลกของโอปปาติกะก็เห็นได้

อย่างนี้เป็นต้น เพราะเหตุที่มีแสงสว่างเกิดขึ้นในใจ เหมือนกับแสงสว่างในภายนอกที่เกิดจากดวงอาทิตย์ หรือเกิดจากประทีปโคมไฟอะไรก็ตาม มนุษย์ธรรมดา เช่นอย่างเราทั้งหลายจึงมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตา ฉันทไต่ ผู้ที่เห็นอะไรได้ด้วยทิพพจักขุนั้น ก็ต้องอาศัยแสงสว่างที่เกิดขึ้นในใจซึ่งแสงที่ว่านี้เกิดจากจิตเป็นสมาธิ สมาธิยิ่งสูงเท่าไรแสงสว่างก็จะมีมากเท่านั้น และแสงสว่างที่ว่านี้สามารถผ่านทะลุสิ่งกีดกั้นต่างๆ ได้ทุกอย่าง ยิ่งกว่าแสงเอกซเรย์และสามารถแผ่ไปไกลแค่ไหนก็ได้แล้วแต่กำลังของสมาธิจะมีแค่ไหน ข้อที่ว่าแสงสว่างเกิดจากใจนั้น ก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “สปปกาส์ จิตตํ ภาเวติ” แปลว่า “ยังจิตมีแสงสว่างให้ มีให้เพิ่มขึ้น” ข้อความอันนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่อง ทิพพจักข ผู้ที่ต้องการทราบรายละเอียดขอให้ไปอ่านในเรื่องนี้ (อภิญาญา หน้า ๓๖)

ตามเนื้อเรื่องที่พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในวิสุทธิมรรคนี้ จะเห็นได้ชัดว่า “การที่จะอ่านจิตใจของใคร ๆ ได้ นั้น จะต้องสามารถมองทะลุเข้าไปเห็นเลือดในหัวใจ

และรู้ด้วยว่า ในขณะที่คนเรามีจิตใจโลม่นัส หรือมี โทม่นัส หรือจิตเป็นอุเบกขา สีของเลือดจะไม่เหมือนกัน” ซึ่งข้อความตอนนีสำหรับคนในปัจจุบันจะยอมรับไม่ได้ เพราะเลือดในหัวใจของคนเรานั้น อาจจะเป็นสีแดง หรือเป็นสีดำได้ก็จริง แต่จะเป็นสีขาวใสเหมือนน้้าม้งงา นั้นเป็นไปได้ไม่ได้ เพราะถ้าเลือดไม่เป็นสีแดงหรือมีสีแดง น้อย ก็แปลว่าเป็นโรคโลหิตจาง ซึ่งนับว่าเป็นอันตราย อยู่แล้ว ถ้ากลายเป็นสีขาวใสเหมือนน้้าม้งงา ก็จะมีชีวิต อยู่ไม่ได้เลย แต่อย่างไรก็ดี เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ในขณะที่ คนเรามีจิตเกิดความโทม่นัส คือเกิดความเสียใจหรือ เกิดความทุกข์ใจอย่างหนักนั้น อาจจะทำให้เลือดมีการ เปลี่ยนแปลงได้ ทำให้หัวใจทำงานผิดปกติได้ เช่นคนที่ ตกใจหน้าซีดหัวเข่าอ่อน หมดเร็วแรง ความดันต่ำ อย่างนี้เป็นต้น แต่ถึงจะมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ก็ คงจะไม่ทำให้โลหิตกลายเป็นสีขาวเหมือนดั่งน้้าม้งงา แน่นอน เพราะฉะนั้นข้อความที่ท่านอธิบายมานี้ เรา จะต้องใคร่ครวญให้ดีกว่า มีความหมายเป็นอย่างอื่น หรือไม่

โดยปกติธรรมดา ทุกคนจะมีรังสีออกจากตัวและ
ไม่เฉพาะแต่คนเท่านั้น แม้สัตว์และพืชทุกชนิดก็มีรังสีแต่
ถ้าตายแล้ว รังสีจะไม่มี เรื่องนี้ได้มีการพิสูจน์ในทาง
วิทยาศาสตร์และรู้กันมานานแล้ว โดยวิธีการถ่ายรูปซึ่ง
มีสนามแม่เหล็กเป็นฉากอยู่เบื้องหลัง ภาพรังสีที่ถ่ายได้
เรียกว่าภาพเกอร์เลียน เพราะเกอร์เลียนซึ่งเป็น
นักวิทยาศาสตร์ชาวรัสเซียได้ทำการพิสูจน์เรื่องนี้ได้
สำเร็จเป็นคนแรก พระพุทธเจ้าทรงมีรังสีออกจาก
พระวรกายไปโดยรอบข้างละวา มีสีต่าง ๆ ๖ สี เรียกว่า
ฉัพพัณณรังสี ผู้ที่มีสมาธิสูงจิตใจสะอาดบริสุทธิ์ ก็จะมี
สีหน้าเปล่งปลั่ง นัยน์ตาสดใส และถ้าผู้ใดมีสมาธิดีถึง
ขั้นมองเห็นโอปปาติกะ ก็จะสามารถมองเห็นรังสีที่
ออกมาจากคนได้ทุกคนและรังสีที่ออกมาจะมีสีแสง
สุกใสหรือเข้มข้นไม่เหมือนกัน ถ้าจิตแตกต่างกัน ฉะนั้น
ข้อที่ท่านกล่าวว่า ในขณะที่จิตมีโลมนัส โลहितในหัวใจก็
จะเป็นสีแดง ถ้ามีโทมนัสโลहितก็จะเป็นสีดำ อย่างนี้เป็น
ต้นนั้นชะรอยว่า ท่านจะเข้าใจผิด หรือเข้าใจถูก แต่พูด
เป็นสำนวน เหมือนกับพูดว่า หัวใจแตก ในขณะที่มี

ความเสียใจอย่างสุดซึ้ง ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า **หทัย ผลิต์** แปลว่า **หัวใจแตก** หรือ **หัวใจผลิ** แล้วก็ตาย (ดูคัมภีร์ภาค ๒ หน้า ๑๒) ซึ่งความเป็นจริงหัวใจที่เป็นก้อนเนื้อ อยู่ในทรวงอกนั้น ถึงจะเสียใจอย่างไร ก็ไม่มีแตก แต่อาจจะหยุดเต้นได้ ปัจจุบันเรียกว่า หัวใจช็อคหัวใจวาย หัวใจล้มเหลว เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ว่า คำว่า **เลือดในหัวใจเป็นสีนั้นสีนี้** ความจริงก็คือ ในขณะที่คนเรามีปิติสมนัส รังสีที่ออกจากใจก็จะสดใสเป็นสีแดง ในขณะที่มีโทมนัสรังสีที่ออกมาก็คจะเป็นสีดำและถ้าจิตเป็นอุเบกขารังสีก็จะเป็นสีขาวบริสุทธิ์ ถ้าแปลความหมายเป็นอย่างนี้แล้ว จะเห็นว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะมีข้อเท็จจริงยืนยันในเรื่องนี้ได้

เรื่องรังสีที่ออกจากใจซึ่งมีสีต่างๆ นี้ สำหรับในทางพุทธศาสนาได้รู้กันมานานแล้ว และเชื่อถือว่าเป็นเรื่องจริง และจากรังสีที่ออกจากใจนี้ สามารถจะบอกให้รู้ด้วยว่า ใครมีอุปนิสัยใจคออย่างไร เป็นคนดีหรือไม่ดี เป็นคนฉลาดหรือไม่ฉลาด และโดยที่สุดคนที่กำลังจะตายหรือป่วยหนักแต่ก็ยังไม่ตาย จากการดูรังสีก็

สามารถจะบอกได้ว่า ผู้นั้นจะตายจริง หรือยังไม่ตาย เพราะฉะนั้นข้อที่ท่านกล่าวว่า ดูลีของโลहितแล้วจะบอกได้ว่า จิตใจของผู้นั้นเป็นอย่างไรนั้น ความจริงก็คือดูรังษีที่ออกมาจากจิตนั่นเอง

อนึ่ง มีข้อความอีกตอนหนึ่งที่กล่าวว่า “ผู้ที่พิจารณาดูลีของโลहितในหทัยของคนอื่นว่า รูปนี้มีโสมนัส สินทรีย์เป็นสมุฏฐาน รูปนี้มีอุpekขินทรีย์เป็นสมุฏฐาน รูปนี้มีโทมนัส สินทรีย์ เป็นสมุฏฐาน รูปนี้มีอุpekขินทรีย์เป็นสมุฏฐาน แล้วจะพึงทำเจโตปริยญาณให้ถึงความแรงกล้าได้ ด้วยว่าเมื่อเจโตปริยญาณนั้นถึงความแรงกล้าอย่างนั้นแล้ว เราย่อมรู้กามาวจรจิต และรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต ทั้งหมดได้โดยลำดับ ก้าวจากจิตสู่จิตได้ทีละียว แม้เว้นจากการดูหทัยรูปก็ได้”

คำว่า รูป ในคำว่า “รูปนี้มีโสมนัสสินทรีย์เป็นสมุฏฐาน” ขอให้พิจารณาดูให้ดีว่า คำว่า รูป ในข้อความนี้ไม่ใช่หมายถึง สิ่งที่มีรูปร่าง ซึ่งเห็นได้ด้วยตาแท้จริง คำว่า รูป ในที่นี้ก็คือ ลี นั่นเอง เพราะผู้ที่เห็นรูป คือเห็นรังษีนี้ จะต้องมีตาทิพย์จึงจะเห็นได้ และเมื่อเห็นลีของ

เลือดในหัวใจเป็นสีแดง ก็รู้ว่าในขณะที่จิตของผู้นั้นมี
 โสมนัสเกิดขึ้น (โสมนัสสินทริย์ แปลว่าอินทริย์คือ
 โสมนัสอินทริย์ในเรื่องนี้มี ๕ อย่างคือทุกขินทริย์ คือ
 ทุกข์กาย สุขินทริย์ คือ สุขกายโทมนัสสินทริย์ คือ ทุกข์
 ใจ โสมนัสสินทริย์คือ สุขใจ และอุpekขินทริย์ คือ
 ความรู้สึกไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ คือเป็นกลางหรือเฉย ๆ

และข้อที่น่าสังเกตและควรจะจดจำอย่างยิ่ง ก็คือ
 คำที่ท่านกล่าวว่า “ถ้าเห็นสีของโลหิต และรู้ว่า สีนี้เกิด
 จากจิตมีโสมนัส สีนี้เกิดจากจิตมีโทมนัส สีนี้เกิดจากจิต
 เป็นอุpekขา เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เจโตปริย-
 ญาณถึงความแรงกล้า และสามารถก้าวจากจิตสู่จิตได้
 และเมื่อก้าวจากจิตสู่จิตได้แล้ว ก็สามารถจะรู้จักใจหรือ
 อ่านใจของผู้อื่นได้ โดยไม่ต้องอาศัยการดูหทัยรูปเลยก็
 สามารถอ่านใจของผู้อื่นได้”

ข้อความที่เป็นตัวดำที่ยกมานั้น เป็นข้อความที่
 สำคัญที่สุดในเรื่องเจโตปริยญาณ เพราะข้อความที่กล่าว
 ในเรื่องของเจโตปริยญาณ ที่พบบ่อยที่สุดก็คือ คำว่า

“กำหนดใจของบุคคลอื่น ของสัตว์อื่น ด้วยใจของตนเอง แล้ว ย่อมจะรู้ว่าในใจเขาคิดอย่างไรหรือรู้สึกอย่างไร”

อนึ่ง ข้อความที่กล่าวมานั้นที่ว่าสำคัญมาก ก็เพราะโดยธรรมดาคนเราจะอ่านใจของตัวเองได้ จะต้องอาศัยมโนสัมผัสในการทำงานเกี่ยวกับการเห็นรูป ต้องอาศัยจักขุสัมผัส การได้ยินเสียงต้องอาศัย โสตสัมผัส การรู้สึกกลิ่นต้องอาศัยฆานสัมผัส การรู้สึก รสต้องอาศัยชีวหาสัมผัส การรู้สึกทางกายต้องอาศัย กายสัมผัส อันนี้เป็นธรรมดาเป็นหลักธรรมชาติของการ รับรู้ต่าง ๆ การรับรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะสับเปลี่ยนกันไม่ได้ เช่นในกรณีของคนตาบอด อาจจะใช้หูฟังแทนตา หรือ คนหูหนวกอาจจะใช้ตาแทนหูก็ได้ แต่ก็ไม่ชัดเจน เหมือนกับใช้ตาดู ใช้หูฟัง เพราะฉะนั้น ในกรณีของการ อ่านใจของตัวเองแล้วรู้ว่า ในขณะที่ในใจของตัวเองคิด อย่างไร รู้สึกอย่างไรต้องการอะไร เข้าใจอย่างไรนั้น ก็ เพราะอาศัยใจของตนสัมผัสกับใจของตน หรือพูดอีกนัย หนึ่ง เรื่องรูปจะเรียนรู้ได้ดีต้องอาศัยตา เรื่องเสียงต้อง อาศัยหู ฯลฯ และเรื่องนามธรรมต้องอาศัยใจ คืออาศัย

มโนวิญญาณเพราะฉะนั้นการที่จะอ่านใจรู้เรื่องราวในใจ
 ของผู้อื่นนั้นทางตรงที่จะรู้ได้จริง ๆ รู้ได้ละเอียดถึงถัวนก
 คือ เราต้องมีความสามารถเข้าใจของตนไปสัมผัสกับใจ
 ของคนอื่นได้ ซึ่งผู้ที่จะสามารถทำได้จริง ๆ ในเรื่องนี้ก็
 คือ ต้องมีความสามารถส่งใจของตนหรือส่งกระแสจิต
 ของตนไปสัมผัสกับใจของคนอื่นได้ และโดยธรรมดาคน
 ที่ไม่มีสมาธิหรือมีไม่พอ ก็ไม่อาจจะส่งกระแสจิตไป
 สัมผัสกับจิตของคนอื่นได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธโฆษาจารย์
 ผู้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงได้กล่าวว่า “ถ้ามีสมาธิสูงถึง
 ขั้นที่จะเห็นสีของโลหิตในหัวใจได้ ก็สามารถก้าวจากจิตสู่
 จิตได้” คำว่าก้าวจากจิตสู่จิต ก็คือส่งจิตของตนไป
 สัมผัสกับจิตของคนอื่นได้ ซึ่งมีความหมายอย่าง
 เดียวกับคำว่า “กำหนดจิตของผู้อื่นด้วยจิตของตนแล้ว
 ย่อมจะรู้ว่าจิตของเขาเป็นอย่างไร” และข้อพิสูจน์ว่า จะ
 สามารถก้าวจากจิตสู่จิตของผู้อื่นได้จริงหรือไม่ ก็คือ ถ้า
 ผู้ใดสามารถมองเห็นสีของโลหิตในหัวใจได้ก็แปลว่า
 สมาธิของเขามีกำลังกล้ามาก ขอให้นึกถึงหลักที่
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ถ้าสมาธิน้อย ก็เห็นแสงสว่าง

น้อย ถ้าสมาธิมาก ก็เห็นแสงสว่างมาก และเมื่อแสงสว่างมาก ก็ จะเห็นรูปคือเห็นโอปปาทิกะได้มากและทั้งสามารถพูดเจรจากับเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นได้ด้วย” (รายละเอียดเรื่องนี้ขอให้อ่านหนังสือเรื่องผีและเทวดามีจริง หน้า ๔๒-๔๖ หรือในหนังสืออภิญาหน้า ๓๖ ซึ่งหนังสือทั้ง ๒ เรื่องนี้มีจำหน่ายที่สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ)

ติดต่อกับอรูปพรหมได้ก็โดยอาศัยเจโตปริยญาณ

อนึ่ง ขอให้สังเกตด้วยว่า “ถ้าสามารถเห็นสีของโลหิตในหัวใจได้ และรู้ว่าสีนั้นสีนี้เกิดจากจิตมีโสมนัส หรือมีโทมนัส หรือมีอุเบกขา ถ้าสามารถเห็นสีอย่างนี้ได้แล้ว ก็แปลว่า สมาธิมีกำลังมาก และเมื่อมีกำลังมากก็สามารถอ่านใจของผู้อื่นได้ และต่อไปไม่ต้องดูสีของโลหิตก็อ่านใจของใครก็ได้เพราะการที่สามารถเห็นสีของโลหิตได้นั้นแสดงว่าได้ทิพยจักขุ และสมาธิมีกำลังมากพอที่จะส่งใจไปสัมผัสกับใจของใครได้แล้ว เพราะฉะนั้นในกรณีของอรูปพรหมซึ่งไม่มีรูป ไม่มีหทัย-

วัตถุแต่ก็สามารถจะติดต่อกับอรูปรพพรหมได้ โดยอาศัย
เจโตปริยญาณ ดังเช่นที่ท่านกล่าวว่

ถามว่า “โยคาวจร ภิกษุผู้ใคร่จะรู้จักจิตของผู้อื่นใน
ชั้นอรูปรพพรหม จะเห็นหทัยรูปของใคร จะดูความผันแปร
แห่งอินทรีย์ของใคร” แก้วว่า “ไม่ต้องดูของใคร ๆ เพราะ
อาวัชชนาการ คือการนึกถึงจิตของผู้อื่นในภพใดภพหนึ่ง
ที่เป็นปัญจโวการ คือมีชั้นห้าหรือเป็นจตุโวการ คือมี
ชั้นสี่ (ซึ่งได้แก่อรูปรพพรหม) ย่อมรู้จัก ๑๖ ประเภทได้นั้น
ย่อมเป็นวิสัยของภิกษุผู้มีฤทธิ์” (คือผู้ที่ได้อภิญาญาเช่น
ได้ทิพยจักขุ ได้เจโตปริยญาณ ได้มโนมยิทธิ ได้อิทธิวิธิ
อย่างนี้เป็นต้น)

ขอให้สังเกตคำบาลีในวิสุทธิมรรคที่กล่าวถึง
ข้อความดังที่กล่าวมาแล้วด้วยดังนี้

วุตตมปิ เจตอฏฐกถายั “อารูปรเป ปรสฺส จิตตัง
ชานิตุกาโม กสฺส หทยรูปํ ปสฺสตี, กสฺสินุทริยวิการัง
โอโลเกตีติ. น กสฺสจิจิ. อิหุติมโต วิสโย เอส ยิทิทัง

ยตถ กตฺถจิจิ จิตฺตํ อวชฺเชนฺโต โสฬสฺสบุปฺเภทํ จิตฺตํ
ชานาติ. อกตานิเวสสฺส วเสน ปน กถาติ.

- วิ. ๒/๒๕๑

คนที่จริตไม่เหมือนกัน

สีของโลหิตในหัวใจก็จะไม่เหมือนกัน

คำว่า จริต แปลว่า ความโน้มเอียง หรือความ
ประพฤตินี้เคยชิน หรือที่ประพฤติบ่อย ๆ หรืออาจจะ
แปลว่ามากก็ได้ เช่นคำว่า ราคจริต คนที่มากไปด้วย
ราคะอย่างนี้เป็นต้น และจริตนี้มี ๖ อย่าง คือ ราคจริต
โทสจริต โมหะจริต วิตกจริต สัทธาจริตและปัญญาจริต
หรือพุทธิจริต พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในคัมภีร์ลัม
โมหวิโนทนี ซึ่งเป็นอรรถกถาของคัมภีร์วิมังค์ อันเป็น
อภิธรรมเล่มหนึ่งในบรรดาอภิธรรม ๑๒ เล่ม ว่า :-

หัวใจนั้นมีสีเหมือนกับข้างหลังของกลีบดอกบัวสี
แดง และมีรูปร่างเหมือนดอกบัว (คือบัวหลวงสีแดง)ที่
เอากลีบข้างนอกออกเสียบ้าง แล้วจับดอกให้คว่ำลง
ภายนอกหัวใจเกลี้ยง แต่ภายในหัวใจเป็นเหมือนกับข้าง
ในของบวบขม (ข้างในบวบจะมีเส้นใยต่าง ๆ พันกันอยู่

เหยียง) คนมีปัญญา หัวใจของเขาจะแถมนิคหน้อย (เหมือนดอกบัวแถม) คนปัญญาอ่อน หัวใจของเขาจะ ตุมอย่างเดียว (เหมือนดอกบัวตุม) และภายในหัวใจนั้น จะเป็นหลุมหรือเป็นโพรงขนาดใส่เมล็ดบุนนาคเข้าไปได้ และมีโลหิตซึ่งอยู่ประมาณกึ่งซองมือ เป็นที่อาศัยของ มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุให้เป็นไป (“มโนธาตุและ มโนวิญญาณธาตุ อาศัยซึ่งรูปใดเป็นไป รูปนั้น (คือ หทัย รูป หรือหัวใจ) ได้ชื่อว่าเป็นนิสสยปัจจัยของมโน-ธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ” อันนี้เป็นสำนวนบาลีในเรื่อง นิสสยปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยอันหนึ่งในเรื่องปัจจัย ๒๔ ใน คัมภีร์ปฎิฐาน อภิธรรมปิฎก)

และเรื่องสีของโลหิตนี้ท่านได้กล่าวไว้อีกว่า “สำหรับคนที่เป็น**โรคจริต** สีเลือดในหัวใจของเขาจะเป็น **สีแดง** คนที่เป็น **โทษจริต** สีของเลือดจะเป็น **สีดำ** คนที่เป็น **โมหจริต** สีของเลือดจะเป็นเหมือนกับ **สีของน้ำล้างเนื้อ** (สีแดงจางๆ คนที่เป็น **วิตกจริต** สีของเลือดจะ เหมือน **น้ำคั้นจากถั่วพู** คนที่เป็น **สัทธาจริต** สีของเลือด จะเป็นเหมือน **ดอกกระณิการ์** คนที่เป็น**ปัญญาจริต**หรือ

พุทธจริต สีของเลือด จะส่องใส ไม่ขุ่นมัวชาวบริสุทธิ มี
แสงปรากฏเหมือนแก้วมณีแท้ที่เจียรระโนแล้ว

อนึ่งเรื่องสีเลือดไม่เหมือนกันของคนที่มีจริต
แตกต่างกันนี้ มีกล่าวไว้หลายแห่ง คือนอกจากในคัมภีร์
สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาของคัมภีร์วิภังค์ ดังที่กล่าว
มาแล้ว ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิ. ๒/๓๘)
และมีกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของ ขุททกปาฐ ปรมัตถ
โชติกา หน้า ๔๓ อีกด้วย คือตอนที่ท่านอธิบายคำว่า ทหยัง
ซึ่งแปลว่า หัวใจ อันเป็นอวัยวะส่วนหนึ่งในเรื่องอาการ
๓๒ และทุกแห่งที่ท่านอธิบายนั้น จะมีข้อความอย่าง
เดียวกัน จะแตกต่างกันก็เพียงนิดหน่อยเท่านั้น

สำหรับคำบาลีในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี ดังที่แปล
มาให้ดูแล้วนั้น มีดังต่อไปนี้ และขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่าคำ
แปลนั้นเป็นการแปลชนิดถอดความ ไม่ใช่แปลตามรูป
ศัพท์ทีเดียว

ทหยนฺติ หหยมํสํ. ตี วณฺณโต รตฺตํ ปทุมปตฺต-
ปิฏฺฐิวณฺณํ สณฺฐานโต พาหิรปตฺตานิ อปเนตฺวา
อโธมุขฺสุปิตปทุมมกุลสณฺฐานํ. พหิ มฺภูสฺสํ, อนฺโต

โกสาดกัฬลลล อพภนตรสทิสฺ. ปณญวนนฺตํ โถกํ วิกสิตํ,
 มนุทปณญาน. มกุลิตเมว. อนนฺโต จลล ปุณฺนาคภูตฺติ-
 ภูตฺติ นมตฺโต อวาวภูโก โหติ, ยตถ อทตฺตปตตมตฺตํ โลहितํ
 สนฺนฺนาติ, ยํ นิสฺสาย มโนธตฺตํ จ มโนวิญญาณธตฺตํ
 จ ปวตฺตนฺติ. ตํ ปเนตํ ราคจริตลลล รตฺตํ โหติ, โทส-
 จริตลลล กาทกํ, โมหจริตลลล มํสโธวณอุทกสทิสฺ,
 วิตกฺกจริตลลล กุลตฺตญฺสวณฺณํ, สทฺธจริตลลล กณฺณการ-
 ปุปฺพวณฺณํ, ปณญาจริตลลล อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลลํ
 ปณฺทริ ปริสุทฺธํ นินฺทิตฺตชาติมณิ วิย ชฺฐติมนตํ ขายติ.
 ทิสฺโต อฺปริมาย ทิสาย ชาตํ. โอบาสฺโต สรีรพภนตเร
 ทฺวินนํ ถนํ มชฺเช ปตฺติภูตฺติ. ปริจฺเฉทโต ททยํ
 ททยภาเคน ปริจฺฉินนํ. อยมลลล สภาคปริจฺเฉท, ธิ
 ธิสภาคปริจฺเฉท ปน เกสสทิสฺเยว.

สีของโลหิตก็คือรังสีที่ออกมาจากจิต

*อนึ่ง อาจจะมีปัญหาว่า คำว่า เห็นสีของโลหิต นั้น หมายถึงเห็นเนื้อของหัวใจเป็นสีนั้นสีนี้ หรือเห็นโลหิตในหัวใจเป็นสีนั้นสีนี้ เพื่อความกระจ่างในเรื่องนี้ จะขอคัดคำบาลีในตอนนี้นำให้ดูดังนี้

กถํ ปเนตํ ญาณํ (เจโตปริยญาณํ) อุปฺปาเทตพ-
 พนฺตํ. เอตํหิ ทิพฺพจกฺขุวเสน อิชฺฌตฺติ. ตํ (ทิพฺพจกฺขุ-
 ญาณํ) เอตสฺเสว (เจโตปริยญาณสฺส) ปริกมฺมํ. ตสฺมา
 เตน ภิกฺขุณา อโลกํ วฑฺฒเตตฺวา ทิพฺเพน จกฺขุณา ปรสฺส
 หทยรูปํ นิสฺสาย วตฺตมานสฺส โลหิตสฺส วณฺณํ ปสฺสิตฺวา
 จิตฺตํ ปฺริเยสิตพฺพํ ยทา หิ โสมนสฺสจิตฺตํ ปวตฺตตฺติ.
 ตทา รตฺตํ นิโครธปกฺกสทิสํ โหติ. ยทา โทมนสฺสจิตฺตํ
 ปวตฺตตฺติ, ตทา กาทฺกํ ชมฺพูปกฺกสทิสํ. ยทา อุเปกฺขาจิตฺตํ
 ปวตฺตตฺติ. ตทา ปสนฺนํติลเตลสทิสํ. ตสฺมา เตน อิทํ
 รูปํ โสมนสฺสสินฺหุทฺริยสมฺภูฏฺฐานํ, อิทํ โทมนสฺสสินฺหุทฺริย-
 สมฺภูฏฺฐานํ, อิทํ อุเปกฺขินฺหุทฺริยสมฺภูฏฺฐานนฺตํ ปรสฺส หทย-
 โลหิตวณฺณํ ปสฺสิตฺวา ปฺริเยสนฺเตน (ฉบฺบญฺโรปคฺcio

*วิญญานฉบับที่ ๙-๑๐ กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๔

ฉบับอักษรโรมัน ตรงนี้ท่านเขียนอย่างนี้ คือ:- ปสฺสิตฺวา
 ปสฺสิตฺวา จิตฺตํ ปริเยสนฺเตน) เจโตปริยญาณ ถามคตํ
 กาทพฺพํ. เอวํ ถามคเต หิ ตสฺมี อณุกกเมน สพฺพมปิ
 กามาวจิตฺตํ รูปาวจรารูปาวจรจิตฺตญฺจ ปชานาติ จิตฺตา
 จิตฺตเมว สงฺกมฺหโต วินาปิ ททยรูปทสฺสเนน. วุตฺตมปิ
 เจตํ อฏฺฐกถายํ “อารุเป ปรสฺส จิตฺตํ ชานิตฺกามา
 กสฺส ททยรูปํ ปสฺสตี กสฺสินฺทริยวิการํ โอลิเกตีติ. น
 กสฺสจ. อิทฺธิมโต วิสโย เอส ยทิทํ ยตฺถกตฺถจจิ จิตฺตํ
 อวชฺเชนฺโต โสฬสฺสปฺเปทํ จิตฺตํชานาติ. อกตาภินิ-
 เวสสฺส วเสน ปน อยํ กถาติ.

- วิ.๒/๒๕๑

จากคำบาลีในวิสุทธิมรรคที่ยกมานี้ ขอให้สังเกต
 คำว่า “โลหิตสฺส วณฺณปสฺสิตฺวา จิตฺตํ ปริเยสิตพฺพํ”
 แปลว่า “เห็นสีของโลหิตแล้ว พึงแสวงหาจิต” คำว่า
 “แสวงหาจิต” หมายความว่า เมื่อเห็นสีของโลหิตแล้วให้
 คั่นดูหรือพิจารณาดูจิตว่า จิตของผู้ที่มีสีอย่างนี้ จะเป็น
 จิตมีโสมนัส หรือมีโทมนัส หรือเป็นอุเบกขาอย่างนี้
 เป็นต้น

และขอให้สังเกตคำบาลีอีกแห่งที่ว่า “**ปรสฺส** หทยโลहितวณฺณํ **ปสฺสิตฺวา** **ปริเยสนฺเตน** **เจโตปริยญาณํ** **ถามคตํ** **กาตพฺพํ**” แปลว่า ผู้ที่เห็นสีของโลหิตในหัวใจของคนอื่นแล้ว และซึ่งกำลังแสวงหาจิตอยู่นั้น ก็จะพึงทำเจโตปริยญาณให้ถึงแล้วซึ่งกำลัง คือทำให้เจโตปริยญาณมีกำลังกล้าแข็งขึ้น

และให้สังเกตคำบาลีต่อมาอีกว่า “**เอวํ** **ถามคเต** **หิตสฺมี** **อนุกฺกเมน** **สพฺพมฺปิ** **กามาวจรจิตตํ** **รูปาวจรา-**
รูปาวจรจิตตญฺจ **ปชานาติ** **จิตฺตา** **จิตฺตเมว** **สงฺกมฺนฺโต**
วินาปิ **หทยรูปทสฺสเนน**. แปลว่า เมื่อเจโตปริยญาณมีกำลังกล้าแข็งอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมจะรู้ชัดซึ่งจิตแม้ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกามาวจรจิต รูปาวจรจิต หรืออรูปาวจรจิตก็ย่อมจะรู้ได้ทั้งนั้น ในเมื่อสามารถก้าวจากจิตสู่จิตได้แล้ว แม้ไม่ต้องดูหทัยรูป ก็รู้จิตของผู้นั้นได้ (เช่นรู้จิตของอรูป-พรหม ซึ่งไม่มีหทัยรูปอย่างนี้เป็นต้น)

คำบาลีที่ว่า **จิตฺตา** **จิตฺตเมว** **สงฺกมฺนฺโต** **วินาปิ** **หทยรูปทสฺสเนน** อันนี้ สำคัญมาก เพราะการที่จะอ่านใจของใครต่อใครได้นั้น ความสำคัญอยู่ที่ ต้องสามารถ

ส่งใจไปสัมผัสกับใจของผู้นั้น ซึ่งตรงกับคำว่า “กำหนดจิตของบุคคลอื่นของสัตว์อื่นด้วยใจของตนแล้วย่อมรู้ว่าใจของเขาเป็นอย่างไร” และในเมื่อมีความสามารถส่งใจไปสัมผัสกับใจของผู้อื่นได้ ก็ไม่จำเป็นจะต้องดูสีของโลหิตในหัวใจ ก็รู้ได้ เพราะถ้าการดูสีของโลหิตเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้รู้ใจของผู้อื่น ก็แปลว่า ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณแม้จะสูงสักเพียงไร เช่นพระพุทธเจ้าก็คงไม่อาจจะติดต่อกับอรุปรพรมได้ และทั้งไม่รู้ด้วยว่าอรุปรพรมมีจริงหรือไม่ เพราะฉะนั้นผู้ที่รู้บาสิ ถ้าอ่านข้อความตอนนีไม่เข้าใจ ก็จะไม่รู้ว่า ผู้ที่สามารถอ่านใจของผู้อื่นได้นั้น หลักสำคัญอยู่ตรงไหน และข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ :-

หทัยวัตถุคือสมอง

อย่าลืมว่า คำว่า เห็นสีของโลหิตเป็นสีนั้นสีนั้นนั้น ความจริงคือ เห็นรังสี ที่ออกมาจากหทัยวัตถุ หรือจะพูดว่า เห็นรังสีที่ออกมาจากสีโลหิตก็ได้ แต่ความเป็นจริงแล้ว เรื่องหทัยวัตถุนี้ข้าพเจ้าได้ทำการวิเคราะห์มา

นานแล้วว่า **หทัยวัตถุ** อันเป็นที่ตั้งของภวังควิญญาณ หรือมโนวิญญาณนั้น ความจริงคือ **สมอง** ไม่ใช่หัวใจที่เป็นก้อนเนื้ออยู่ในทรวงอก (ดูพุทธวิททยาเล่ม ๑ หน้า ๑๒๘) เพราะมีตัวอย่างจากคัมภีร์อภิธรรม คือคัมภีร์-
 ปัญฐาน ตอนที่กล่าวถึงนิสสัยปัจจัยในเรื่องปัจจัย ๒๔ นั้น ในคัมภีร์ปัญญาได้ใช้สำนวนอย่างนี้ว่า :-

จักขุวิญญาณ คือการเห็น **อาคัยซึ่งรูปใด** เป็นไปรูปนั้นได้ชื่อว่าเป็นนิสสัยปัจจัยของจักขุวิญญาณ และในเรื่อง **โสตวิญญาณ** การได้ยิน **ขานวิญญาณ** การรู้สีกกลิ่น **ชีวหาวิญญาณ** การรู้สีกรส **กายวิญญาณ** การรู้สีกทางกายก็ใช้สำนวนอย่างเดียวกับในเรื่องจักขุวิญญาณและเนื่องจากในอภิธรรมได้แบ่งวิญญาณเป็น ๗ อย่าง คือจักขุวิญญาณ โสต-
 วิญญาณ ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เพราะฉะนั้นในตอนทีกล่าวถึงมโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ จึงได้ใช้สำนวนอย่างเดียวกันว่า :-

มโนธาตุ คือการนึก **มโนวิญญาณธาตุ** คือการคิด
อาศัยซึ่งรูปใดเป็นไปรูปนั้นได้ชื่อว่าเป็นนิสสัยปัจจัยของ
มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ขอให้สังเกตจากสำนวนในบาลีด้วยดังต่อไปนี้

จกขายตํ จกขุวิญญาณธาตุยาตํสมฺปยุตฺตกานญจ
 ฅมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. โสตายตํ โสตวิญญ-
 ญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฅมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน
 ปจฺจโย. ฆานายตํ ฆานวิญญญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺต-
 ฅมฺมานํ นิสฺสเย กานญจน ปจฺจโย ชิวฺหายตํ
 ชิวฺหาวิญญญาณธาตุยาตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฅมฺมานํ นิสฺส-
 เยน ปจฺจโย. กายายตํ กายวิญญญาณธาตุยาตํสมฺปยุ-
 ตฺตกานญจ ฅมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ยํรูปํ
 นิสฺสาย มโนธาตุ จมโนวิญญาณธาตุ จ วตฺตนติ, ตํ
 รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุ-
 ตฺตกานญจ ฅมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

- ปฏฐาน ๔๐/๕ - มหาจุฬา

อนึ่ง ขอบุद्धได้ทำความเข้าใจไว้ด้วยว่า ตามสำนวนบาลีในคัมภีร์ปฎิฐฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์อภิธรรมเล่มหนึ่งในจำนวนอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั้น จะเห็นว่า สำนวนที่ว่า “**จักขุวิญญาณ อาศัยซึ่งรูปใดเป็นไปรูปนั้นได้ชื่อว่า เป็นนิสสัยปัจจัยของจักขุวิญญาณเป็นต้นนี้**” ตามสำนวนในคัมภีร์ปฎิฐฐานแท้ ๆ แล้วไม่มี เพราะตามสำนวนบาลีตามที่อ้างมานี้จะต้องแปลว่า “**อายตนะคือตา เป็นปัจจัยโดยเป็นนิสสัยปัจจัย ของจักขุวิญญาณธาตุ และธรรมทั้งหลาย (คืออนามธรรมทั้งหลาย) ที่สัมปยุตอยู่กับจักขุวิญญาณธาตุ**” แต่ที่ข้าพเจ้าแต่งสำนวนเสียใหม่นั้น เพื่อให้เหมือนกับสำนวนในข้อสุดท้าย คือเรื่องมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ และที่ไม่ได้แปลออกมาตามศัพท์ทั้งหมดก็เพราะเกรงว่า ผู้ที่ไม่มีพื้นในเรื่องอภิธรรมมาก่อน อ่านแล้วจะไม่เข้าใจ ฉะนั้นจึงได้แปลโดยการถอดความออกมาเพื่อให้เข้าใจง่ายและบางคำไม่ได้แปล ก็เพราะเกรงว่าจะทำให้เข้าใจยากยิ่งขึ้น

หนึ่งขอให้นึกถึงหลักธรรมชาติที่ว่า โดยธรรมชาติ
 การเห็นต้องอาศัยตา การได้ยินต้องอาศัยหู การรู้สึก
 กลิ่นต้องอาศัยจมูก การรู้สึกรสต้องอาศัยลิ้น การรู้สึก
 สัมผัสทางกายต้องอาศัยกาย คืออาศัยประสาททั่ว
 ร่างกาย ส่วนการนึกและการคิดนั้นต้องอาศัย **สมอง**
 สมองซึ่งรวมทั้งประสาททุกชนิดจะทำหน้าที่ของตน คือ
 เป็นสื่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดได้ ก็จะต้องอาศัย **โลหิต**
จากหัวใจไปเลี้ยงอยู่ทุกขณะ ถ้าโลหิตไม่เลี้ยงสมองเพียง
 ๘ นาทีเซลล์สมองก็จะตาย นี่คือความจริงที่พิสูจน์ได้
 และยอมรับกันทั่วโลก เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูตาม
 ลำนวนในคัมภีร์ปฏิจจวนแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า **หทัยวัตถุ** ที่
 ท่านกล่าวว่าเป็นที่อาศัยให้มโนธาตุ และมโนวิญญาณ
 ธาตุ เป็นไปนั้น จะต้องหมายถึงสมองแน่นอน เพราะคำ
 ว่า **นิสสัยปัจจัย** นั้น แปลว่า **เป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยให้**
เกิด และท่านได้เปรียบไว้ว่า “เหมือนอย่างแผ่นดินเป็น
 นิสสัยปัจจัยของต้นไม้ คือเป็นที่อาศัยให้ต้นไม้เกิด” ข้อนี้
 ฉันทิ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และหทัยวัตถุ ก็เป็นนิสสัย
 ปัจจัยให้เกิด จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ

ชีวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนธาตุและมโน-
วิญญาณธาตุ ฉะนั้น

ขอให้สังเกตว่า ต้นไม้ไม่ใช่เกิดจากดิน แต่เกิดจาก
เมล็ดพืชของมัน แต่ก็ต้องอาศัยดินเกิด จักขุวิญญาณซึ่ง
แปลว่า วิญญาณที่เกิดทางตา หรืออาศัยตาเกิดนั้น
หมายความว่า อวัยวะที่เรียกว่าดวงตาซึ่งประกอบไปด้วย
ส่วนต่าง ๆ รวมทั้งประสาทตาด้วยนั้น เป็นเพียงที่อาศัย
ให้จักขุวิญญาณคือการเห็นเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่
หมายความว่า ตาเป็นผู้เห็น วิญญาณต่างหากที่เป็นผู้
เห็น เพราะคำ ๆ นี้ท่านได้วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “ยํอารมฺมณํ
วิชานาตีติ วิญญาณํ ธรรมชาติโตรู้แจ้งซึ่งอารมณํ
ธรรมชาตินั้นเรียกว่า วิญญาณ” และอีกอย่างหนึ่งตาม
หลักอภิธรรมถือว่า วิญญาณที่เห็นนี้เกิดมาจากภวังค-
วิญญาณสืบต่อมาจากภวังควิญญาณ วิญญาณอื่นๆ ก็
เช่นเดียวกันทุกอย่างล้วนแต่เกิดมาจากภวังควิญญาณ
ขึ้นมารับอารมณ์ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และ
ทางใจคือมโนทวาร ซึ่งตั้งอยู่ที่หทัยวัตถุ ฉะนั้น คำว่า
หทัยวัตถุ ซึ่งแปลว่า ที่ตั้งของหทัย นั้น จะต้องหมายถึง

สมอง แน่นอน เพราะคำว่า **หทัย** แปลว่า **จิตหรือ**
วิญญาณ ก็ได้ เป็น **ไวพจน์** ของคำว่า **จิต** หรือ **วิญญาณ**
 ก็ได้ ดังที่ในคัมภีร์ได้รวบรวมคำที่มีความหมายอย่าง
 เดียวกันไว้เป็นพวกเดียวกันดังนี้

“**จิตตัม มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มนายตํ**
มณินฺทรียํ วิญญาณชนฺโธ”

- ธรรมสังคณี ๓๔/๑๐.

นอกจากในอภิธรรมแล้ว คำที่มีความหมายอย่าง
 เดียวกันนี้ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์อื่น ๆ อีกหลายแห่ง

และหลักฐานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่แสดงว่าหทัย
 วัตถุคือสมองนั้น ก็คือ ในอภิธรรมได้กล่าวไว้ว่า “ในทันที
 ที่วิญญาณปฏิสนธิในท้องแม่นั้น รูปเหล่านี้จะเกิดพร้อม
 กับปฏิสนธิวิญญาณ คือ **วัตถุธสกะ กายทสกะ**
และภาวะทสกะ”

คำว่า **ทสกะ** แปลว่า **หมวด** ๑๐ หรือแปลว่ามี
 ๑๐ อย่าง กล่าวคือ ทสกะแต่ละอย่างจะประกอบไป
 ด้วยธาตุ ๔ คือ **ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม**
และวรรณสี คันธะกลิ่น รสะรส โยชา คืออาหารที่ย่อย

แล้ว ชีวิตินทรีย์ ความมีชีวิตอีก ๑ รวมเป็น ๙ ทสกะแต่ ละอันจะมีส่วนประกอบ ๙ อย่างนี้เหมือนกันทุกทสกะ ถ้าเป็นวัตถุทสกะก็เพิ่มวัตถุขึ้นมาอีกอันหนึ่ง เรียกว่า วัตถุทสกะอย่างนี้เป็นต้น ฉะนั้นคำว่า **ทสกะ** ตามตัวจึง แปลว่ามีวัตถุเป็นที่ ๑๐ กายทสกะ แปลว่ามีกายเป็นที่ ๑๐ คือเพิ่มกายขึ้นมาอีกอัน ภาวะทสกะ แปลว่า มีภาวะ เป็นที่ ๑๐ คือเพิ่มภาวะขึ้นมาอีกอัน

อนึ่ง คำว่ามีวัตถุเป็นที่ ๑๐ นั้น วัตถุในที่นี้ก็คือ **หทัยวัตถุ** วัตถุแปลว่า ที่ตั้งของหทัย หทัยในที่นี้ก็คือจิต หรือวิญญาณ ฉะนั้นคำว่าหทัยวัตถุ จึงแปลว่าที่ตั้งของ วิญญาณ คำว่ากายทสกะ มีกายเป็นที่ ๑๐ กายในคำนี้ คือ **กายประสาทภาวะ**ทสกะมีภาวะเป็นที่ ๑๐ ภาวะในที่นี้ หมายถึง **อิทธิภาวะ**ความเป็นหญิง **ปुरुสภาวะ**ความเป็น ชาย และจากหลักในอภิธรรมดั่งที่กล่าวมานี้ เมื่อถอด ความออกมาให้เข้าใจง่าย ก็หมายความว่า “**ทันทีที่ วิญญาณปฏิสนธิในท้องแม่-คือเกิดในไข่ที่ผสมเชื้อแล้ว นั้น สิ่งที่จะเกิดขึ้นทันทีพร้อมกับวิญญาณปฏิสนธิ ก็คือ ๑. หทัยวัตถุ ๒. กายประสาท ๓. และสิ่งที่ เป็นต้นเค้า** ซึ่ง

จะแสดงให้เห็นต่อมาว่า ผู้นั้นจะเป็นหญิงหรือเป็นชาย
 แปลว่า คนเราจะเกิดมาเป็นหญิงหรือเป็นชาย ก็เริ่ม
 เป็นมาตั้งแต่แรกปฏิสนธิแล้ว”

ประเด็นอีกอันหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า หทัยวัตถุ ซึ่ง
 แปลว่าที่ตั้งของหทัยคือวิญญาณนั้น จะต้องหมายถึง
 สมอซึ่งเป็นศูนย์รวมประสาทตา ประสาทหู ประสาท
 จมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย ก็ขอให้สังเกตว่า เวลาที่
 คนเราจะเห็นหรือได้ยินอะไร เป็นต้นนั้น ถ้าประสาทที่
 แยกจากสมอไปยังตา หู จมูก ลิ้น และแผ่ไปทั่วร่างกาย
 ทั้งภายในและภายนอกนั้น เกิดพิการ จะด้วยเหตุใดก็
 ตาม การเห็น การได้ยิน และการรับรู้ในส่วนนั้น ๆ จะ
 พलयพิการไปด้วย นี่คือข้อเท็จจริงที่พิสูจน์ได้

และอีกประเด็นหนึ่ง ก็คือร่างกายที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ
 ในสัปดาห์แรกๆ นั้น หัวใจยังไม่มี แต่สมอเริ่มมีแล้วซึ่ง
 จะสังเกตได้ว่า เด็กแรกเกิดซึ่งมีลักษณะคล้ายกับตัว
 หนอน หรือตัวด้กแต่นั้น ส่วนหัวจะโตกว่าส่วนอื่น ๆ
 ฉะนั้นจึงเป็นอันสรุปได้ว่า วัตถุทสกะที่ท่านกล่าวว่าจะเกิด

**พร้อมกับวิญญาณปฏิสนธิ นั้น จะต้องหมายถึงสมอง
แน่นอน จะหมายถึงหัวใจไม่ได้**

ฉะนั้น การที่ท่านกล่าวว่า หัวใจเป็นที่ตั้งของ
วิญญาณนั้น เป็นความเข้าใจผิดของท่าน และการที่ท่าน
เข้าใจผิดเช่นนี้ ก็เพราะในสมัยนั้นในลัทธิศาสนา-
พราหมณ์โดยเฉพาะในคัมภีร์เวทานตะ ซึ่งเป็นคัมภีร์
พระเวทที่สำคัญคัมภีร์หนึ่ง และมีมานานก่อนสมัย
พุทธกาลไม่น้อยกว่า ๑๕๐ ปี ในคัมภีร์พระเวทนั้นได้
อธิบายไว้ว่า **บุรุษหรืออาตมมันนั้นอาศัยอยู่ในหัวใจ** และ
เรื่องนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในหมู่ชนปัญญาชนทั้งหลาย
และเมื่อมาถึงสมัยพุทธกาล พระอรรรถกถาจารย์ซึ่งเคย
เรียนรู้คัมภีร์ศาสนาพราหมณ์มาแล้ว ก็คงจะรับเอาเรื่องนี้
เข้ามาไว้ในพุทธศาสนาด้วย ท่านจึงได้อธิบายว่า
วิญญาณที่มาปฏิสนธิครั้งแรกนั้นอาศัยอยู่ในหัวใจ ดังที่
ได้กล่าวมาแล้ว

และข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่แสดงว่า วิญญาณ
ตั้งอยู่ในสมอง ก็คือเวลาเขียนหรือปั้นพระพุทธรูปนั้น
จะแสดงให้เห็นว่า **รัศมีได้เปล่งออกจากพระเศียร**

โดยรอบ ไม่มีรูปเขียนหรือรูปปั้นใด ๆ ที่แสดงให้เห็นว่า รัศมีที่ออกจากพระวรกายของพระพุทธองค์นั้น เกิดจาก ตรงกลางทรวงอกอันเป็นที่ตั้งของหัวใจ จากรูปศิลปะนี้ แสดงให้เห็นว่าในยุคต่อมา คือยุคที่มีการสร้าง พระพุทธรูปขึ้นแล้วนั้น คงจะเข้าใจถูกต้องแล้วว่า ศูนย์กลางหรือศูนย์รวมของจิตนั้นอยู่ที่สมอง รัศมีจึงได้ เปล่งออกมาจากพระเศียร

และข้อเท็จจริงอีกอย่างหนึ่งก็คือสำหรับผู้ที่ มีสมาธิดี อย่างน้อยก็ได้ในชั้นอุปจารสมาธิของปฐมฌาน นั้น ถ้าเพ่งจิตไปที่ระหว่างคิ้ว หรือเพ่งเข้าไปที่ในสมอง จะ เห็นแสงสว่างได้ชัดกว่าเพ่งส่วนอื่น คือจะมีแสงสว่าง เกิดขึ้นในใจมากเห็นได้ชัด ฉะนั้นศูนย์รวมหรือศูนย์กลาง ของวิญญาณนั้นจึงควรจะต้องอยู่ที่สมอง

และข้อเท็จจริงอีกอย่างหนึ่งก็คือ เวลาคนจะตาย หัวใจอาจจะหยุดได้ ลมหายใจอาจจะหมดไปได้ แต่ก็ อาจจะไม่ได้ตายจริง เพราะบางคนทั้งที่หัวใจหยุดเต้นแล้ว ลมหายใจไม่มีแล้ว แต่ก็อาจจะฟื้นขึ้นมาอีกได้ ในเมื่อ เซลล์สมองส่วนที่บังคับหัวใจ บังคับปอดให้ทำงาน ยังไม่

ตายก็อาจจะฟื้นขึ้นมาอีกได้ และสำหรับคนที่ได้ **มโนมยทธี** ถอดกายทิพย์ ถอดวิญญาณออกไปได้นั้น ร่างกายจะมีสภาพเหมือนกับคนตาย คือลมหายใจไม่มี หัวใจก็หยุดเต้น แต่แล้วก็จะกลับฟื้นขึ้นมาอีกได้ ขอให้พิจารณาดูว่า อวัยวะส่วนไหนที่บังคับให้หัวใจและปอดทำงาน ถ้าเข้าใจเรื่องนี้แจ่มแจ้งแล้วก็จะหมดข้อสงสัยโดยสิ้นเชิงว่า วิญญาณตั้งอยู่ในหัวใจ หรือตั้งอยู่ในสมองกันแน่

เจโตปริยญาณ

จากพุทธพจน์และคำอธิบายของพระสารีบุตร

เรื่องเจโตปริยญาณมีความหมายอย่างไรบ้าง ได้ อธิบายมาโดยละเอียดแล้ว และที่เป็นสำนวนพุทธพจน์ จริง ๆ ก็ได้นำมากล่าวไว้ตั้งแต่หน้าแรกของเรื่องนี้แล้ว และวิธีที่จะทำให้เจโตปริยญาณเกิด ตามที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้ก็ได้นำมากล่าวไว้แล้วเช่นเดียวกัน ขอให้ ย้อนกลับไปอ่านดูตอนต้น ๆ อีกครั้ง และขอให้ตั้ง ข้อสังเกตว่า ตามหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ นั้น ไม่ได้ กล่าวถึงว่า จะต้องฝึกสมาธิให้ได้ถึงขั้นทิพยจักขุ เสียก่อน หลักสำคัญตามพุทธพจน์นั้นมีอยู่แต่เพียงว่า เมื่อฝึกสมาธิได้ถึงขั้นจตุตถฌาน และมีวิเวกคือความ ชำนาญในการเข้าในการออก ในการกำหนดอารมณ์ ใน การอธิษฐาน คือ การอธิษฐานว่า จะอยู่ในฌานนี้นาน เท่าใด จิตก็จะอยู่ในฌานได้นานเท่านั้น และชำนาญใน การพิจารณาของค์ฌานหรือดูส่วนประกอบว่า ถ้า เข้าฌานไม่ได้เพราะขาดองค์ฌานอะไรหรือมีอะไรเป็น อุปสรรค พิจารณาบ่อย ๆ จนรู้แน่ชัดว่า อะไรบ้างคือ

ส่วนที่เกื้อกูลให้เข้าฌานได้ และอะไรบ้างคืออุปสรรคที่ทำให้เข้าฌานไม่ได้ทันที ผู้ที่มีความสามารถอย่างนี้เรียกว่า มี วลี ๕ คือ ๑. **อวัชชนวลี** ชำนาญในการนึกถึงนิมิต ๒. **สมาปัชชนวลี** ชำนาญในการเข้า ๓. **อธิชฐานวลี** ชำนาญในการอธิชฐาน ๔. **รฏฐापวลี** ชำนาญในการออก ๕. **ปัจจเวกขณวลี** ชำนาญในการพิจารณา (ดูคำอธิบายโดยละเอียด ในหนังสือคู่มือการฝึกอานาปานสติสมาธิ หน้า ๓๖๖ หนังสือนี้มีที่สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ)

ผู้ที่มีวลีทั้ง ๕ นี้ย่อมจะเป็นผู้มีฤทธิ์ คือสามารถทำอภิญาทั้ง ๖ ให้เกิดขึ้นได้ดังเช่นสำนวนในคัมภีร์ว่า “ภิกษุผู้มีฤทธิ์เป็นผู้มีวลีทางใจเมื่อปรารถนาที่จะอธิชฐานให้ไม้กองใหญ่กลายเป็นดิน ไม้กองนั้นก็จะเป็นดินขึ้นมาทันที ทั้งนี้เป็นเพราะอะไร? เพราะในกองไม้นั้นมีธาตุดิน” ฯลฯ (รายละเอียดในเรื่องนี้ขอให้อ่านดูจากหนังสือเรื่อง อภิญาหน้า ๓๔๓)

อนึ่ง ข้อความที่อ้างมานี้มีอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ หน้า ๓๘๐ ข้อ ๓๑๒ - พระไตรปิฎกฉบับ

สยามรัฐ - ฉบับมหาจุฬาลงกรณหน้า ๓๒๗ ข้อ ๔๑ ขอให้
สังเกตคำบาลีดังต่อไปนี้ด้วย

(๔๑) เอมเม สุตํ :- เอกํ สมยํ ภาควา
ราชคเห วิหริติ คิซฌญญ ปพพเต. อถ โข อายสฺมา
สาริปุตฺโต ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย
สมฺพหุเลหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ คิซฌญญา ปพพตา ไออโรหนฺโต
อทฺทส อญญตรสฺมี ปเทเส มหนตฺ ทารุกฺขนฺธํ ทิสฺวา
ภิกฺขุ อามนฺเตสิ “ปสฺสถ โน อารุโส ตฺเมห อมฺม
มหนตฺ ทารุกฺขนฺธนฺ” ติ. “เอวมารุโส” ติ.

อากงขมาโน อารุโส ภิกขุ อิทฺธิมา เจโตวสิป-
ปตฺโต อมํ ทารุกฺขนฺธํ “ปสฺสูวี่” เตวว อธิมุจฺเจยฺย. ตํ
กิสฺส เหตุ? อตฺถิ อารุโส อมุสฺมี ทารุกฺขนฺธเต
ปสฺสูวี่ธาตฺ, ยํ นิสฺสาย ภิกขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปปตฺโต
อมุ ทารุกฺขนฺธํ “ปสฺสูวี่” เตวว อธิมุจฺเจยฺย. อากงข-
มาโน อารุโส ภิกขุ อิทฺธิมา เจโตวสิปปตฺโต อมุ
ทารุกฺขนฺธํ “อาไป” เตวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ “เตไซ”
เตวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ “วาโย” เตวว อธิมุจฺเจยฺย
ฯเปฯ “สุภานฺ” เตวว อธิมุจฺเจยฺย ฯเปฯ ‘อสุภานฺ” เตวว

อธิมุจฺเจยฺย. ตํ กิสุส เหตุ? อตฺถิ อวฺุโส อมุสฺมี
 ทารุกฺขนฺธ อสุภฺตฺตฺ, ยํ นิสุสาย ภิกฺขุ อิทฺติมา
 เจโตวสิปปตฺโต อมุ ทารุกฺขนฺธํ “อสุภฺนุ” เตวว
 อธิมุจฺเจยฺยตฺติ.

ขอให้สังเกตคำว่า “**อากงฺขมาโน อวฺุโส ภิกฺขุ
 อิทฺติมา เจโตวสิปปตฺโต อมุ ทารุกฺขนฺธํ “ปฐฺวี” เตวว
 อธิมุจฺเจยฺย**” ซึ่งแปลว่า อวฺุโส ภิกฺขุผู้มีฤทธิ์ เป็นผู้ถึง
 ความชำนาญในสมาธิ (เจโตในที่นี้แปลว่า สมาธิได้เช่น
 คำว่า เจโตวิมฺติ หลุดพ้นด้วยใจคือด้วยสมาธิ ปัญญาวิมฺติ
 หลุดพ้นด้วยปัญญา) เมื่อจํานงอยู่ จะพึงน้อมจิตให้กอง
 ไม่นั่น กลายเป็นดิน กองไม่นั่นก็จะพึงเป็นดินทันที
 ทั้งนี้เพราะเหตุไร? เพราะในกองไม่นั่น ก็มีธาตุดิน ฯลฯ

ขอให้นำสำนวนบาลีอันนี้ซึ่งเป็นคำของพระสารี
 บุตร ไปเทียบกับสำนวนบาลี อันเป็นพุทธพจน์ จะทำให้
 เข้าใจความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นพระพุทฺธเจ้า
 ตรัสว่า :-

“โส เอวํ สสมาหิตเต จิตฺเต ปริสุทฺเต ปรีโยทาเต
อนนฺตณฺเ วิคตฺตูปกฺกิลเสเส มุทฺตฺตมฺมณฺเ ฉฺชิตฺเต อาเนญฺ-
ชปฺปตฺเต อิทฺธิวិราเย จิตฺตํ อภินิหฺรติ อภินินฺนาเมติ.
โส อนนฺกวิหิตํ อิทฺธิวธิํ ปจฺจนฺนุโกติ. เอโกปิ หุตฺวา
พหฺวธา โหติ พหฺวธาปิ หุตฺว เอโก โหติ ฯลฯ (ดูอภิญา
หน้า ๒๐๓)

แปลว่า ภิกษุ นั้น เมื่อจิตตั้งมั่น (คือตั้งอยู่ใน
จตุตถฌาน) บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเครื่องยึดวน (คือ
ไม่มีความอยากต่างๆ) ปราศจากอุปกิเลสทั้งหลาย (คือ
ไม่มีอุปกิเลส ๑๖ หรืออุปกิเลสของสมาธิ ๑๑ อย่าง-ดูผี
และเทวดามีจริงหน้า ๓๐) เป็นจิตอันโยน (คือไม่ถือ
เป็นจิตเชื่องช้า คือเมื่อต้องการจะให้จิตเป็นอย่างไรรู้ ก็
อธิษฐานให้เป็นอย่างนั้นได้ทุกอย่าง) เป็นจิตควรแก่การ
งาน (คือเมื่อน้อมจิตหรืออธิษฐานจิต จะให้เกิดอภิญา
ข้อไหน อภิญานั้น ๆ ก็เกิด) ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ไม่
หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว เธอก็โน้มน้อมจิตไปเพื่อให้เกิด
อิทธิฤทธิ์ต่างๆ แล้วเธอก็ได้บรรลุอิทธิฤทธิ์หลายอย่าง
เช่น

๑. คนเดียว อธิษฐานให้เกิดเป็นหลายคนก็ได้ของ
น้อย อธิษฐานให้มีหรือให้เป็นของมากก็ได้

๒. เมื่อเกิดเป็นหลายคนแล้ว อธิษฐานให้กลับเป็น
คนเดียวเหมือนเดิมก็ได้ ของมากอธิษฐานให้กลับเป็น
ของน้อย หรือให้มีน้อยก็ได้ ฯลฯ (ดูอภิญาหน้า ๒๐๔)

และขอให้อ่านกลับไปอ่านเรื่องเจโตปริยญาณนี้
ตั้งแต่หน้าแรกอีกครั้ง เปรียบเทียบดู ก็จะเห็นว่า แม้ใน
เรื่องเจโตปริยญาณนี้ พระพุทธองค์ก็ตรัสไว้อย่าง
เดียวกันเช่นตรัสว่า :-

เมื่อภิกษุนั้นมีจิตตั้งมั่นบริสุทธีผุดผ่อง ฯลฯ ดำรง
อยู่อย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้ว ก็น้อมนำจิตไปเพื่อ
เจโตปริยญาณ คือเมื่อต้องการจะรู้ซึ่งใจของผู้อื่นภิกษุ
นั้น เมื่อกำหนดจิตของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยจิตของ
ตนแล้ว ย่อมจะรู้ว่า จิตของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น มี
ราคะหรือปราศจากราคะ ฯลฯ

ข้อความในเรื่องเจโตปริยญาณนี้จะเห็นว่า มี
สำนวนอย่างเดียวกับในเรื่องอิทธิวิธิ การแสดงฤทธิ์

ต่าง ๆ แม้ในอภิญาญาข้ออื่น ๆ พระพุทธองค์ก็จะทรงใช้
 สำนวนอย่างเดียวกันนี้ทั้งหมด ความสำคัญของเรื่องนี้มี
 อยู่ประการเดียว คือ ถ้าฝึกสมาธิได้ตั้งแต่ปฐมฌาน
 จนถึงขั้นจตุตถฌาน และมีวสีทั้งห้าในฌานทั้งหมดแล้ว
 จิตก็อยู่ในภาวะที่เรียกว่า มุทุกฺกตํ กมฺมนิยํ คือเป็นจิต
 อ่อนโยน ควรแก่การงาน คือจะอธิษฐานให้เป็นอะไร
 หรือให้เกิดอะไร หรือให้มีความสามารถอย่างไร สิ่ง
 ต้องการจะให้เกิดให้เป็นที่เกิดและเป็นได้ทันที ถ้า
 อธิษฐานแล้วยังไม่เกิดผลสมความตั้งใจ ก็ต้องเข้าสมาธิ
 ใหม่ฝึกเข้าฝึกออก ฝึกอธิษฐานเพื่อให้จิตมีสมาธิแรง
 กล้ายิ่งขึ้น และเมื่อสมาธิมีกำลังแรงกล้ามีพลังจิตหรือมี
 อำนาจจิตสูงได้ที่แล้ว ก็สามารถจะอธิษฐานให้เป็นอะไร
 ก็ได้ (วิธีฝึกสมาธิเพื่อให้จิตมีพลังกล้าแข็งยิ่ง ๆ ขึ้น
 ขอให้อ่านดูในหนังสืออภิญาญา หน้า ๔๓๒-๔๔๒)

และจากข้อความที่อธิบายมานี้ ขอให้จับประเด็น
 ให้ได้ว่า ผู้ที่จะสามารถอ่านใจของคนอื่นได้นั้น จะต้อง
 ได้ฌานทั้ง ๔ และมีวสีในฌานทั้ง ๔ ด้วย และจะต้อง
 สามารถมองเห็นรังสีที่เกิดจากจิตเป็นสมาธิขั้นสูงเป็นสี

ต่าง ๆ ได้ด้วย ซึ่งผู้ที่สามารถจะเห็นรังสีต่าง ๆ ได้ชัดเจน นับว่าได้มาตรฐานจริง ๆ นั้น ก็คือผู้ที่ ได้ทิพยจักขุเท่านั้น ส่วนผู้ที่เข้าสมาธิไปแล้วแม้จะเห็นแสงสว่างในใจเป็นสีต่าง ๆ ได้ชัดเจนอย่างไรก็ตาม แต่ถ้ายังไม่เห็นทะเลสาบ ทะลุกำแพง ยังมองไม่เห็นสิ่งที่มีอะไรปกปิดไว้ยังมองไม่เห็นของในที่มีด ก็แปลว่า ยังไม่ได้ทิพยจักขุ บางคนแม้สมาธิดีถึงขั้นเห็นโอปปาติกะได้ พุคกับโอปปาติกะได้ แต่ก็ยังมองไม่เห็นทะเลสาบ ทะลุกำแพง ยังมองไม่เห็นสิ่งที่ไกลเกินกว่าสายตามนุษย์ทั่วไปจะพึงเห็น ก็อย่าเข้าใจผิดว่า ผู้นั้นได้ตาทิพย์ ความจริงเขาได้เพียงสมาธิขั้นพื้นฐานเบื้องต้นของทิพยจักขุเท่านั้น เพราะฉะนั้น สมาธิจึงยังไม่มีการสั่งพอกที่จะส่งจิตของตนไปสัมผัสกับจิตของผู้อื่นได้ แต่ก็อาจจะเดาใจหรือดักใจหรืออ่านใจของผู้อื่นได้บ้างนิดหน่อย ฉะนั้นอย่าลืมคำที่ท่านกล่าววว่า “ผู้ที่ได้เจโตปริยญาณนั้น จะต้องได้ทิพยจักขุญาณเสียก่อน เพราะทิพยจักขุญาณเป็นบริกรรมของเจโตปริยญาณ” (-ดูในเล่มนี้ หน้า๑๐๔ และหน้า ๑๐๓, -๑๒๒)

เจโตปริยญาณ จากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

คำอธิบายในเรื่องเจโตปริยญาณ ตามที่พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ ท่านได้อธิบายตามหลักที่พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และเรื่องนี้ได้เคยนำมากล่าวไว้แล้ว แต่เพื่อต้องการจะให้ได้เห็นหลักฐานจากในคัมภีร์ปฏิสัมภิกามรรคว่าท่านกล่าวไว้อย่างไร ฉะนั้นจะได้นำหลักฐานอันนี้มาบันทึกไว้ในที่นี้ด้วย เพื่อประโยชน์แก่ผู้รู้ภาษาบาลีจะได้พิจารณาดูได้ละเอียดดังนี้

๕๒. เจโตปริยณานิเทศ

[๑๐๔] กถัตถิณณํ จิตฺตานิวิปฺพารตา อิทฺทฺริยานํ ปสาทวเสน นานตฺเตกตฺตวิญญาณจฺริยาโยคาหเน ปญญา เจโตปริยณานํ? อิตฺ ภิกฺขุ ฉนฺทสมมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาหํ ภาเวติ, วิริยสมมาธิ ฯเปฯ จิตฺตสมมาธิ ฯเปฯ วิมฺบัสสมมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาหํ ภาเวติ. โส อิเมสุ จตฺตฺสุ อิทฺธิปาเทสุ จิตฺตํ ปริภาเวติ

ปริทเมติ, มุหํ กโรติ กมฺมนิยํ. โส อิเมสุ จตุสุ อิทฺธิ-
 ปาทะสุ จิตฺตํ ปรีภาเวตฺวา ปริทเมตฺวา มุหุ กริตฺวา
 กมฺมนิยํ เอวํ ชานาติ “อิทํ รูปํ โสมนสฺสสินฺหุริย-
 สมุฏฺฐิตํ, อิทํ รูปํ โทมนสฺสสินฺหุริยสมุฏฺฐิตํ, อิทํ รูปํ
 อุกฺเขชินฺหุริยสมุฏฺฐิตนุ” ตี. โส ตถา ภาวิตฺเตน จิตฺเตน
 ปรีสุทฺเตน ปรีโยทาเตน เจโตปริยญาณาย จิตฺตํ
 อภินิหเรติ อภินินฺนาเมติ. โส ปรสตฺตานํ ปรปฺคฺคฺลาณํ
 เจตฺสา เจโต ปรีจฺจ ปชานาติ สราคํ วา จิตฺตํ “สราคํ
 จิตฺตนุ”ตี ปชานาติ, วีตฺราคํ วาจิตฺตํ “วีตฺราคํ จิตฺตนุ”ตี
 ปชานาติ, สโทสํ วา จิตฺตํ สโทสํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ,
 วีตฺโทสํ วา จิตฺตํ ๗เปยฺ สโมหํวา จิตฺตํ ๗เปยฺ วีตฺโมหํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ สงฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ ๗เปยฺ วิกฺขิตฺตํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ มหคฺคตํ วา จิตฺตํ๗เปยฺ อมหคฺคหํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ สขุตฺตริํวา จิตฺตํ ๗เปยฺ อนฺตฺตริํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ สสมาหิตํ วา จิตฺตํ ๗เปยฺ อสสมาหิตํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ วิมฺตฺตํ วา จิตฺตํ ๗เปยฺ อวิมฺตฺตํ
 วา จิตฺตํ ๗เปยฺ อธิมฺตฺตํ วา จิตฺตํ ๗เปยฺ อนฺธิมฺตฺตํ วา
 จิตฺตํ ๗เปยฺ อนฺธิมฺตฺตํ จิตฺตนฺติ ปชานาติ. ตํ ญาตฺถ-

ฐุณ ญาณั, ปชานนฏฐุณ ปญญา. เตณ วุจจติ
 ตินณั จิตตณั วิปฬารตตฉา อินทริยานั ปสทวเสน
 นานตเตกตตวิญญาณจริยาปริโยคาคาหเน ปญญา เจโต-
 ปริยญาณั.

- ปฐิสมฐิทา ๓๑/๑๑๖-มหาจุฬฟ้า.

คำแปล

เจโตปริยญาณนิตเทศ

(๒๕๕) ปัญญาในการกำหนดจริยาแห่ง วิญญาณ
 หลายอย่างหรืออย่างเดียวด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓
 ประเภท และด้วยสามารถความผ่องใสแห่งอินทริย์
 ทั้งหลายเป็นเจโตปริยญาณอย่างไร ?

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย
 สมภาธิยังด้วยฉันทะ และสังขารอันเป็นประธาน... ครั้น
 แล้วย่อมรู้อย่างนี้ว่า รูปนี้เกิดขึ้นด้วยโสมนัสสินทริย์รูปนี้
 เกิดขึ้นด้วยโทมนัสสินทริย์ รูปนี้เกิดขึ้นด้วยอุเบกขินทริย์
 ภิกษุนั้นมีจิตอันอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธีผ่องแผ้ว
 ย่อมโน้มโน้มมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เราย่อมกำหนด

รู้จิตของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมี
 ราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่า จิต
 ปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่า จิตมีโทสะหรือจิต
 ปราศจากโทสะก็รู้ว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้
 ว่าเป็นโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจาก
 โมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่า จิต
 ฟุ้งซ่าน จิตเป็นมรรคตก็รู้ว่า จิตเป็นมรรคตหรือจิตไม่
 เป็นมรรคตก็รู้ว่า จิตไม่เป็นมรรคต จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็
 รู้ว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า
 จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตเป็นสมาธิ
 หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตไม่เป็นสมาธิจิตหลุดพ้นก็รู้
 ว่าเป็นจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น
 จิตน้อมไปก็รู้ว่า จิตน้อมไป หรือจิตไม่น้อมไปก็รู้ว่า จิต
 ไม่น้อมไป.

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถารัฐธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ปัญญาในการกำหนดจรรยาแห่งวิญญาณหลายอย่างหรืออย่างเดียวด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท และด้วยสามารถแห่งความส่องใสของอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นเจโตปริยญาณ.

คำอธิบาย
จากคัมภีร์อรรถกถา
สทุมมปกาสินี

ข้อความทั้งหมดทั้งคำบาลีและคำแปลนั้น ได้คัดลอกมาจากพระไตรปิฎกฉบับบาลี และฉบับแปลของมหามกุฏราชวิทยาลัย ส่วนที่จะยกมาให้ดูดังต่อไปนี้ เป็นคำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งมีชื่อว่า สทุมมปกาสินี ซึ่งเป็นอรรถกถาของปฏิสมภิทามวรรค คัมภีร์สทุมมปกาสินีนี้มี ๒ เล่ม ทั้ง ๒ เล่มนี้พระพุทโธษาจารย์เป็นผู้แต่ง ต่อไปนี้จะคัดลอกจากคัมภีร์อรรถกถา ทั้งที่เป็นบาลีและคำแปลด้วยมาให้ ดังต่อไปนี้

๕๒. เจโตปริยญาณนิทเทสวณฺณนา

[๑๐๔] เจโตปริยญาณนิทเทเส โส เอวํ ปชานาตีติ อิทานิ วตฺตพพํ วิชานํ อุกฺกทิสฺติ. อิทํ รูปํ โสมนสฺสินฺหฺทริย-สมฺภูตฺตฺนฺตฺติอาทิจฺ อาทิกมฺมิเกน ฌายีนา ปฏฺิพชฺชิตพพ-วิชานํ. กถํ? เอตํ หิ ญาณํ อุกฺปฺปาเทตฺตฺกาเมม ฌายีนา ปฐฺมํ ตาว ทิปพจกฺขุณฺณํ อุกฺปฺปาเทตพพํ. เอตํ หิ ทิปพเพน จกฺขุวเสน อิชฺฌตฺติ, ตํ เอตสฺส ปริกมฺมํ. ตสฺมา เตน ภิกฺขุณา อาโลกํ วฑฺฒเตตฺตฺวา ทิปพจกฺขุณา ปรสฺส หทยรูปํ นิสฺสาย วตฺตมาเนสฺส โลहितสฺส วณฺณํ ปสฺสิตฺตฺวา ปสฺสิตฺตฺวา จิตฺตํ ปรีเยสิตพพํ. ตํ หิ โลहितํ กุสฺลโสมนสฺเส วตฺตมาเน รตฺตํโหติ นิโครธ - ปกฺกวณฺณํ, อกุสฺลโสมนสฺเส วตฺตมาเน ตเทว ลฺลพิตํ โหติ, โทมนสฺเสวตฺตมาเน กาทํ โหติ ชมฺพูปกฺกวณฺณํ ลฺลพิตํ. กุสฺลูปกฺกขาย วตฺตมานาย ปสนฺนํโหติ ติลเตลวณฺณํ. อกุสฺลูปกฺกขาย วตฺตมานาย ตเทว ลฺลพิตํ โหติ. ตสฺมา เตน “อิทํ รูปํ โสมนสฺสินฺหฺทริยสมฺภูตฺตฺนฺตฺติ, อิทํ รูปํ โทมนสฺสินฺหฺทริยสมฺภูตฺตฺนฺตฺติ, อิทํ รูปํ อุกฺเปกฺชินฺหฺทริย-สมฺภูตฺตฺนฺตฺติ”ติ. หทยโลहितวณฺณํ ปสฺสิตฺตฺวา ปสฺสิตฺตฺวา

จิตต์ ปริเยสนุเตน เจโตปริยญาณํ ฅามคตสฺส คตํ
 กาทพฺพํ. เอวํ ฅามคเต ทิ ตสฺมึ อนุกกเมน สพฺพมปิ
 กามาวจราทิเกทํ จิตฺตํปชานาติ จิตฺตา จิตฺตเมว
 สงฺกมฺนฺโต วินา ททยรूपทสฺสเนน . วุตฺตมปิ เจตํ
 อฏฺฐกถาย :-

“อารูปเป ปรสฺส จิตฺตํ ชานิตฺกานิ กสฺส
 ททยรूपํ ปสฺสตี, กสฺสินทฺริยวิการํ โยโลเกตีตี?
 น กสฺสจ. อิทฺธิมโต วิสโย เอส, ยทิทํ ยตฺถ
 กตฺถจ จิตฺตํ อวชฺเชนฺโต โสฬสปปเกทํ จิตฺตํ
 ชานาติ. อกตาภินิเวสสฺส. ปน วเสน อຍံ
 กถา”ตี.

ปรสฺตตทานนฺติ อตฺตานํ ฐฺเปตฺวา เสสสฺตตทานํ.
 ปรปฺคฺคฺลานนฺติ อิทฺมปิ อิมินา เอกตฺถเมว, เวเนยฺยวเสน
 ปน เทสนาวิลาสเนน จ พฺยญชเนน นานตฺตํ กตํ.
 เจตสา เจโต ปริจฺจ ชานาตีตี อตฺตโน จิตฺเตน เตสํ
 จิตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สราคาทิวเสน นานปฺปการโต
 ชานาติ. สราคํ วาติหาทีสุ วา-สทฺโท สมฺจฺจยตฺเถ.

ตตถ อฏฐวิธึ โลภสทคตจิตตํ สรคํ จิตตํ นาม,
 อวเสสึ จตุฏฐมิกกุสลาพยากตจิตตํ วีตรคตํ นาม. เทว
 โทมณสฺสจิตตานิ เทว วิจิกิจฺฉาอุทฺทจฺจจิตตานิตี อิมานิ
 ปน จตฺตาริ จิตตานิ อิมสฺมี ทุเก สงฺคหึน คจฺฉนฺติ.
 เกจิ ปน เถรา ตานิปิ วีตรคปเทน สงฺคณฺหนฺติ.
 ทฺวิธึ ปน โทมณสฺสทคตํ จิตตํ สทิสํ จิตตํ นาม,
 สพฺพมปิ จตุฏฐมิกกุสลาพยากตํ วีตทิสํ นาม. เสสานิ
 ทส อกุสลจิตตานิ อิมสฺมี ทุเก สงฺคหึน คจฺฉนฺติ.
 เกจิ ปน เถรา ตานิปิ วีตทิสปเทน สงฺคณฺหนฺติ.
 สโมหํ วีตโมหนฺติ เอตถ ปน โมเหกเหตุกฺวเสน
 วิจิกิจฺฉาอุทฺทจฺจสทคตทวฺยเมว สโมหํ. โมหสฺส ปน
 สพฺพากุสเลสฺสุ สมภวโต ทฺวาทสวิธมปิ อกุสลํ จิตตํ
 “สโมहनฺ”ติ เวทิตพฺพํ อวเสสึ กุสลาพยากตํ วีตโมหํ.
 ถีนมิทธานุคตํ ปน สงฺขิตตํ. อุทฺทจฺจมานุคตํ วิกฺขิต्तํ
 รุปาวจรารุปาวจรั มหคคตํ อวเสสึ อมหคคตํ. สพฺพมปิ
 เตฏฐมิกํ สอฺตตรํ, โลกุตฺตรํ อนฺตตรํ. อุปจฺวารปฺปนาป-
 ปตตญฺจ สฺมาหิต्तํ, ตทฺฐภมฺมสมฺปตตํ อสมฺมาหิต्तํ. ตทฺงค-
 วิกฺขมฺภน-สมฺมุจฺเจท-ปฏฺฐิปปสฺสทฺธิ-นิสฺสรณวิมฺุตติปฺปตตํ

วิมุตฺตํ, ปญจวิธมฺปิ เอตํ วิมุตฺติปปตฺตํ อวิมุตฺตนฺติ
 เวทิตพฺพํ. อิติ เจโตปริยญาณลาภี ภิกขุ โสฬสปปเภทํ
 จิตฺตํ ปชานาติ. ปุณฺณชชนา ปน อริยานํ มคฺคผลจิตฺตํ
 น ชานนฺติ, อริยาปิ จ เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา อฺุปริมา
 อฺุปริมา มคฺคผลจิตฺตํ น ชานนฺติ, อฺุปริมา อฺุปริมา
 ปน เหฏฺฐิมา น เหฏฺฐิมา น จิตฺตชานนฺตีติ.

- สทฺธมฺมปกาสิณี. ๑/๓๒๕ - มหาจุฬา.

คำแปล

๕๒. อรรถกถาเจโตปริยญาณนิตเทศ

[๒๕๕] พึงทราบวินิจฉัยในเจโตปริยญาณนิตเทศ
 ดังต่อไปนี้

บทว่า **โส เอวํ ปชานาติ**-ภิกษุ นั้นย่อมรู้อย่างนี้
 ความว่า บัดนี้พระสารีบุตรเถระจะยกวิธีที่ควรกล่าวขึ้น
 แสดง

บทมีอาทิว่า **อิทํ รูปํ โสมนสฺสสินฺทฺริยสมฺภูตฺตํ**-
 รูปนี้เกิดขึ้นด้วยโสมนัสสินทริย เป็นวิธีอันภิกษุผู้เพ่งเป็น
 อาทิกรรมิกควรปฏิบัติอย่างไร ? อันภิกษุผู้เพ่งประสงค์
 จะยังญาณนั้นให้เกิดขึ้นควรให้ทิพจักขุญาณเกิดก่อน.

เพราะเจโตปริยญาณนั้นย่อมสำเร็จด้วยสามารถแห่งทิพจักขุ, ญาณนั้นเป็นบริกรรมของทิพจักขุนั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นเจริญอาโลกกสิณเห็นสีของโลหิตอันเป็นไปอยู่ เพราะอาศัยหทัยรูปของคนอื่นด้วยทิพจักขุ จึงควรแสวงหาจิต. เพราะโลหิตนั้นเมื่อกุศลโสมนัสยังเป็นไปอยู่ ย่อมมีสีแดงคล้ายสีของลูกไทรสุก. เมื่ออกุศลโสมนัสยังเป็นไปอยู่ โลหิตนั้นย่อมมีสีขุ่นมัว เมื่อโทมนัสยังเป็นอยู่ ย่อมมีดำขุ่นมัวเหมือนสีชมพูสุก เมื่ออกุศลอุเบกขายังเป็นไปอยู่ ย่อมมีสีใสเหมือนน้ำมันงาเมื่ออกุศลอุเบกขายังเป็นไปอยู่ โลหิตนั้นย่อมขุ่นมัว เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นเห็นสีโลหิตในหทัยของคนอื่นว่ารูปร่างนี้เกิดขึ้นด้วยโสมนัสสินทรีย์ รูปร่างนี้เกิดขึ้นด้วยโทมนัสสินทรีย์ รูปร่างนี้เกิดขึ้นด้วยอุเบกขินทรีย์ดังนี้ แล้วแสวงหาจิตควรทำเจโตปริยญาณให้มีกำลัง เพราะเมื่อเจโตปริยญาณนั้นมีกำลังอย่างนี้ ภิกษุย่อมรู้จิตอันมีประเภทเป็นกามาวจรเป็นต้น แม้ทั้งหมดโดยลำดับ ก้าวไปจากจิตสู่จิต เว้นการเห็นรูป (สี) ของหทัย แม้ในอรรถกถาท่านก็กล่าวไว้ว่า

ถามว่า ผู้ประสงค์จะรู้จักของผู้อื่นใน
 อรูปภพ ย่อมเห็นหัตถ์รูปของใคร ? ย่อมแลดู
 ความวิการแห่งอินทรีย์ของใคร ? ตอบว่าไม่แลดู
 ของใคร ๆ นี่เป็นวิสัยของผู้มีฤทธิ์ คือภิกษุค่านึงถึง
 จิตในที่ไหน ๆ ย่อมรู้จัก ๑๖ ประเภท. ก็นี้เป็นภคา
 ด้วยอำนาจแห่งการไม่ทำความยึดมั่น.

บทว่า **ปรสตุตานัน**-แห่งสัตว์อื่น คือ แห่งสัตว์ที่
 เหลือเว้นตน.

บทว่า **ปรปคฺคฺลนัน**-แห่งบุคคลอื่น แม้บทนี้ก็มี
 ความอย่างเดียวกับบทว่า **ปรสตุตานัน** นี้ แต่ท่านกล่าว
 ความต่างกันด้วยความไพเราะแห่งเทศนาและด้วย
 พยัญชนะ ด้วยสามารถแห่งเวไนยสัตว์

บทว่า **เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ**-กำหนดรู้ใจ
 ด้วยใจ คือ กำหนดรู้ใจของสัตว์เหล่านั้น ด้วยใจของตน
 โดยประการต่างๆ ด้วยอำนาจจิตมีรากะเป็นต้น. **วา**
คัพฺท ในบทมีอาทิว่า **สราคํ วา** เป็นสมุจจยัตถะ คืออรรถ
 ว่ารวบรวม

ในบทนั้น จิตสหระคตด้วยโลภะ ๘ อย่าง ชื่อว่าจิตมีราคะ กุศลจิตและอัพยาगतจิตเป็นไปในภูมิ ๔ ที่เหลือ ชื่อว่าจิตปราศจากราคะ

ส่วนจิต ๔ ดวงเหล่านี้ คือ จิตที่สหระคตด้วยโทมนัส ๒ ดวง จิตที่สหระคตด้วยวิจิกิจจณาและอุทฺธัจจะ ๒ ดวง ไม่สงเคราะห์เข้าไปในทูกะ แต่พระเถระบางพวกสงเคราะห์จิตแม่เหล่านี้ ด้วยบทว่า **วิตฺตฺราค-** ปราศจากราคะ

ส่วนจิตสหระคตด้วยโทมนัส ๒ อย่าง ชื่อว่าจิตมีโทสะ กุศลจิตและอัพยาगतจิต เป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งหมด ชื่อว่าจิตปราศจากโทสะ อกุศลจิต ๑๐ ที่เหลือ ไม่สงเคราะห์เข้าไปในทูกะนี้ แต่พระเถระบางพวกสงเคราะห์อกุศลจิตแม่เหล่านี้ด้วยบทว่า **วิตฺตฺโทส-** ปราศจากโทสะ

แต่ในบทนี้ว่า **สโมหํ วิตฺตฺโมห-** จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ สองบทนี้สหระคตด้วยวิจิกิจจณาและอุทฺธัจจะ ด้วยสามารถเป็นเอกเหตุกะของโมหะ ชื่อว่าจิตมีโมหะ อกุศลจิตแม่ ๑๒ อย่าง พึงทราบว่าเป็นชื่อว่าจิตมี

โมหะ อกุศลจิตแม่ ๑๒ อย่าง ฟังทราบว่าเป็นจิตที่มี
โมหะ เพราะโมหะเกิดในอกุศลทั้งหมด กุศลและอัพยา-
กฤตที่เหลือเป็นจิตปราศจากโมหะ

ส่วนจิตที่เนื่องด้วยถีนมิทตะเป็นจิตหดหู่ จิตที่
เนื่องด้วยอุทัจจะจะเป็นจิตฟุ้งซ่าน

รูปาวจรจิต และรูปาวจรจิต เป็นจิตมหรตตจิต
เป็นไปในภุมิ ๓ แม่ทั้งหมด เป็นจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า
โลกุตรจิตเป็นจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

จิตที่ถึงอุปจาระและจิตถึงอัปปนา เป็นจิตมีสมาธิ
จิตที่ไม่ถึงทั้งสองอย่างนั้นเป็นจิตไม่มีสมาธิ

จิตที่ถึงตัทธควิมุตติ วิกขัมภวิมุตติ สมุจเฉท-
วิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ เป็นจิตพ้น
แล้ว จิตที่ไม่ถึงวิมุตติ ๕ นี้ฟังทราบว่าเป็นจิตยังไม่พ้น
แล้ว

ภิกษุผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จิตแม้มีประเภท
๑๖ อย่าง

บุุณทั้งหลายย่อมไม่รู้มรรคจิต และผลจิต ของ
พระอริยะทั้งหลาย แม้พระอริยะชั้นต่ำๆ ก็ไม่รู้มรรคจิต

และผลจิต ของพระอริยะชั้นสูงๆ แต่พระอริยะชั้นสูงๆ
ย่อมรู้จักของพระอริยะชั้นต่ำ ๆ ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาเจโตปริยญาณนิตเทส

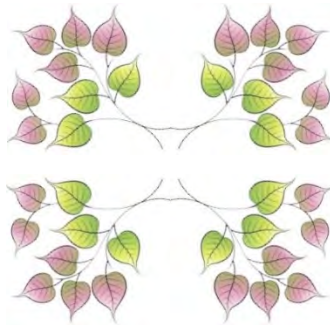
หมายเหตุท้ายเรื่องเจโตปริยญาณ

ขอได้โปรดเข้าใจด้วยว่า ทั้งคำบาลีและคำแปลที่
นำมาเขียนไว้ในที่นี้และที่อื่น ๆ นั้นส่วนใหญ่ได้คัดลอก
มาจากพระไตรปิฎกแปล และอรรถกถาแปลฉบับของ
มหามกุฏราชวิทยาลัย และเรื่องสุดท้ายนี้ไม่ได้ตัดคำ
หรือแต่งสำนวนใหม่ใด ๆ ทั้งสิ้นทั้งนี้ก็เพื่อให้รู้ว่าเรื่อง
เจโตปริยญาณนี้ แม้จะอ่านจากพระไตรปิฎกแปลและ
อรรถกถาแปลก็ยากที่จะเข้าใจได้ เพราะในการแปล
นั้น ทางคณะสงฆ์ได้พยายามแปลตามรูปศัพท์ ตาม
สำนวนบาลี และพยายามแปลให้ใกล้เคียงกับศัพท์
และรูปประโยคภาษาบาลี ฉะนั้นข้อความที่แปลโดยวิธี
นี้ ส่วนใหญ่แล้วจะมีประโยชน์เฉพาะผู้ที่เรียนภาษาบาลี
เท่านั้นคนไทยทั่ว ๆ ไปที่อยากจะอ่านพระไตรปิฎก ก็
ต้องอ่านจากพระไตรปิฎกฉบับแปล ของมหามกุฏราช-

วิทยาลัย ซึ่งพระไตรปิฎกแปลนี้ ครั้งแรกทางคณะสงฆ์ ได้ช่วยกันแปล โดย สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-
ปริณายก (แพ ติสฺสเทโว) ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ที่วัด
 สุทัศน์เทพวราราม เป็นผู้รับสั่งให้ทำขึ้น และมีรัฐบาล
 สมัยนั้น ซึ่งมี **จอมพลแปลก พิบูลสงคราม** เป็น
นายกรัฐมนตรี เป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์ ส่วนอรรถกถา
 ฉบับแปลนั้น ทางมหามกุฏราชวิทยาลัยได้ดำริจัดทำขึ้น
 เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และได้แปลครบหมดทุกเล่มแล้ว

เรื่องเจโตปริยญาณ และอภิญาญาเรื่องอื่น ๆ ที่
 ข้าพเจ้าเขียนขึ้นมาได้นั้นครั้งแรกก็ได้อาศัยพระไตรปิฎก
 แปล อรรถกถาแปล ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็น
 แนวทางเบื้องต้น และเพราะเหตุที่ข้อความที่แปลกันไว้
 นั้นตรงไหนอ่านเข้าใจยาก ข้าพเจ้าก็จัดการแปลเสียใหม่
 และได้รวบรวมเรื่องต่างๆ ที่พระพุทฺธเจ้าตรัสไว้ และที่
 พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ นำมาเขียนประติดประต่อ
 ให้อยู่ในเรื่องเดียวกัน เพื่อให้เรื่องแต่ละเรื่องนั้นมีความ
 สมบูรณ์ ฉะนั้นเรื่องอภิญาญาต่าง ๆ เท่าที่เขียนมาแล้ว
 ทั้งหมดนั้นได้มีความเป็นมาอย่างนี้

อภิญญามี ๖ เรื่อง ได้เขียนจบแล้ว ๔ เรื่อง อีกเรื่องหนึ่งกำลังเขียนอยู่คือเรื่องทิพยโสต ซึ่งก็จวนจะจบแล้ว ส่วนเรื่องสุดท้ายที่จะเขียนคือเรื่องอภิวักขณญาณ เรื่องนี้มีความยาวมาก และอาจจะต้องใช้เวลานานกว่าจะเขียนจบเพราะจะต้องใช้เวลารวบรวมเรื่องนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ ประมวลมาไว้ในเล่มเดียวกัน เมื่อเขียนทิพยโสตจบแล้ว ก็จะเขียนเรื่องอภิวักขณญาณต่อไป.

อภิญญา

เล่ม ๒

ทิพยโสตนญาณ

อภิญญา

เล่ม ๒

ทิพยโสตญาณ

อภิญาญามี ๖ อย่าง คือ อิททิวิตทิพยโสต เจโต-
ปริญาญาน ปุพเพนิวาสานุสติญาญาน จุตูปปาตญาญาน และ
อาสวัทกขญาญาน และเรื่องอภิญาญาทั้ง ๖ นี้ ข้าพเจ้าได้
เขียนมาแล้ว ๔ เรื่อง คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาญาน จุตูป-
ปาตญาญาน อิททิวิต และเจโตปริญาญาน ส่วนที่ยังไม่ได้
เขียนก็คือ ทิพยโสตญาญานกับอาสวัทกขญาญาน และที่
ไม่ได้เขียนตามลำดับนั้น ก็เพราะสะดวกจะเขียนเรื่อง
ไหนก่อนก็เขียนเรื่องนั้น และที่ได้รวบรวมพิมพ์เป็นเล่ม
แล้วก็มีเพียง ๓ เรื่อง คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาญาน การ
ระลึกชาติได้ จุตูปปาตญาญาน ตาทิพย มโนมยิททิต การ
ถอดวิญาญาน หรือการถอดกายทิพย และอีกเรื่องคือ
อิททิวิต การแสดงอิททิตฤทธิต่างๆ ทั้ง ๓ เรื่องนี้ได้
รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มเดียวกันเสร็จเรียบร้อยมาตั้งแต่ปี
๒๕๒๖ แล้วและที่กล่าวว่ามี ๓ เรื่องนั้น ก็เพราะความ
จริงเรื่องมโนมยิททิตในคัมภีร์ได้จัดรวมไว้ในหัวข้อเรื่อง
อิททิวิตแต่เพราะเห็นว่าเรื่อง **มโนมยิททิต** เป็นเรื่องสำคัญ

อย่างไร้เพราะเรื่องนี้จะเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจน ถึงเรื่องการตายและเกิด เรื่องวิญญาณเป็นผู้สร้างชีวิต ซึ่งถ้าการพิสูจน์ในเรื่องนี้มีผู้กระทำได้จริงๆ ในปัจจุบันนี้ ก็จะทำให้คนในโลกหันมาสนใจเรื่องพุทธศาสนากันมาก และจะเป็นยุคที่จะทำให้คนในโลกมีศีลธรรมเกิดจากตัวเอง โลกจะก้าวเข้าสู่ยุคพระศรีอาริย์ โลกจะสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร การเบียดเบียนกันในรูปแบบต่าง ๆ จะหมดไปจากโลก และสงครามในโลกก็จะมีอีกต่อไป เพราะเหตุที่เรื่องนี้มีความสำคัญดังที่กล่าวมา จึงได้แยกนำมาอธิบายเป็นอีกหัวข้อหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ชัดเจนขึ้น

ส่วนเรื่องที่จะนำมาเขียนต่อไป ก็คือเรื่องทิพยโส-
 ฎญาณและเรื่องอภิวรรณ ตั้งใจว่าในเมื่อเขียนเรื่อง
 ทิพยโสฎญาณจบแล้ว ก็จะรวมพิมพ์เรื่องเจโตปริยญาณ
 กับเรื่องทิพยโสฎญาณเป็นเล่มเดียวกัน ส่วนเรื่อง
 อภิวรรณนั้นเป็นเรื่องยาวมาก จะต้องทำเป็น
 หนังสือขึ้นมาอีกเล่มหนึ่งต่างหาก

พุทธพจน์ในเรื่องทิพย์โสตญาณ

ทิพย์โสต หูทิพย์ มีความหมายอย่างไร และจะทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการอย่างไรนั้น เบื้องต้นขอให้ศึกษาจากหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ก่อนดังนี้

ภิกษุหนึ่ง เมื่อมีจิตตั้งมั่น (คือตั้งอยู่ใน จตุตถฌาน) บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเครื่องขี้นวน (คือไม่มีตัณหาราคะ ไม่มีกามฉันทะ) ปราศจากอุปกิเลส (คืออุปกิเลส ๑๖ หรืออุปกิเลสของสมาธิต่าง ๆ เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ดำรงอยู่อย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ก็โน้มโน้มจิตไปเพื่อโสตธาตุนั้นเป็นทิพย์ เป็นโสตธาตุนั้น บริสุทธิ์ ก้าวล่วงโสตธาตุนั้นของมนุษย์ (คือ ฟังได้ยินเกินกว่าวิสัยหูของมนุษย์) ย่อมฟังได้ยินเสียงทั้งสอง คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ จะอยู่ไกลก็ได้ยิน อยู่ใกล้ก็ได้ยิน

มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษที่เดินทางไกลเมื่อได้ยินเสียงกลองก็ดี เสียงตะโพนก็ดี เสียงสังข์ก็ดี เสียงปี่ฆ้องระฆังก็ดี เสียงโหม่งก็ดี บุรุษผู้นั้นก็จะฟังนึกได้ว่า “นี่เป็นเสียงกลอง นี่เป็นเสียงตะโพน นี่เป็นเสียงสังข์ นี่เป็น

เสียงปณเฑาะว์ นี่เป็นเสียงโทน ซ่อนี่ฉันใด มหาบพิตร
 ภูษณ์นั้น เมื่อมีจิตตั้งมั่น บริสุทธิผ่องแผ้ว ฯลฯ ดำรงอยู่
 อย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้วก็โน้มน้อมจิตไปเพื่อ
 โสตธาดอันเป็นทิพย์ เป็นโสตธาดุบริสุทธิ ก้าวล่วง
 โสตธาดุของมนุษย์ ย่อมจะฟังได้ยินเสียงทั้งสอง คือทั้ง
 เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ จะอยู่ไกลก็ได้ยิน อยู่ใกล้ก็
 ได้ยิน ฉะนั้น

มหาบพิตร นี้แหละคือสามัญญผล (คือผลของ
 ความเป็นสมณะ) ที่เห็นประจักษ์ ทั้งดียิ่งกว่าทั้งประณีต
 ยิ่งกว่าสามัญญผลที่เห็นประจักษ์ชอก่อน ๆ

ข้อความที่กล่าวมานี้ มีอยู่ในสามัญญผลสูตร ซึ่ง
 เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสให้พระเจ้าอชาตศัตรูฟังถึง
 ผลของการบวชเป็นสมณะในพุทธศาสนาว่ามีอะไรบ้าง
 ตรัสให้ฟังตั้งแต่ผลขั้นแรก ๆ โดยลำดับ จนกระทั่งถึงผล
 ในขั้นนี้ และยังตรัสถึงผลที่สูงกว่านี้ขึ้นไปอีก พระสูตรนี้
 มีอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ หน้า ๓/๙ ข้อ ๒๔๐ (ฉบับ

ทิพเพ จ มานุเส จ, เย ทูเร สนฺติเก จ. อิทํปิ โข
 มหาราช สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ ปุริเมหิ สนฺทิฏฺฐิกเกหิ
 สามญฺญผลเอหิ อภิกฺกนฺตตรญฺจ ปณฺีตตรญฺจ.

ที.ล. ๙/๙๕ ข้อ ๒๔๐-มหาจุฬา.

ขอให้สังเกตว่า จากข้อความในสามัญญผลสูตร
 ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องอภิญาญาทั้ง ๖ อย่างนั้น
 จะมีหลักเหมือนกันทุกข้อว่า “ผู้ที่จะได้อภิญาญาจะต้อง
 ได้ฌานทั้ง ๔ และต้องมีวิสีในฌานด้วย และข้อที่ว่าต้อง
 มีวิสีในฌานก็คือคำที่พระองค์ตรัสว่า “มฺุทฺถเต กมฺมุณีเย
เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน” คือต้องฝึกให้ได้ถึงขั้นที่
 จะบังคับจิตให้เป็นอย่างไร ก็เป็นได้ทันที จะโน้มน้อมจิต
 ให้เกิดอภิญาญาข้อไหน อภิญาญาข้อนั้นก็เกิดทันที
 หลักใหญ่ ๆ ในเรื่องนี้ก็มีเพียงเท่านี้ แต่สำหรับ
 คำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์
 เป็นผู้เขียนนั้น ท่านได้อธิบายขยายความต่อไปอีกหลาย
 อย่าง เพื่อให้เข้าใจพุทธพจน์นั้น ๆ ถูกต้อง และชัดเจน
 ยิ่งขึ้นดังนี้

คำอธิบายจากวิสุทธิมรรค

คำว่า “โสตธาตุดันเป็นทิพย์” ท่านอธิบายว่าผู้ที่ได้ฌานจนถึงขั้นจตุตถฌาน ฌานที่๔แล้ว ก็สามารถทำให้หูของตนซึ่งเป็นหูของมนุษย์ธรรมดาซึ่งโดยปกติจะได้ยินเสียงต่างๆ ภายในขอบเขตที่มนุษย์ทั้งหลายจะฟังได้ยินนั้น กลายเป็นหูทิพย์ คือจะเป็นเหมือนกับหูของเทวดา ซึ่งสามารถจะได้ยินเสียงต่าง ๆ เกินกว่าวิสัยที่หูของมนุษย์จะฟังได้ยิน กล่าวคือพวกเทวดาทั้งหลายหรือพวกโอปปาติกะทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นพวกกายทิพย์นั้น โดยปกติธรรมดาของเขา ถ้าต้องการจะฟังเสียงของมนุษย์ เขาก็ได้ยิน จะฟังเสียงของพวกโอปปาติกะด้วยกันก็ได้ยินอย่างนี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ได้ยินเสียงทั้งสองคือทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์”

ขอให้สังเกตคำบาลีที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้

ทิพฺพาย โสตธาตฺยาติ เอตฺถ ทิพฺพสทิสตฺตา
 ทิพฺพา. เทวานํ หิ สุจฺริตกมฺมนิพฺพตฺตา ปีตฺตเสมฺหฺร-
 หิราทีหิ อปฺลิตฺพุทฺธา อุกฺกิสฺเสวิมฺุตตฺตาย พฺุเรปี อารมฺมณฺ์

สมปฏิจจคนสมตถา ทิพฺพา ปสาทโสตธตฺตฺโต โหติ. อยญจาปิ
 อิมสฺส ภิกฺขุโน วิริยภาวนาย พลนิพฺพตฺตา ญาณโสตธตฺตฺโต
 ตาทิสายเวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพา. อปิจ ทิพฺพ-
 วิหารวเสน ปฏิลทฺตตฺตา อตฺตโน จ ทิพฺพวิหาร-
 สนนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพา.

- วิ. ๒/๑๔๘

แปลว่า ในคำว่า **ทิพฺพาย โสตธตฺตฺยา** คือโสตธตฺตฺโต
 อันเป็นทิพฺพ์นี้ ท่านอธิบายว่า โสตธตฺตฺโตที่ได้ชื่อว่า เป็น
 ทิพฺพ์ ก็เพราะเป็นเหมือนกับของทิพฺพ์ (คือเป็นเหมือนกับ
 หูทิพฺพ์ของเทวดา) **จริงอยู่ ธตฺตฺโตคือประสาทหูของเทวดา**
ทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยสุจริตกรรม อันโทษ
ทั้งหลาย เช่น น้ำดี เสมหะ และโลหิต เป็นต้น ไม่ขัดขวาง
จึงสามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้ เพราะพ้นจาก
อุปกิเลสโทษเครื่องขุ่นมัว (คือสิ่งที่จะทำให้ประสาทหูไม่
บริสุทธิ์ ไม่ผ่องใส) ฉะนั้นประสาทหูของเทวดาจึงได้เป็น
ทิพฺพ์ แม้โสตธตฺตฺอันสำเร็จด้วยญาณนี้ ซึ่งเกิดขึ้นด้วย
กำลังแห่งวิริยภาวนาของภิกฺขุนี้ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน
คือเป็นทิพฺพ์ เพราะเป็นเหมือนกับหูทิพฺพ์ (ของเทวดา)

อีกอย่างหนึ่งโสตราตุอันสำเร็จด้วยญาณของภิกษุนี้ เกิดเป็นเหตุทิพย์ขึ้นมา ก็เพราะได้มาด้วยอำนาจแห่งทิพวิหาร (คือฌานที่เป็นบาทของอภิญญา, คือจตุตถฌาน) และเพราะอาศัยทิพวิหารของตน (คืออาศัยทิพวิหารเป็นนิสสัยปัจจัย)

จากคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ดังที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าพยายามอ่านแล้วอ่านอีกก็ยังไม่เข้าใจยาก ยกมาให้ดูก็เพื่อให้รู้ว่าท่านอธิบายคำว่า **เหตุทิพย์** หรือ **ทิพยโสตรา** นั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม ถ้านึกถึงหลักที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “**พวกโอบปาติกะทั้งหลายเป็นพวกที่มีร่างกายเกิดจากใจของตนเองล้วน ๆ คือไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ ไม่ต้องอาศัยธรรมชาติก็เกิดได้**” เช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เข้าใจง่ายว่า ในเมื่อร่างกายที่เกิดจากใจ (มโนมयरूप) เรียกว่า **กายทิพย์** เพราะคำว่า กายทิพย์นั้นไม่ได้หมายถึงเฉพาะ **พวกเทวดาและพวกพรหมทั้งหลายเท่านั้น** พวกอบายภูมิเช่น **สัตว์นรก เปรต อสุรกายและสัตว์เดรัจฉานในโลกของโอบปาติกะ** ก็

เรียกว่า **กายทิพย์** เหมือนกัน เพราะร่างกายของพวกเขา
 อบายภูมิทั้งหมดนั้น ก็เกิดจากใจของตนเองล้วน ๆ โดย
 ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ไม่ต้องอาศัยธรรมชาติเหมือนกัน
 ดังเช่นที่ในพรหมชาลสูตร ได้มีข้อความอยู่ตอนหนึ่งว่า:-

อตถิ โข โภ อญโญ อตตทา ทิพฺโพ รูปี
 กามาวจโร กวพิงการาหารภโภ

มีอยู่ ท่านผู้เจริญ อตตทาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น
 กายทิพย์ มีรูป เป็นกามาวจรมีกวพิงการาหารเป็นภักษา

- พรหมชาลสูตร ๙/๔๔

และขอให้เทียบดูกับข้อความในไปฏฐปาทสูตรซึ่ง
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับปริพพาชกผู้หนึ่งชื่อว่าไปฏฐปาท
 ว่า การได้อตตทามีอยู่ ๓ อย่างคือ :-

๑. การได้อตตทาที่หยาบซึ่งมีรูปประกอบด้วยธาตุ
 สี่ ปริโภคกวพิงการาหาร ซึ่งตามศัพท์แปลว่า อาหารที่
 ทำเป็นคำๆ (คือหมายถึงอาหารต่างๆ ไปอย่างที่เรา
 กินกัน)

๒. การได้อตตทาที่สำเร็จด้วยใจ มีรูป มีอวัยวะ
 น้อยใหญ่ครบถ้วนมีอินทรีย์บริบูรณ์ (คือมี ตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ ครบถ้วน)

๓. การได้อัตตาที่ไม่มีรูปร่าง เป็นอัตตาที่สำเร็จด้วยสัญญา (คืออรูปรพรม ซึ่งเกิดจากวิบากของอรูปรมาณ ๔.)

-ที.สี. ๙/๒๔๑

ผู้ที่ต้องการจะทราบรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่อง กายทิพย์และเรื่องอัตตา ๓ อย่างนี้ขอให้อ่านจากหนังสือเรื่องผีและเทวดามีจริง หน้า ๑๙--๔๐.

ถ้าได้ศึกษาสภาพของกายทิพย์หรือชีวิตในโลกของโอปปาติกะ ทั้งในอบายภูมิและสุคติภูมิเข้าใจดีแล้ว จะทำให้เข้าใจชัดเจนว่า พวกเทวดาทั้งหลายก็มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ คือสมอง เช่นเดียวกับมนุษย์เป็น แต่ที่พวกเทวดานี้มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจพิเศษกว่ามนุษย์ และขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า คำว่า เทวดา ในความหมายของพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่หมายถึงเฉพาะแต่พวกเทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นกามาพจรเท่านั้น พรหมทั้งหลายก็เรียกว่าเทวดา เช่นในธรรมจักรกับปวัตตสูตรในตอนท้ายมีคำบาลีว่า “**พฺรหฺมปาริสชฺชา เทวา พฺรหฺมปุโหิตา เทวา มหาพฺรหฺมา เทวา**” อย่างนี้

เป็นต้น ฉะนั้นคำว่า **เทวา** ซึ่งแปลทับศัพท์ว่า **เทพ** ก็ดี **เทวดา** แปลทับศัพท์ว่า **เทวดาก็ดี** คำทั้งสองนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ทิพยโสดของเทวดาเกิดขึ้น

เพราะโสดประสาทของเทวดาบริสุทธิ์

ขอให้กลับไปพิจารณา คำที่ท่านอธิบายว่า “โสดประสาทของเทวดาทั้งหลายที่ได้ชื่อว่าเป็นทิพย์ ก็เพราะเป็นสิ่งที่เกิดด้วยสุจริตกรรม อันโทษทั้งหลาย เช่นน้ำดีเสมหะ โลหิต เป็นต้น ไม่ขัดขวาง จึงสามารถรับอารมณ์ในที่ไกลได้เพราะโสดประสาทของเทวดาปราศจากอุปกิเลสทั้งหลาย” คำว่า **ไม่ขัดขวาง** บาลีใช้คำว่า **อปลิพทุธา** ซึ่งคำๆนี้แปลได้หลายอย่าง เช่นแปลว่าไม่ขัดขวาง ไม่เป็นอุปสรรค ไม่เป็นอันตราย ซึ่งในฎีกาท่านอธิบายคำว่า **อปลิพทุธา** ก็คือ **อนุปทุธา** ซึ่งแปลว่าไม่ถูกทำร้าย ไม่ถูกรบกวนไม่มีอุปัทวเหตุ และตามที่ท่านอธิบายมานี้ก็หมายความว่า ประสาทหุทิพย์ของเทวดาทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ เพราะไม่มีน้ำดีเสมหะและโลหิตเป็นต้นไปทำให้ประสาทหุทิพย์เกิดภาวะไม่ผ่องใส ซึ่งในฎีกา

อธิบายว่า คือไม่มีโรคอันเกิดจากน้ำดี หรือเสมหะ หรือโลหิตเป็นสมุฏฐานและรวมทั้งโรคอื่น ๆ เช่นโรคอันเกิดจากลมเป็นสมุฏฐานเป็นต้นก็ไม่มีด้วย (ป.มณฺช, ๒/๒๙๘) และขอให้เทียบดูว่า ถ้าเป็นประสาทหูของมนุษย์ ถ้าหากจะเกิดอาการหูตึงหรือหูไม่ได้ยิน สิ่งที่จะเป็นอุปสรรคโดยตรงก็คือ โลหิตไม่ไปเลี้ยงประสาทหู หรือโลหิตที่ไปเลี้ยงนั้นมีสิ่งที่เป็นพิษเจือปนอยู่ ฉะนั้นจากถ้อยคำที่ท่านอธิบายมานั้น จึงมีความหมายอยู่ ๒ นัยคือ

๑. ในกายทิพย์ของพวกเขาโอบปาตีกะทั้งหลายไม่มีโลหิต ไม่มีเสมหะ ไม่มีน้ำดี แต่ถ้านี้ไม่มี ก็แปลว่า พวกเทวดาชั้นกามาวจร เช่นเทวดาชั้นดาวดึงษ์ ไม่มีอวัยวะภายใน เช่นกระเพาะ ลำไส้ หัวใจ อย่างนี้เป็นต้น แต่จากข้อเท็จจริงและจากหลักในคัมภีร์เองก็มีกล่าวไว้ว่า พวกเทวดาชั้นกามาวจรทั้งหลายก็มีภพพืงการอาหารเป็นภักษา เช่นกินผลไม้ต่าง ๆ อย่างนี้เป็นต้น และถ้านึกถึงเทวดาชั้นต่ำ ๆ เช่นพวกภุมมเทวดาทั้งหลายพวกนี้ชอบกินเครื่องเช่น เช่น หมู เป็ด ไก่ เหล้า

และของอื่นเหมือนมนุษย์ และจากรูปร่างของพวกนี้ ซึ่งบางคนเคยเห็นจริง ๆ นั้นก็ปรากฏว่า ได้เห็นว่ามีโลหิตมีแผล มีร่างกายบางอย่างเจ็บป่วยเหมือนเมื่อครั้งยังเป็นคนอยู่ และถ้าพูดถึงสภาพของคนที่เป็นโรค เช่นบางคนถูกพวกอิกาจิกเนื้อขาดเป็นชิ้นๆ อย่างนี้เป็นต้น และจากหลักฐานที่ว่า “ร่างกายที่สำเร็จด้วยใจนั้น ก็มีรูป มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์บริบูรณ์ มีกฬิงการาหารเป็นภักษา” (ดูในเล่มนี้หน้า ๗๑) ก็จะได้เห็นได้ชัดว่า พวกโอปปาติกะทั้งหลายก็มีอวัยวะต่าง ๆ เหมือนกับกายเนื้อทุกประการ เพราะฉะนั้น คำว่าประสาทหูของเทวดาทั้งหลายเป็นทิพย์ เพราะไม่ถูกขัดขวางด้วยน้ำดี เสมหะ โลหิตเป็นต้นนั้น อาจจะมี ความหมายอีกอย่างหนึ่ง คือ

๒. ในร่างกายของพวกเทวดาทั้งหลาย ไม่มีสิ่งที่เป็นพิษ เช่นโลหิตเป็นพิษอย่างนี้เป็นต้น อันจะทำให้ประสาทหูของเทวดามีอาการไม่ตีบกพร่อง เพราะสภาพของร่างกายของโอปปาติกะทั้งหลายจะสมบูรณ์ดีหรือไม่ดี ขึ้นอยู่กับสภาพของจิต ถ้าจิตใจสบายแจ่มใส

ร่างกายก็จะสมบูรณ์ทุกอย่าง ถ้าจิตใจไม่สบาย เช่น
อย่างในกรณีของคนที่ตายในขณะที่จิตเศร้าหมอง เมื่อ
ตายไปแล้วก็ต้องไปสู่ทุกคติ ตัวอย่างเช่นก่อนตายเคย
เป็นโรคอะไรมีบาดแผลหรือเจ็บปวดอย่างไร ตายไปแล้ว
ก็จะยังไม่หายจากการเจ็บป่วย หรือถึงแม้ในขณะที่
กำลังจะตายจิตใจจะสบาย จิตใจไม่เศร้าหมอง ตายไป
แล้วร่างกายจะหายจากการเจ็บป่วยหายจากการพิการ
ทุกอย่างก็จริง แต่เมื่อใดเกิดความไม่สบายใจหรือจิตใจ
เป็นเหมือนอย่างในขณะที่กำลังเจ็บป่วย ผู้นั้นซึ่งเป็น
โอบปาติกะแล้ว ซึ่งครั้งแรกการเจ็บป่วยทุกอย่างหาย
แล้ว ก็อาจจะเกิดเจ็บป่วยขึ้นมาอีกเหมือนเมื่อตอนเป็น
คนก็ได้ เพราะฉะนั้นคำว่า ประสาทหุทิพย์ของเทวดา
ทั้งหลาย สามารถที่จะได้ยินเสียงแม้ในที่ไกล ๆ ก็ได้
เพราะประสาทหูไม่ถูกขัดขวางด้วยน้ำดี เสมหะ และ
โลหิตเป็นต้นนั้น พึงทำความเข้าใจให้ติดงี่ได้กล่าวมา
และพยายามจำคำเหล่านี้ให้แม่นยำด้วยว่า **“ประสาทหูของ
เทวดาเป็นทิพย์ คือสามารถได้ยินเสียงเกินกว่าวิสัยของ
มนุษย์ ก็เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยสุจริตกรรม”** ซึ่งหลัก

อันนี้ใช้ได้แม้กับมนุษย์เพราะบางคนที่เกิดมาหูหนวก ตาบอด สมองไม่ดีเป็นคนปัญญาอ่อน ต้นเหตุจริง ๆ ไม่ใช่อยู่ที่กรรมพันธุ์สิ่งแวดล้อมหรืออุบัติเหตุ แต่อยู่ที่กรรมของเขาเอง คือเมื่อก่อนเขาทำกรรมอะไรมาจึงต้องเกิดมาเป็นเช่นนี้

เทวดาทั้งหลายมีขอบเขตของ

ทิพยโสตไม่เหมือนกัน

อนึ่ง ขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า พวกโอบปาติกะทั้งหลายแม้จะมีหูทิพย์ คือสามารถได้ยินเสียงแม้ในที่ไกล ๆ ได้เหมือนกันก็จริง แต่ขอบเขตแห่งการได้ยินจะไม่เหมือนกัน พวกที่จะมีทิพยโสตได้กว้างและไกลมากที่สุดคือพวกเทวดาที่เป็นพรหม และแม้จะเป็นพรหมเหมือนกัน แต่ถ้าอยู่คนละภูมิ ขอบเขตของทิพยโสตก็ไม่เหมือนกันอีก และในทำนองเดียวกัน พวกเทวดาที่เป็นพวกกามาจรทั้งหลาย ขอบเขตของทิพยโสตก็ไม่เหมือนกัน ยิ่งเป็นเทวดาชั้นต่ำๆ ด้วยแล้ว การได้ยินจะไม่ผิดไปจากวิสัยของมนุษย์เท่าไรนัก แม้ในเรื่องอื่น ๆ เช่น

ตาทิพย์ การรู้ความในใจของผู้อื่น เป็นต้น ขอบเขตในเรื่องนี้ก็ไม่เหมือนกัน

แต่อย่างไรก็ดี ขอให้นึกถึงหลักเบื้องต้นที่เป็นพื้นฐานสำคัญก่อน กล่าวคือโดยธรรมดาพวกโอปปาติกะทั้งหลาย เมื่อเกิดมาก็ได้เปรียบกว่ามนุษย์หลายอย่างอยู่แล้ว เช่น กายเนื้อกับกายทิพย์ กายเนื้อเป็นกายหยาบเป็นกายหนัก ไปไหนมาไหนไม่สะดวกและไม่รวดเร็วเท่ากับกายทิพย์ การเกิดของกายเนื้อเป็นไปอย่างยากลำบาก กว่าจะคลอดกว่าจะโตขึ้นมาต้องใช้เวลานานนับเป็นปี ส่วนพวกกายทิพย์เกิดได้รวดเร็วจะเกิดเป็นอะไรก็เป็นขึ้นมาทันที ไม่ต้องเสียเวลาในการเกิดและการเจริญเติบโต ไปไหนมาไหนก็สะดวกรวดเร็วโรคภัยไข้เจ็บจะไม่มีเลย ถ้าจิตสบายแจ่มใสอยู่เสมอและที่สำคัญก็คือ กายทิพย์นั้นขึ้นอยู่กับจิตใจร้อยเปอร์เซ็นต์ส่วนกายเนื้อแม้จะเกิดมาจากวิญญาณเป็นปัจจัย เหมือนกายทิพย์ และวิญญาณควบคุมการเกิด การเจริญเติบโตการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างในร่างกายมาตั้งแต่เกิดก็จริงแต่ร่างกายของมนุษย์เนื่องจากเป็นวัตถุ

หยาบ ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ทางวัตถุอีกหลายอย่าง ฉะนั้น วิญญาณจึงไม่อาจจะบันดาลให้กายเนื้อเป็นไปตาม ความต้องการของจิตใจได้ทุกอย่าง หรือให้เป็นอย่าง หนักใจก็ได้ นี่คือข้อที่ได้เปรียบและเสียเปรียบกันมา ตั้งแต่แรกเกิดและจนตลอดชีวิต ฉะนั้นในการพิจารณาถึง เรื่องหุทิพย์ ตาทิพย์ หรือเรื่องอย่างอื่นของพวกเทวดา ทั้งเหล่านั้น อย่าลืมที่จะนึกถึงข้อมูลดังที่กล่าวมาแล้ว นี้ด้วย

ทิพยโสตรของเทวดาเกิดขึ้นได้

เพราะพ้นจากอุปกิเลสโทษเครื่องขุ่นมัว

อนึ่ง มีข้อความอีกตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวว่ “ทิพย-โสตรของเทวดาเกิดขึ้นได้เพราะพ้นจากโทษเครื่องขุ่นมัว” นั้น ในคัมภีร์ใช้คำว่า “อุปกิเลสวิมุตตตายทุเรปอารมณัสมฺปฏิจจนสมตถา ทิพฺพา ปสาทโสตรธาตุ โหติ” แปลว่า โสตรธาตุ คือประสาทหูเกิดเป็นทิพย์ขึ้น มาซึ่งสามารถรับอารมณัแม้ในที่ไกลได้ ก็เพราะโสตรธาตุของเทวดาทั้งหลายหลุดพ้นจากอุปกิเลส คือเครื่องขุ่นมัวทั้งหลาย คำว่า อุปกิเลส ซึ่งแปลว่าเครื่องขุ่นมัวในที่นี้หมายถึง

โรคต่าง ๆ เช่นโรคที่เกิดจากดี หรือเสมหะ หรือโลหิต เป็นสมุฏฐาน ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว (ดูหน้า ๑๓๘) และขอให้เทียบกับข้อความที่กล่าวไว้ว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติเกิดหุทิพย์ขึ้นมา ก็เพราะจิตบริสุทธิ์จากอุปกิเลสทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุนั้น เมื่อมีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเครื่องยึดวนปราศจากอุปกิเลสทั้งหลาย ฯลฯ เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ดำรงอยู่อย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้วก็น้อมน้อมจิตไป เพื่อโสตธาตุอันเป็นทิพย์ เป็นโสตธาตุบริสุทธิ์ก้าวล่วงโสตธาตุของมนุษย์ ย่อมฟังได้ยินเสียงทั้งสอง คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ อยู่ไกลก็ได้ยินอยู่ใกล้ก็ได้ยิน

ทิพยโสตของภิกษุ

เกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งวิริยภาวนา

มีข้อความอีกตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวว่า “ทิพยโสตญาณ เกิดขึ้นก็เพราะกำลังแห่งวิริยภาวนาของภิกษุผู้ปฏิบัติ” ซึ่งบาลีใช้คำว่า “อญญาปิ อิมสฺส ภิกขุโน วิริยภาวนาย พลนินฺนพตฺต ญาณโสตธาตฺต ตาทิสายเววาทิ

ทิพฺพสทิสตฺตทา ทิพฺพทา” ตามศัพท์แปลว่า “ก็โสดธาตุอันสำเร็จด้วยญาณแม้นี้ เกิดขึ้นด้วยกำลังแห่งวิริยภาวนา (คือการทำความเพียร) ของภิกษุนี้ ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน (คือสามารถจะได้ยินเสียงในที่ไกล ๆ ได้) เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเป็นทิพย์ เพราะเป็นเหมือนกับหูทิพย์(ของเทวดาทิ้งหลาย)

- วิ. ๒/๒๔๘

ข้อความอันนี้ไม่มีอะไรที่จะต้องอธิบายเพิ่มเติม เพราะเท่าที่กล่าวมานั้นก็คงจะเข้าใจดีแล้ว ในเมื่อนึกถึงว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อให้ได้ทิพย์โสดานั้น จะต้องทำอะไรบ้าง ซึ่งอันนี้ก็ขอให้ย้อนกลับไปอ่านข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุ นั้น เมื่อมีจิตตั้งมั่น ฯลฯ อย่างนี้แล้ว ก็จะมีสมาธิไปเพื่อให้เกิดทิพย์โสดได้” ขอให้สังเกตว่า “กว่าจะให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นจตุตถฌาน และมีวิสีในฌานด้วยนั้น จะต้องทำความเพียรในการปฏิบัติมากสักเท่าไรจึงจะเป็นผลสำเร็จ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า “โสดประสาทธรรมตาของมนุษย์กว่าจะพัฒนาให้เป็นทิพย์โสดได้นั้น ต้องอาศัยกำลังแห่ง

วิริยภาวนา” แต่ในฎีกาท่านอธิบายว่า คำว่าทิพยโสตสำเร็จได้ด้วยกำลังภาวนานั้น หมายถึงการเจริญภาวนาที่อาศัยอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นใหญ่เป็นประธาน คือต้องมีฉันทะความพอใจในการปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ต้องมีความเพียรเป็นอย่างยิ่ง ต้องมีจิตตะคือสมาธิเป็นอย่างยิ่ง ต้องมีวิมังสาคือปัญญาเป็นอย่างยิ่ง จึงจะสำเร็จ คือได้ฌานที่เป็นบาทของอภิัญญา และคำว่า ญาณโสตธาตุนั้น ท่านให้แปลว่า โสตธาตุที่สำเร็จด้วยญาณ ส่วนคำว่า ปสาทโสตธาตุ ท่านให้แปลว่า โสตธาตุที่เกิดจากมหาภูตรูป ๔ ที่มีลักษณะใส (เช่น เส้นตา)

คำอธิบายเรื่องทิพยโสต จากคัมภีร์ปรมัตถมัชฌิมสูตร

อนึ่ง เพื่อให้เข้าใจความหมายในเรื่องนี้ตามทีอธิบายไว้ในฎีกาชัดเจนขึ้น ฉะนั้นจะยกคำบาลีในตอนนี้นำมาให้คุณก่อนดังนี้

(๒๒๔) วิริยารมภูวเสเนว อิษุณโต สพพาปิ
 กุสลภาวณา วิริยภาวณาฯ ปธานสงขารสมนุหาคมโต หิ
 อิทธิปาทภาวณา วิเสสโตวิริยภาวณาฯ ทตสสา อานูภาเวน
 นิพพตฺตา วิริยภาวนาพลนิพพตฺตา ญาณมยา โสตชาตุ ๗
 ตาทิสายเวาติ อุกฺกเกเสสวิมุตตตตาย ทูเรปิ สขุมสฺสาปิ
 อารมมณสฺส สมปฺฏิจจนสมตฺถตตาย จ ตํสทิสายเวา ๗
 ทิพฺพวิหารวเสน ปฏฺฐิตทตฺตาติ ทิพฺพวิหารสงฆาตานิ
 จตฺตุนํ ภูมฺินํ วเสน ปฏฺฐิตทตฺตาติฯอิมิณา การณวเสนสฺสา
 ทิพฺพภาวมาห ๗ ยญเจตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ เหฏฺฐา
 วตฺตตฺตณยเมว ๗ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสตตฺตาติ อฏฺฐงฺค-
 สมนุหาคเมน อุกฺกํสคตํ ปาทกขฺฌมานสงฆาตํ ทิพฺพวิหาร
 สนฺนิสฺสาย ปวตฺตตฺตา ทิพฺพวิหารปริยาปนุํ วา
 อตฺตนา สมปยุตฺตํ รูปาวจรจตฺตตฺถฌมานํ นิสฺสยปจฺจยภูตํ
 สนฺนิสฺสิตตฺตาติ เอมมเปตฺถ อตฺถิเ ทฏฺฐพฺไพ ๗
 สวณฺฐุณฺเณนาติ สทฺทคฺคหณฺฐุณฺ ๗ ยาทาวโต หิ
 สทฺทอุปฺลทฺทิสทฺทกฺสฺส สภาวาวไพโธ สวณํ ๗ สนฺเตสฺสปิ
 อญฺเญสฺส สภาวธารณาทีสฺส ชาติฺตฺถเตสฺส อตฺตสฺสญฺญตา-
 สนฺทสฺสนตฺถา สตฺถุ ชาติฺตฺถเทสนาติ อาท นิชฺชิวฺฐุณฺ

จาติ ฯ โสตธาทุกิจจํ สหุสสมปฏิจจนํ สหุสสนุญฐาน-
 ปจจยตา จ ญาณสส ปาริสุทธิ อุปกุกิเลสวิคเมเนวาติ
 อาท นิรูปกุกิเลสายาติ ฯ มานุสิกา มนุสฺสสนุตกา
 มंसโสดธาทุ ทิพพวิฑูราทิวิสยคคหณสงฺขาเตน อตฺตโน
 กิจฺจวิเสเสนอติกุกนฺตํ มานุสิกํ เอตายาติ อติกุกนฺตมานุ-
 สิกาฯ เตเนาห มนุสฺสฺสฺปจาร์ อติกุกमितฺวา สหุสสวเนนาติฯ
 ตตฺถ มนุสฺสฺสฺปจาร์นฺติ มนุสฺสเสหิ อุปจริตพพญฺฐานํ ฯ
 ปกตียา โสตทฺวาเรน คเหตุพพํ วิสยนฺติ อธิปฺปาโย ฯ
 เตเนาห สหุสสวเนนาติฯ ทิพเพติ เทวโลกปรียาปนฺเน ฯ
 เต ปน วิเสสโต เทวานํ กถาสทฺทา โหนฺตํติ อาท
 เทวานํ สหุเทติ ฯ มนุสฺसानํ เอเตติ มานุสา เต
 มานุเส ฯ เอวํ เทวมนุสฺสสทฺทานํเยว คหิตตฺตา วุตฺตํ
 ปเทสปรียาทานนฺติ ฯ เอกเทสคคหณนฺติ อตฺโถ ฯ
 สเทหสนฺนิสฺสิตา อตฺตโน สรีรสนฺนิสฺสิตา ฯ นิปฺป-
 เทสปรียาทานํ ฐานเกทคคหณมุเขน สวิญญฺญาณกาที-
 เกททินฺนสฺส สหุสฺส อนวเสเสน สงฺคณฺหนโตฯ

ผู้ได้ทิพยโสตย่อมได้ยินเสียงทั้งของมนุษย์และเทวดา แม้เสียงที่ไกลที่สุดหรือเบาที่สุด ก็ได้ยิน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ที่ได้หูทิพยนั้นย่อมได้ยินเสียงทั้งที่เป็นทิพย์และที่เป็นของมนุษย์ ไม่ว่าจะในที่ไกลและที่ใกล้ก็ได้ยิน” ขอให้สังเกตจากคำบาลีด้วย ดังนี้

โส ทิพฺพาย โสตธาตฺยา วิสุทฺถาย อติกฺกนฺตมานุสสิกาย
อุโป สทฺเท สฺสนาติ ทิพฺเพ จ. มานุสเส จ. เย ทูเร
สนฺติเก จ”

ภิกษุผู้ ได้ทิพยโสตนั้นย่อมได้ยินเสียงทั้งสองคือ ทั้งที่เป็นเสียงทิพย์และที่เป็นเสียงของมนุษย์ ทั้งในที่ไกลและที่ใกล้ ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์อันบริสุทธิ์เป็นโสตธาตุที่ก้าวล่วงโสตธาตุของมนุษย์

พระพุทธโฆษาจารย์ท่านอธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า โสตคือหู และมีคำว่า ธาตุ มาต่อท้ายด้วย และเรียกว่าโสตธาตุนั้น ก็เพื่อต้องการแสดงว่า หูเป็นอวัยวะสำหรับฟังเสียง และหูก็สักแต่ว่าเป็นธาตุอย่างหนึ่ง คือธาตุดินที่กล่าวกันว่า หูของเรา หรือเรามีหูนั้น เป็นความเข้าใจผิดเป็นการยึดถือตัวตน แท้จริงหูไม่ใช่ตัวเราไม่ใช่ของ ๆ

เราซึ่งสำนวนในคัมภีร์ท่านกล่าวว่่าดังนี้ “สวณฺณฐฺเณ
 นิชฺชวณฺณฐฺเณ จ โสตธตฺต, โสตธตฺตฺกิจฺจกรณฺเณ จ โสตธตฺต
 วิชาตปิ โสตธตฺต”. ตามสำนวนบาลีแปลว่่า “ที่ชื่อว่่า
 โสตธตฺต เพราะอรรถว่่าได้ยฺน และเพราะอรรถว่่า มิใช่
 ชีวระ (หรือไม่มีชีวระ ชีวระในคํานี้หมายถึงอตฺตธาหรือ
 อาตมํน เช่นที่พูดว่่า เรามีหู หรือหูเป็นของเรานั้น คําว่่า
 เราหรือของเราในที่นี้หมายถึงชีวระคืออตฺตธาตฺวตฺน ซึ่งใน
 ลัทธิอื่นถือว่่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ มั่นคงยั้งยฺน มิอยู่
 ตลอดไป ไม่มีการเกิดดับ และเกิดใหม่) อีกนัยหนึ่งชื่อ
 ว่่า โสตธตฺต เพราะธตฺตนั้นเหมือนโสตธตฺตคือการทํากิจ
 แห่งโสตธตฺต”

ถ้าแปลตามสำนวนบาลีนี้จะเห็นว่่าอ่านเข้าใจยาก
 เพราะฉะนั้นจึงได้แปลโดยการถอดความหมายมาให้
 คึกษา เช่นสำนวนในภาษาไทยดังที่ได้กล่าวมาในตอนต้น
 และที่ยกคําลีมา ก็เพื่อผู้รู้บาลีจะได้พิจารณา
 ข้อความได้ละเอียด

คําว่่า ได้ยฺนเสียงทั้ง ๒ คือ ทั้งเสียงที่เป็นทิพย์และ
 ที่เป็นของมนุษย์ (อุโภ สทฺเท สุณฺนาติ ทิพฺเพ จ มานุสสเก

จ) จะฟังเสียงของเทวดาทั้งหลายก็ได้ยิน จะฟังเสียงของมนุษย์ทั้งหลายก็ได้ยินนั้นท่านอธิบายว่าแม่เสียงที่อยู่ไกลถึงในจักรวาลอื่นก็ได้ยิน แม่เสียงที่อยู่ใกล้ที่สุด เช่น เสียงของสิ่งที่มีชีวิตที่อาศัยอยู่ในร่างกายของตน เช่น พยาธิ หรือตัวจิ๊ด หรือจุลินทรีย์ หรืออะไรก็ตามก็ฟังได้ยินขอให้สังเกตคำบาลีตอนนี้อย่างนี้ ดังนี้

เย ทู เร สนฺติ เก จาติเย สทฺทา ทู เร
 ปรจกฺวาเพปิ เย จ สนฺติเก อนฺตมโส สเทหสนฺนิสฺ-
 สิตปาณกสทฺทาปิ เต สุณฺมาตีติ วุตฺตํ โหติ.

ขอให้สังเกตว่า "แม่เสียงในจักรวาลอื่น คือในโลกอื่น หรือในดาวนพเคราะห์ดวงอื่น เช่นที่ดวงจันทร์หรือที่ดาวพระอังคาร หรือที่ดาวไหน ๆก็ได้ยิน ขอให้นึกถึงเรื่องในปัจจุบัน คนที่อยู่นอกจักรวาลคือนอกโลกนี้ เช่น กำลังอยู่ในอวกาศหรือที่กำลังเดินอยู่ที่ดวงจันทร์ คนในโลกมนุษย์ก็สามารถพูดติดต่อกันได้ มองเห็นกันได้ และขอให้เข้าใจด้วยว่า คำว่า **จักรวาล**ในความหมายของพุทธศาสนานั้นไม่เหมือนกับในวิชาดาราศาสตร์ **จักรวาลหนึ่ง** ก็คือ**โลกธาตุหนึ่ง** เช่นโลกของเรา นี้ ก็

เรียกว่าโลกธาตุอันหนึ่ง และที่เรียกโลกนี้ว่าเป็นจักรวาล นั้น ท่านอธิบายว่า เพราะโลกของเรามีภูเขาจักรวาล ล้อมรอบซึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับโลกและจักรวาลดังที่ได้กล่าวนี้ พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสไว้ พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้อธิบายไว้เอง ซึ่งจะเห็นได้จากในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนที่อธิบายเรื่อง **โลกวิทู** ในเรื่องพุทธคุณ หรือจะอ่าน จากหนังสือ **สัพพัญญู** หน้า ๑๔๑ ก็ได้

วิธีทำทิพยโสตตญาณ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิ. ๒/๒๔๙) ท่านอธิบาย ว่า :-

วิธีฝึก หรือวิธีทำทิพยโสตตญาณให้เกิดขึ้น ก็คือ ภิกษุผู้ปฏิบัตินั้น เมื่อเข้าฌานที่เป็นบาทของอภิญญาได้แล้ว และเมื่อออกจากฌานนี้แล้ว ก็พึงหัดนึกถึงเสียงที่ หยาบที่อยู่ไกล อยู่ในวิสัยที่หุมนุชย์ธรรมดาจะฟังได้ยิน ก่อน เช่นเสียงของราชสีห์ในป่า เป็นต้น **ด้วยบริกรรมสมาธิจิต** ขอให้เข้าใจว่า นิमितมี ๓ อย่างคือ บริกรรมนิमित อุดคคหนิमित ปฏิภาคนิमित **บริกรรมนิमित** ก็คือการบริกรรมถึงนิमितในขณะเริ่มแรกเช่นสำหรับผู้เจริญปลุกวิกสิณ เมื่อ

ลืมตาเพ่งมองดูที่ปลุวิกลิณ แล้วภาวนาว่า ปลุวิ ๆ ซ้ำอยู่
 อย่างนี้บ่อย ๆ การภาวนาซ้ำ ๆ บ่อย ๆ ระยะแรกในขณะที่
 ลืมตาเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ การภาวนาอย่างนี้เรียกว่า
 บริกรรมนิมิต ถ้านิมิตติดตา คือหลับตาแล้วก็ยังเห็น
 นิมิตเหมือนลืมตาก็เรียกว่าได้ **อุคคหนิมิต** ถ้านิมิตที่เห็น
 ในใจนั้นชัดเจน และบังคับให้ใหญ่ให้เล็กได้ จะย่อหรือจะ
 ขยายอย่างไรก็ได้ อย่างนี้เรียกว่าได้ **ปฎิภาคนิมิต**

ฉะนั้น คำว่า “เมื่อออกจากฌานที่เป็นบาทของ
 อภิญาแล้ว ก็หัดนึกถึงเสียงที่หายาก่อน **ด้วยบริกรรม
 สมาธิจิตนั้น**” ก็หมายความว่า เมื่อออกจากจตุตถฌาน
 แล้วก็ให้หัดนึกถึงเสียงเลย เริ่มต้นจากเสียงที่หายากหรือ
 เสียงดังที่อยู่ไกลก่อน ซึ่งครั้งแรกก็อาจจะได้ยินเบา ๆ
 แต่ในเมื่อหัดฟังด้วยจิตที่เป็นสมาธิ เสียงนั้นก็ค่อย ๆ
 ได้ยินดังขึ้น เหมือนกับว่าได้ยินเสียงนั้นอยู่ใกล้ ๆ หรือ
 มิฉะนั้นก็เริ่มหัดฟังเสียงที่อยู่ใกล้ ๆ ก่อนเช่นเสียงระฆัง
 ในวิหาร อย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นในขั้นต่อไปท่านจึง
 อธิบายว่า

ต่อจากนั้น ฟังอาวัชชนาการ คือนึกถึงเสียงที่
 ละเอียดยิ่งขึ้นโดยลำดับ โดยเริ่มจากเสียงที่หายาก
 ก่อนเช่น เสียงระฆังในวิหาร เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียง
 สวดของสามเณรและภิกษุหนุ่มผู้สวดเต็มแรง และเสียง
 ถามกันว่า อะไรท่าน อะไรคุณ ของภิกษุสามเณร
 เหล่านั้นผู้พูดกันอยู่เป็นปกติ เสียงนก เสียงลม เสียงเท้า
 เสียงของน้ำเดือด เสียงใบตาลแห่งกรอบที่อยู่กลางแจ้ง
 เสียงแมลง เสียงมดดำ มดแดง เป็นต้น ภิกษุนั้นฟังนึก
 ถึงนิมิตของเสียง (ปริกรรมนิมิต) คือนึกถึงเสียงดังก่อน
 แล้วจึงค่อยเงี่ยหูฟังเสียงที่เบาขึ้น ๆ จนเกือบจะไม่ได้ยิน
 ให้หัดฟังเสียงเช่นนี้ทั้งในทิศตะวันออก ตะวันตก
 ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ทิศ-
 ตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวัน-
 ตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ฟังทำใจให้ได้ยินนิมิต
 ของเสียงทั้งหลาย ทั้งหายากทั้งละเอียด โดยปกติเสียง
 เหล่านั้นแม้จะปรากฏแก่ผู้มีจิตเป็นไปตามปกติก็ตาม
 แต่สำหรับผู้ที่มีสมาธิจิตในปริกรรม (คือมีสมาธิในขณะที่
 ที่ตั้งใจฟังเสียงเหล่านั้น) เสียงเหล่านั้นจะรู้สึกว่าได้ยิน

ตั้งขึ้นกว่าปกติธรรมดาอีกมากเพราะฉะนั้นในขณะที่ตั้งใจฟัง เมื่อมีสมาธิสูงขึ้นได้มาตรฐานแล้วแม้เสียงที่โดยปกติธรรมดาจะไม่ได้ยินก็จะได้ยิน ขอให้นึกถึงข้อความที่ท่านกล่าวว่า “ผู้ที่ได้ทิพย์โสตนั้น แม้เสียงในจักรวาลอื่นก็ได้ยิน เสียงเทวดาก็ได้ยิน เสียงของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในร่างกายก็ได้ยิน”

และท่านได้อธิบายต่อไปอีกว่า “เมื่อหัดฟังเสียงแม่ที่เบาที่สุด ซึ่งหูธรรมดาจะไม่ได้ยินเลย แต่แล้วก็ได้ยินนั้น เมื่อทำได้ดังนี้ ก็ขอให้สังเกตว่า ในขณะที่ได้ยินเสียงที่หูธรรมดาไม่ได้ยินเลยนั้น ถ้าสมาธิในการฟังนั้นแน่นหนาจนถึงขั้นจตุตถฌาน ซึ่งโดยธรรมดาคนที่ได้จตุตถฌาน แม้จะเอาเข็มแทงก็จะไม่รู้สึก เสียงดังขนาดฟ้าผ่าก็ไม่ได้ยิน ถ้าจิตแน่นหนาขนาดนี้ก็แปลว่าได้ฌานที่เป็นบาทของอภิญาแล้ว และเมื่อมีอภิญาบาทกฌานคือฌานที่เป็นบาทของอภิญา (คำว่า บาทแปลว่า เป็นเหตุให้ถึงหรือให้ได้) แล้ว ก็ให้หัดฟังเสียงที่อยู่ใกล้ก่อน ขนาดห่างจากตัว ๑ องคุลี ๒องคุลี ๔ องคุลี ๘ องคุลี คืบหนึ่ง ศอกหนึ่ง ภายในหน้ามุขปราสาท บริเวณ (เช่น

บริเวณโบสถ์) สังฆาราม (คือภายในวัดทั้งหมด) โคจร
คาม (คือหมู่บ้านที่ไปบิณฑบาต) และตลอดไปถึงชนบท
เป็นต้น จนกระทั่งถึงจักรวาลหนึ่งหรือยิ่งกว่านั้น ก็
พยายามหัดฟังเสียงให้ได้ยิน เพราะผู้ที่ได้อภิญญา คือ
ได้ทิพยโสตแล้ว ต้องการจะฟังเสียงที่ไหน ๆ ไกลขนาด
ไหนหรือเบาขนาดไหนก็ตาม ก็สามารถได้ยินทั้งสิ้นทั้งนี้
ก็เพราะโดยธรรมดาผู้ที่ได้ทิพยโสต ซึ่งสามารถได้ยิน
เสียงอะไรก็ได้ นั่น **จะต้องมีความสามารถแผ่กระแสจิตให้
ไปสัมผัสกับเสียงนั้น ๆ ได้ จึงจะได้ยินเสียงนั้น ๆ ได้และ**
เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินนั้นแม้จะมีเสียงต่างๆ ปะปนคละเคล้า
กันอยู่อย่างเสียงเครื่องดนตรีมโหรีก็จะสามารถแยก
เสียงได้ด้ยว่าเป็นเสียงของอะไรบ้าง

นี่คือข้อความที่ข้าพเจ้าถอดมาจากคำบาลีที่ท่าน
อธิบายไว้ ซึ่งถ้าแปลตามสำนวนบาลีล้วน ๆ แล้ว แม้แต่
ผู้ที่แปลคำบาลีเหล่านี้ได้ ก็ยากที่จะเข้าใจความหมายได้
ถูกต้อง แต่อย่างไรก็ดี เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า สำนวนบาลีที่
แปลกันไว้นั้นเป็นอย่างไร ก็ขอให้อ่านดูข้อความ
ดังต่อไปนี้

วิธีทำทิพยโสตรา แปลตามสำนวนบาลี

ปัจจุบันว่า “ก็ทิพยโสตราตอนนี้ พระโยคาวจรภิกษุจะ พึงให้เกิดขึ้นได้อย่างไร?” วิสัยเห็นว่า ภิกษุนั้นเข้าฌานอัน เป็นบาทแห่งอภิญาญาออกแล้วพึงอาวัชนาการถึงเสียง สัตว์มีสีหะเป็นต้นในป่า อันเป็นเสียงหยาบ ในระยะไกล ขนาดโสตราวิสัยปกติได้ยินก่อน ด้วยสมาธิจิตส่วนที่เป็น บริกรรม (แห่งทิพยโสตราญาณ) (ต่อเน้) พึงอาวัชนาการ ถึงเสียงที่ละเอียด ๆ เข้าตามลำดับ จับแต่เสียงที่หยาบ กว่าเพื่อนดังนี้คือ เสียงระฆังในวิหาร เสียงกลอง เสียง สังข์ เสียงสวดของสามเณรและภิกษุหนุ่มผู้สวดเต็มแรง เสียง (ถามกัน) ว่า ‘อะไรท่าน อะไรคุณ’ เป็นต้น ของ ภิกษุสามเณรเหล่านั้นผู้พูดกันอยู่เป็นปกติเสียงนก เสียง ลม เสียงเท้า เสียงของน้ำเดือด เสียงใบตาลแห่งกรอบ ในแดด เสียงแมลงมีมดตำมดแดงเป็นต้น ภิกษุนั้นพึง มนสิการถึงสัตหนิมิต* แห่งเสียงทั้งหลายในทิศ ตะวันออก พึงมนสิการถึงสัตหนิมิตแห่งเสียงทั้งหลาย ในทิศตะวันตก...ทิศเหนือ...ทิศใต้...ทิศเบื้องล่าง...

ทิศเบื้องบน...ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ...ทิศตะวันตก-
 เียงใต้...ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ...ทิศตะวันออกเฉียงใต้
 ฟังมนสิการถึงสัตตนิมิตแห่งเสียงทั้งหลาย ทั้งหยาบทั้ง
 ละเอียด เสียงเหล่านั้นย่อมปรากฏ (ชัด) แก่เธอผู้แม้มีจิต
 เป็นไปตามปกติ แต่มันย่อมจะปรากฏ (ชัด) อย่างยิ่งแก่
 เธอผู้มีสมาธิจิตในปริกรรม

เมื่อเธอมนสิการถึงสัตตนิมิตอยู่นั้นแลมโนทวาราว์ชชนะ ทำเสียงเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็น
 อารมณ์เกิดขึ้นว่า “ทิพยโสตธาตุดุจเกิดขึ้นในบัดนี้”
 ครั้นมโนทวาราว์ชชนะนั้นดับแล้ว ชวนะ ๔ หรือ ๕ ดวง
 ย่อมแล่นไป ซึ่งบรรดาชวนะเหล่านั้น ๓ หรือ ๔ ดวงแรก
 เป็นกามาวจร มีชื่อว่าปริกรรมอุปจาร อนุโลม
 และโคตรภู ดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕ เป็นอัปปนาจิต
 รูปาวจรชั้นจตุตถฌาน ในชวนะนั้น ญาณใดที่เกิดขึ้น
 พร้อมกับอัปปนาจิตนั้นธาตุคือญาณนี้พึงทราบว่าเป็นชื่อ
ทิพยโสตธาตุดุ ต่อขึ้นไปทิพยโสตธาตุนั้นก็ตกเข้าไป

---

*มหาภูทิกว่า เสียงนั่นเอง ท่านเรียกว่า สัตตนิมิต เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้น
 แห่งญาณ หรือมิฉะนั้นก็หมายถึงอาการหยาบละเอียดแห่ง เสียงทั้งหลายตามที
 กล่าวมา

(คือนับเข้าใน) (ญาณ) โสิต (ประสาทหูอันสำเร็จด้วย ญาณ) นั้น^๑

พระโยคาวจรภิกษุเมื่อจะทำทิพพโสิตธาตุนั้น ให้เกิดกำลัง (แรงกล้า) ขึ้น ฟังขยาย (อารมณ์แห่งปาทกาน คืออกสิณนิमित) กำหนดเอาเพียง ๑ อังคุลี(ก่อน) ด้วยตั้งใจว่า ‘เราจะฟังเสียงในระหว่างโอกาสนี้’แต่นั้นฟังขยาย (โดย)กำหนดๆ ออกไปตาม (ลำดับ)ขนาดที่เช่น ๒ นิ้ว ๔ นิ้ว ๘ นิ้ว คือหนึ่ง ศอกหนึ่งภายในห้องหน้ามุขปราสาท บริเวณ (เขตสังฆาวาส)สังฆาราม (วัด) โคจรคาม (หมู่บ้านที่เกี่ยวบิณฑบาต)และชนบท (หัวเมือง?)ไปจนกระทั่งจักรวาลหนึ่ง หรือแม้ยิ่งไปกว่านั้น ภิกษุผู้มี อภิญญาอันได้บรรลุแล้วอย่างนี้ นั้น ย่อมได้ยินเสียงที่ (เล่น) ไปภายในโอกาสที่อารมณ์แห่งปาทกณาน (แผ่ไป) ถูกต้องเข้าได้โดยแท้และเมื่อได้ยินอย่างนั้นแล้ว ถ้าแม้มีเสียงกึกก้องเป็นอันเดียวด้วยเสียงเครื่องประโคม มีสังข์ กลองและบัณเฑาะว์เป็นต้น (ดังขึ้นไป) กระทั่งถึงพรหม

---

^๑มหาฎีกาเสริมความตรงนี้ว่า จำเดิมแต่อัปนาจิตเกิดขึ้น ภิกษุนั้นก็ชื่อว่า เป็นผู้ได้ทิพพโสิตญาณ ไม่ต้องการที่จะประกอบภาวนายิ่งขึ้นไปเพื่อให้ได้ทิพพโสิตนั้นอีกแล้ว

โลกก็ดี เมื่อความเป็นผู้ใคร่จะกำหนดแยก(เสียง)มีอยู่
 เรายังอาจกำหนด(แยก)ว่า นี่เสียงสังข์ นี่เสียงกลอง เป็น
 ต้นได้อีกด้วย

ทิพยโสตธาตุกถา จบ

อนึ่ง เพื่อต้องการจะให้ผู้ที่รู้บาสิ ได้มีโอกาส
 พิจารณาข้อความที่แปลออกมานี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ฉะนั้น
 จะขอคัดคำบาสิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนที่ท่านอธิบาย
 ถึงเรื่องนี้มาไว้ด้วยดังนี้

กถิ ปนายิ อุปปาเทตพพาติช เตน ภิกขุณา
 อภิญญาปาทกชฌานํ สมาสชิตฺวา วุญฺฐาย ปริกมม-
 สมาธิจิตฺเตน ปฐมตรํ ปกตฺติสโตปเถ ทูเร โอฟาริกโก
 อรณฺญเณสีหาทีนํ สํทฺโท อาวชฺชิตพฺโพช วิหาเร
 ฆณฺฑิสทฺโท เภริสทฺโท สงฺขสทฺโท สามเณรทหฺรภิกขุณฺ
 สพฺพถาเมน สชฺฌายนฺตานํ สชฺฌายนสทฺโท ปกตฺติกถํ
 เณฺนตานํกี ฆนฺเต กิ อาวุโสติอาทิสทฺโท สกฺุณสทฺโท
 วาตสทฺโท ปทสทฺโท ปกฺกุญฺฐิตอุทกสฺส จิจฺจฺวิญฺายนสทฺโท
 อาตเป สฺสสฺमानตาลปณฺณสทฺโท กุณฺถกิปิลฺลิกาทิสทฺโทติ

เอรัง สหุโพพาริกโต ปฏฐิติ ยถานุกุกเมน สุขุมสุขุมสหทา
 อวารชชิตพพา ๗ เตน ปุรตถิมาย ทิสาย สหทานัน
 สหทนิमितต์ มนสิกาตพพํ ปจฉิมาย อุตตราย ทกขินาย
 เหฏฐิมาย อุปริมาย ทิสาย ปุรตถิมาย อนุทิสาย ปจฉิมาย
 อุตตราย ทกขินาย อนุทิสาย สหทานัน สหทนิमितต์
 มนสิกาตพพํ ๗ โอพาริกานมปิ สุขุमानมปิ สหทานัน
 สหทนิमितต์ มนสิกาตพพํ ๗ ตสฺส เต สหทา ปากติกจิตฺ-
 ตสฺสาปิ ปากฎา โหนติ๗ ปริกมฺมสมาธิจิตฺตสฺส ปน
 อติวีย ปากฎา ๗ ตสฺเสว สหทนิमितต์ มนสิกรโต
 อิทานิ ทิพฺพโสตธาตฺ อูปชชิสฺสตีติ เตสุ สหเทสุ
 อณฺญตรํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทวาราวชฺชนํ อูปชชติ๗
 ตสฺมี นีรฺุทฺเต จตฺตาริ ปณฺจ วา ชวนานิ ชวนติ เยสํ
 ปุริมานิ ตีณิ จตฺตาริ วา ปริกมฺมอูปจารานุโลมโคตร-
 ฎนามกานิ กามาวจรานิ จตฺตถํ วา ปณฺจมํวา อูปปนาจิตฺตํ
 ฐปาวจรํ จตฺตถชฺชมานิกํ ๗ ตตฺถ ยนฺเตน อูปปนาจิตฺเตน
 สหธิ อูปปนฺนํ ฎาณํ อัยํ ทิพฺพโสตธาตฺฐติ เวทิตพพา ๗
 ตโต ปริํ ตสฺมี โสเต ปติตา โหติ ๗ ตํ ฎามชาตํ
 กโรนฺเตน เอตถนฺตเร สหทํ สุณามตีติ เอกงฺคฺลฺมตฺตํ

ปริจฉินทิตฺวา วฑฺฒตพฺพํ ฯ ตโต ทวํคฺลจตุรํคฺลขณฺ-
 ฺสูงคฺลวิทฺถิตฺตณนฺโตคพฺภปมฺขปาสาทปรีเวณสงฺฆาราม-
 โคจรคามชนปทาทิวเสน ยาว จกฺกวาฬํ ตโต วา
 ภียโยปิ ปริจฉินทิตฺวา ปริจฉินทิตฺวา วฑฺฒตพฺพํ ฯ
 เอวํ อธิคตาทิฏฺเณ เอส ปาทกชฺฌานารมฺมเณน
 ผุฏฺฐุสฺสกาสมฺภนฺตรคเตปิ สทฺเทสฺสณฺาติเยว ฯ เอวํ สฺถนฺโต
 จ สเจปียาว พุรหฺมโลกา สงฺขเกริปนฺวาทิสทฺเทหิ
 เอกโกลาหลํ โหติ ปฏฺิเยกํ ววฏฺฐุเปตฺกกามตาย สติ
 อຍံ สงฺขสทฺโทยံ เภริสทฺโหติ ววฏฺฐุเปตฺสโกติเยวาทิฯ
 ทิพฺพโสตธาตฺกถา นิฏฺฐิตา ฯ

วิธีฝึกทิพยโสตกับวิธีฝึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ

มีหลักเกณฑ์เหมือนกัน

อนึ่ง เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นว่า วิธีฝึกเพื่อให้เกิด
 บุพเพนิวาสานุสติญาณการระลึกชาติได้ กับวิธีฝึก
 เพื่อให้เกิดทิพยโสตนั้นมีหลักเกณฑ์เหมือนกัน ฉะนั้นถ้า
 ได้ศึกษาวิธีฝึกในเรื่องบุพเพนิวาสานุสติญาณให้เข้าใจดี
 แล้ว ก็จะทำให้เข้าใจวิธีฝึกในเรื่องทิพยโสตดีขึ้นด้วยและ

ที่ต้องนำเรื่องวิธีฝึกในเรื่องบุพพนิวาสนุสติญาณมากล่าวไว้ในที่นี้อีกครั้งก็เพราะเมื่อตอนเขียนเรื่องบุพพนิวาสนุสติญาณนั้น ได้อธิบายไว้แต่เพียงย่อ ๆ (ดูอภิญาญาเล่ม ๑ หน้า ๕) เกรงว่าผู้อ่านจะไม่เห็นประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ และอีกอย่างหนึ่งผู้ที่อ้างว่าตนเองระลึกชาติได้นั้น จะต้องพิสูจน์ให้เห็นเสียก่อนว่า เหตุการณ์ในชีวิตประจำวันที่ผ่านมาแต่ละวัน ๆ นั้น จะล่วงเลยมานานนับเป็นวันเป็นเดือนเป็นปีหรือล่วงผ่านมาแล้วหลายสิบปีก็ยังจำได้ หรือจะให้ระลึกถึงเรื่องราวในวันไหน เดือนไหน เวลาไหน ไม่ต้องนึกย้อนไปตามลำดับก็สามารถระลึกได้ จำได้ ต้องสามารถพิสูจน์ให้คนอื่นเขาเห็นอย่างนี้ได้ก่อน จึงจะเชื่อถือได้ว่า เขาสามารถระลึกชาติก่อนได้จริง ในทำนองเดียวกันผู้ที่อ้างว่าตนเองมีหุทิพย์ ก็ต้องสามารถพิสูจน์ได้ว่า เสียงที่อยู่ไกลในโลกมนุษย์นี้เองซึ่งโดยปกติหูของมนุษย์ธรรมดาจะไม่ได้ยินเลย แต่เขาก็สามารถได้ยิน ต้องพิสูจน์ให้เห็นในโลกมนุษย์นี้ก่อน จึงจะเชื่อถือได้ว่า เขามีหุทิพย์จริงและถ้าเขาอ้างว่าเขาได้ยินเสียงดนตรีหรือเสียงพูดของเทวดานางฟ้าในโลกของโอปปาติกะ

หรือเสียงของภูตผีปีศาจอะไรก็ตาม จะเชื่อถือได้ ก็ต่อเมื่อต้องพิสูจน์ได้ ฉะนั้นเพื่อเป็นการยืนยันในเรื่องนี้ จึงจะได้นำวิธีฝึกเพื่อให้เกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณ มาให้ศึกษากันก่อนดังนี้

วิธีฝึกการระลึกชาติ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ท่านอธิบายไว้ว่า ภิกษุผู้เป็นอาทิกัมมิกะ คือผู้เริ่มฝึกเพื่อจะให้ได้บุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น เมื่อฉันอาหารเสร็จแล้วกลับจากบิณฑบาตแล้ว (สมัยครึ่งพุทธกาล เมื่อไปบิณฑบาตได้อาหารพอแก้ความต้องการแล้วจะไปเลือกหาที่ฉันแห่งใดแห่งหนึ่งที่เหมาะสมฉันเสร็จแล้วจึงจะกลับวัด หรือไม่ก็ไปแสวงหาที่อยู่ที่เงียบสงัดซึ่งอาจจะเป็น โคนต้นไม้ในป่าหรือที่เงียบสงัดแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้) เมื่อได้ที่เงียบสงัดเหมาะสมแก่การปฏิบัติแล้วก็พึงนั่งสมาธิหัดเข้าฌานตั้งแต่ฌานที่ ๑ ไปโดยลำดับ จนกระทั่งได้ฌานที่ ๔ และต้องมีสติในฌานทั้ง ๔ ด้วย จึงจะเรียกว่า ได้ฌานที่เป็น

บาทของอภิญาญา เมื่อออกจากฉานที่ ๔ ซึ่งเป็นบาทของ อภิญาญาแล้ว ครั้งแรกก็ให้นึกถึงการนั่งครั้งสุดท้าย แล้ว หัดนึกย้อนหลังไปโดยลำดับว่า ก่อนที่จะมานั่ง ณ ที่นี้ ตนได้ทำกิจอะไรมาบ้าง หรือมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นมา บ้างในวันนี้ ต้องพยายามนึกถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมา ทั้งหมดโดยนึกย้อนหลังไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งไปถึง เหตุการณ์ตอนตื่นนอน และนึกย้อนหลังไปในทำนอง เดียวกันนี้ในวันก่อน ๆ ในทำนองเดียวกับนึกถอยหลัง โดยนับ ๑๐ ก่อน แล้วนับ ๙-๘-๗-๖-๕-๔-๓-๒-๑ อย่างนี้เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงเหตุการณ์ในเดือนที่แล้ว ๆ ปีที่แล้ว ก่อนปีที่แล้ว หัดนึกถอยหลังไปเช่นนี้เรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงวัยเด็ก และในขณะที่กำลังคลอเคลียอยู่ในท้อง ก่อนที่จะมาเกิดในท้องแม่ หัดนึกถอยหลังข้ามภพข้ามชาติไปเช่นนี้เรื่อย ๆ ซึ่งในที่สุดก็สามารถที่จะระลึกได้หลายสิบชาติ หลายร้อยชาติ หลายพันชาติ หลายหมื่นหลายแสนชาติ หลายล้านชาติ ก็ระลึกย้อนหลังไปได้ อย่างนี้เป็นต้น ขอให้สังเกตจากข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ละเอียดดังต่อไปนี้ก่อนและขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า จำนวนที่ท่านจะได้อ่านต่อไปนี้ เป็นจำนวนที่แปลตามรูปศัพท์ตามจำนวนบาลีที่ใช้เป็นหลักสูตรของการเรียนในระดับเปรียญ ๙ ประโยค ซึ่งก็คงจะอ่านเข้าใจยาก แต่ที่ต้องการจะให้ได้ดีศึกษากันก่อนจะได้เข้าใจเรื่องนี้ละเอียดยิ่งขึ้น ดังนี้

วิธีทำบุพพนิวาसानุสสติญาณ

แปลตามจำนวนบาลี

แต่ในอธิการ (แห่งสมาธิภาวนา) นี้ ประสงค์เอาความระลึกบุพเพนิवासแห่งสวรรค์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้ว่า “บทว่า **อนุสฺสรติ** คือระลึก (ย้อน) ตามไป ๆ โดยลำดับแห่งชั้น หรือว่าโดยจุติปฏิสนธิ” ดังนี้

เพราะเหตุนั้น ภิกษุอาทิกัมมิกะผู้ใคร่จะระลึกได้ อย่างนั้น เวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว พึงไปในที่ลับ (คน) เร้นอยู่ (ผู้เดียว) เข้าฌาน ๔ โดยลำดับ ออกจากจตุตถฌานอันเป็นบาทแห่งอภิญญาแล้ว

อาวัชนาการถึงการนั่งครั้งสุดท้ายเพื่อน (คือการนั่งครั้งนี้แหละ) ต่อนั้นพึงอาวัชนาการถึงกิจที่ทำมาตลอดคืนและวันทั้งสิ้น โดยย้อนลำดับดังนี้ คือ การปูอาสนะ (ก่อนจะนั่ง) การเข้ามาสู่เสนาสนะ (ที่นั่ง) การเก็บบาตรจีวร เวลาคัน เวลามาจากหมู่บ้าน เวลาเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้าน เวลาเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตเวลาออกจากวิหาร เวลาไหว้ (พระเจดีย์และพระโพธิ) ที่ลานพระเจดีย์และที่ลานพระโพธิ เวลาชำระบาตรเวลาหยิบบาตร กิจที่ทำแต่หยิบบาตรจนถึงล้างหน้ากิจที่ทำในเวลาใกล้รุ่ง กิจที่ทำในมัชฌิมยาม กิจที่ทำในปฐมยาม

ก็กิจเพียงเท่านี้ ย่อมปรากฏแม้แก่ปกติจิต ยิ่งสมาธิจิตในปริกรรมก็ยิ่งจะปรากฏชัดทีเดียว แต่ถ้าในกิจเหล่านั้น กิจอะไรอย่างหนึ่งไม่ปรากฏไซ้ร ก็พึงเข้าฌานอันเป็นบาท ออกแล้วอาวัชนาการไปใหม่ ด้วยวิธีเท่านี้กิจนั้นก็ย่อมจะปรากฏ ดุจ (ในที่มืด) เมื่อประทีปโพลงขึ้นแล้วสิ่งอะไร ๆ ก็ปรากฏ (เห็นได้สิ้น) ฉะนั้น

ภิกษุพึงอาวัชนาการถึงกิจที่ทำมาโดยย้อนลำดับไปทางเดียวอย่างนี้ แม้ในวันที่ ๒ แม้ในวันที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕

แม่ใน ๑๐ วัน แม่ในกึ่งเดือน แม่ในเดือนหนึ่งแม่กระทั่งปี
หนึ่ง โดยอุบายนี้แล ภิกษุผู้เมื่ออาวัชนาการ(ย่อน) ไปได้
ถึง ๑๐ ปี ๒๐ ปี เป็นอาทิ ไปจนถึงการปฏิสนธิของตน
ในภพนี้ได้ ก็พึงอาวัชนาการถึงนามรูปอันเป็นไปในขณะ
จุติในภพก่อน (ต่อไป) อันภิกษุผู้มีปัญญาย่อมอาจเพิก
ปฏิสนธิเสียทำนามรูปในขณะจุติให้เป็นอารมณ์ได้โดย
วาระแรกทีเดียว แต่เพราะนามรูปในภพก่อน ก็ดับไป
แล้วไม่มีเหลือ นามรูปอื่นเกิดขึ้น(ใหม่) เพราะเหตุนั้น
ฐานะนั้นจึงเป็นที่อับทึบ ดุจที่มีดื้อ ยากที่ผู้มีปัญญา
ทราบจะเห็นได้ แม้กระนั้นภิกษุนั้นก็ไม่ควรทำความทอด
ธุระเสียว่า “เราไม่อาจที่จะเพิกปฏิสนธิเสียทำนามรูปที่
เป็นไปในขณะจุติให้เป็นอารมณ์ได้” แต่ว่าควรเข้าฌาน
ที่เป็นบาทนั้นแหละบ่อย ๆ และออกจากฌานนั้นแล้ว
ก็พึงอาวัชนาการถึงฐานะนั้น (ร่ำไป) เกิด ด้วยว่าเมื่อ
ทำไปอย่างนั้น ก็เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลัง เมื่อตัด
ต้นไม้ใหญ่เพื่อประโยชน์ (จะทำ) เป็นข้อฟ้าของเรือน
ยอดแม้เมื่อคมขวานบิ่นเสียด้วยเพียงแต่ตัดกิ่งใบ ไม่
อาจตัดต้นไม้ใหญ่ได้ ก็ไม่ทำความทอดธุระเสียเลยพึง

(ถือขวานนั้น) ไปโรงช่างเหล็กให้ช่างเหล็กทำขวาน (นั้น) ให้คมแล้วมาตัดอีก และเมื่อมันบิ่นอีก ก็ให้ช่างทำอย่างนั้นแล้ว (มา) ตัดอีกอยู่นั้นบุรุษนั้น (เพ็ชร) ตัดไปอย่างนั้น ไม่นานนักก็จะพึงโค่นต้นไม้ใหญ่ลงได้ เพราะ (เนื้อ) ไม้ที่ตัดแล้วไม่เป็นสิ่งที่จะต้องตัดอีกและ เพราะตัดแต่ที่ยังไม่ได้ตัด ฉันทิดก็ตีริกษุออกจากฉานที่เป็นบาทแล้ว ไม่อาวัชนาการถึงกิจที่อาวัชนาการมาก่อนแล้ว อาวัชนาการแต่ปฏิสนธิอย่างเดียว ไม่นานนักก็จะพึงเพิกปฏิสนธิ ทำนามรูปอันเป็นไปในขณะจตุติให้เป็นอารมณ์ได้ ก็ฉันทิดนั้นเหมือนกันแล

ความข้อนี้ บัณฑิตพึงแสดงด้วยเรื่องอื่น ๆ มีเรื่องคนผ่าฟืน และช่างปลงผมเป็นต้นบ้างก็ได้

ความรู้ต่อนที่เป็นปุพเพนิวาสนญาณ

ในกิจเหล่านั้น ญาณที่ทำ (กิจ) จำเดิมแต่การนั่งครั้งสุดท้ายจนถึงการปฏิสนธิให้เป็นอารมณ์เป็นไปหาได้ชื่อว่าปุพเพนิวาสนญาณไม่* แต่ญาณนั้นจัดเป็น **บริกรรม สมาธิญาณ** (ญาณที่ประกอบด้วยบริกรรมสมาธิ) อาจารย์พวกหนึ่งเรียกว่าอดีตังสญาณก็มี คำ (ของอาจารย์พวกหนึ่ง) นั้นไม่ชอบ เพราะ (อดีตังสญาณ) หมายถึงรูปาวจร (ส่วนบริกรรมสมาธิญาณเป็นกามาวจร)

ต่อเมื่อใด มโนทวาราวชณะก้าวล่วงปฏิสนธิ(ในภพนี้) เสีย ทำนามรูปอันป็นไปในขณะจตุติ (จากภวก่อน) ให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้นแก่ภิกษุ นั้น และครั้นมโนทวาราวชณะนั้นดับไปแล้ว ชวณะ ๔ หรือ ๕ ดวงทำนามรูปนั้นแหละ ให้เป็นอารมณ์แล่นไป ซึ่งชวณะดวงต้น ๆ ที่มีชื่อว่า **บริกรรมเป็นต้น เป็นกามาวจร ดวงสุดท้าย** (คือดวงที่ ๔ หรือที่ ๕) **เป็นรูปาวจรเป็นไปในจตุตถภวนเป็นอัปนาจิต**โดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นแลเมื่อนั้นฌาน

* มหาฐีกาว่า ไม่ชื่อปุพเพนิวาสนญาณ เพราะปุพเพนิวาสนญาณต้องมีนิมิตฐุธรรมในอดีตชาติเป็นอารมณ์

อันใดเกิดขึ้นแก่ภิกษุ นั้น พร้อมกับจิตนั้น ฌาณอันนี้จึง
ชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ภิกษุ นั้นย่อมระลึก
ปุพเพนิวาสได้มากอย่าง ด้วยสติอันสัมปยุตกับญาณนั้น
มากอย่างคืออะไร ? คือภิกษุระลึกปุพเพนิวาสได้เป็น
อเนกประการพร้อมทั้งอาการ (เช่นผิพรรณ) พร้อมทั้ง
อุเทศ (เช่นชื่อโคตร) ตลอดกาลตั้งนี้คือชาติ ๑ ก็มี ๒
ชาติก็มี ฯลฯ ดังนี้

ข้อความดังที่กล่าวมานี้ได้ คัดลอกมาจากคัมภีร์
วิสุทธิมรรคแปล ฉบับของมหาภิกษุราชวิทยาลัย ซึ่งใช้
เป็นหลักสูตรการเรียนสำหรับผู้ที่จะเป็นเปรียญ ๘
ประโยค ที่ต้องยกเอามาให้ดูก็เพื่อผู้ที่รู้บาลีจะได้
พิจารณาข้อความได้ละเอียดและจะได้เทียบเคียงกับคำ
บาลีในวิสุทธิมรรคด้วย สำหรับผู้ที่ไม่รู้บาลีไม่
จำเป็นต้องอ่านข้อความที่แปลออกมานั้น เพราะถึงจะ
อ่านก็คงจะเข้าใจได้ยากมาก และอีกประการหนึ่ง ถึงแม้
ข้าพเจ้าจะแปลโดยวิธีถอดความหมายดังที่กล่าวมาใน
ตอนต้นแล้วก็ตามก็ยังมีข้อความอีกหลายตอนไม่ได้

ถอดความออกมา เพราะถึงจะถอดออกมาเป็นสำนวนไทยแท้ ๆ ก็จะต้องอธิบายข้อความที่ถอดออกมานั้นอีกหลายอย่างซึ่งจะทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสน ฉะนั้นตรงไหนที่ไม่จำเป็นที่จะต้องรู้ จึงได้ตัดออกเสียบ้าง และเพื่อป้องกันความผิดพลาดในการแปลชนิดถอดความหมาย จึงได้นำสำนวนบาลีที่ท่านกล่าวถึงเรื่องวิธีฝึกบุพเพนิวาสานุสติญาณมาลงไว้ด้วยดังต่อไปนี้

วิธีทำบุพเพนิวาสานุสติญาณ

ตามสำนวนบาลีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

อิมสมึปน อธิกาเร สาวกานํ ปุพฺพเพนิวาสานุสรณํ อธิปุเปตํ ฯ เตน วุตฺตํ อนุสฺสรตีติ ขนฺธปฏฺธิ-ปาฏิวเสน จุตฺติปฏฺธิสนฺธิวเสน วา อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา สรตีติ ฯ ตสฺมา เอวํ อนุสฺสรตฺตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน ภิกฺขุณา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏฺธิกฺกนฺเตน รโหิตเตน ปฏฺธิสฺสลีเสน ปฏฺธิปาฏิยา จตฺตารี ฌานานิ สฺมาปชฺชิตฺวา อภิญญาปาทกจตฺตถฺชฌานโต วุณฺณฺฐาย สพฺพปจฺฉิมา นิสชฺชา อาวชฺชิตพฺพา ตโต อาสนปญฺญาปนํ เสนา-สนปฺปเวสนํ ปตฺตจิวรปฏฺธิสามนํ โภชนกาโล คามโต

อาคมนกาลิ คามะปิณฑุทาย จริตกาลิ คามัง ปิณฑุทาย
 ปวิภูฏกาลิ วิหารโต นิภขมนกาลิ เจตियงคณโพธิยงคณ-
 วนุททนกาลิ ปตตไธวณกาลิ ปตตปฏิคคหณกาลิ
 ปตตปฏิคคหณโต ยาว มุขไธวณา กตทิจจัง ปจจุสกาลเ
 กตทิจจัง มชฺฌิมยามะ กตทิจจัง ปฐมยามะ กตทิจจันตติ
 เอวัง ปฏิโลมกุกเมน สกัลลํ รัตตินทิวังกตทิจจัง อวารชฺชิตพ-
 พังฯ เอตตัง ปน ปกตติจิตตสฺสปี ปากกัฏโหติ ปริกมม-
 สสมาธิจิตตสฺส ปน อตติวีย ปากกัฏเมว ฯ สเจ ปเนตถ
 กิณฺณจि น ปากกัฏโหติ ปุณ ปาทกชฺฌมานัง สสมาปชฺชิตวา
 วุฏฐาย อวารชฺชิตพพิ ฯ เอตตเกณ ทิเป ชลิตเ วีย
 ปากกัฏโหติ ฯ เอวัง ปฏิโลมกุกเมนเว ทุตติยทิวเสปี
 ตติยจตุตถปณฺจมทิวเสปี ทสาเหปี อชฺฌตมมาเสปี มาเสปี
 ยาว สํวจฺจนราปี กตทิจจัง อวารชฺชิตพพิ ฯ เอตเตเนวปาเยน
 ทส วสฺसानิ วิสตี วสฺसानีตี ยาว อิมสฺสมิภเว อตตโน
 ปฏิสนฺหิตี ตาว อวารชฺเชนฺเตนปุริมภเว จุตติกฺขณเ
 ปวตตติตนามรूपิ อวารชฺชิตพพิ ฯ ปโหตี ทิ ปณฺชิตโต ภิกขุ
 ปฐมวาเรเนว ปฏิสนฺหิตี อุกฺขมาฏฺเฐตวา จุตติกฺขณเ นามรूपิ
 อารมฺมณํ กาทังฯ ยสฺมา ปน ปุริมภเว นามรूपิ

อนวเสลั นิจุทนต์ อญญ์ ออุปปนัน ตสฺมา ตํ ฐานํ
 อาหุณฺทริกั* อนฺตมมิว โหติ ทุททลั ทุปฺปญฺเณน ฯ
 เตนาปิ น สกโกมหํ ปฏิสนฺธิ อคฺขมาฏฺเฏตฺวา จุติกฺขณ
 ปวตฺติตนามรूपิ อารมฺมณํ กาทฺนฺติ ชฺรณิกฺเขไป น
 กาทพุโพ ฯ ตเทว ปน ปาทกชฺฌานํ ปุณฺปุณฺสฺมาปชฺ-
 ชิตพพํ ฯ ตโต จ วุฏฺฐาย ตํ ฐานํ อวชฺชิตพพํ ฯ
 เอวํ กโรนฺโต หิ เสยฺยถาปิ นาม พลฺวา ปุริโส
 ญฺญาคารกณฺณิกตฺถาย มหารุกฺขิ ฉินฺทนฺโต สาขาปฺลา-
 สจฺเจทนมตฺเตเนว ผรสุธาราย วิปฺนฺนาย มหารุกฺขิ
 ฉินฺทิตํ อสกโกนฺโตปิ ชฺรณิกฺเขปํ อกตฺวา กมฺมารสาลั
 คนฺตฺวา ผรลัตฺธิณํ การาเปตฺวาปุณฺ อาคนฺตฺวา
 ฉินฺทเยยฺย ปุณฺ วิปฺนฺนาย จ ปุณฺปิ ตเถว กาเรตฺวา
 ฉินฺทเยยฺย โส เอวํ ฉินฺทนฺโต ฉินฺนสฺส ปุณฺจฺเจ-
 ทิตพฺพาภาวโต อจฺฉินฺนสฺส จ เจทนฺโต นจิริสฺเสว
 มหารุกฺขิ ปาเตยฺย เอวเมว ปาทกชฺฌานา วุฏฺฐาย ปุพฺเพ

---

*อาหุณฺทริกนฺติ สมฺนตโต อูปริมฺชนสณฺณนํ สมฺพาธฺฐานนฺติฏีกา ฯ อาหุณฺทริกนฺ-
 ตปิ ทิสฺสติ ฯ

อวชชิตํ อนาวชชิตฺวา ปฏิสนฺธิเมว อวชฺเชนฺโต
 นจิริสฺเสว ปฏิสนฺธิํ อุกฺขมาเถตฺวา จฺติกฺขณฺเ ปวตฺติตฺตํ
 นามรूपํ อารมฺมณํ กเรยฺยาติ ฯ กญฺจฺจุผลากเกโสหารกาทีหิปี
 อยมตฺถิเ ทึเปตพฺโพช

ตตฺถ ปจฺฉิมนิสชฺชนโต ปญฺติ ยาว ปฏิสนฺธิโต
 อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตํ ญฺาณํ ปุพฺเพนิวาสนญฺาณํ นาม
 น โหติ ฯ ตํ ปน ปริกมฺมสมาธิญฺาณํ นาม โหติ ฯ
 อตีตํ สญฺาณนฺติปิเอเก วทนฺติฯ ตํ รุปาวจร์ สนฺธาย
 น ยฺชชติฯ ยทา ปนสฺส ภิกฺขุโน ปฏิสนฺธิมฺติกมฺม
 จฺติกฺขณฺเ ปวตฺติตฺตํ นามรूपํ อารมฺมณํ กตฺวา มโน-
 ทวาราวชฺชนํ อฺปฺปชฺชติ ตสฺมิญฺจ นิริหฺเต ตเทวารมฺมณํ
 กตฺวา จตฺตาริ วา ปญฺจ วา ชวณานิ ชวณฺติ เยสํ
 ปุพฺเพ วตฺตตนเยเนว ปุริมานิ ปริกมฺมาทินามกานิ
 กามาวจฺรานิ โหนฺติ ปจฺฉิมํ รุปาวจร์ จตฺตฺถชฺฌานิกํ
 อปฺปนาจิตฺตํ ตทาสฺส ยํ เตน จิตฺเตน สห ญฺาณํ
 อฺปฺปชฺชติ อิทํ ปุพฺเพนิวาसानุสฺสติญฺาณํ นาม ฯ เตน
 ญฺาณฺน สมฺปยุตฺตตาย สติยา อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสนํ
 อนุสฺสรติฯ เสยฺยถึทํฯ เอกมฺปิ ชาตี เทวปิ ชาตีโย

ฯเปฯ อิติ สาการิ สอุทฺเทส อนเนกวิหิตํ ปุพฺพเพนิวาสิ
อนุสฺสรตีติ ฯ

-วิ.๒/๒๕๕

พระพุทธเจ้าสามารถพูดให้ แสนโกฏิจักรวาลได้ยิน

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ หน้า ๒๙๓ ข้อ ๕๒๐
(สยามรัฐ) ได้มีข้อความ อยู่ตอนหนึ่งว่า

อาณนฺท์ ตถาคตเมื่อมีความจำนงจะพูดให้ตีสหัสสิ
มหาสหัสสิโลกธาตุ (คือแสนโกฏิโลกธาตุ) ได้ยินเสียงก็
ทำได้ หรือจำนงที่จะให้ได้ยินเท่าใดก็ได้

ด้วยวิธีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ?

ตถาคตอยู่ในที่นี้จะพึงแผ่รัศมีไปทั่วตีสหัสสิ-
มหาสหัสสิโลกธาตุ เมื่อสัตว์ทั้งหลายในโลกธาตุ
เหล่านั้นได้เห็นแสงสว่างนั้นแล้ว ตถาคตก็บรรลือเสียง
ให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน ตถาคตสามารถทำให้สัตว์
ทั้งหลายในแสนโกฏิโลกธาตุ ได้ยินได้ด้วยวิธีนี้แล
อาณนฺท์

เมื่อพระตถาคตตรัสเช่นนี้แล้ว ท่านพระอานนท
จึงได้กล่าวกับพระอุทายีว่า “เป็นลาภของเราหนอ เรา
ได้ดีหนอที่เราได้พระศาสดาที่มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มี
อานุภาพใหญ่อย่างนี้

โปรดสังเกตุคำบาลีดังต่อไปนี้ด้วย

อากงฺขมาโน อานนท ตถาคตฺติ ติสหฺสฺสึ
มหาสฺหฺสึ โลกธาตํ สเรณ วิญญาเปยฺย ยาวตา วา
ปน อากงฺเขยฺยาติ ฯ ยถากถิ ปน ฆนฺเต ภาควา
ติสหฺสฺสึ มหาสฺหฺสึ โลกธาตํ สเรณ วิญญาเปยฺย
ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยาติ ฯ อิทานนฺท ตถาคตฺติ
ติสหฺสฺสึ มหาสฺหฺสึ โลกธาตํ โอบาเสณ ผเรยฺย ยทา
เต สตุตา ตํ อาโลกํ สณฺชาเนยฺยํ อถ ตถาคตฺติ โสสิ
กเรยฺย สทฺทมฺนุสฺสาเวยฺย เอวํ โข อานนฺท ตถาคตฺติ
ติสหฺสฺสึ มหาสฺหฺสึ โลกธาตํ สเรณ วิญญาเปยฺย
ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยาติ ฯ เอวํ วุตฺเต อายสฺมา
อานนฺโท อายสฺมมฺตํ อุทายี เอตทวิจฺจ ลภา วต เม
สุลฺหุํ วต เม ยสฺส เม สตุธา เอวํมฺหิตฺติโก
เอวํมฺหานุภาไวติ ฯ

ขอให้สังเกตว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสามารถตรัสให้สัตว์ทั้งหลายแม้จะอยู่ในโลกธาตุอื่นหรือในจักรวาลอื่นได้ยินเสียงของพระองค์นั้น ก็เพราะพระองค์ทรงสามารถที่จะแผ่โอภาส คือแสงสว่างไปได้ไกลถึงในจักรวาลอื่นได้ และในทำนองเดียวกันถ้าพระองค์จะทรงได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ใน จักรวาลอื่น (คำว่าสัตว์ในที่นี้หมายถึงสัตว์โลกทุกชนิด คือมนุษย์ทั้งหลายก็ดี เทวดาทั้งหลายก็ดี สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายก็ดี สิ่งที่มีชีวิตเหล่านี้เรียกว่า สัตว์โลกทั้งสิ้น) ก็ต้องอาศัยโอภาสหรือรังสีที่พระองค์ก็ทรงแผ่ไปเช่นเดียวกัน

การระลึกชาติก็ต้องอาศัยแสงสว่าง

การระลึกชาติได้นั้น หมายถึง มองเห็นภาพในอดีตพร้อมกับได้ยินเสียงและรับสัมผัสเรื่องอื่น ๆ ได้ด้วยทำนองเดียวกับเราได้ เห็นภาพที่ได้ถ่ายไว้ ด้วยเครื่องถ่ายภาพ หรือถ่ายด้วยเครื่องถ่ายภาพวีดีโอ ไม่ใช่เป็นเพียงการนึกย้อนหลังถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาด้วยความจำโดยนึกเห็นภาพ แต่ไม่มีภาพปรากฏให้เห็นในใจ ฉะนั้น โปรดจำไว้ให้ดีว่า คำว่าระลึกชาติได้ ที่เรียกว่าบุพเพนิวาสา-

นุสติญาณนั้น หมายถึงต้องมีภาพปรากฏให้เห็นในใจ ด้วยและไม่ใช้เพียงแต่จะระลึกเห็นแต่ภาพเท่านั้นแม้ในเรื่องเสียง กลิ่น หรือเรื่องอื่น ๆ ก็สามารถระลึกได้ทำนองเดียวกับการบิน ซึ่งในความฝันนั้น จะมีทั้งการเห็น การได้ยิน การรู้สึกกลิ่น รู้สึกรสและรู้สึกสัมผัสอื่นๆ ด้วย จะแตกต่างกันแต่ละบุคคลก็ตรงที่บางคนความฝันชัดเจน บางคนไม่ชัดเจนเท่านั้น ซึ่งในเรื่องของการระลึกชาตินี้ จะสามารถระลึกถึงเรื่องอะไรได้บ้าง ก็ขอให้นึกถึงเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องอดีตชาติของพระองค์เอง หรือเรื่องอดีตชาติของคนอื่นๆ ซึ่งจะเห็นว่า ทรงเล่าได้อย่างละเอียด เช่นเรื่องอดีตชาติของพระเจ้ากกุณฑลซึ่งเกิดในชาติสุดท้ายนั้น ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกับตบอดในเวลาเดียวกัน อะไรคือสาเหตุที่ทำให้ท่านต้องตบอด พระองค์ก็ได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังถึงเรื่องในอดีตชาติของพระเจ้ากกุณฑล ซึ่งรายละเอียดในเรื่องนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมบทภาคหนึ่งหรือเรื่องของพระเทวทัตทำไมเกิดมาในชาตินี้จึงได้ทำกรรมชั่วหลายอย่าง พระองค์ได้ทรงเล่าถึงเรื่องในอดีตชาติของ

พระเทวทัตให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์หลายแห่ง หรือเรื่องของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนั้นพระองค์ก็ทรงเล่าไว้เอง และในที่สุดในตอนที่พระองค์เสด็จไปปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา ซึ่งพระอานนท์ไม่เห็นด้วย ได้กราบทูลพระพุทธองค์ให้เสด็จไปปรินิพพาน ณ เมืองใหญ่ ๆ เช่น เมืองมคธ เมืองสาวัตถี เมืองโกสัมพืออย่างนี้เป็นต้น ครั้นแล้วพระองค์ก็ได้ตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า เมืองกุสินารานั้นในอดีตเคยเป็นเมืองหลวงของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทฺธสสนะ เป็นเมืองกว้างขวางใหญ่โตมาก มีขอบเขตซ้ณทสิมาไป จดถึงมหาสมุทรทั้ง ๔ และเมืองหลวงซึ่งมีชื่อว่าเมืองกุสาวดีนั้นเป็นเมืองมั่งคั่ง มีคนอยู่หนาแน่นมีเสียงดนตรี เสียงซำง เสียงม้าอยู่เสมอ ซึ่งในหนังสือปฐมสมโพธิ ได้กล่าวพรรณนาไว้ว่า :-

ดูกรอานนท์ ตถาคตจักปรินิพพานในกาลปัจฉิมยามราตรีวันนี้แล้ว เมื่อพระอานนท์ได้สดับ ก็มีพระเนตรทั้งสองนองไปด้วยอุสขลธารา จึงกราบทูลพระศาสดา

ว่า พระองค์จงอย่าได้ปรีนิพพาน ณ เมืองนี้เป็น
 ขุททกนคร อุชังคณนคร สาชนคร คือ เมืองน้อยเป็นช่วง
 เมือง กิ่งเมืองแลมหานครทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก คือ
 เมืองจัมปาร์ก เมืองราชคฤห์ เมืองสาเกต เมืองสาวัตถี
 แลเมืองโกสัมพี เมืองพาราณสีเป็นหลายนครควรที่จะ
 เสด็จปรีนิพพาน ณ เมืองใหญ่นั้น ๆ เหตุมีขัตติยมหา-
 ศาล แลพราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เป็นอันมาก
 ล้วนกอบปรด้วยศรัทธาปัสสนาการในพระบรมครู จะได้
 กระทำสักการบูชาพระบรมศพพระสัพพัญญูเป็นอุพา-
 ริกบูชา จึงมีพระพุทธรูปกาดรัสห้ามว่าอานนทฺ์ อย่าได้
 กล่าวติเตียนเมืองกุสินารายนี้ว่าเป็นเมืองน้อย เป็นแต่
 ช่วงเมือง กิ่งเมือง ในอดีตกาลก่อน พระนครนี้เป็น
 ราชธานีใหญ่ยิ่งกว่านครทั้งปวง แลสมเด็จพระบรม-
 กษัตริย์ผู้เสวยสมบัติในเมืองนี้ มีพระนามมหาสุทศน์เป็น
 บรมจักรพัทธราชาธรรมราชาธิเบศ พระอาณาเขตแผ่
 ไปทั่วทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร
 บริบูรณ์ด้วยสัตตรถณะทั้ง ๗ ประการ คือ จักรรัตน ๑
 หัตถีรัตน ๑ อัสวรรัตน ๑ มณีรัตน ๑ นารีรัตน ๑

คหบดีรัตน ๑ ปริณายกรัตน์ ๑ ตูกรอนนท์พระนคร
 นี้แต่ก่อนมีนามว่า กุสาวดีราชธานี กำหนดโดยยาวได้
 ๑๒ โยชน์ กว้างได้สี่ตโยชน์ (คือ ๗ โยชน์) มีประมาณ
 มั่งคั่งไปด้วยชนสารสรรพสมบัติ อาเกียรติด้วยอเนก-
 มนุษย์บรรชัฏนิกรมหาชน ทั้งธัญญาผลาผลก็บริบูรณ์
 ทุกสิ่งสรรพอาหาร เอิกเกริกด้วยสำเนียงทั้ง ๑๐
 ประการ มีเสียงกัญชรชาติเป็นอาทิ ทั้งทิวาราตรีบริบูรณ์
 วาวย่างสงบสงัด แล้วตรัสพระธรรมเทศนา **มหาสุทฺธ-**
สูตร โดยพิสดาร เมื่อจบธรรมบรหารจึงตรัสสั่ง
 พระอนนท์ว่าท่านจงเข้าไปสู่เมืองกุสินาราย บอก
 ประพฤติเหตุแก่กษัตริย์มัลลราชทั้งหลายอันเป็น
 วาเสฏฐโคตรให้รู้ว่า ตถาคตจะเข้าสู่พระปรินิพพานที่
 สาลวโนทยาน ในปัจฉิมราตรีวันนี้ ท่านจงอย่าได้บังเกิด
 วิปฏิสารีดำริในภายหลังว่า พระสัพพัญญูมาปรินิพพาน
 ในนครเขตแห่งเรา เราบมิได้เห็นพระพุทฺธองค์ในปัจฉิม-
 กาล จงออกไปนัสการพระบรมครูโดยด่วนอย่าได้เนิ่น
 ช้า พระอนนท์รับพุทฺธฎีกาแล้วเข้าไปในเมืองกุสินาราย
 แจ้งเหตุแก่กษัตริย์มัลลราชทั้งหลาย ดุจกระแสพุทฺธ

ฎีกาตรัสสั่ง ครั้นนั้นกษัตริย์มัลลราชทั้งหลายได้สดับสาร
ก็ชวนกันปริเทวนาสลายพระเกศา ซ่อนพระอุระประเทศ
พิลาปว่า ควรและหรือพระสุคตจักปรินิพพานในกาลอัน
พลัน อันว่าประทีปแก้วส่องโลกจะพลันดับสูญ
อันตรธาน ชวนกันเสด็จออกจากนครสถานกับทั้งพระ
มเหสี พระราชบุตร บุตรี นัดดา พระขัตติยพันธุ์-พงศา
ทั้งหลายต่างถืออุบเทียสนุคนธบุปผา กับทั้งหมู
มัจจามาตย์ มาสู่ศาลวโนทยาน พระอาณนท์ก็นำกษัตริย์
ทั้งหลายเข้าไปนมัสการกราบทูลพระภควันตมุนี

ข้อความที่คัดลอกออกมาให้อ่านนี้สมเด็จพระ-
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนิพนธ์ไว้
(ปฐมสมโพธิ หน้า ๔๕๒ - ๔๕๓) ที่ยกมาก็เพื่อให้ผู้อ่าน
ได้ดูสำนวนโวหาร ซึ่งพระองค์ได้ทรงรจนาไว้อย่าง
ไพเราะมาก และบางคนอาจจะเข้าใจว่า เรื่องราวต่าง ๆ
ในปฐมสมโพธิ นั้น พระองค์ทรงจินตนาการขึ้นมาเองแต่
แท้ที่จริงแล้วข้อความทุกชั้นตอนล้วนแต่มีหลักฐานอยู่ใน
คัมภีร์ทั้งสิ้นเช่นเรื่องในตอนนี้มีกล่าวไว้ในมหา-

ปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย มหาวัคค์ และมีอยู่ในมหา-
 สุกตัสสนสูตร ในทีฆนิกาย มหาวัคค์ ซึ่งเป็นพระไตรปิฎก
 เล่มที่ ๑๐ หน้า ๑๒๘ ข้อ ๒๑๐ และหน้า ๑๔๘ ข้อ
 ๒๔๑ (ฉบับมหาจุฬาฯ) ส่วนในหนังสือพุทธประวัติเล่ม ๓
 ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหา-
 สีมาราม ได้ทรงรจนาไว้ตั้งแต่ในรัชสมัยของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ นั้น
 ได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสรรเสริญ
 พระผู้เป็นเจ้าอนนทด้วยประการฉะนี้แล้ว พระอนนท
 ผู้มีอายุ จึงกราบทูลอาราธนาจะเชิญเสด็จไป
 ปรินิพพาน พระมหานครอื่นว่า “ข้าแต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้า อย่าเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองเล็กเมือง
 ดอน กิ่งเมืองที่นี้เลยพระนครใหญ่ๆ ทั้งหลายอื่นมีอยู่
 หลายตำบล คือเมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี
 เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ล้วนเป็น

พระนครใหญ่ ขอสมเด็จพระผู้พระภาค จงเสด็จ
 ปรีนิพพาน ณ มหานครเหล่านั้นเถิด กษัตริย์ พราหมณ์
 คฤหบดี ซึ่งเป็นมหาศาล ที่ล้อมใสในพระตถาคตเจ้ามี
 อยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำซึ่งสักการบูชา
 พระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า เป็นมโหฬารสักการใหญ่
 ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอนาคตาภิปรินิพพาน
 อัศจรรย์มนุษย์ในโลก” สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 ห้ามพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ ท่านอย่าได้กล่าว
 อย่างนี้ว่า ‘เมืองกุสินารานี้เป็นเมืองเล็กเมืองดอนเป็นกิง
 นคร’ ดังนี้เลย แต่ปางก่อนพระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิ
 ราช ผู้เป็นอิสสระาธิบดีในปฐมพิมณฑล มีมหาสมุทรทั้ง ๔
 เป็นที่สุครอบขอบขัณฑรัชชสีมาพระองค์ชำนะพิเศษซึ่ง
 ปัจจามิตรโดยธรรม ไม่ต้องใช้ทัณฑ์ และคัสตรา
 พระองค์ถึงแล้ว ซึ่งความที่แห่งชนบทตั้งมั่น อันไพรีมิได้
 รันทำประทุษร้ายให้กำเริบได้ พระองค์พร้อมแล้วด้วย
 รัตนะของให้เกิดยินดี คือแก้ว ๗ ประการ เมืองกุสินารา
 นี้เป็นราชธานีชื่อกุสาวดี เป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหา
 สุ ท ศ น์ จั ก ร พ ร ร ดิ ราช เ ป็ น

พระนครอันไพศาล โดยยาวด้านบูรพาและปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์ โดยกว้างด้านอุดรและทักษิณทิศ ๗ โยชน์ มีกำหนดยาวกว้างโดยประมาณฉะนี้ เมืองกุสาวดีเป็นราชธานีสมบุรณ์มั่งคั่งมีชนมาก มีมนุษย์นิกรเกสื่อนกล่นคับคั่ง มีภัททาหารแสวงได้ง่ายโดยสะดวกดี เป็นธรรมเนียมสถานที่บันเทิงจิตตั้งอาศรมนันทาราชธานีทิพยนคร ของเทพเจ้า เหล่าจาทุมหาราชิกนิกายฉะนั้น กุสาวดีราชธานีนั้น ก็กักองนฤนาททั้งกลางวัน และกลางคืน ไม่สงบด้วยสำเนียงทั้ง ๑๐ คือ เสียงคชสาร เสียงอัสสพาชี เสียงรถ เสียงเกวี่ เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขั้บร้อง เสียงกังสดาล เสียงสังข์ ทั้งสำเนียง ประชุมชนเรียกกันบริโภคอาหารเป็นเสียงคำรบ ๑๐ กุสาวดีราชธานีย่อมกักก้องสนั่นด้วยเสียงทั้ง ๑๐ นี้ มิได้สงบเงียบทั้งกลางวันและกลางคืน.”

อนึ่ง คำว่ามีองกุสินารา หรือกุสินารายนั้น ใช้ได้ ๒ อย่าง ในพระไตรปิฎกใช้ว่า กุสินารา ในพุทธประวัติก็ใช้คำว่ากุสินารา แต่ในปฐมสมโพธิใช้คำว่า กุสินารายซึ่ง

ที่ถูกต้องจริงๆ ต้องเป็น กุสินารา แต่ที่ในปฐมสมโพธิใช้คำว่า **กุสินาราย** นั้นก็เพราะมีคำบาลีว่า “คจจ ตว อานนท, **กุสินาราย** ปวิสิตวา โกลินารกานํ มลุลานํ อารุเจหิ” แปลว่า “อานนท เธอจงเข้าไปเมืองกุสินารา บอก (เรื่อง) ที่ตถาคตจะปรินิพพานในปัจฉิมราตรีที่สาธวโนทยานนี้) แก่ภักษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในเมืองกุสินารา” คำเดิมก็คือกุสินารา ส่วนคำว่ากุสินารายนั้นเป็นคำที่มาจากคำว่า กุสินาราย ซึ่งก็เป็นคำที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัติ ตามวิธีไวยากรณ์บาลี

* จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงเรื่องเมืองกุสินาราในอดีตให้ฟังนี้ แสดงให้เห็นว่า การระลึกชาติได้ นั้น หมายถึงต้องการจะรู้เรื่องอะไรในอดีตไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่ หรือเรื่องเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยนั้น ก็สามารถจะระลึกเห็นได้ทั้งหมด พร้อมจะระลึกถึงเสียงก็ได้ คือได้ยินเสียงที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นๆ ก็ได้ หรือสมมติว่าระลึกถึงดอกไม้ ก็จะได้กลิ่นดอกไม้ในสมัยนั้นด้วยอย่างนี้ เป็นต้น ตัวอย่างอันหนึ่ง

ในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นว่า การระลึกชาติเป็นอย่างไร นั้นเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช รับสั่งให้ข้าพเจ้าไปนำดินศักดิ์สิทธิ์จากในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศนั้น เมื่อครั้งไปที่จังหวัดระยอง พระองค์ รับสั่งให้ไปเอาดินที่เกาะเสม็ดหรือเรียกอีกอย่างว่าเกาะ แก้วพิสดาร ในวันนั้นคณะเราข้ามไปเอาดินที่เกาะเสม็ด ไม่ได้ ต้องเลื่อนไปวันหลัง แต่ในครั้งนั้น **คุณศรีเพ็ญ จตุทะศรี** ได้ยินเสียงแว่วมาจากเกาะเสม็ด และได้เห็น ภาพต่าง ๆ ในขณะที่กำลังอยู่ในสมาธิซึ่งคุณศรีเพ็ญได้ บันทึกเหตุการณ์ในครั้งนั้นไว้ดังนี้....

ตัวอย่างการระลึกชาติ หูทิพย์ ตาทิพย์ในปัจจุบัน การไปเอาดินศักดิ์สิทธิ์ที่จังหวัดระยอง

พอรถแล่นเข้าเขตจังหวัดระยอง ความรู้สึกของ ข้าพเจ้าช่างหนักอึ้งเสียนี้กระไร ปวดศีรษะวิงเวียนราว กับเมาคลื่น น้ำลายสอเต็มปากอยากจะทำอาเจียร ในท้อง ขย่อนแต่ก็ไม่มีอะไรออกมา คิดว่าคงจะเป็นเพราะเหน็ด เหนื่อยจากการตรากตรำ จะต้องหาที่พัก คงจะทำงานที่ ระยองในวันนี้ไม่ได้แน่ จึงพยายามหลับ พอเคลิ้ม

ความรู้สึกเริ่มรางเลือนจากสิ่งแวดล้อมรอบข้าง มองเห็นน้ำทะเลเว้งว่าง ภายใต้ทะเลนั้นเต็มไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด สีสนและรูปร่างแปลก ๆ ต่างดำผุดดำว่าย จนน้ำทะเลเป็นคลื่นละอองฝอย เสียงขลุ่ยทุ้มนุ่มนวลดังแผ่วแผ่วมาแต่ไกลตามสายลมทะเลที่พัดเข้าฝั่ง ข้าพเจ้านึกในใจว่า มวลเหล่าเทพเจ้าโอปปาติกะคงจะซาบซึ้งในเสียงขลุ่ยพระอภัยมณี ตามลำนํ้าจินตนาการของท่านสุนทรภู่ ยอดกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์หรืออย่างไร จึงได้จดจำถ่ายทอดขับกล่อมอยู่จนบัดนี้เสียงแผ่วห้าวทุ้มดังผสมกลมกลืนมากับสายลมเสียงขลุ่ยนั้นว่า “จงมานำสิ่งแทนระของจากเกาะแก้วพิศดารไปบรรจุกายในองค์ก็พระเจดีย์อิสรภาพอนุสรณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความคิดคำนึงอันอ่อนหวานสวยงามแทรกซึมนเวียนอยู่ในจิตใจไม่เสื่อมคลาย ประดุจดั่งเสียงขลุ่ยพระอภัยมณีที่สามารถสะกดสิ่งซึ่งเลวร้ายทั้งหลายให้หมดสิ้นไป”

แม้เสียงคำพูดจะแผ่วจางหายไปแล้ว แต่เสียงสายลม เสียงคลื่นผสมเสียงขลุ่ยอันอ่อนหวานคร่ำครวญก็ยังไม่จางไป

ข้าพเจ้าจึงบอกอาจารย์พรว่า คณะเราจะต้องไปที่เกาะแก้วพิศดารหรือเกาะเสม็ด ซึ่งเราจะต้องลงเรือที่บ้านเพ็ทพอตีชณะนั้นรถของคณะเราก็แล่นมาถึงบ้านเพ็ทพอตี แต่เวลาชณะนั้นเกือบ ๑๗ นาฬิกาแล้วอาจารย์พรบอกว่า “เย็นมากแล้ว วันนี้เราคงจะไม่มีโอกาสที่จะลงเรือไปยังเกาะแก้วพิศดารหรือเกาะเสม็ดได้ จงเข้าสมาธิถามจากพ่อฤาษี เพื่อพ่อจะได้ทูลถามพระองค์ว่า เมื่อคณะเราไปเกาะแก้วพิศดารไม่ทันในวันนี้ แล้วจะให้คณะเราไปทำพิธีนำอะไรจากที่ใดอีกบ้างหรือเปล่า” เมื่อข้าพเจ้าเข้าสมาธิถามจากพ่อฤาษี พ่อได้บอกว่า “**จงตรงไปศาลหลักเมืองระยอง**” ดังนั้นคณะเราจึงรีบตรงไปยังศาลหลักเมืองระยอง อาจารย์พรนำจตุรปูเทียชมนุม เทวดาและนำสวดมนต์ แล้วคณะเราก็ได้เฝ้าจตุรปูเทียชมนุมจากศาลหลักเมืองระยองนั้นเวลาชณะนั้น ๑๘ นาฬิกาพอตี

ขณะที่กำลังสวดมนต์และน้อมจิตอธิษฐาน นำสิ่งแทนจังหวัดระยองจากศาลหลักเมืองนั้น *เสียงลมเสียงคลื่นร่าวกกับเกิดพายุพัดน้ำทะเลปั่นป่วน กลบเสียงขลุ่ย*

แผ่วหวานนั้นเสียหมดสิ้น เสียงพูด เสียงลม เสียงคลื่น
 คละเคล้ากันแทบจะจับใจความใดไม่ได้ว่า

“...เมตตากรรณนำหลังแม่น้ำยอนิต

ยังสะกิดเตือนใจให้สุขสม

แม่น้ำได้ไถลชิตพิศชื่นชม

น้อมบังคมพระเมตตากลับมาเยือน...”

เมื่อข้าพเจ้าได้ยินดังนั้นจึงสัญญาในใจว่า คณะ
 เราจะกลับมาระยงอีกครั้งหนึ่งทูลอัญเชิญพระองค์
 เสด็จสู่เกาะแก้วพิศดาร

สำหรับในวันนี้ เมื่อคณะเราออกจากศาลหลัก-
 เมืองระยงก็ตรงไปบ้านพัก ผู้ว่าราชการจังหวัด
 น.อ.จำลอง ประเสริฐยิ่ง ร.น. แต่ไม่ได้พบ ได้พบคุณนาย
 ภริยาของท่านซึ่งให้การต้อนรับและสนใจเป็นอย่างดี
 เมื่ออาจารย์พรได้เล่าเรื่องงานต่าง ๆ ให้ฟังและขอเก็บ
 ดอกไม้ จากนั้นก็เลยไปวัดโขด ไม่ได้พบท่านเจ้าคุณพระ
 อมรเวทีเจ้าคณะจังหวัด ได้ทราบว่าท่านไปรักษาตัวอยู่
 ที่โรงพยาบาล แต่อย่างไรก็ตาม พระ-เลขานุการของ
 ท่าน ก็ได้ให้นำนามนต์ของท่านจากในโบสถ์มามอบให้ เมื่อ

ขอเก็บดอกไม้จากบริเวณวัดเรียบร้อยแล้ว คณะเราก็มุ่ง
สู่ที่พักบางแสนเพื่อที่จะทำงานที่จังหวัดชลบุรีใน
วันรุ่งขึ้น

การไปจังหวัดระยองครั้งที่ ๒ เกาะแก้วพิศดาร

ก่อนที่จะบันทึกเรื่องราวการไปนำสิ่งมิ่งมงคล
จากจังหวัดชลบุรีต่อไป ก็ขอบันทึกเรื่องราวการ
กลับมาระยองอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจะไปยังเกาะแก้วพิศดาร
ตามสัญญา

ตลอดระยะเวลาที่กลับจากการนำสิ่งมิ่งมงคล
ทางภาคพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้น เสียงขลุ่ยแผ่ว
หวานยังคงวนเวียนอ้อยสร้อยในความรู้สึกของข้าพเจ้า
ไม่สร่างซา จนต้องกราบขอรับรองพื่อฤกษ์ให้กรุณาช่วย
กราบบังคมทูลพระองค์ ในที่สุดวันเสาร์ที่ ๒ มิถุนายน
๒๕๒๒ คณะเราประกอบด้วยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ
คุณกิตติชาติ - คุณผ่องผิว พัฒนประภาพันธ์ เจ้าของ
พาหนะโตโยต้าไฮเอท และลูก ๆ ทั้งสามคน คุณสุภาณี
หงษ์เงิน คุณสุนิพันธ์ วุฑฒเสถียร และข้าพเจ้าโดยมี
คุณพิภพ รัตนสุวรรณ ทำหน้าที่เป็นสารที ออกจาก

กรุงเทพฯ เวลา ๑๑.๐๐ น. ถึงบ้านเพเวลาเกือบ ๑๔ นาฬิกา อาจารย์พร และคุณกิตติชาติได้ไปติดต่อเรือเพื่อจะไปยังเกาะแก้วพิศดารหรือเกาะสมิต โดยเหมาไปกลับไม่ปะปนกับคณะอื่น ๆ ซึ่งจะไปที่องเทียวที่เกาะสมิตนั้น

ท้องทะเลช่วงระหว่างบ้านเพ-เกาะแก้วพิศดารในวันนั้นราบเรียบ อากาศปลอดโปร่งแจ่มใส มองเห็นเกาะแก่งอื่น ๆ รวมทั้งเกาะแก้วพิศดารที่กำลังมุ่งหน้าไปนั้นชัดเจน ท้องเรือกระทบกับคลื่น น้ำกระเซ็นเป็นละอองฝอยถูกลมพัดมาตอ้งใบหน้าเย็นสบาย ทุกคนสดชื่นแจ่มใส นกนางนวลสีขาวบินว่อนเหนือพื้นน้ำ บางตัวบินโฉบบางตัวลอยตัวโต้คลื่น ช่างเป็นภาพที่ให้แต่ความรู้สึกรื่นรมย์ ความรู้สึกของข้าพเจ้าเริ่มเคลิ้มเลื่อนไหลเข้าสู่สภาวะหนึ่ง มองเห็นมวลเหล่าสัตว์น้ำนานาชนิดรูปร่างแปลกประหลาดสีสรรต่าง ๆ มีอยู่ชนิดหนึ่งรูปร่างคล้ายคนหลือเกิน แหวกว่ายอยู่รอบข้างลำเรือซึ่งพระองค์ประทับยืนเป็นสง่าอยู่ท่ามกลางมวลเหล่าทหารมากมายมองออกไป เบื้องหน้าบนเกาะที่เรือกำลัง

มุ่งหน้าเป็นจุดหมายนั้น มวลเหล่าฤาษี นักพรต ซึ่งต่าง
แต่งกายด้วยการนุ่งห่มหนังเสือ มือถือไม้เท้าและคนโท
น้ำเต้า ยืนฟังเสียงและโบกมือส่ายไปมาคล้ายเปิดทางให้
สัตตญาณแก่สิ่งซึ่งมีซ່อนเร้นอยู่ จนทำให้เกาะแก้ว
พิศดารคล้ายอยู่ในความฝันนั้นแจ่มกระจ่างสดใส เสียง
อื้ออึงอลของคลื่นลมผสมเสียงขลุ่ยแผ่วหวานชัดเจนขึ้น
ทุกที พร้อมกันนั้นเสียงเซ็งแซ่ของสัตว์บก สัตว์น้ำก็
ประสานคละเคล้ามากับคำพูดว่า “เปี่ยมด้วยปิติสุข
เพราะพระเมตตาจากพระองค์เป็นสื่อ นำโดยแท้จริง ขอ
สิ่งแทนจากเกาะแก้วพิศดารนี้ จงเป็นสื่อโยงโยนนำ แต่สิ่ง
สวยงามน่ารื่นรมย์ให้บังเกิดขึ้นในแผ่นดินเถิด”

เรือได้แล่นมาถึงฝั่งเกาะแก้วพิศดาร อาจารย์พร
ถามข้าพเจ้าขึ้นว่า จะต้องไปนำดินจากที่จุดไหน ความ
รู้สึกของข้าพเจ้ายังไม่เป็นตัวของตัวเองนัก มองเห็นท่าน
เหล่านักพรตฤาษีผู้ทรงศีลเทน้ำจากคนโทน้ำเต้ารวมกัน
ตรงจุดหนึ่ง ซึ่งมีฝอยละอองน้ำจากฟองคลื่นที่มวล
เหล่าสัตว์น้ำแหวกว่ายนั้น ปลิววนมากับสายลมที่พัดเข้า
ฝั่งไปรวมเป็นวงกลมล้อมส่งประกายระยิบระยับประดุจ

แก้วเจียรนัยใสสว่าง มีแรงดึงดูดให้ข้าพเจ้าต้องเดินตามไป เมื่อรู้สึกตัวเต็มที่จึงได้รู้ตัวว่า ข้าพเจ้าได้นำคณะมา ณ ชายหาดขาวสวยชายฝั่งลับตาคนห่างจากที่ๆ นักท่องเที่ยวทั่วไปจะแวะเวียนมามีขีดหินระเกะระกะ แต่สวยงามอาจารย์พรก็นำคณะเราจตุรบุรุษนวม เทวดาและนำสวดมนต์ ครั้นแล้วคณะเราก็ได้ทราญแก้วจาก ณ ที่หาดทรายสวยงามบนเกาะแก้วพิศดาร อันมีมนต์ขลังในอดีตนั้น

เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจทุกอย่างแล้วคณะเราก็พากันเดินเที่ยวชมเกาะแก้วพิศดารพอสมควรแก่เวลา จึงลงเรือกลับสู่ฝั่งบ้านเพแล้วเดินทางกลับกรุงเทพมหานคร ด้วยจิตใจที่ปลอดโปร่งแจ่มใสสบาย (จากหนังสือ ๓๒ จังหวัดหน้า ๔๔๑--๔๔๔)

ข้อความที่คุณศรีเพ็ญบันทึกไว้นี้โปรดเข้าใจไว้ด้วยว่า ข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น คุณศรีเพ็ญให้เขียนหลังจากกลับจากจังหวัดระยองประมาณ ๒ เดือน

ไม่ใช่เขียนขึ้นในวันนั้น หรือหลังจากนั้นเพียงวันสองวัน และเหตุการณ์ในทำนองนี้บางทีก็ได้เขียนหลังจาก เหตุการณ์นั้นผ่านมาแล้วเป็นเวลาครึ่งปีหรือมากกว่า ครึ่งปีก็มี วิธีเขียนของคุณศรีเพ็ญนั้น ก็คือต้องเข้าสมาธิ ไปให้ถึงขั้นที่ได้เห็นเหตุการณ์นั้น ๆ ปรากฏขึ้นในใจแล้วจึง จะเขียนออกมาได้ โดยปกติคุณศรีเพ็ญไม่เคยบันทึก เหตุการณ์แต่ละวัน สมุดบันทึกเหตุการณ์รายวันไม่เคย มี เรื่องการก่อสร้างพระเจดีย์อิสรภาพ อนุสรณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทั้งหมดนั้น คุณศรีเพ็ญจะเขียน ย้อนหลังโดยวิธีนี้ทั้งสิ้น

ความจริงคุณศรีเพ็ญ ไม่ได้บรรลุปุพเพนิวาसानุ- สติญาณ หรือจตุปปตญาณ หรือทิพยโสตแต่อย่างใด เพียงแต่มีความสามารถในการเข้าสมาธิไปแล้ว สามารถมองเห็นพวกโอปปาติกะทั้งหลาย หรือ เหตุการณ์ในโลกทิพย์ขณะนั้น และจะได้ยินเสียงต่าง ๆ เช่นเสียงพูดของพวกโอปปาติกะหรือเสียงอื่น ๆ ได้ พูดจาสนทนากับโอปปาติกะได้ แต่ไม่สามารถจะมอง ผ่านทะลุกำแพงไปเห็นสิ่งภายนอก หรือเห็นสิ่งที่อยู่ไกล

เกินกว่าสายตามนุษย์จะเห็นได้ และก็ไม่สามารถจะ
 ยืนใครพูดหรือเสียงอะไรที่หูธรรมดาไม่ได้ยิน ก็ทำไม่ได้
 ฉะนั้นจึงไม่ใช่คนที่บรรลุปุพเพนิวาसानุสติญาณ หรือ
 จตุปปาตญาณ หรือทิพยโสต และที่ยกเรื่องของของคุณ
 ศรีเพ็ญมาอ้างนี้ก็เพียงเพื่อเป็นตัวอย่างของการระลึก
 ชาติ และตัวอย่างของหฐทิพย์และตาทิพย์ว่ามีลักษณะ
 อย่างไร

หนึ่งสำหรับผู้ที่ต้องการจะทราบตัวอย่างของ
 ญาณเหล่านี้ มีอยู่อย่างไรก็ขอให้อ่านหนังสือเรื่อง **การ
 ไปนำดินศักดิ์สิทธิ์จาก ๗๒ จังหวัด** ซึ่งตัวอย่างใน
 ทำนองเดียวกับที่จังหวัดระยองนั้นมีอีกมากมาย และก็
 ขอให้อ่านเรื่อง **การก่อสร้างพระเจดีย์อิสรภาพฯ** ซึ่ง
 คุณศรีเพ็ญได้เริ่มบันทึกมาตั้งแต่เริ่มการก่อสร้าง
 พระเจดีย์อิสรภาพ ฯ คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมา
 รวมเป็นเวลา ๑๕ ปีแล้วและหนังสือที่คุณศรีเพ็ญได้
 เขียนไว้นั้น รวมกันทั้งหมดแล้วก็มีมากกว่า ๓,๐๐๐
 หน้า เป็นหนังสือขนาด ๑๖ หน้ายกประมาณ ๑๐ เล่ม
 และก็ควรจะอ่านเรื่อง **สู่แดนพุทธภูมิ ตามรอยบาท**

พระศาสดาเมื่อครั้งไปนมัสการสังเวชนียสถานเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ด้วย จะทำให้เข้าใจเรื่องญาณต่าง ๆ เหล่านี้ดีขึ้น และทำให้เชื่อว่า เรื่องอภิญญาต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้อย่างแน่นอน และก็ควรจะอ่านเรื่องของ องค์ภควันศรีสัตยา ไส บาบา ซึ่งเป็นบุคคล ตัวอย่างในปัจจุบันที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เห็นได้ชัด ปัจจุบันนี้หนังสือเรื่องนี้ก็ยังมีจำหน่ายที่สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ

ผู้ที่ระลึกชาติได้ ก็จะมีรู้อะไรได้สารพัด

ในหนังสือวิสุทธิมรรคภาค ๒ มีข้อความอยู่ตอนหนึ่งว่า “บุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น มีคติเสมอด้วย สัพพัญญุตญาณ ในธรรมทั้งหลาย คือในชั้นที่เป็นอดีต และสิ่งที่เกี่ยวเนื่องอยู่กับชั้นที่เป็นอดีตนั้น ด้วย” (ตถุหิ อตีตกฺขนฺธ ขนฺธปฏิพทฺเตสุสมฺเมสุ สพฺพญฺญุตญาณสมานคตํ โหติ.วิ.๒/๒๘๖)

ข้อความนี้หมายความว่า “ผู้ที่สามารถระลึกชาติได้นั้นก็สามารที่ก็จะรู้อะไรได้มากมายหลายอย่าง เหมือนกับว่า ได้สัพพัญญุตญาณ คือเป็นสัพพัญญู”

สำหรับผู้ที่ไม่เคยเข้าใจเรื่องสัพพัญญุตญาณ หรือความเป็นสัพพัญญูของพระพุทธเจ้านั้น เมื่ออ่านพบข้อความดังที่กล่าวมานี้ ก็จะไม่สะดุดใจเลยว่า มีความหมายสำคัญมาก พระสารีบุตรได้เคยอธิบายว่าพระพุทธเจ้าที่ได้ชื่อว่าเป็นสัพพัญญุนั้น ก็คือ สิ่งใดที่คนอื่นเคยรู้ เคยเห็น เคยได้ยิน เคยรู้สึกกลิ่น รู้สึกรส รู้สึกสัมผัสมาอย่างไรแม้ว่า สิ่งที่คนอื่นเคยเคยเห็นมาแล้วนั้น พระพุทธองค์จะไม่เคยทรงรู้ทรงเห็นมาก่อนเลย แต่ถ้าพระองค์มีพระประสงค์จะทรงรู้แล้วพระองค์ก็จะทรงรู้ได้ทุกอย่างเหมือนอย่างที่คุณอื่นเคยรู้เคยเห็นมาและจะทรงรู้ได้รวดเร็วด้วย (ผู้ที่ต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องสัพพัญญู ก็ขอให้อ่านจากหนังสือเรื่องสัพพัญญูซึ่งข้าพเจ้าได้เขียนไว้เมื่อประมาณ ๓ ปีมาแล้ว)

อันที่จริงการที่พระพุทธองค์ทรงเป็นสัพพัญญุนั้น เพราะพระองค์ทรงได้อภิญญาทั้ง ๖ และผู้ที่จะได้ อภิญญา ทั้ง ๖ นั้น โดยปกติเมื่อได้อภิญญาข้อไหนแล้ว อภิญญาข้ออื่นก็จะได้ขึ้นมาเองโดยเฉพาผู้ที่เคยได้อภิญญา ๕ ข้อข้างต้น ซึ่งเป็นโลกียอภิญญาในอดีตชาติ

มาแล้ว เมื่อได้บรรลุอุภิญญาข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ข้ออื่น ๆ ภิกษุ นั้น เมื่อมีจิตก็จะเกิดขึ้นมาเอง (อุภิญญาเล่ม ๑ หน้า ๔๔๕) ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะโดยปกติ สำหรับผู้ที่ฝึกสมาธิได้มานั่ง ๔ และมีวสีทั้ง ๕ ในมานั่งทั้ง ๔ ด้วยนั้น เมื่อน้อมจิตไปเพื่อจะให้เกิดอุภิญญาข้อไหน อุภิญญานั้น ๆ ก็ก็จะเกิดขึ้นขอให้ดูจากข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุ นั้น เมื่อมีจิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เป็นจิตอ่อนโยนควรแก่การงานเช่นนี้ เมื่อน้อมน้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ หรือจตุตปตญาณ หรือเจโตปริยญาณ หรือทิพยโสต หรือเพื่ออิทธิวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะได้อุภิญญาข้อนั้น ๆ” เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธโฆษาจารย์ท่านกล่าวว่า “บุพเพนิวาสานุสติญาณมีคติเสมอด้วยสัมพัฏฐญาณนั้น” จึงนับว่าเป็นคำที่ควรจะต้องจดจำเป็นอย่างยิ่ง

เหตุไรการระลึกชาติ

ของแต่ละบุคคลจึงไม่เหมือนกัน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านได้กล่าวไว้ว่า “ในบรรดาบุคคลที่ระลึกชาติได้นั้น การระลึกชาติของพวกเขา

เดียรถีย์ทั้งหลายปรากฏเหมือนกับแสงหิ่งห้อย ของพระ
 สาวกธรรมดา คือพระสาวกที่ไม่ใช่พวกเอตทัคคะหรือ
 ไม่ใช่พวกอสีติมหาสาวกจะปรากฏเหมือนแสงตะเกียง
 ของมหาสาวกทั้งหลายจะปรากฏเหมือนกับแสงคบ
 เปลิงของพระอัครสาวกจะปรากฏเหมือนแสงดาว
 ประกายพริ้วของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายจะปรากฏ
 เหมือนกับแสงจันทร์ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
 จะปรากฏเหมือนแสงดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวงในฤดู
 สารทซึ่งแต่ละดวงประดับไปด้วยสหัสสรังษี (พัน แสง)

อีกประการหนึ่ง การระลึกชาติได้ของเดียรถีย์
 ทั้งหลายเป็นเหมือนกับการเดินคล้ำทางด้วยปลายไม้
 เท้าของพวกคนตาบอดของพระสาวกธรรมดาเป็น
 เหมือนกับการเดินบนสะพานไม้ที่เดินผ่านไปได้ที่ละคน
 (สะพานแคบ) ของพระมหาสาวกทั้งหลายเป็น
 เหมือนกับการเดินด้วยเท้าบนสะพานกว้างที่เดินได้
 หลายคนของพระอัครสาวก เป็นเหมือนการเดินบน
 สะพานด้วยเกวียน ซึ่งผ่านไปได้ที่ละคัน ของพระปัจเจก
 พุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเหมือนกับการเดินบนถนนทางเท้า

ใหญ่ (คือทางกว้าง ซึ่งสามารถเดินคู่ขนานกันได้หลายคน) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเหมือนกับ การเดินในทางเกวียนใหญ่ คือทางที่เกวียนสามารถผ่าน คู่ขนานกันไปได้หลายคัน

- .วิ. ๒/๒๕๕

ขอให้สังเกตจากคำบาลีดังต่อไปนี้ด้วย

อิมสุ ปน ปุพฺพนิवासํ อานุสฺสรนุเตสฺส ติตฺถิ-
ยานญจ ปุพฺพเพนิवासทสฺสนํ ชชฺชุปนกปฺปภาสทิสํ หุตฺวา
อุปฏฺฐาติ ปกตีสาวกานํ ทีปปฺปภาสทิสํ มหาสาวกานํ
อุกฺกปฺปภาสทิสํ อคฺคสาวกานํ โอสธิตารกปฺปภาสทิสํ
ปจฺเจกพุทฺธานํ จนฺตปฺปภาสทิสํพุทฺธานํ รัสสีสทสฺส-
ปฏิมณฺฑิตสรทสทสฺสสุริยมณฺฑลทสทิสํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ

ติตฺถิยานญจ ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสรณํ อนุชานํ
ยภฺฐิโกฏฺฐิคมํ วย โหติ ฯ ปกตีสาวกานํ ทณฺฑกเสตุคมํ
วย ฯ มหาสาวกานํ ชงฺขเสตุคมํ วย ฯ อคฺคสาวกานํ
สภฺฐเสตุคมํ วย ฯ ปจฺเจกพุทฺธานํ มหาชงฺขมคฺคคมํ
วย ฯ พุทฺธานํ มหาสภฺฐมคฺคคมํ วย ฯ

ทิพยจักขุจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยแสงสว่าง

ได้เคยอธิบายมาแล้วว่า “ผู้ที่จะได้ทิพยจักขุนั้น จะต้องเจริญอาโลกกสิณ ทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นในใจ และต้องสว่างมากด้วย คือแสงสว่างที่เกิดขึ้นในใจนั้น จะต้องสว่างเหมือนกับแสงสว่างของดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงที่ปราศจากเมฆมาปิดบัง ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมกำหนดแสงสว่างไว้ในใจ และอธิษฐานให้สว่างเหมือนกลางวัน เธอพยายามทำอยู่อย่างนั้นทั้งกลางวันและกลางคืน กลางวันทำได้อย่างไร กลางคืนก็ทำได้อย่างนั้น หรือกลางคืนทำได้อย่างไร กลางวันก็ทำได้อย่างนั้น เธอมีใจสงบไม่มีนิรโรคันตราย ทำใจอันประกอบด้วยแสงสว่างให้เกิดขึ้น (สปปกาส์ จิตตัม ภาเวติ) ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา อย่างนี้แลที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ญาณทัสสนะ คือได้ทิพยจักขุ”-อง. จตุกก, ๒๑/๒๓- สยาม, ดุจภิญาญา เล่ม ๑ หน้า๓/๓

หรืออีกอย่างหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสอย่างนี้ว่า “ภิกษุ นั้นเมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเครื่อง

ยียวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การ
งาน ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหวเช่นนี้แล้วก็ให้มน้อม
จิตไปเพื่อรู้จุดติและอุปัติของสัตว์ทั้งหลาย เราย่อมเห็นหมู่
สัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุดติ กำลังอุปัติ ฯลฯ ด้วยทิพยจักขุอัน
บริสุทธิ์ ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ (ดูอภิญาญา เล่ม๑
หน้า ๓/๓)

ขอให้สังเกตว่า คำว่า “เห็นหมู่สัตว์ทั้งหลายที่
กำลังจุดติ กำลังอุปัติด้วยทิพยจักขุนั้น” ในคัมภีร์วิสุทธิ-
มรรคอธิบายว่า เห็นได้ชัดเจนเหมือนกับเห็นด้วยตาเนื้อ
ที่เดียว (มานุสสมังสจกขุณา วिय สตุเต โอโลเกติ - วิ.
๒/๒๓๗) และคำว่า เห็นหมู่สัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุดติกำลัง
อุปัตินั้น (โส ทิพฺพเพน จกขุณา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมา-
นุสเสน สตุเต ปสฺสตี จวมาเน อุปฺปชฺชมาเน) ท่านอธิบาย
ว่า ไม่ใช่หมายความว่า สามารถที่จะเห็นในขณะที่สัตว์
ทั้งหลายกำลังจะจุดติ หรือกำลังจะอุปัติ ด้วยทิพยจักขุ
แต่หมายความว่า เห็นสัตว์ที่ใกล้จะจุดติ หรือเห็นสัตว์ใกล้
ที่จะอุปัติอยู่เดี๋ยวนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่า การจุดติและการ
อุปัติของสัตว์ทั้งหลาย โดยเฉพาะพวกโอปปาติกะ

ทั้งหลายนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก ในอภิธรรม
 อธิบายว่า ระหว่างการจุดกับการปฏิสนธินั้น ห่างกัน
 เพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น เหมือนอย่างว่า พอเห็น
 อะไรก็นึกถึง สิ่ง que เห็นได้ทันที การเห็นกับการนึกถึงสิ่งที่
 เห็นนั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก (ดูพุทธวิทยา เล่ม ๑
 หน้า ๓๑๒) ฉะนั้นในช่วงที่กำลังจะจุดและปฏิสนธินั้น
 จึงดูไม่ทัน แต่ถ้าสัตว์ตนใดใกล้จะจุด หรือเกิดมาแล้วชั่ว
 ขณะหนึ่ง ก็สามารถจะมองเห็นได้ด้วยทิพยจักขุและ
 ขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า คำว่าเห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังจุดที่
 กำลังอุปบัติ นั้น หมายถึง เห็นกายทิพย์หรือเห็นพวก
 โอบปาดิกะ เพราะในข้อความต่อมา พระพุทธเจ้าได้ตรัส
 ว่า “หลังจากที่กายแตกทำลายตายไปแล้ว ก็จะเห็นว่าผู้ที่
 ประกอบไปด้วยกายหุจริต วจีหุจริต มโนหุจริต เป็น
 มัจฉาทิฏฐิ กล่าวร้ายต่อพระอรียเจ้าทั้งหลายก็จะเข้าถึง
 อบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนพวกที่ประกอบไปด้วยกาย
 สุขุจริต วจีสุขุจริต มโนสุขุจริต เป็นสัมมาทิฏฐิ ไม่กล่าวร้ายต่อ
 พระอรียเจ้าทั้งหลายก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (ดู
 รายละเอียดในหนังสือผีและเทวดามีจริง หน้า ๕๘)

ทิพยจักขุเกิดขึ้นเมื่อไร

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนหนึ่ง ท่านได้กล่าวว่
 “ในการเห็นรูปนั้น คือเมื่อใดสามารถเห็นรูปที่อยู่ในห้อง
 และรูปที่อาศัยอยู่ในหทัยวัตถุ (คือเห็นโลหิตในหัวใจ) เห็น
 รูปที่อาศัยอยู่ในพื้นดิน เห็นรูปที่อยู่นอกฝา นอกภูเขา
 นอกกำแพง เห็นรูปที่อยู่ในจักรวาลอื่น ซึ่งโดยธรรมดารูป
 เหล่านี้จะไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่แล้วก็สามารถ
 เห็นรูปเหล่านั้นได้ก็หมายความว่าในขณะที่นั้นได้เกิด
 ทิพยจักขุแล้ว”

- วิ. ๒/๒๓/๙๙

และท่านยังได้อธิบายอีกว่า “ในระยะแรกที
 พยายามจะนึกให้เห็นรูปทั้งหลาย ที่ตามนุษย์ธรรมดาไม่
 สามารถจะมองเห็นได้นั้น ถึงจะพยายามอย่างไร ใน
 ตอนแรกก็จะยังไม่เห็น ในเมื่อสมาธิยังไม่สูงพอ แสง-
 สว่างก็ยังมีน้อย เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับ
 พระอนุรุทธว่า “แม้เราเมื่อก่อนที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
 โภติสัตว์อยู่ เราก็กำหนดเห็นแสงสว่างได้เห็นรูปทั้งหลาย
 ได้แต่แสงสว่างและการเห็นรูปนั้นอยู่ได้ไม่นาน ก็

อันตรายหายไป ฯลฯ แต่ถ้าสมัยใด สมบัติของเรามาก สมัยนั้นจักขุของเราก็มาก เมื่อมีจักขุมาก เราก็กำหนด เห็นแสงสว่างได้มาก และเห็นรูปได้มาก ฯลฯ”

– ตูรายละเอียดในหนังสือผีและเทวดามีจริง หน้า ๘๖

และในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอีกตอนหนึ่ง ท่านก็ได้ กล่าวว่ “ภิกษุในพระศาสนาี้ เมื่อขยายอาโลกกลิน (คือขยายแสงสว่าง) ลงไปเบื้องล่าง มุ่งหน้าสู่นรก ย่อม เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดอยู่ในนรก ที่กำลังเสวยทุกข์หนัก การเห็นอย่างนั้นเป็นกิจของทิพยจักขุเท่านั้น และเมื่อ พิจารณาต่อไปว่า สัตว์เหล่านี้ทำกรรมอะไรหนอ จึงได้ เสวยทุกข์นั้น ในเมื่อถึงกรรมของเขา ในไม่ช้าก็เกิด ญาณรู้ว่า เขาได้ทำกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งอันนี้เป็น หลักธรรมตาของผู้ที่ ได้ทิพยจักขุจะต้องได้ยถากัมมูปค ญาณด้วย คือญาณที่รู้ว่า เขาทำกรรมอะไร จึงต้องมา เสวยสุขหรือทุกข์อย่างนี้

และในทำนองเดียวกัน เมื่อภิกษุนั้นขยายอาโลก- กลินไปเบื้องบน มุ่งหน้าสู่เทวโลก ก็จะได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย

ที่กำลังเสวยมหาสมบัติอยู่ในทิพยสถานมีนันทวัน มิสสกวัน และปารุสกวัน เป็นต้น การเห็นเช่นนี้เป็นกิจของทิพยจักขุเท่านั้น (คือผู้ที่ไม่ได้ทิพยจักขุ จะไม่สามารถมองเห็นเทวโลกได้) และพร้อมกันนี้ก็จะรู้ด้วยว่าเขาเหล่านั้นได้ทำกรรมอะไรมาจึงได้มาเกิดในสวรรค์เสวยสุขอย่างนั้นอย่างนี้ และท่านยังได้อธิบายไว้อีกว่าโดยธรรมดาผู้ที่ได้ทิพยจักขุญาณนั้น จะต้องได้อเนกตังสญาณ คือการรู้ในอนาคตอีกด้วย

ขอให้ตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า คนที่สามารถจะบอกถึงเรื่องในอดีตชาติได้นั้น นอกจากผู้นั้นจะต้องได้บรรลुบุพเพนิวาสานุสติญาณแล้ว การได้ทิพยจักขุญาณหรือ จุตูปปาตญาณก็สามารถบอกเรื่องกรรมในอดีตชาติได้เหมือนกัน การรู้เรื่องในอดีตชาติก็ดี การรู้เรื่องในอนาคตคือสามารถพยากรณ์เรื่องอนาคตในชาตินี้ก็ได้ หรือพยากรณ์เรื่องอนาคตในชาติหน้าก็ได้ นั้น จะเห็นว่าจะต้องมีญาณเหล่านี้เกี่ยวข้องด้วยกันทั้งสิ้น คือบุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และเจโตปริยญาณ ถ้าผู้ใดอ่านข้อความตรงนี้ไม่เข้าใจ ก็ขอให้ย้อนไป

อ่านในเรื่องบุพเพนิวาสานุสติญาณ จตุปปาตญาณ และ
เจโตปริยญาณ ซึ่งได้เขียนไว้แล้วในหนังสืออภิญาเล่ม
๑ และในเล่มนี้ด้วย

อนึ่ง ในเรื่องการฝึกเพื่อให้เกิดทิพยจักขุ นั้น ท่าน
ได้อธิบายหลักในการฝึกไว้อย่างเดียวกับในเรื่อง
ทิพยโสตและได้กล่าวอุปมาไว้อย่างน่าฟังอีกด้วยดังนี้

วิธีทำทิพยจักขุ

แปลตามสำนวนบาลี

ก็แลอาทิกัมมิกกุลบุตร ผู้ปรารถนาจะเห็น (ด้วย
ทิพยจักขุ) อย่างนั้น พึงทำฌานที่เป็นบาทแห่งอภิญา
อันมีกสิณเป็นอารมณ์ ให้ควรแก่การนำจิตไป (เพื่อทิพ-
จักขุญาณ) ด้วยอาการทั้งปวงแล้ว ทำบรรดากสิณ ๓ นี้
คือ เตโชกสิณ โอทาทกสิณ อาโลกกสิณ อย่างใดอย่าง
หนึ่ง ให้ใกล้ (ที่จะเกิดทิพจักขุญาณ) พึงทำอุปจารฌาน
ให้เป็นโคจร ขยาย (กสิณอารมณ์) แล้วพักไว้ อธิบายว่า
อัปนา ไม่ควรให้เกิดขึ้นในอารมณ์ที่ขยายแล้วนั้น เพราะ
ถ้าให้เกิดขึ้นอารมณ์นั้นก็เป็นที่ที่อาศัยแห่งปาทกฌาน
ไป ไม่เป็นที่อาศัยแห่งปริกรรม

อาโลกกสิณเหมาะสำหรับทำทิพยจักขุ

ก็ในกสิณ ๓ นี้ อาโลกกสิณนั้นแหละดีกว่าเพื่อน เพราะเหตุที่นั่นเพียงยังอาโลกกสิณนั้นหรือกสิณนอกนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ให้เกิดขึ้น (เป็นอุปจารฌาน) โดยนัยที่กล่าวในกสิณนิเทศแล้วตั้งอยู่ในอุปจารภูมิจนนั้นแล จึงขยายอารมณ์กสิณ (คือขยายแสงสว่างให้มากขึ้น) เถิด^๑ แม้นัยในการขยายอารมณ์นั้น ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าว ในกสิณนิเทศนั้นเหมือนกัน

พระโยคาวจรพึงดูรูปที่มีอยู่ในภายในที่แห่งกสิณอารมณ์ที่ขยาย ๆ ไปเท่านั้น (ไม่พึงดูไปภายนอก)ก็แล เมื่อธมมัตถุแต่รูป วาระแห่งบริกรรมย่อมล่องไป(คือจะลึบบริกรรม) ต่อนั้นแสงสว่างก็หายไป ครั้นแสงสว่างนั้นหายไปแล้ว รูปก็ไม่ปรากฏด้วย^๒ เมื่อเป็นเช่นนั้น

๑. เพราะปฏิภาคนิมิตเกิดพร้อมกับอุปจารฌานถึงอุปจารแล้วปฏิภาคนิมิต จึงขยายได้

๒. มหาภูติกถอธิบายครั้งนี่ว่า คำว่าบริกรรมในที่นี้ ก็คืออุปจารฌานที่มีกสิณเป็นอารมณ์ดังกล่าวแล้ว อุปจารฌาน นั้น เมื่อพระโยคาวจรมัวแต่ดูรูป ก็จะไม่เป็นไป (คือจิตถอยจากอุปจารฌาน) ก็การเห็นรูปนั้นจะมีได้ก็ด้วยอำนาจแสงสว่างแห่งกสิณและแสงสว่างแห่งกสิณนั้น จะมีได้ก็ด้วยอำนาจบริกรรม เพราะฉะนั้น เมื่อบริกรรมไม่เป็นไป แสงสว่างและการเห็นรูปก็ไม่ได้ทั้งสองอย่าง

พระโยคาวจรนั้นพึงเข้าป่าทกณานนั้นแหละ ออกจาก
ณานนั้นแล้ว จึงแผ่ (ขยาย) แสงสว่างไปให้บ่อย ๆ เกิด
เมื่อทำไปอย่างนั้นแสงสว่างย่อมจะถึงความแรงกล้า
(คือสว่างมากขึ้น) โดยลำดับแล (ต่อจากนั้นไป) เธอจง
อธิษฐานว่า ‘แสงสว่างจงมีอยู่ในที่นี้’ กำหนดที่ไว้เท่าใด
แสงสว่างก็คงอยู่ในที่เท่านั้น การเห็นรูปย่อมมีแก่เธอผู้
นั่งดูอยู่ทั้งวันก็ได้ ก็บุรุษผู้เดินทางในกลางคืนด้วยคบ
เพลิงหญ้า เป็นข้ออุปมาได้ในคำที่กล่าวนี้

ได้ยินว่าบุรุษผู้หนึ่ง เดินทางไปในกลางคืนด้วยคบ
เพลิง (ครั้นเดินไป) คบเพลิงหญ้านั้นของเขามอดลงที่นี้ที่
เรียบและที่ไม่เรียบ ก็ไม่ปรากฏแก่เขา เขาจึงเขี่ยคบ
เพลิงหญ้านั้นเข้าที่พื้นดิน ทำให้มันโพลงขึ้นอีก ก็แลคบ
เพลิงหญ้านั้น ครั้นโพลงขึ้นแล้ว ได้ทำแสงสว่างมากกว่า
แสงสว่างครั้งก่อน (ไปอีก) เมื่อเขาทำคบเพลิงหญ้าที่
มอดแล้วมอดเล่า ให้โพลงขึ้นได้รำไปอย่างนั้นตวันก็
ค่อยขึ้นมา ครั้นตวันขึ้นแล้ว การใช้คบเพลิงก็ไม่มี
ดังนั้นเขาจึงทิ้งคบเพลิงนั้นเสียแล้ว (เดิน) ไปได้ตลอดวัน

อุปมาเกี่ยวกับเรื่องทิพยจักขุ

ในข้ออุปมาทั้งหลายนั้น แสงสว่างกลืนในเวลา
บริกรรม (คือในอุปจารณาน) เปรียบดังแสงสว่างแห่ง
คบเพลิง การที่เมื่อแสงสว่างหายไป เพราะเหตุที่เมื่อพระ
โยคาวจรคจรูปอยู่วาระแห่งบริกรรมล่วงไปเสีย ก็ไม่เห็น
รูปทั้งหลายเปรียบดังเมื่อคบเพลิงมอดเสียแล้ว (บุรุษ
นั้น) ก็ไม่เห็นที่เรียบที่ไม่เรียบฉะนั้น การเข้า(ปาทกฌาน)
บ่อยๆ เปรียบดังเขี่ยคบเพลิง (ร่ำไป) การที่เมื่อพระ-
โยคาวจรทำบริกรรมอีก แสงสว่างที่แรงกล้ากว่าเก่าแผ่
(ขยาย) ไป เปรียบดังการที่คบเพลิง (ถูกเขี่ยให้โพลง
แล้ว) ทำแสงสว่างมากกว่าแสงสว่างครั้งก่อนการที่แสง
สว่างอันแรงกล้าคงอยู่ตามที ๗ กำหนดไว้เปรียบดังการ
ที่ตะวันขึ้น การที่พระโยคาวจรทิ้งแสงสว่างอันน้อยเสีย
แล้ว เห็นรูปได้ทั้งวัน ด้วยแสงสว่างที่แรงกล้า เปรียบดัง
การที่ (บุรุษนั้น) ทิ้งคบเพลิงหญ้าแล้ว (เดิน) ไปได้ตลอด
วัน (ด้วยแสงตะวัน) ฉะนั้น

สัญญาลักษณะที่แสดงว่าทิพยจักขุเกิด

ในการเห็นรูปนั้น เมื่อใด รูปนี้ คือรูปที่อยู่ในห้อง และรูปที่อาศัยอยู่ในหทัยวัตถุ รูปที่อาศัยอยู่ใต้พื้นดิน รูปที่อยู่นอกฝา นอกภูเขา นอกกำแพง และรูปที่อยู่ในจักรวาลอื่น อันไม่มาสู่คลองมังสจักขุของภิกษุนั้น (คือภิกษุนั้นมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ) มาสู่คลองแห่งญาณจักขุ (ของเขอ) เป็นราวกะว่าปรากฏแก่มังสจักขุ เมื่อนั้นพึงทราบวาทิพยจักขุเป็นอันเกิดขึ้นแล้ว และในบรรดาจิตที่ปรารภรูปนี้ ทิพยจักขุเท่านั้นสามารถในการเห็นรูปบุพพภาคจิตทั้งหลายหาสามารถเห็นไม่^๑

ทิพยจักขุเป็นอันตรายแก่ปุถุชน

ก็แลทิพยจักขุนี้นั้น ย่อมเป็นอันตรายแก่ปุถุชนได้ เพราะเหตุอะไร? เพราะเหตุว่าปุถุชนนั้นอธิษฐานว่า ให้แสงสว่างมีในที่ใด ๆ ที่นั่น ๆ เกิดมีแสงสว่างเป็นอันเดียวตลอด แผ่นดินสมุทรและภูเขาเข้าไปก็ได้ ทีนี้เมื่อเขาเห็นรูปอมมนุษย์มียักษ์และรากษสเป็นต้นอันเป็นรูปที่น่ากลัว

---

๑. บุพพภาคจิต มหาภูทิกว่า ได้แก่อวิชชาจิต และปริกรรมจิต แม้จะทำรูปให้เป็นอารมณ์ แต่ก็ไม่อาจทำรูปให้แจ้งชัดอย่างของจริงได้

ในที่เหล่านั้นเข้า ความกลัวก็เกิดขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้เข้าถึง
วิกลจริต (กลาย) เป็นฉนวนวิพจน์ตกะ(บ้าเพราะฉาน)
ไป(ก็ไต่) เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรพึงเป็นผู้ไม่
ประมาทในการดูรูป

ลำดับความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักขุ

ในตอนทิพยจักขุเกิดนั้น นี้เป็นลำดับความเกิดขึ้น
แห่งทิพยจักขุ (คือ) คำหังปวง (ที่แสดงลำดับความเกิด
แห่งทิพยจักขุ) ว่า “ครั้นมโนทวาราว์ชนะ ทำรูปมี
ประการดังกล่าวแล้วนั้น ให้ป็นรูปารมณฺ์เกิดขึ้นแล้วดับ
ไป ชวณะ ๔ หรือ ๕ ดวง ทำรูปนั้นแหละเป็นอารมณฺ์
เกิดขึ้น ดังนี้เป็นอาทิ พึงทราบโดยนัยที่มีมาในตอนก่อน
นั้นเถิดแม้ในญาณนี้ **กามาวจรจิตทั้งหลายอันยังมีวิตกมี
วิจารณ์เป็นบุพภาคจิต** (คือจิตเป็นส่วนเบื้องต้นแห่ง
ญาณนี้) **รูปาวจรจิตอันเป็นไปในจตุตถญาณ เป็นอรรถ-**
สาธกจิต (จิตยังประโยชน์คือญาณนี้ให้สำเร็จ) ใน
ปริโยสาน ญาณอันเกิดพร้อมกับรูปาวจรจิตนั้นแหละ
ท่านเรียกว่า จตุปปาตญาณ บ้าง ว่าทิพยจักขุญาณบ้าง

จตุปปาตญาณกถา จบ

ข้อความที่นำมากล่าวไว้นี้ คือคำแปลตามสำนวนบาลีที่ใช้เป็นหลักสูตรเปรียญ ๘ ประโยคฉบับของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย ส่วนคำบาลีต่อไปนั้น คือคำบาลีในวิสุทธิมรรคที่ได้แปลออกมาที่นำมาไว้ทั้ง ๒ อย่างก็เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่รู้บาลี จะได้พิจารณาข้อความในตอนนี้ได้ อย่างละเอียด เพราะเท่าที่ข้าพเจ้าได้แปล โดยวิธีถอดความมาและอธิบายให้เข้าใจง่ายไว้ด้วยนั้น แม้จะกล่าวไว้ อย่างละเอียดอย่างไร ก็ยังคงถอดใจความออกมาได้ไม่หมด ฉะนั้นจึงได้นำต้นฉบับบาลีมาพิมพ์ไว้ด้วย

เอวํ ปสฺสสิตฺถกาเมน ปน อาทิกมฺมิเกน กุลฺปุตฺเตน
 กสิณารมฺมณํ อภิญาปาทกฺขณานํ สพุพกาเรณ
 อภินิหารกฺขมํ กตฺวา เตชฺชกสิณํ โอิทาทกสิณํ อาโลก-
 กสิณนฺตํ อิมेषु ตีสุ กสิณेषु อณฺเฏตรํ อาสนนํ
 กาทพฺพํ อูปจารชฺฌานํ โคจริ กตฺวา วฑฺฒเตตฺวา
 ฐฺเฒตพฺพํ ๗ น ตตฺถ อปฺปนา อูปปาเทตพฺพาทิ
 อธิปฺปาโย ๗ สเจ หิ อูปปาเทติฯ ปาทกฺขณานิสุสยํ
 โหติ น ปริกมฺมนิสุสยํ ๗ อิมेषุ ปน ตีสุ อาโลกกสิณเวย
 เสฏฺฐตรํ ตสฺมา ตํ วา อิตเรสํ วา อณฺเฏตรํ กสิณนิทฺเทเส

วุตตนเยน อุกุปาทเหตุวา อุกุปจากรภูมิย์เยว ลุตตวา
 วทุแถมตพพ์ ๗ วทุฒนนานโยปี จสส ตตถ วุตตนเยเนว
 เวทิตพโพ ๗ วทุฒิตวทุฒิตกฏฐานสส อนนุโตเยว รูปคตํ
 ปสสิตพพ์ ๗ รูปคตํ ปสสโต ปนสส ปริกมมสส
 วาโร อติกกมตึ ๗ ตโต อาลโก อนนุทธราชติ ๗ ตสมี
 อนนุทธหิตเต รูปคตมปี น ทิสสติ ๗ อถาเนน ปุณปปุณํ
 ปาททชุฒานเมว ปวิสิตวา ตโต วุฏฐาย อาลโก
 ผริตพโพ ๗ เอว อนุกกเมน อาลโก ถามคโต โหตีติ ๗
 เอตถ อาลโก โหตุติ ยตตํ ฐานํ ปริจฉินทติ ตตถ
 อาลโก ติฏฐติเยว ๗ ทิวสมปี นิสีทิตวา ปสสโต
 รูปทสสนํ โหติ ๗ รัตตี ตินุกกาย มคคปฏูปนโน เจตถ
 ปุริโส โอบมมํ ๗

เอโก กิร รัตตี ตินุกกาย มคค ปฏูปชชึ ๗
 ตสส สว ตินุกกา วิชฌายี ๗ อถสส สมวิสมานิ น
 ปญญาเยสุ ๗ โส ตํ ตินุกกา ภูมิย์ ฆังสิตวา ปุณ
 อุกุชชาเลสิ ๗ สว จ อุกุชชิตวา ปุริมาโลกโต มหน-
 ตตรมาโลกมกาสิ ๗ เอว ปุณปปุณํ วิชฌาตวิชฌาตํ

อุชฺชาลยโต กเมน สุริโย อัญญาสิ ๗ สุริเย อัญญิตเต
อุกฺกาย กมมํ นตฺถิตฺติ ตํ ฉทฺเขตฺตวา ทิวสมฺปิ อคฺมาสิ ๗

ตตฺถ อุกฺกालิโก วิชฺย ปริกมฺมกाले กสิณฺบาลิโก ๗
อุกฺกาย วิชฺฌาตาย สมวิสมานํ อทฺสสนํ วิชฺย รูปคตฺ
ปสฺสโต ปริกมฺมวาราทิกฺกเมน อาลิเก อนฺตรหิตे
รูปคตฺตานํ อทฺสสนํ ๗ อุกฺกาฬฺสนํ วิชฺย ปุณฺปฺปนํ
ปเวสนํ ๗ อุกฺกาย ปุริมาโลกิตอ มหนฺตตราโลกกรณํ
วิชฺย ปุณฺ ปริกมฺมํ กโรโต พลวตราโลกพรณํ ๗
สุริยัญญานํ วิชฺย ฅามคตฺโลกสฺส ยถาปริจฺเฉเทเน ฐานํ ๗
ติณฺกํ ฉทฺเขตฺตวา ทิวสมฺปิ คมนํ วิชฺย ปริตฺตฺตฺโลกํ
ฉทฺเขตฺตวา ฅามคเตนาไลเกน ทิวสมฺปิ รูปทฺสสนํ ๗

ตตฺถ ยทา ตสฺส ภิกฺขุโน มํสจฺกฺขุสฺส อนาปาถคตฺ
อนฺโตกฺจฺฉิตฺตํ หทฺยวตฺตนิสฺสิตํ เหฏฺฐา ปฐฺวีตลนิสฺสิตํ
ติโรกฺขทฺก-ปพฺ พตฺ ปาการคตฺ ปฺรจฺกฺกฺวาพคตฺนฺติ อิทํ
รูปํ ญาณจฺกฺขุสฺส อापถํ อาคจฺฉติ มํสจฺกฺขุโน ทิสฺสมานํ
วิชฺย โหติ ตทา ทิพฺพจกฺกฺขุ อุปฺปนํ โหติตี เวทิตพฺพํ ๗
ตเทว เจตฺถ รูปทฺสสนนสมตฺถํ น ปุพฺพภาคจิตฺตฺตานิ ๗

ตัม ปเนตัม ปุณฺณชฺชนสฺส ปรีปนฺนโถ โหติ ฯ
 กสฺมา ฯ โส ทิ ยสฺมา ยตฺถ ยตฺถ อาโลโก โหตุติ
 อธิญฺฐาติ ตัม ตัม ปุณฺณวิสมุทฺทปพฺพเต วิณิวิชฺฌิตฺวาปิ
 เอกาโลกํ โหติ อถสฺส ตตฺถ ภายานกานิ ยกฺขรกฺข-
 สาทิรूपานิ ปสฺสโต ภายํ อุปฺปชฺชติ เยน จิตฺตวิกฺเขปํ
 ปตฺวา ฌานวิพฺภนฺตโก โหติ ตสฺมา รุปทสฺสเน
 อปฺปมตฺเตน ภวิตพฺพ์ ฯ

ตตฺตฺรายํ ทิพฺพจกฺขุโน อุปฺปตฺติกฺกโม ฯ
 วุตฺตปฺปการเมตฺมํ รุปารมฺมณํ กตฺวา มโนทวารารชฺชเน
 อุปฺปชฺชิตฺวา นิรฺุทฺเต ตเทว รุปํ อารมฺมณํ กตฺวา
 จตฺตารี ปญฺจ วา ชวณานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ สพฺพ์
 ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพ์ ฯ อิทาปิ ปุพฺพภาคจิตฺตานิ
 สวิตกฺกสฺวิจารานิ กามาวจฺรานิ ปรีโยसानเ อตฺถสาธก-
 จิตฺตํ จตฺตชฌานิกํ รุปาวจฺรํ เตเนว สหชาตํ ญาณํ ฯ
 สตฺตานํ จตฺตูปปาตญาณนฺติปิ ทิพฺพจกฺขุญาณนฺติปิ
 จจฺจตีติ

จากข้อความที่แปลตามสำนวนบาลีนี้ มีข้อที่ควร
จะจดจำและทำความเข้าใจให้ชัดเจนอยู่หลายตอน เช่น
ข้อที่ว่า “อาทิกัมมิกกุลบุตรผู้ปรารถนาจะเห็นด้วย
ทิพยจักขุพึงทำฌานที่เป็นบาทแห่งอภิญาญา อันมีกสิณ
เป็น อารมณให้ควรแก่การนำจิตไป เพื่อทิพยจักขุญาณ
ด้วยอาการทั้งปวงแล้ว.... พึงทำอุปะการฌานให้เป็นโคจร
ขยายกสิณารมณแล้วพักไว้ อับปนาไม่ควรทำให้เกิดใน
อารมณที่ขยายแล้วนั้น” (ดูหน้า ๒๕๖)

ข้อนี้หมายความว่า "ผู้ที่ปรารถนาจะให้ทิพย-
จักขุเกิดนั้น จะต้องเข้าสมาธิให้ถึงขั้นจตุตถฌานก่อน
และต้องฝึกเข้าออกให้คล่องแคล่วให้ชำนาญ คือเข้าได้
รวดเร็วออกได้รวดเร็ว และต้องการจะอธิษฐานให้อยู่ใน
ฌานนานเท่าไร ก็จะอยู่ได้นานเท่านั้น เมื่อยังไม่ครบเวลา
ที่อธิษฐาน สมาธิก็จะไม่เคลื่อนจากจุดที่อธิษฐานไว้ ทำ
ได้อย่างนี้จึงจะเรียกว่า ทำฌานที่เป็นบาทของอภิญาญา
ได้ หรือได้ฌานที่เป็นบาท คือเป็นทางที่จะให้ได้อภิญาญา
ได้แล้ว และเมื่อได้ฌานที่เป็นบาทของอภิญาญาแล้ว ต่อ
จากนี้ก็จะพึงน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดอภิญาญาได้คือเมื่อ

อธิษฐานหรือตั้งใจจะให้เกิดทิพยจักขุ ทิพยจักขุก็จะเกิด หรือเมื่อน้อมจิตไปเพื่อจะให้เกิดทิพยโสตหรืออภิญญา ข้อไหนก็ตาม อภิญญานั้น ๆ ก็จะมีเกิดขึ้น แต่ถ้าต้องการ จะให้ทิพยจักขุเกิด ก็จะต้องอธิษฐานหรือขยายแสงสว่างให้ได้มาตรฐาน คือต้องให้แสงสว่างที่เกิดขึ้นในใจ นั้น สว่างเหมือนแสงสว่างของดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยง จึงจะสามารถมองเห็นสัตว์ที่กำลังจุดและปฏิสนธิหรือเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ตาของมนุษย์มองไม่เห็น เช่นสัตว์ที่อาศัย อยู่ในร่างกาย โลหิตที่อยู่ในหัวใจ เห็นสิ่งที่อยู่นอกฝา นอกกำแพง หรือสิ่งที่เล็กที่สุด หรือสิ่งที่อยู่ไกลมากถึง ในจักรวาลอื่น อย่างนี้เป็นต้น

และที่ท่านกล่าววว่า “**อัปปรณาไม่ควรให้เกิดใน อารมณ์ที่ขยายนั้น**” (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๔๖) หมายความว่า ถ้าเข้าสมาธิถึงขั้นอัปปรณาชนิดที่ไม่มีวิตก วิจารณ์แสงสว่างเคยมีอยู่ขนาดไหน ก็จะมีอยู่ขนาดนั้น ถ้าจะให้แสงสว่างมีมากขึ้น ก็จะต้องถอยลงมาสู่สมาธิที่มีวิตก วิจารณ์ คือมีนึกมีคิดได้จึงจะขยายแสงสว่างให้มากกว่าเดิมได้ อุปจารสมาธินั้นมีทั้ง ๔ ชั้น คือ อุปจารของปฐมฌาน

อุปจารของทุติยฌาน อุปจารของตติยฌานอุปจารของจตุตถฌาน ก่อนจะเลื่อนฌานให้สูงขึ้น ไม่ว่าในชั้นไหนจะต้องถอยลงมาสู่ชั้นอุปจารก่อน เพราะการที่จะอธิษฐานให้แสงสว่างมีมากขึ้นนั้น จะต้องใช้ความนึกคิดคือใช้วิตก วิจารณ์ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า “การจะทำบรรดาภิสณ ๓ อย่าง คือ เตโชภิสณ โอทาทภิสณ อาโลกภิสณอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ใกล้ต่อการที่จะให้เกิดทิพยจักขุญาณนั้น พึงทำอุปจารฌานให้เกิดเป็นโคจร คือให้เป็นทางสำหรับที่จะก้าวขึ้นไปถึงชั้นที่จะให้เกิดทิพยจักขุ” (รายละเอียดเกี่ยวกับการทำฌานการเลื่อนฌานแต่ละชั้น เคยอธิบายไว้อย่างละเอียดแล้วขอให้อ่านจากหนังสือคู่มือการฝึกอานาปานสติสมาธิ ตั้งแต่หน้า ๓๕๗)

อาโลกภิสณเหมาะสำหรับทิพยจักขุ

ข้อความอีกตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวว่า “ในภิสณ ๓ อย่าง อาโลกภิสณนั้นแหละดีกว่าเพื่อน” (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๕๗) หมายความว่า การทำสมาธิเพื่อให้เกิดทิพยจักขุนั้น ถ้าเจริญอาโลกภิสณจะได้ผลดีกว่า

เตโชกลินหรือโอทาทกกลิน ซึ่งอันที่จริงจากประสบการณ์
ที่เคยพบมา ผู้ที่เจริญอานาปานสติสมาธิ ถ้าทำได้ผลดี
ก็จะเกิดแสงสว่างขึ้นในใจ และเมื่อแสงสว่างเกิดขึ้นในใจ
แล้ว ก็พึงอธิษฐานให้แสงสว่างมากขึ้น ๆ โดยลำดับ ซึ่ง
ในเมื่ออธิษฐานแล้ว ก็เข้าสมาธิให้สูงขึ้น โดยไม่ต้องนึก
ถึงแสงสว่างนึกถึงแต่ลมหายใจเข้าออกให้ละเอียด
ประณีตยิ่งขึ้น เมื่อสมาธิสูงขึ้นแล้ว แสงสว่างก็จะมีมาก
ขึ้นหรือสว่างมากขึ้นเอง อย่าลืมนะว่า แสงสว่างจะมีมาก
ได้มาตรฐานจริง ๆ นั้น จะต้องเข้าสมาธิให้ได้ถึงขั้นจตุตถ
ฌาน ซึ่งผู้ที่เข้าสมาธิในขั้นนี้ได้จริง ๆ นั้น เสียงฟ้าผ่าก็จะ
ไม่ได้ยินใครจะมาจับตัวหรือเขย่าตัว หรือจะเอาเข็มแทงก็
จะไม่รู้สึก และสามารถอธิษฐานให้อยู่ในสมาธิขั้นนี้นาน
เท่าไรก็ได้ไม่ถึงเวลาก็จะไม่ทางตื่นหรือรู้สึกตัว สมาธิต้อง
สูงได้มาตรฐานอย่างนี้ แสงสว่างจึงจะได้มาตรฐาน และ
ครั้งแรกจะมองเห็นพวกโอปปาติกะได้ก่อนอื่น ส่วนการ
ที่จะมองเห็นได้ไกลหรือเห็นสิ่งที่เล็กที่สุด หรือสิ่งที่ซ่อน
อยู่ในความมืด หรือสิ่งที่มีสิ่งอื่นปิดบัง จะต้องฝึกสมาธิ

ให้สูงและให้ชำนาญกว่าที่เคยได้มาแล้ว ซึ่งในที่สุด
 ตาทิพย์จริง ๆ ก็เกิดขึ้น

ข้อความอีกตอนหนึ่งที่ท่านกล่าววว่า “พระ-
 โยคาวจรพึงดูรูปที่มีอยู่ในภายในที่แห่งกสิณารมณ์ที่
 ขยาย ๆ ไปเท่านั้น ไม่พึงดูไปภายนอก ก็แล เมื่อเขมมัดดู
 แต่รูป วาระแห่งปริกรรมย่อมล่องไป ต่อจากนั้นแสงสว่าง
 ก็หายไป ครั้นแสงสว่างนั้นหายไปแล้ว รูปก็ไม่ปรากฏ เมื่อ
 เป็นเช่นนี้ พระโยคาวจรนั้นพึงเข้าป่าทกณานนั้นแหละ
 ออกจากณานนั้นแล้ว พึงแผ่คือขยายแสงสว่างไปให้บ่อย
 ๆ ถืด เมื่อทำไปอย่างนั้น แสงสว่างย่อมจะถึงความแรง
 กล้า คือสว่างมากขึ้นโดยลำดับ” (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๔๗)

ข้อความที่ท่านกล่าวมานี้หมายความว่า ในเวลา
 ทำสมาธิเมื่อมีแสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว และเห็นรูปปรากฏ
 ภายในแสงสว่างนั้นแล้ว ถ้าจะเพ่งดูรูปก็ควรจะดูเฉพาะ
 รูปที่ปรากฏอยู่ในแสงสว่างเท่านั้น อย่าไปดูภายนอก อัน
 ที่จริง ข้อนี้ก็มีความหมายเหมือนอย่างที่ได้อธิบายมาใน
 ตอนต้นนั่นเอง กล่าวคือ เมื่อแสงสว่างปรากฏ และมีรูป
 อะไรก็ตามปรากฏ ซึ่งครั้งแรก ก็คือมโนภาพ ไม่ใช่ของ

จริง ในระยะแรกนี้อ่าได้สนใจดู แต่รูปเป็นอันขาด เพราะรูปนั้นปรากฏก็โดยอาศัยแสงสว่างแสงสว่าง ปรากฏก็โดยอาศัยสมาธิ สมาธิจะตั้งมั่นอยู่ได้ก็ต้อง อาศัยการตั้งสติกำหนดดูแต่อารมณ์ของสมาธิ เช่นถ้า ผีกโดยวิธีกำหนดลมหายใจ ก็ต้องตั้งสติกำหนดดูแต่ ลมหายใจที่ผ่านเข้าผ่านออกเท่านั้น เพราะฉะนั้นถ้ามีว แต่ดูแสงสว่างหรือดูรูป ไม่มีสติกำหนดลมหายใจ สมาธิ ก็จะไม่เคลื่อน คือสมาธิตก เมื่อสมาธิเคลื่อน แสงสว่างก็ จะหาย รูปก็จะหายไป แต่สำหรับในกรณีนี้ **สมาธิอยู่ตัว** แล้ว จะเพ่งดูแสงสว่างหรือเพ่งดูรูป แสงสว่างก็จะไม่ หายไป และรูปก็ไม่หายไป ฉะนั้นจะดูแสงสว่างหรือดูรูป ในแสงสว่างก็ได้ เพราะถ้าแสงสว่างไม่หายรูปก็จะไม่ หาย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็หมายความว่า สมาธิตั้งมั่นแล้ว และเมื่อชำนาญแล้ว เวลาเข้าสมาธิครั้งแรกเมื่อสูดลม หายใจเข้าออก และกำหนดลมเข้าออกไม่นาน ซึ่งใน บางครั้ง พอสูดลมหายใจเข้ายาว ๆ ลึก ๆ ครั้งเดียว เท่านั้น ไม่ทันหายใจ**ออก** จิตก็จะแน่วแน่ได้มาตรฐาน พร้อมกับมีแสงสว่างเกิดขึ้น และเห็นรูปชัดด้วยในขณะ

จิตเดียวกัน เพราะฉะนั้นท่านจึงห้ามมิให้ดูภายนอก คือ
 อย่าดูรูปที่ไม่ปรากฏอยู่ในแสงสว่างขณะนั้น และอีก
 อย่างหนึ่งในเมื่อขยายแสงสว่างออกไปไกลมากหรือ
 กว้างมาก แสงสว่างก็มากด้วย รูปอันใดที่อยู่ในข่ายที่
 แสงสว่างนั้นส่องไปถึง รูปอันนั้นก็จะปรากฏให้เห็นเอง
 และนี่หมายถึงว่า พระโยคาวจรนั้นได้ทิพยจักขุแล้ว แสง
 สว่างก็ได้มาตรฐานแล้ว คือสว่างเหมือนกับแสงสว่าง
 ของดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวันที่เดียว

มีข้อความอีกตอนหนึ่งที่น่าสนใจมากคือคำที่ท่าน
 กล่าวไว้ว่า ทิพยจักขุยอมเป็นอันตรายแก่ปุถุชนได้เพราะ
 เหตุว่า ปุถุชนนั้นอธิษฐานว่า ให้แสงสว่างมีในที่ใด ๆ ที่นั้น
 ๆ ก็จะเกิดมีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน ลอดทะลุแผ่นดิน
 สมุทรร และภูเขาเข้าไปก็ได้ ทั้งนี้เมื่อเขาเห็นรูปอมมนุษย์ มี
 ยักษ์และรากษสเป็นต้น อันเป็นรูปที่น่ากลัวในที่เหล่านั้น
 เข้า ความกลัวก็เกิดขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้จิตเข้าถึงความ
 ความฟุ้งซ่าน และเป็นฉนวนวิพพันตกะคือเสื่อมจากฌาน
 หรือหมุนผิดไปจากฌาน (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๕๑)

แสงที่เกิดจากสมาธิสามารถผ่านทะลุแผ่นดิน

แม่น้ำ ภูเขา ไปไกลถึงจักรวาลอื่นก็ได้

ข้อที่น่าสนใจก็คือ แสงสว่างที่เกิดจากสมาธินั้นสามารถผ่านทะลุแผ่นดิน มหาสมุทร ภูเขาไปได้ ซึ่งข้อความอันนี้บาลีใช้คำว่า “โส หิ ยสฺมา ยตฺถ ยตฺถ อาลोक โหตุติ อธิฏฺฐาติ. ตํ ตํ ปฐวีสมุทฺทปพฺพเต วินิวชฺฉิตฺวาปิ เอกาลอกํ โหติ” พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้ว่า ในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดที่จะไปได้รวดเร็วเท่ากับจิต และทรงเปรียบเทียบจิตเหมือนกับแสง ซึ่งมีความเร็วสูงมาก (๑ วินาที แสงไปได้ไกลถึง ๑๘๖,๐๐๐ ไมล์) แสงส่วนมากผ่านทะลุเครื่องกั้นออกไปไม่ได้ แต่แสงบางอย่างก็สามารถผ่านทะลุไปได้ เช่นแสงเอ็กซ์เรย์ คลื่นแม่เหล็ก คลื่นวิทยุสามารถผ่านทะลุเครื่องกั้นบางอย่างได้ และในที่นี้ท่านได้กล่าวว่า เมื่อแสงสว่าง (อาลอก) ผ่านไปถึงไหน ก็จะมีรูปในที่นั้น ๆ ได้ และแสงสว่างนี้จะให้สว่างมากหรือน้อยแค่ไหน หรือให้ไปไกลได้แค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับกำลังของสมาธิ พระพุทธเจ้าสามารถแผ่ไอภาสไปได้ไกลถึงจักรวาลอื่น แต่ภิกษุบางองค์แม้

จะได้ทิพยจักขุ ก็ไม่อาจจะแผ่ไอภาสหรือรังสีไปได้ ไกลถึงขนาดนั้น ทั้งนี้ก็เพราะกำลังของสมาธิไม่เหมือนกัน

จิตไปได้เร็วยิ่งกว่าแสง

ข้อที่ว่า “ในโลกนี้ไม่มีอะไรที่จะไปเร็วเท่ากับจิต” นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรามองไม่เห็นเลยว่า จะมีอะไรที่ปวิรรตได้รวดเร็วเท่ากับจิต แม้อุปมาในเรื่องนี้ก็ได้ยาก”- อัง. เอก. ๒๐/๙ ข้อ ๔๘-มหาจุฬา.

คำว่า **ปวิรรตเร็ว** นั้น คำบาลีใช้คำว่า **ลหุปวิรรต** ตามศัพท์แปลว่า เป็นไปโดยรอบได้เร็ว **ลหุ** ในที่นี้แปลว่า **เร็ว** ไม่ใช่แปลว่า **เบา** **ปวิรรต** แปลว่า เป็นไปโดยรอบหรือไปโดยรอบ เช่นประโยคที่ว่า **กมฺขุนาวตตติ โลกิ** โลกย่อมหมุนไปตามกรรม หรือโลกย่อมเป็นไปตามกรรม แต่ในอรรถกถาท่านอธิบายคำว่า **ลหุปวิรรต** ว่า คำนี้หมายถึง เกิดดับเร็ว (ลหุปวิรรตตฺนติ ลหฺนฺ อูปฺปชฺชิตฺวา ลหฺนฺ นิรุชฺฌนํ. มโน.ปฺ. ๑/๕๒-มหาจุฬา.) ซึ่งคำอธิบายนี้ผู้ไม่รู้บาลี จะเข้าใจยากมากแต่อย่างไรก็ดีขอให้พิจารณาอย่างนี้ คือตามหลักอภิธรรมได้กล่าวว่

คนเราเมื่อจุดแล้วก็ปฏิสนธิทันที แปลว่าพอตายปุ๊บก็เกิด
 ปุ๊บทันที ระหว่างจุดกับปฏิสนธินั้นห่างกันเพียงชั่วขณะ
 จิตเดียว สมมติว่าเราตายจากโลกมนุษย์ไปเกิดใน
 จักรวาลอื่นหรือในโลกอื่น หรือตายจากเมืองไทยไปเกิด
 ในประเทศอื่น ซึ่งจะห่างไกลขนาดไหนก็ตามก็สามารถ
 ไปเกิดได้รวดเร็วเท่ากับหนึ่งขณะจิตเหมือนกันหรือ
 โอบปาดิกะ ซึ่งอยู่ในที่ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อตั้งใจจะไปที่
 ไหน ก็จะไปถึงที่นั่นทันที คือไปได้เร็วชั่วขณะจิตเดียว
 แต่ในคัมภีร์มักจะใช้อุปมาว่าไปได้รวดเร็วชั่วขณะเหยียด
 แขนเข้าหรือเหยียดแขนออก และสำนวนโบราณมัก
 กล่าววว่า “ชั่วลัดนิ้วมือเดียว” ฉะนั้นคำว่า **ลหุปรินวตต์**
 ซึ่งแปลว่า **เป็นไปโดยรอบได้เร็ว ไม่มีอะไรจะเปรียบปาน**
นั้น ในปัจจุบันก็อาจจะเปรียบได้กับการไปของแสงหรือ
 ของคลื่นวิทยุหรืออาจจะเทียบได้กับแสงคอสมิก
 (cosmic ray) ซึ่งเป็นแสงที่แผ่ไปทั่วสากลจักรวาล และ
 ผ่านทะลุไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดูเหมือนว่าไม่มีสิ่งใดจะกัน
 แสงนี้ได้ (ดูพุทธวิทยาเล่ม๑ หน้า ๔๓๑)

เรื่องฉัพพัณณรังสี

หนึ่งขอให้เข้าใจไว้ด้วยว่า คำว่า **โสภาส** ซึ่งแปลว่าแสงสว่าง **รังสี** แปลทับศัพท์ว่า รังสี (สันสกฤตเป็นรังษี) **ปภาส** แปลว่า แสงสว่าง เช่นคำว่า **สปปภาส** จิตตภาเวติ แปลว่า ยังจิตที่มีแสงสว่างให้เกิดขึ้น **รสมิ** แปลทับศัพท์ว่า รสมิ **ปภา** แปลว่า แสงสว่าง คำเหล่านี้มีความหมายเหมือนกัน ใช้แทนกันได้ ฉะนั้นโปรดจำไว้ให้ดีว่า คำเหล่านี้คือ **โสภาส รังสี** หรือ**รังษี** **ปภา** หรือ**ปภาส** **รสมิ** หรือ **รสมิ** ทั้งหมดนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ในคัมภีร์อัฐสุสาสินี ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเรื่องอภิธรรมปิฎกเล่มแรก คือคัมภีร์ธัมมสังคณี ท่านได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องฉัพพัณณรังสีไว้ว่า :-

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์นั้นแล้ว (คือเสด็จลุกออกจากโพธิบัลลังก์ ซึ่งพระองค์ได้ประทับนั่งมาตั้งแต่ราตรีแห่งวันวิสาขเป็นเวลา ๗ วันแล้ว) ก็ได้เสด็จไปประทับยืน (ณ ที่แห่งหนึ่งใกล้ ๆ โพธิ-พุกข) ทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์ตลอดสัปดาห์ด้วย

พระเนตรอันไม่กระพริบโดยทรงดำริว่า “สัพพะัญญุต-
 ฎาณ เราแทงตลอดแล้วที่บัลลังก์นี้หนอ” ๗ ครั้งนั้น
 เทวดาทั้งหลายเกิดความวิตกขึ้นว่า “แม้ในวันนี้พระ-
 สิทธิ์ตถะยังมีกิจที่ต้องทำอยู่แน่ จึงไม่ละความอาลัยใน
 บัลลังก์” ๗ พระศาสดาทรงทราบความวิตกของเหล่า
 เทวดา เพื่อจะสงบความวิตกของเทวดาเหล่านั้น จึง
 เสด็จเหาะขึ้นสู่เวหาสทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ๗ จริง
 อยู่ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำที่มหาโพธิบัลลังก์ ๑ ปาฏิหาริย์ที่
 ทรงทำ ณ สมาคมแห่งพระญาติ ๑ ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำ
 ณ ปาฏลีบุตรสมาคม ๑ ได้เป็นเช่นกับยมกปาฏิหาริย์ที่
 ทรงทำ ณ โคนต้นคันทามพฤกษ์ (คือต้นมะม่วง) นั้นแล
 ทุกอย่าง

พระศาสดาครั้นทรงทำปาฏิหาริย์อย่างนี้แล้ว
 เสด็จลงจากอากาศระหว่างโพธิบัลลังก์และสถานที่
 ประทับยืน แล้วเสด็จจงกรมตลอดสี่ปดาห์ ก็ใน ๒๑
 วันเหล่านี้ แม้ในวันหนึ่ง พระรัศมีก็ไม่ออกจากพระสิริระ
 ของพระศาสดา แต่ในสี่ปดาห์ที่ ๔ พระองค์ประทับนั่ง
 ในเรือนแก้ว ในทิศพายัพฯ ที่ชื่อว่าเรือนแก้วไม่ใช่หมาย

ความว่าเป็นเรือที่สำเร็จด้วยแก้วฯ แต่พึงทราบสถานที่
 พระศาสดาทรงพิจารณาปกรณ์ทั้ง ๓ (คืออภิศรรณ ๓
 คัมภีร์) ว่าเรือแก้ว ฯ เมื่อพระศาสดาแม่ทรงพิจารณา
พระธรรมสังคณี อยู่ในเรือแก้วนั้น พระรัศมีก็ไม่ชาน
 ออกจากพระสรีระฯ แม่เมื่อทรงพิจารณา **วิภังคปกรณ์**
ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุปกรณ์ ยมกปกรณ์
 อยู่ พระรัศมีก็ไม่ชานออกจากพระสรีระฯ แต่ในเวลา
 พระศาสดาทรงหยั่งลงสู่ **มหาปกรณ์** (คือคัมภีร์ปฏฐาน)
 ทรงเริ่มพิจารณาว่า **เหตุปัจจัย อารมมณปัจจัย ฯลฯ**
อวิคตปัจจัย” (ปฏฐาน ๔๐/๑) **สัพพัญญุตญาณ โดย**
ส่วนตัว **ของพระองค์ ผู้กำลังทรงพิจารณาสมันตปฏ-**
ฐาน ๒๔ ประการ ย่อมได้โอกาสในมหาปกรณ์นั้นแลฯ
 เหมือนอย่างว่า ปลาใหญ่ชื่อ **ติมิรปิงคละ** ได้โอกาส **โดย**
ส่วนตัว ในมหาสมุทรซึ่งลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์นั้นแลฉัน
 ไต **สัพพัญญุตญาณ** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน **ย่อมได้โอกาส**
โดยส่วนตัว ในมหาปกรณ์นั้นแล ฯ

เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอันละเอียด
 สุขุมตามสบาย ด้วยสัพพัญญุตญาณอันได้ โอกาสแล้ว
 อย่างนี้ **พระรัศมีวรรณะ ๖** คือ **นิละ** (เขียวเหมือนดอก
 อัญชัน) **ปีตะ** (เหลืองเหมือนหรรดาส) **โลหิตะ** (แดง
 เหมือนตะวันอ่อน) **โอทาทะ** (ขาวเหมือนแผ่นเงิน)
มัญญะ (แดงเหมือนดินหงส์หรือดอกหงอนไก่)
ปภัสสร (สีเหลืองมพรายเหมือนแก้วพลี) ก็แผ่ชานออก
 จากพระสรีระฯ ด้วยอำนาจแห่งพระรัศมีสีเขียวซึ่งแผ่ไป
 จับท้องฟ้านั้น ได้ทำให้ท้องฟ้าเป็นเสมือนดาราดาดไป
 ด้วยผงอันละเอียดของดอกอัญชัน หรือไม่ก็เป็น
 เหมือนกับท้องฟ้าถูกปกคลุมไว้ด้วยดอกผักตบชวา
 (หรือดอกสามหาว) หรือกลีบดอกอุบลเขียว หรือไม่ก็
 เป็นเหมือนกับก้านใบตาล ซึ่งทำด้วยแก้วมณีแก้วงไปมา
 หรือไม่ก็เหมือนกับแผ่นผ้าสีเขียวที่ซึ่งแผ่ไปทั่วท้องฟ้า
พระรัศมีสีเขียวเข้มเหล่านั้นออกจากพระเกศา พระมัสสุ
และจากที่สีเขียวเข้มแห่งพระเนตรทั้งสองข้าง ๆ

ส่วนแห่งทิศทั้งหลายย่อมรุ่งเรือง เหมือนโลรอง
 สรงด้วยน้ำทองคำ เหมือนแผ่แผ่นทองคำออกไป

เหมือนย้อมด้วยผงแห่งกุกกุฎฐะ (ขมิ้น?) และเหมือน
เรียงรายด้วยดอกกัณณิการิ ด้วยสามารถแห่งพระรัศมี
สีเหลืองเหล่านี้ **พระรัศมีสีเหลืองเหล่านี้**นอกจากพระ-
ฉวีวรรณและจากที่สีเหลืองแห่งพระเนตรทั้งสองข้าง ๙

ส่วนแห่งทิศทั้งหลายย่อมรุ่งเรือง เหมือนย้อม
ด้วยจุนแห่งชาติ (คือชาติสำหรับทาไม้ ซึ่งเป็นสีแดง)
เหมือนรดด้วยน้ำครึ่งที่สุกดีแล้ว เหมือนคลุมด้วยผ้า
กำพลแดงและเหมือนเรียงไปด้วยดอกชัชพฤษ (ซึ่งมีสี
แดง สีเหลืองเรียกว่าราชพฤกษ์) ดอกทองกวาว และ
ดอกชบา ด้วยสามารถแห่งพระรัศมีสีแดงเหล่านี้ **พระ**
รัศมีสีแดงเหล่านี้นอกจากพระมังสะ พระโลหิต และ
จากที่สีแดงแห่งพระเนตรทั้งสองข้าง ๙

ส่วนแห่งทิศทั้งหลายย่อมรุ่งเรืองเหมือนเกลื่อน
กล่นไปด้วยชีรธารา ที่เทจากหม้อเงิน เหมือนเพดานที่
ซึ่งแผ่ไว้ ด้วยแผ่นเงิน เหมือนก้านตาลซึ่งทำด้วยเงินที่
แกว่งไปมา และเหมือนดาราดาดไปด้วยดอกไม้ มีดอก
คัลลา (กุนทุ) (ต้นไม้ชนิดหนึ่งคล้ายต้นข่า มีดอกสีขาว)
ดอกโกมุท (ดอกบัวขาว) ดอกย่านไทร (สินทุวาร) ดอก-

มะลิซ้อนและมะลิวัลย์เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งพระ-
 รัศมีสีขาวเหล่านี้ พระรัศมีสีขาวเหล่านั้นออกจากพระ
 อัญมณีทั้งหลายจากพระหนต์ทั้งหลาย และจากที่สีขาวแห่ง
 พระเนตรทั้งสองข้าง

ส่วนพระรัศมีมัญชุสว (คือสีแดงเหมือนดินหงส์
 หรือดอกหงอนไก่) และพระรัศมีเลื่อมประภักตร์ก็แผ่ซ่าน
 ออกจากส่วนแห่งพระสรีระนั้น ๆ

พระรัศมีมีวรรณะ ๖ ประการเหล่านั้น (แผ่ซ่าน)
 ออกจับมหาปฐพีอันหนาที่บ ด้วยประการฉะนี้ ๆ มหา-
 ปฐพีอันหนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนก้อนทองที่
 เขาโล่มลทินออกแล้ว ๆ พระรัศมีทั้งหลายได้แทรก
 แผ่นดินทะลุไปจับน้ำในภายใต้ ๆ น้ำรองแผ่นดินอันหนา
 ๘๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนทองคำ ที่ไหลคว้างออก
 จากเป้าทอง ๆ พระรัศมีได้แทรกน้ำลงไปจับลม ๆ ลม
 หนา ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนแห่งทองที่เขา
 ยกขึ้น ๆ พระรัศมีแทรกลมแล่นไปสู่อชชฎากาศในภาย
 ใต้ ๆ (คือห้วงอวกาศที่ไม่มีลมไม่มีบรรยากาศใด ๆ
 ทั้งสิ้นคำนี้ตามศัพท์แปลว่า อากาศที่ไม่มีชัฏ คำว่า ชัฏ
 แปลว่าป่าที่รกรงรัง เช่น ป่าดงดิบ)

โดยส่วนเบื้องบน พระรัศมีทั้งหลายก็พุ่งขึ้นไป
จับสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ๗ และแล้วก็แทรกสวรรค์
ชั้นจาตุมหาราชนั้น ขึ้นไปจับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
จากนั้นก็ชั้นยามา จากนั้นก็ชั้นดุสิต จากนั้นก็ชั้นนิมมา-
นรดี จากนั้นก็ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี จากนั้นก็พรหมโลก
๙ ชั้น จากนั้นก็ชั้นเวหัพผลา จากนั้นก็ชั้นปัญจสุทธา-
วาสไปจับอรุปรหมทั้ง ๔ ๗ พระรัศมีซ้ำแรกอรุปรหม
ทั้ง ๔ แล่นไปสู่อชชฎากาศ ๗

โดยส่วนเบื้องขวาง พระรัศมีทั้งหลายก็แล่นไปสู่
โลกธาตุไม่มีที่สิ้นสุดฯ ในสถานที่ประมาณเท่านี้ ย่อมไม่
มีแสงจันทร์ในพระจันทร์ ไม่มีแสงอาทิตย์ในพระ-
อาทิตย์ ไม่มีแสงดาวในดวงดาวทั้งหลาย ไม่มีรัศมีของ
เทวาทั้งหลายในที่ทุกแห่งคือ ที่อุทยานวิมาน ต้นกัลป-
พฤกษ์ ที่สิริระ ที่อาภรณ์ ๗ แม้ทำวมหาพรหม ผู้สามารถ
แผ่แสงสว่างไปได้ถึงตีสหัสโลกธาตุ มหาสหัสโลกธาตุ
ก็ยังเป็นเหมือนหิ่งห้อยในเวลาพระอาทิตย์ขึ้นฯ
พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวอุทยานวิมาน ต้น-
กัลปพฤกษ์ของเทวตาปรากฏเพียงเขตที่กำหนดเท่านั้น ๗

คือแสงของดวงอาทิตย์หรือดวงดาวเป็นต้นนั้น เคยแผ่
ไปได้ไกลแค่ไหนก็ยิ่งแผ่ไปได้ไกลเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น
แสงทั้งหมดที่ว่ามีก็ไม่ปรากฏให้เห็นเพราะถูกพระรัศมี
ทั้งหลายปกคลุมครอบงำแสงสว่างเหล่านั้นไว้ทั้งหมด
สถานที่ประมาณเหล่านั้น ได้เป็นที่ปกคลุมไปด้วยพระ-
รัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ฤทธิ์แม้ไม่ใช่ฤทธิ์สำเร็จ
ด้วยการอธิษฐานของพระพุทธเจ้าเลย และไม่ใช้ฤทธิ์อัน
สำเร็จด้วยภาวนา แต่เมื่อพระโลกนาถเจ้าทรงพิจารณา
ธรรมอันละเอียดสุขุม พระโลหิตก็ผ่องใสรูปวัตถุ (คือหทัย
วัตถุ) ก็ผ่องใส พระฉวีรณก็ผ่องใส ๙ วรรณธาตุ (ธาตุ
คือรัศมี) ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้ตั้งอยู่ ไม่หวั่นไหวใน
ประเทศประมาณ ๘๐ ศอกโดยรอบ ๙ พระศาสดาทรง
พิจารณาโดยทำนองนี้ตลอดสี่ปดาร์ห์ ๙ มีคำถามสอดเข้า
มาว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงพิจารณาแล้วตลอด ๓
วัน ๓ คืน ได้มีประมาณเท่าไร? แก้วว่า มีมากจน
ประมาณมิได้ ๙ นี้ว่าด้วยพระธรรมที่ทรงแสดงด้วย
พระหฤทัยก่อน (คือพระธรรมต่าง ๆ ที่ทรงคิดอยู่ในใจ)
เมื่อเป็นเช่นนั้น ใคร ๆ ไม่ควรจะพูดว่า ถ้าพระศาสดาทรง

เปล่งพระวาจาแสดงธรรมที่พระองค์ทรงคิดด้วยพระ-
 หฤทัยตลอดสัปดาห์อย่างนี้ โดยล่วงไปร้อยปีก็ดี โดยพันปี
 ก็ดี โดยแสนปีก็ดี พระธรรมที่ทรงคิดไว้แล้วนั้นก็จะมีหมด
 สิ้นได้ (คือแม้พระองค์จะทรงแสดงธรรมนานสักเท่าไร
 พระธรรมที่ทรงคิดไว้ในใจนั้น ก็ไม่มีทางหมดสิ้น)

ความจริงในกาลต่อมา พระตถาคตประทับนั่งใน
 ท่ามกลางเทวดาในหมื่นจักรวาลเหนือบัณฑุกัมพล-
 ศิลาอาสน์ ที่โคนต้นไม้ปาริฉัตตกะ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
 เมื่อจะทรงแสดงพระอภิธรรมคือ กุสลา ฌมมาอกุสลา
 ฌมมา อพยากตา ฌมมา เป็นต้น แก่เทวดาทั้งหลายโดย
 มีพระพุทธรูปเป็นประธานนั้น พระองค์ได้ทรงแสดง
 ธรรมโดยย่อ ทรงตัดข้อความบางตอนออกไปร้อยส่วน
 บ้าง พันส่วนบ้าง แสนส่วนบ้าง แต่ถึงกระนั้น พระธรรม
 เทศนาที่ทรงแสดงติด ๆ กัน ตลอดสามเดือนนั้นก็มิเป็น
 อนันต์ หาประมาณมิได้ เปรียบเหมือนคางคกสวรรค์ที่
 ไหลลงมาอย่างรวดเร็วและเปรียบเหมือนสายน้ำที่ไหล
 ออกมาจากหม้อน้ำที่วางคว่ำปากไว้ ๕

ข้อความที่นำมากล่าวไว้นี้ เป็นคำแปลตาม
 จำนวนบาลีจากคัมภีร์อรรถสาลินี หน้า ๑๓-๑๖ ผู้ที่ไม่
 ค้นเคยกับจำนวนแปลอย่างนี้ย่อมเข้าใจยาก แต่บาง
 ตอนก็แปลอย่างชนิดถอดความบ้าง แต่อย่างไรก็ตาม
 ข้อความที่เข้าใจยากเหล่านี้ จะมีอธิบายในภายหลัง
 สำหรับในตอนนี้จะขอ นำคำบาลีที่ได้แปลไว้ นั้น มาให้
 พิจารณาก่อน โดยเฉพาะผู้ที่รู้บาลีจะได้พิจารณา
 ข้อความที่ได้แปลไว้แล้วนั้นได้ อย่างละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งคำ
 บาลีที่ว่านี้มีดังนี้

อยมปิ ภคฺวา โปธิมุเล นิสินฺโน อิมํ ปฏฺวิ-
 วิชฺฌิตฺวา “อํมํ วต เม ฌมฺมํ เอสนฺตสฺส คเวสนฺตสฺส
 กปฺปสฺตสฺส สหฺสฺสาธิกนิ จตฺตารี อสงฺเขยฺยานิ วีตฺติวตฺตานิ,
 อถ เม อิมสฺมี ปฺลลฺงเก นิสินฺเนน ทิยทุตฺตกิลฺลสฺส สหฺสฺสํ
 เขปตฺวา อยํ ฌมฺโม ปฏฺวิวิโรตฺติ ปฏฺวิวิโรตฺตมฺมํ ปจฺจเวกฺ-
 ขนฺโต สตฺตาทํ เอกปฺลลฺงเกน นิสิตฺติ. ตโต ตสฺมา
 ปฺลลฺงกา วุฏฺฐาย ”อิมสฺมี วต เม ปฺลลฺงเก สพฺพญ-
 ญตฺตญาณํ ปฏฺวิวิโรตฺตํ “ติ อนิมิเสหิ จกฺขุหิ สตฺตาทํ
 ปฺลลฺงกํ โอลฺลเกนฺโต อฏฺฐาสฺสิ. ตโต เทวตานิ “อชฺชาปิ

นูน สิทธิตถสส กตตพพกิจจํ อตติ. ปลลลงกสมิณหิ
อาลยํ น วิชหตี” ตี ปริวิตกโก อุทปาติ.

สตุถา เทวตานํ วิตกํ ญตุวา ตาลํวิตกํ
วูปสมตถํ **เวหาลํ อพภคคณตุวา ยมกปาฏิหาริยํ ทสเสสิ.**
มหาโพธิปลลลงกสมิ หิ กตปาฏิหาริยญจ ญาติสมาคเม
กตปาฏิหาริยญจ ปาฏลิปุตตสมาคเม กตปาฏิหาริยญจ
สพพํ คณฐามพรุกขมุเล กตยมกปาฏิหาริยสทิสเมว
อโหสิ, เอวํ ยมกปาฏิหาริยํ กตุวา **ปลลลงกสส ฐิตฏ-**
ฐานสส จ อนุตร อากาสโต โอรุษห สตุตาทํ จงกมิ.
อิเมสจ เอกวิสตียา ทิวเสส เอกทิวเสปิสตุตุ สรีรโต
รสมิโย น นิกขนตุตา.

จตุตเถ ปน สตุตาทเห ปจฉิมุตตุตราชย ทิสาย
รตนขเร นิสีทิ. รตนขรํ นาม น สตุตตรตนมยํ เคหํ,
สตุตตนํ ปน ปกรณานํสมมตติฏฐานํ “**รตนขรณ**”ตี
เวทิตพพํ. ตตุถ ฐมมสงคณิ สมมสนตสสาปิ สรีรโต
รสมิโย น นิกขนตุตา. วิภงคปุปกรณํ, ฐาตุกถํ,
ปุกคลปณญตุตี, กถาวตุตุปุปกรณํ, ยมกปุปกรณํ
สมมสนตสสาปิ สรีรโตร สมิโย น นิกขนตุตา. ยทา

ปน มหาปกรรม โอรุยห “เหตุปัจจุโย อารมมณปัจจุโย
 ๗เป๗ อวิคตปัจจุโย” ตี สมมสนัน อารภี. อถสฺส
 จตุวีรติสมนุตปฏฺฐานัน สมมสนตสฺส เอกนุตโต สพ-
 พญญตญาณัน มหาปกรรมเยว โอกาสํ ลภติ. ยถา ทิ
 ติมิรปิงฺคลมหามจุโร จตุราสีติโยชนสทสฺสคมุภีเร
 มหาสมุทฺเทเยว เอกนุตโต โอกาสํ ลภติ, เอวเมว
 สพพญญตญาณัน เอกนุตโต มหาปกรรมเยว โอกาสํ
 ลภติ.

สตถุ เอวํ สทฺโธกาเสน สพพญญตญาณเณน
 ยถาสฺสขํ สณฺหสฺสขุมคฺคัมมํ สมมสนตสฺส สรีโรโต
 นีลปิตฺโหลหิตาทมณฺเชฏฺฐุปภสฺสรวเสน ฉพพญญตสฺมิโย
 นิภขมึสฺส. เกสมสฺสสุหิ เจว อภฺชึนญจ นีลภูฏฺฐเนหิ
 นีลรสฺมิโย นิภขมึสฺส, ยาลํ วเสน คคนตลํ อญชน-
 จุณฺณสโมกิณฺณํ วิย อุมมาปฺปฬนึลฺลปฺปฬทลสญจณฺณํ
 วิย วิติปตนตมณฺิตาลวณฺณํ วิย สมฺปสฺสาริตเมจกปฏฺฐํ
 วิย จ อโหสิ.

ฉวิโต เจว อกฺขินญจ ปิตกฺุณฺเณหิ **ปิตรสมฺมโย**
 นิภขมฺีสุ, ยาสํ วเสน ทิสภาภาคา สุวณฺณรสารภิสิญจมานา^๑
 วีย สุวณฺณปฏปสริตา วีย กุญฺกมฺจฺญณฺรณฺชิตา^๒
 วีย กณฺณการปฺพสมฺปริกิณฺณา วีย จ วิโรจฺสิสุ.

มํสโลหิตเตหิ เจว อกฺขินญจ รตตกฺุณฺเณหิ
โลหิตรสมฺมโย นิภขมฺีสุ, ยาสํ วเสน ทิสภาภาคา
 จินฺปิฏกฺุณฺจฺญณฺรณฺชิตา วีย สฺปกฺกลาขารสารภิสิญจมานา
 วีย รตตกมฺพลปฺริกฺชิตฺตา วีย ชยสมฺนปาลิภทฺทกพนฺตุ-
 ชีวกฺุสมฺปริกิณฺณา วีย จ วิโรจฺสิสุ.

อฏฺฐิหิ เจว ทนฺเตหิ จ อกฺขินญจ เสตกฺุณฺเณหิ
โธทตรสมฺมโย นิภขมฺีสุ, ยาสํ วเสน ทิสภาภาคา
 รชตสมฺภุหิ อาสิญจมานชฺีรธาธาสมฺปริกิณฺณา วีย
 ปสริตรชตปฏวิตานา วีย วิตีปตนฺตรชตตาลวณฺญา
 วีย กุณฺทกฺุทลिनฺทวารสมฺนมฺลลิกาทิกฺุสมฺสณฺณนา วีย
 จ วิโรจฺสิสุ.

๑. ฉ.ม. สุวณฺณรสารภิสิญจมานา,ม. สุวณฺณธารนิสิญจมานา,
 ลี. สุวณฺณรสาราหิ ลีญจมานา.

๒. ก. กุญฺกมฺจฺญณฺรณฺชิตา.

มณเชฏฐปภัสสรธา ปน ตมฺหา ตมฺหา สรฺรปฺป-เทสา
นิกฺขมฺหิสุ. อิติ ตา ฉพฺพณฺณรสมฺมโย นิกฺขมิตฺวาฆนมหา
ปจฺจวี คณฺหิสุ.

จตุรหุตฺตาทิกทฺวิโยชนสฺตสหสฺสพฺพหลา มหาปจฺจวี
นินฺทชนฺตสฺวณฺณปฺนชฺชิตฺติ วีย อโหสิ. อถ ปจฺจวี ภินฺทิตฺวา
เหฏฐา อุกฺกํ คณฺหิสุ. ปจฺจวีสนฺธารกํ อฏฺฐนฺหุตฺตาทิก-
จตุโยชนสฺตสหสฺสพฺพหลํ อุกฺกํ สฺวณฺณกฺลเลหิ อาสิณฺจ-
มานวีสฺนสฺวณฺณํ วีย อโหสิ. อุกฺกํ วินฺนิจฺฉิตฺวา
วาทมคฺคเหสํ, ฉนฺหุตฺตาทิกนฺวโยชนสฺตสหสฺสพฺพโล วาโต
สมุสฺสสิตฺตสฺวณฺณกฺชนฺโธ วีย อโหสิ. วาตฺวินฺนิจฺฉิตฺวา
เหฏฐา อชฺชฎฺฎากาลํ ปกฺขนฺหิสุ.

อุปฺปริภาเคน อุกฺคนฺตฺวาปิ จาตุมหาราชฺชเก คณฺหิสุ
เตปิ วินฺนิจฺฉิตฺวา ตาวตฺตีเส, ตโต ยามา, ตโต ตฺตฺติเต
ตโต นิมฺมานรตฺตี, ตโต ปฺรนิมฺมิตฺตวสฺวตฺตี, ตโต นว
พฺพรหฺมโลเก, ตโต เวหฺพฺพล, ตโต ปญฺจสุทฺถาวาเส
วินฺนิจฺฉิตฺวา จตฺตารโ อารุปฺป คณฺหิสุ จตฺตารโ
อารุปฺเป วินฺนิจฺฉิตฺวา อชฺชฎฺฎากาลํ ปกฺขนฺหิสุ.

ติริยภาเคหิ อนนตา โลกชาตุโย ปกขนทีสุ
 เอตตเกสุ ฐาเนสุ จนฺทมํหิ จนฺทปฺปภา นตฺถิ. สุริเย
 สุริยปฺปภา นตฺถิ, ตารกรูเปสุ ตารกรูปฺปภา นตฺถิ,
 เทวตานิ อฺยุยานวิมานกปฺรฺกขสุ สรีเรสุ อภรณฺเสตฺติ
 สพฺพตฺถ ปภา นตฺถิ. ติสหฺสฺสิมหฺสฺสึ โลกชาตุโย
 อาโลกพรณสมตฺถิเ มหฺพฺรหฺมาปฺปิ สุริยสุคฺคฺมเน
 ขชฺชฺปนโก วีย อโหสิ. จนฺทิมสุริยตารกรูปานํ เทว-
 อฺยุยานวิมานกปฺรฺกขานํ ปฺริจฺเจทตฺตกเมว ปณฺณายิตฺถ
 เอตตกณฺหิ ฐานํ พุทฺธรสฺมีหิเยว อชฺโชนฺตถฺถุํ อโหสิ
 อยมฺปิ เนว พุทฺธานํ อธิฏฺฐานอิทฺธิ น ภาวนามยา
 อิทฺธิ. **สณฺหฺสฺขมฺมมํ ปน สมฺมสฺโต โลกนาถสฺส**
โลหิตํ ปสฺสีทิ, วตฺถุรูปํ ปสฺสีทิ, ฉวฺวณฺโณ ปสฺสีทิ,
จิตฺตสมฺภูฏานา วณฺณชาตุ สมนฺตา อสฺสีทิหตฺถมตฺเต
ปเทเส นิจฺจลา อฏฺฐาสฺสิ. อิมินา นีหาเรณ สตฺตาทํ
สมฺมสิ.

สตฺตรตฺตินฺทิวํ สมฺมสฺสิตมฺโม กิตฺตโก อโหสฺสีติ?
 อนนฺโต อปฺริมาเณ อโหสิ. อํ ตาว มนฺสา เทสฺนา
 นาม. สตฺถา ปน เหวํ สตฺตาทํ มนฺสา จินฺติตฺตํ

ฌมฺมํ วจีเภทํ กตฺวา เทเสนฺโต วสฺสสฺเตนปี วสฺส-
 สหฺสฺเสนปี วสฺสสฺตสฺหฺสฺเสนปี มตฺถกํ ปาเปตฺวา เทเส, ตั
 น สกฺโกตตีติ น วตฺตพฺพํ. อปรภาคฺสฺมี หิ ตถาคโต
 ตาวตีสฺภวเน ปาริจฺจตฺตกมฺมฺเล ปณฺชุกมฺพลลิสฺสายํ
 ทสฺสหฺสฺสจกฺกวาพเทวตานิ มชฺเช นิสิฺนฺโน มาตริ
 กายสฺกฺขี กตฺวา "กฺุสฺลา ฌมฺมา อฺกฺุสฺลา ฌมฺมา อพฺยากตา
 ฌมฺมา" ติ ฌมฺมํ เทเสนฺโต สตภาเคน สหฺสฺสฺภาเคน
 สตสฺหฺสฺสฺภาเคน ฌมฺมนฺตรา ฌมฺมนฺตริ สงฺขิปิตฺวา
 สงฺขิปิตฺวา เทเสสิ. (ฉบับ ฉ.ม. ตรงนี้ใช้คำว่า
 สงฺกมิตฺวา สงฺกมิตฺวา เทเสสิ.) ตโย มาเส นิรฺนฺตริ
 ปวตฺตเทสนา เวเคน ปวตฺตอากาสคฺงฺคา วีย อโธมุข-
 ลฺลุปิตฺอุทกฺขมฺภา นิกฺขนฺตฺอุทกฺธารา วีย จ หุตฺวา อนนฺตา
 อปริมาณา อโหสิ.

- อภฺรฺุสฺสาสินี หน้า ๑๓-๑๖

จากข้อความที่เป็นคำแปลและที่เป็นคำบาลีนี้ จะ
 เห็นว่ามีข้อความอยู่หลายตอนที่กล่าวไว้ไม่ชัดหรืออ่าน
 เข้าใจยาก เช่นข้อความที่ว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เสด็จลุกขึ้นจากโพธิบัลลังก์ แล้วก็ได้เสด็จไปประทับยืน

ทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์ตลอดสัปดาห์ (คือตลอด ๗ วัน ๗ คืน) ด้วยพระเนตรอันไม่กระพริบ ๗ ล ๗ ซึ่งต่อมาสถานที่แห่งนี้เรียกว่า **อนิมิสเจตีย์** (ดูหน้า ๒๖๗)

ขอให้สังเกตว่า ในอัฐุสสาลินีมิได้กล่าวว่า พระศาสดาเมื่อเสด็จลุกขึ้นจากโพธิบัลลังก์แล้ว **ไปประทับอยู่ ณ ทิศใด** ห่างจากโพธิบัลลังก์มากน้อยแค่ไหน แต่ในปฐมสมโพธิได้กล่าวว่า “ครั้นล่วง ๗ วัน จึงเสด็จอุฏฐา-การจากพระรัตนบัลลังก์ ทรงประดิษฐานยืนอยู่ ณ ทิศ-อีสาน ทรงทำอุปัชฌายะคือสี่มพระเนตรอันงามดุจนิลุบลบุษามหาโพธิ์สิ้น ๗ วัน เป็นกำหนด แลที่อันนั้นก็มิชามปรากฏชื่อ "อนิมิสเจตีย์ฐาน"

- ปฐมสมโพธิ หน้า ๑๘๘

ขอให้สังเกตด้วยว่า ข้อความในปฐมสมโพธินี้ได้นำมาจากคัมภีร์อัฐุสสาลินี เพราะเรื่องราวตอนนี้ที่กล่าวไว้ในอรรถกถาวินัยก็ดี ในอรรถกถาอุทานก็ดีไม่เหมือนกับที่กล่าวไว้ในอัฐุสสาลินี ซึ่งข้อความที่ต่างกัันนี้จะมิกล่าวในภายหลัง

อนึ่ง ในอัฐสุสาสินีได้กล่าวต่อไปว่า “จากนั้น (คือหลังจากที่ประทับยืนทอดพระเนตรตลอดสัปดาห์แล้ว) เทวดาทิ้งหลายเกิดความวิตกขึ้นว่า แม้ในวันนี้ พระสิทธัตถะยังมีกิจที่ต้องทำอยู่แน่ จึงไม่ละความอาลัยในบัลลังก์ พระศาสดาทรงทราบความวิตกของเหล่าเทวดาเพื่อจะให้ความวิตกของเทวดาเหล่านั้นสงบ จึงได้เสด็จเหาะขึ้นสู่เวหาสแสดงยมกปาฏิหาริย์ ฯลฯ พระศาสดาครั้นทรงทำปาฏิหาริย์อย่างนี้แล้ว ก็เสด็จลงจากอากาศลงมาระหว่างโพธิบัลลังก์กับสถานที่ประทับยืนแล้วเสด็จจงกรมตลอดสัปดาห์”

ขอให้จำไว้ให้ดีว่า ตามข้อความในปฐมสมโพธิ และในอัฐสุสาสินีนี้, ได้กล่าวต่อไปอีกว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับยืนห่างจากโพธิพฤกษ์ไปทาง ทิศอีสาน ทอดพระเนตรดูโพธิบัลลังก์และโพธิพฤกษ์ก่อน แล้วจึงเสด็จเหาะขึ้นไปบนอากาศทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แล้วก็เสด็จลงมาจากอากาศมาประทับอยู่ในระหว่างโพธิพฤกษ์ กับสถานที่ที่พระองค์เคยประทับยืนทอดพระเนตร แล้วจึงเสด็จจงกรมอยู่ ณ สถานที่นี้เป็นเวลาสัปดาห์หนึ่ง” (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๖๗, ๒๘๒)

ขอให้สังเกตคำบาลีตรงนี้ด้วย "เอวํ ยมกปาฏิหาริย์ กตวา ปลงฺกสฺส ฐิตญฺจฺจฺจฺจฺจ อนฺตเร อากาสโต โอรุหฺ สตุตาหํจฺจฺจฺจฺจ" .

แปลว่า พระศาสดาเมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว ก็เสด็จลงมาจากอากาศลงมาในระหว่างบัลลังก์กับสถานที่พระองค์ประทับยืน (คือสถานที่ที่พระองค์ประทับยืนทอดพระเนตรดูโพธิบัลลังก์กับโพธิพฤกษ์)แล้วเสด็จจงกรมตลอดสี่ปดาห์

ในอัฐสุสาสินีกับในอรรคถาวินัย

กล่าวลำดับเรื่องบางอย่างไม่เหมือนกัน

ขอได้โปรดจำไว้ด้วยว่า ข้อความในอัฐสุสาสินีตอนนี้ แตกต่างจากข้อความที่กล่าวไว้ในอรรคถาวินัย และในอรรคถาอุทาน เพราะในสมันตปาสาทิกาอรรคถาวินัยในและอรรคถาอุทานนั้น ท่านได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อพระผู้พระภาคได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่งด้วยการนั่งขัดสมาธิอันเดียวตลอดสี่ปดาห์ เทวดาบางจำพวกเกิดความแคลงใจขึ้นว่า ‘พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จลุกขึ้น ธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้าแม้

อื่นจะมีอีกละคร่ม?’ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคออกจาก
 สมาบัติในวันที่ ๘ ทรงทราบความแคลงใจของเหล่า
 เทวดาเพื่อกำจัดความแคลงใจ จึงเสด็จเหาะขึ้นไปบน
 อากาศแสดงยมกปาฏิหาริย์ กำจัดความแคลงใจของ
 เหล่าเทวดาเหล่านั้นแล้ว จึงเสด็จลงมาประทับยืนจ้องดู
 ด้วยพระเนตรอันมิได้กระพริบซึ่งพระบัลลังก์และโพธิ
 พฤษ์ อันเป็นสถานที่บรรลุมผลแห่งพระบารมีที่ทรงสร้าง
 มาตลอด ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัลป์ ให้สัปดาห์หนึ่งผ่าน
 พ้นไป ทางด้านอุดรเฉียงไปทางปราจีนหน่อหนึ่ง (คือ
 ทิศอีสาน) จากพระบัลลังก์ สถานที่นั้น ชื่อ “อนิมิสเจตีย์”

อนนตรัม ปน อปกุกมิตวา ภควา ก็ อกาสิตี.
 อปรานิปี ดีณิ สตุตทาหานิ โพธิสมิเปเยว วิดีนาเมสิ.
 ตตุรายัม อานุพุพิธา- ภควติ กิร พุทฺธตฺตัม ปตฺวา
 สตุตทาหัม เอกปฺลฺลฺงฺเคน นิลินฺเน "น ภควา วุฏฺฐาติ
 ก็ นุ โข อญฺเญปิ พุทฺธตฺตกรรา ฌมฺมา อตุถิ" ติ
 เอกจฺจามันฺ เทวตานัน กงฺขา อุกฺทปาติ. อถ ภควา อฏฺฐเม
 ทิวเส สฺมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เทวตานัน กงฺขั ญตฺวา

กษत्रาวิธมนตถํ **อากาเส** **อุปฺปติตฺวา** ยมกปาฏิหาริย์
 ทสฺเสตฺวา ตาสิํ กษत्रํ วิธมิตฺวา ปลฺลนฺกโต อีสํ
 ปาจิณนิสฺสิตฺเต อุตฺตรทิสภาเก สฺฐตฺวา จตฺตารี อสงฺ-
 เขยยฺยานิ กปฺปสตสทสฺสญจ อฺปจิตานํ ปารมีนํ
 ผลาธคฺคมนฺนฺฐานํ ปลฺลนฺกญจ โพิตรุกฺขญจ อนิมิเสหิ
 อกฺขีหิ โยโลกยมาโน สตฺตาทํ วิดีนาเมสิ. ตํ สฺฐานํ
 อนิมิสเจตีย์ นาม ชาตํ. อถ ปลฺลนฺกสฺส จ สฺฐิตฺนฺฐานสฺส
 จ อนฺตฺรา ปฺรตฺถิมโต จ ปจฺฉิมโต จ อายเต
 รตนจฺงกเม จฺงกมฺนฺโต สตฺตาทํ วิดีนาเมสิ. ตํ สฺฐานํ
รตนจฺงกเมเจตีย์ นาม ชาตํ. ตโต ปจฺฉิมทิสภาเก
 เทวตา รตนขริ มาปยีสฺ. ตตฺถ ปลฺลนฺเกน นิสฺสิตฺวา
 อภิชมฺมปิฏกํ วิเสสโต เจตฺถ อนนฺตนยสมนตปฺนฺฐานํ
 วิจินฺนฺโต สตฺตาทํ วิดีนาเมสิ. ต สฺฐานํ **รตนขริเจตีย์**
 นาม ชาตํ.

เอวํ โพิธมีเปเยว จตฺตารี สตฺตาทานิ วิดีนา-
 เมตฺวา **ปญจเม** สตฺตาทเห **โพิตรุกฺขมฺมฺลา** **เยน**
อชปาลนิโครธ **เตนฺอุปสงฺกมิ**. ตสฺส กิร นิโครธสฺส
 ฉายาย อชปาลกา คนฺตฺวา นิสฺสิทฺติ **เตนฺสฺส**

"อชपालนิโครธ" เหวว นามอุทปาติ. **สตุตาทัม วิมุตติ - สุขปฏิสังเวทิตี** ตตฺราราปี ฌมมัม วิจิณฺนุโตเยว วิมุตฺติสุขํ ปฏิสังเวเทนุโต นิสิตี. โพิชิตอ ปุรตฺถิมทิสภาภาเค เอส รุกฺโข โหติ. เอวํ นิสินฺเน จ ปเนตฺถ ภาวติ เอโก (ขุหฺกชาติโก) พุราหฺมเณ ตํ อาคนฺตฺวา ปณฺหํ ปุจฺฉิ - สมฺนต. ๓/๘

ขอให้สังเกตว่า **ลำดับเรื่อง** ที่กล่าวไว้ในอรรถกถาวินัยนี้ ไม่เหมือนกับที่กล่าวไว้ใน **อัญญุสาลินี** เพียงประเด็นเดียวเท่านั้น คือใน **อัญญุสาลินี** กล่าวว่า

ภายหลังที่พระศาสดาประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขที่โพธิบัลลังก์เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ แล้วก็ได้เสด็จไปประทับยืนทอดพระเนตรดูบัลลังก์และต้นโพธิ์อีก เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ แล้วจึงได้เสด็จขึ้นไปสู่เวหาสแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จลงมาจงกรม

ส่วนใน *อรรถกถาวินัย* กล่าวว่า

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้ว ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่โพธิบัลลังก์เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ ในวันที่ ๘ (คือนับจากวันตรัสรู้) เมื่อทรงทราบความสงสัย

ของเทวดา จึงได้เสด็จเหาะขึ้นไปบนอากาศแสดงยมก-
ปาฏิหาริย์แล้ว จึงเสด็จลงมาประทับยืนทอดพระเนตร
ดูบัลลังก์และต้นโพธิ์ เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ แล้วจึงเสด็จ
ไปจงกรมอีก ๑ สัปดาห์

คือแปลว่า ตามอรรถถาวิสัยนั้น แสดงยมก-
ปาฏิหาริย์ก่อน แล้วจึงประทับยืนทอดพระเนตร ส่วนใน
อัญญาสาลินีกเล่าว่า ประทับยืนทอดพระเนตรก่อน แล้ว
จึงเสด็จขึ้นไปบนเวหาแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วจึง
เสด็จลงมาจงกรม

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงเหตุผลจริง ๆ
แล้ว การประทับยืนทอดพระเนตรดูบัลลังก์และต้นโพธิ์
นั้น น่าจะทำก่อนการแสดงยมกปาฏิหาริย์ เพราะพระ-
ศาสดาเมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ยังประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่
โพธิบัลลังก์อยู่ ๑ สัปดาห์ หลังจากนั้นก็ได้เสด็จมา
ประทับยืนทอดพระเนตรดูบัลลังก์และต้นโพธิ์อีก ๑
สัปดาห์เทวดา จึงได้เกิดความสงสัยว่า พระองค์ประทับ
ที่โพธิบัลลังก์นี้มาตลอด ๑ สัปดาห์แล้ว ทำไมจึงต้อง
เสด็จมาประทับยืนทอดพระเนตร ณ สถานที่ใกล้เคียง ๆ กับ

ต้นโพธิ์อีก ๑ สัปดาห์ ฉะนั้น ลำดับความที่กล่าวไว้ใน
อัฐรสาลีนี้ น่าจะถูกต้องกว่าที่กล่าวไว้ในอรรถกถาวินัย

อนึ่ง ในอัฐรสาลีนี้ได้กล่าวต่อไปอีกว่า “ยมก-
ปาฏิหาริย์ที่ได้ทรงแสดงในครั้งนี่ เป็นอย่างเดียวกับที่
ทรงแสดงในท่ามกลางหมู่พระญาติที่เมืองกบิลพัสดุ์และ
ที่เมืองปาฏลีบุตร และที่โคนต้นมะม่วงที่เมืองราชคฤห์”
ซึ่งที่เมืองราชคฤห์นี้เอง หลังจากที่ทรงแสดงยมกปาฏิ-
หาริย์แล้ว ก็เสด็จไปทรงแสดงพระอภิธรรมโปรด
พระพุทธรมาดาที่ดาวดึงส์เทวโลก ฉะนั้นจึงเป็นอันสรุป
ได้ว่า การแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่โพธิมณฑลนี้เป็น
การแสดงครั้งแรก และให้สังเกตว่า ข้อความที่กล่าวไว้ใน
คัมภีร์อัฐรสาลีนั้น ให้รายละเอียดมากกว่าที่กล่าวไว้
ในอรรถกถาวินัย

อรรถกถาวินัยกับอรรถกถาอุทาน

อธิบายลำดับเรื่องเหมือนกัน

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาของอุทาน ก็กล่าวไว้อย่าง
เดียวกับที่กล่าวไว้ในอรรถกถาวินัย ให้สังเกตจากคำ
บาลีดังต่อไปนี้ แล้วจะเห็นได้ชัดว่า ลำดับความซึ่งคำ

บาลีเรียกว่า อนุบุพพิกธา ที่กล่าวไว้ในอรรถกถาอุทาน
นั้นเหมือนกับในอรรถกถาวินัย

ตตฺตฺรายํ อนุบุพพิกธา - ภคฺวติ กิร สมฺมาสมฺโพธิ
ปตฺตฺวา สตฺตฺตาหํ เอกปฺลฺลงฺเกน นิสินฺนฺเน “น ภคฺวา
วฺภูสฺสาติ, กิณฺนุ โข อญฺญฺเยปิ พุทฺธตฺตฺตฺกฺรา ชมฺมา
อตฺถิ”ติ เอกจฺจํจํ ทเวตํ กงฺขา อฺหปาทิ. อถ
ภคฺวา อญฺญฺเม ทิวเส สมฺปาตฺติโต วฺภูสฺสาช ทเวตํ
กงฺขํ ญตฺวา กงฺขาวิชมนตฺถิ อากาเส อฺปฺปตฺติตฺวา
ยฺมกปาฏิหาริยํ ทสฺเสตฺวา ตาลํ กงฺขํ วิชเมตฺวา
ปฺลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจฺฉินฺนฺสฺสฺสฺเต อุตฺตรทิสภาเค สฺตฺวา
จตฺตฺตฺริ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปสฺตฺสทสฺสญฺจ อฺปฺจิตํ
ปารมีนํ ผลาติคฺมนฺนฺสฺสาณํ ปฺลฺลงฺกํ โพธิรฺกฺขญฺจ อนิมีเสหิ
จกฺขุหิ โอลฺกยมาโน สตฺตฺตาหํ วีตินาเมสิ ตํ สฺสาณํ
อนิมีสเจตฺยํ นาม ชาตํ. อถ ปฺลฺลงฺกสฺส จ สฺฐิตฺสฺสาณสฺส
จ อนฺตฺรา ปฺรตฺถิมโต จ ปจฺฉิมโต จ อายเต
รตฺนจงฺกเม จงฺกมนฺโต สตฺตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ สฺสาณํ
รตฺนจงฺกเมเจตฺยํ นาม ชาตํ. ตโต ปจฺฉิมทิสภาเค
เทวตา รตฺนฆริ มาปยีสฺส. ตตฺถ ปฺลฺลงฺเกน นิสิตฺตฺวา

อภิธรรมปิฎกัม วิเสสโต อนนุตตมยัม สมมุตตปฏิฐานัม
 วิจิณนโต สตตาทัม วีตินาเมสิ. ตัม ฐานัม **รัตนขรเจติยัม**
 นาม ชาตัม, เอวัม โพธิสมิเปยว จตตาริ สตตาทานิ
 วีตินาเมตวา ปญจเม สตตาทเห โพธิรุกขมุลโต อชपाल-
 นิโครธัม ออุปสงกमितวา ตสส มุเล ปลลลงเคน นิสีทิ.

- ปรมตถทีปนี อุทานวณณนา หน้า ๕๔

คำบาลีในอรรถกถาของอุทานนี้ ถ้านำไปเทียบกับ
 คำบาลีในอรรถกถาวินัยแล้ว จะเห็นว่าเหมือนกันเกือบ
 ทุกตัวอักษร และมีคำบางคำในอรรถกถาอุทานนี้กล่าว
 ไว้ ไม่เหมือนกับในอรรถกถาวินัย เช่นในอรรถกถาวินัย
 ว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงบรรลู่ **การเป็น**
พระพุทธเจ้า (พุทธตตัม ปตวา) แล้วยังประทับนั่งโดย
 บัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์” ส่วนในอุทานนี้กล่าวว่า
 “เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบรรลู่ **สัมสัมโพธิญาณ**
 แล้วประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์”
 นอกจากนี้ก็เหมือนกันทุกอย่าง เป็นแต่ในอรรถกถา-
 อุทานนี้ ได้นำคำบาลีมาลงไว้ยาวกว่าในอรรถกถาวินัย
 อีกเล็กน้อย

ลำดับเรื่องจากวันตรัสรู้ถึง วันที่ประทับที่ต้นอชปาลนิโครธ

*อนึ่ง ควรจะทราบไว้ด้วยว่า ลำดับเรื่องนับตั้งแต่ราตรีแห่งวันวิสาขะ จนกระทั่งถึงตอนที่พระศาสดาเสด็จไปประทับที่อชปาลนิโครธ ต้นไทร ในครั้งแรกและครั้งที่สองนั้น ในพระไตรปิฎก คือในวินัยปิฎกมหารวรรค และใน อุทาน นั้น ไม่ได้กล่าวถึงเรื่อง *อนิมิสเจตีย์* สถานที่พระพุทธรองค์ทรงทอดพระเนตรดูโพธิบัลลังก์กับโพธิพฤกษ์ ไม่ได้กล่าวถึง *รัตนจกกรมเจตีย์* สถานที่พระพุทธรองค์เสด็จจกกรม และไม่ได้กล่าวถึง *รัตนฆรเจตีย์* สถานที่พระพุทธรองค์ทรงพิจารณาพระอภิธรรม ๓ คัมภีร์ แต่กล่าวว่า เมื่อพระศาสดาได้ตรัสรู้แล้วประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาหที่โคนต้นโพธิ์ ตรัสรู้ แล้วก็เสด็จไปที่ต้นอชปาลนิโครธเลย ดังข้อความในปฐมสมโพธิฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ได้กล่าวว่า

---

*วิญญาณฉบับเดือน มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๕

กล่าวความจำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยวิมุตติสุข ณ จังหวัดไม้พระมหาโพธิ ๔ ตำบล ๆ ละ ๓ วัน คือ (๑) ที่ควงไม้พระมหาโพธิ์นั่นเอง ทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาทแล้ว เปล่งอุทานสมควรแก่เหตุ(๒) ควงไม้ไทร อชปาลนิโครธมีพราหมณ์มาทูลถามทรงเปล่งอุทานแสดงธรรมของพราหมณ์. (๓) ที่ควงไม้จิกมุจลินท์ ฝนตกพรำ มุจลินทนาคราชมาวงพระองค์ด้วยขนด แผ่พังพาน ณ เบื้องบนเพื่อบังฝน ครั้นแล้วทรงเปล่งอุทานแสดงเหตุแห่งสุข. (๔) ที่ควงไม้เกตุราชายตนะ ตปัสสะ ภัลลิกะ ๒ พาณิช นำข้าวสัตตุดูเข้าไปถวาย ทรงรับทำพุทธรูปริโกศแล้วสองพาณิชทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ้าง ๒ รตนะเป็นสรณะเป็นครั้งแรก เสด็จไปประทับ ณ ควงไม้ อชปาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาเห็นธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ นั้นเป็นคุณลึกลับยากที่สัตว์โลกผู้ยินดีในกามคุณจะรู้ตาม พระทัยก็ท้อในที่จะแสดงธรรม. แต่อาศัยพระกรุณาเป็นที่ตั้งทรงพิจารณาแล้ว ๆ เล่า ๆ ถึงสัตว์โลกด้วยพระญาณ ก็เล็งเห็นว่าผู้สามารถจะรู้ตามได้ก็มีอยู่ จึงตั้งพระเหตุ

จะแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน และทรงอธิษฐานจะ
ดำรงพระชนมายุอยู่ตราบเท่าพระศาสนาจะแพร่หลาย.

ข้อความที่น่ากล่าวไว้นี้ คัดมาจากหนังสือปฐม-
สมโพธิ ฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) วัดราช
ประดิษฐ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงเรียบเรียงไว้ และ
ข้อความเท่าที่ยกมานี้คือข้อความสังเขป ซึ่งพระองค์ได้
ยกขึ้นมาก่อน แล้วจึงขยายความโดยละเอียดในตอน
ต่อไป(ปฐมสมโพธิ หน้า ๕๓) ข้อความโดยสังเขปอันนี้
สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) ได้นำมาจากคัมภีร์
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ คือวินัยปิฎกมหาวรรค ซึ่งจะได้
นำมาให้เห็นเป็นตัวอย่างดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจสุมุบปาทอีกครั้ง

และทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้ง

ในวันปาฏิบที่โพธิบัลลังก์

(๑) โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แรกตรัสรู้
ประทับอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

ในอุรุเวลาประเทศ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
 นั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตตีสุข ผนววงไม้โพธิพฤกษ์
 ตลอด ๗ วัน และทรงมนสิการปฏิจจสมุปปาทเป็น
 อนุโลมและปฏิโลม *ตลอดปฐมยามแห่งราตรี* ว่าดังนี้....

เพราะอริขชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสภาพตนะ
เพราะสภาพตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย	จึงมีชาติ
เพราะชาติเป็นปัจจัย	จึงมีชรา มรณะ
	โสกะ ปริเทวะ

ทุกชะ โทมน์ส

อุบายาส.

เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมเกิด ด้วย
ประการฉะนี้.

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วย
มรรคคือวิราคะ สังขาร จึงดับ

เพราะสังขารดับ

วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ

นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ

สภาพตนะจึงดับ

เพราะสภาพตนะดับ

ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ

เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ

ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ

อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ

ภพจึงดับ

เพราะภพดับ

ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกชะ โทมน์ส อุบายาส จึงดับ.

เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับ ด้วย
ประการฉะนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ
เนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น (คือใน
เวลาสุดท้ายแห่งปฐมยาม) ว่าดังนี้ :-

พุทธอุทานคาถาที่ ๑

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปราภฏชัดแก่
พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น
ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป
เพราะมารู้แจ้งธรรมพร้อมทั้งเหตุ

(๒) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการ
ปฏิจสมุปบาท เป็นอนุโลมและปฏิโลมตลอด มัชฌิมยาม
แห่งราตรี ฯลฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ
เนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น (คือใน
เวลาสุดท้ายแห่งมัธยมยาม) ว่าดังนี้ ..

พุทธอุทานคาถาที่ ๒

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่
พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความ
สงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะ
ได้รู้แจ้งซึ่งความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย.

(๓) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมนสิการ
ปฏิจจสมุปบาท เป็นอนุโลมและปฏิโลม ตลอดปัจฉิม
ยามแห่งราตรี ฯลฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ
เนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น (คือใน
เวลาสุดท้ายแห่งปัจฉิมยาม) ว่าดังนี้ :-

พุทธอุทานคาถาที่ ๓

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏชัดแก่
พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น
พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้
ดุจพระอาทิตย์อุทัย (กำจัดมืด) ทำท้องฟ้าให้
สว่าง ฉะนั้น.

คำอธิบายจากอรรถกถา

ในคัมภีร์อรรถกถาคือสมันตปาสาทิกา ภาค ๓ ท่านได้อธิบายว่า คำว่า “**ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์**” หมายความว่า “นั่งขัดสมาธิโดยการคู้เข้าเข้ามาเอาขาทับกัน และนั่งอยู่อย่างนั้นตลอดสัปดาห์โดยไม่ลุกเลยแม้สักครั้งเดียว อย่างนี้เรียกว่า นั่งโดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์”

แต่ในคัมภีร์วินัยปิฎกมหาวรรคนี้ กล่าวไว้ไม่ชัดว่า พระศาสดาทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมนี้ในวันไหน เพียงแต่กล่าวว่า ทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาทและทรงเปล่งอุทานทั้ง ๓ บทนี้ที่ควงไม้โพธิพฤกษ์ เพราะอาจจะมีข้อสงสัยเช่นนี้เกิดขึ้น ฉะนั้นในอรรถกถาจึงได้อธิบายว่า :-

จริงอยู่ในราตรีเพ็ญวิสาขมาส พระผู้มีพระภาค ทรงระลึกบุพเพนิวาส (คือชีวิตในชาติก่อน ๆ) ในปฐมยาม ๙ ทรงชำระทิพยจักขุในมัชฌิมยาม ๙ ทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาทโดยอนุโลมปฏิโลมในปัจจุบันยาม ๙ ทรงบรรลุความเป็นสัมพัญญ ในขณะที่จะ

ฟังกล่าวว่า อรุณจักษ์ขึ้นเดี๋ยวนี้ (คืออรุณขึ้นในเวลา เดียวกันกับเวลาที่ได้ทรง บรรลุความเป็นสัมพัญญู ที่เดียว) แต่นั้น พระองค์ทรงปล่อย วันนั้น ให้ผ่านพ้นไป ด้วยการประทับนั่งบัลลังก์เดิวนั้นแล แล้วทรง พิจารณาอย่างนั้น เปล่งอุทานเหล่านี้ ในยามทั้ง ๓ แห่ง ราตรีวันปาฏิภท ที่ถึงพร้อมแล้ว (วันปฏิภทคือวันแรม ๑ ค่ำ) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาอย่างนั้น (คือ พิจารณาปัจจุสมุปบาท) ในราตรีวันปาฏิภท ให้ สัปดาห์นั้นผ่านพ้นไปที่โพธิรุกขมูลนั้นแลดังที่ใน พระไตรปิฎกกล่าวว่า “ประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว ที่ โพธิรุกขมูลตลอดสัปดาห์”

ภควา หิ วิสาขปุณณมาเย รตติยา ปฐมยามะ
 ปุพเพนิวาสี อานุสฺสริ, มชฺฌิมยามะ ทิพพจกฺขุ วิโสเชติ
 , ปจฺฉิมยามะ ปฏิจฺจสมุปฺปาที อณุโลมปฏิโลมํ มนสิกตฺวา
 "อิทานิ อรุโณ อุกฺคมิสฺสตี"ติ สพฺพญญตฺ ปาปุณิ.
 สพฺพญญตฺปฺตตสมนฺตรเมว จ อรุโณ อุกฺคณฺชิ.
 ตโต ตํ ทิวสํ เตเนว ปุลลงฺเกน วิติณามेतฺวา สมฺปตฺตาย
 ปฏิปทฺรตติยา तीสุ ยामेषु เอวํ มนสิกตฺวา อิมานิ

อุทานานิ อุทานเนลิ. อิติ ปาฏิปทตตติยา เอวี่ มนลิกตวา
 ตี่ "โพธิรุกขมุเล สตตาที่ เอกปลลลลลลน นิลลลล" ตี
 เอวี่ วุตตลลลลลลลล ตตเตว เวตีนาเมลล.

- สมนต. ๓๓/๓๗ - มหาจุฬา

ตามคำอธิบายในอรรถกถาวินัยนี้ หมายความว่า
 ว่า “ในคืนแห่งวันวิสาขะนั้น ในยามที่ ๓ พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าได้ทรงพิจารณาปัจจุสมุปปาททั้งฝ่ายอนุโลมและ
 ปฏิโลมตลอดยามที่ ๓ และได้ทรงบรรลุลัพพัญญุตญาณ
 ในเวลารุ่งอรุณ (ให้สังเกตว่า คำว่า ได้บรรลุลัพพัญญุต
 ญาณในยามที่ ๓ แห่งคืนวันวิสาขะนั้น สำหรับพระพุท
 ธองค์ก็คือได้ทรงบรรลุลัพพัญญุตญาณ) แต่ในยามที่ ๓
 แห่งคืนวันวิสาขะนี้ แม้พระพุทธองค์จะได้ทรงพิจารณา
 ปฏิจุสมุปปาทตลอดยามที่ ๓ ก็จริง แต่มิได้ทรงเปล่ง
 คาถาอุทานทั้ง ๓ บทนั้น แต่ในเวลารุ่งอรุณแห่งวัน
 วิสาขะพระองค์ได้ทรงเปล่งคาถาอุทานว่า “เอนกชาติสง
 หาร์สนฺธาวิสุลลั อนิพฺพิลลั ฯลฯ”^๑ และในอรรถกถาวินัยนี้
 ก็ดัดอธิบายต่อไปอีกว่า

๑ เรื่องคาถาพุทธอุทานอันนี้ที่กล่าวว่า พระองค์ได้ทรงเปล่งในวันรุ่งอรุณของ
 วันวิสาขะ และเป็นอุทานอันแรกด้วยนี้ มีอธิบายอยู่ในคัมภีร์มจรุรัตวิลาสิณี
 อรรถกถาพุทธวงศ์)

“ต่อจากรุ่งอรุณแห่งวันวิสาขะ ซึ่งเป็นวันปาฏิบพ คือวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ในตอนกลางวันแห่งวันปาฏิบพนี้ พระพุทธองค์ได้ประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดี่ยวตลอดทั้งวัน พอถึงกลางคืนแห่งวันปาฏิบพ พระพุทธองค์ได้ทรงพิจารณาปัจจุสมุปปาทอีกครั้ง ทั้งฝ่ายอนุโลมและปฏิโลมตลอดทั้งคืน ซึ่งในปฐมยามได้ทรงเปล่งอุทานบทที่ ๑ ในมัชฌิมยามได้ทรงเปล่งอุทานบทที่ ๒ ในปัจฉิมยามได้ทรงเปล่งอุทานบทที่ ๓ จากหลักฐานในอรรถกถาวินัยตามที่กล่าวมานี้ก็เป็นอันสรุปได้ว่า :-

คาถาพุทธอุทานครั้งที่ ๑ คือ อเนกชาติสังสารันุชาวิสุลั อนินุพิลั ฯลฯ ทรงเปล่งในเวลารุ่งอรุณแห่งวันวิสาขะ และทรงเปล่งที่โคนต้นโพธิ์ตรัสรู้

คาถาพุทธอุทานครั้งที่ ๒ คือ ยทา หเว ปาตุภานุติธมฺมา ฯลฯ ทั้ง ๓ บทนั้น ทรงเปล่งในราตรีแห่งวันปาฏิบพคือคืนวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๖ และทรงเปล่งที่โคนต้นโพธิ์ตรัสรู้เช่นเดียวกัน

อนึ่งภายหลังจากการตรัสรู้ที่รัตนบัลลังก์ที่ควงไม้โพธิ์ตรัสรู้แล้ว ทรงเปล่งอุทานครั้งที่ ๑ คือ อเนกชาติ-

ลัสมาริ ๗๗ ในเวลารุ่งอรุณ และทรงเปล่งอุทานครั้งที่ ๒ คือ ยทา หเว ปาตุภวณฺติ ธมฺมา ๗๗ ๓ บทในเวลา กลางคืนแห่งวันปาฏิบพ แล้วก็ยังประทับนั่งเสวยวิมุติ- สุขโดยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์ พอเริ่มถึงสัปดาห์ที่ ๒ คือวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ก็เสด็จไปที่ *ต้นอชปาล- นิโครธ* ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของต้นโพธิ์ตรัสรู้ และ ห่างจาก ต้นโพธิ์ตรัสรู้ไปเล็กน้อย ณ ที่ *ต้นอชปาลนิโครธ* นี้แหละที่มีพราหมณ์ ซึ่งมีปกติชอบตวาดคนอื่นว่า หี หี (น่าจะตรงกับคำไทยว่า เฮ้ย เฮ้ย) มาเฝ้าทูลถามปัญหา ซึ่งข้อความทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จะเห็นหลักฐานได้จาก วินัยปิฎกมหาวรรคดังต่อไปนี้

อชปาลนิโครธกถา

ครั้นล่วง ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออก จากสมาธินั้นแล้ว ก็เสด็จออกจากไม้โพธิพฤกษ์เข้าไป ยังต้นอชปาลนิโครธ (ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของ ต้นโพธิ์ห่างจากต้นโพธิ์ไปไม่กี่ไกล) แล้วประทับนั่งด้วย บัลลังก์เดียว เสวยวิมุติสุข ณ ควณไม้อชปาลนิโครธ *ตลอดสัปดาห์*

ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้ทุกชาติกะคนหนึ่งเข้าไปเฝ้า
 พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ทูล
 ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า พอเป็นที่บันเทิงเป็นที่
 ระลึกถึงกันแล้ว ก็ได้ยื่น ฌ ที่ควรข้างหนึ่ง พราหมณ์ผู้
 ซึ่งได้ยื่นอยู่อย่างนั้นแล ได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าว่า

ท่านพระโคตม บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ด้วย
 เหตุเพียงไรหนอ ก็แลธรรมเหล่าไหนหนอ ทำบุคคลให้
 เป็นพราหมณ์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความ
 นั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า :-

พราหมณ์ใดมีบาปอันลอยเสียแล้ว (คือ
 ลอยบาปได้แล้ว) ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หี หี ไม่มี
 กิเลสดูจน้าฝาด ตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดแห่ง
 เวท มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ไม่มีกิเลส
 เครื่องพัวพันในอารมณ์ไหน ๆ ในโลก พราหมณ์
 นั้นจึงสมควรที่จะกล่าววว่า ตนเป็นพราหมณ์

โดยธรรม (คือไม่ใช่เป็นพราหมณ์โดยโคตร
หรือโดยตระกูล)

- วินย, มหาวคุด ๔/๔ -มหาจุฬา

๒. อชปาลนิโครธคถา

จากคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค

(๔) อถ โข ภควา สตตาทสฺส อจฺจเยน ตมฺหา
สมาธิมฺหา วุฏฺฐุหิตฺวา โปธิรฺกฺขมฺมุลา, เยน อชปาล-
นิโครฺธ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา อชปาลนิโครธ-
รฺกฺขมฺมุเล สตตาทํ เอกปฺลลงฺเกน นิสีทิ วิมฺุตฺติสฺส-
ปฺปฏิสํเวทึ. อถ โข อญฺญตโร อฺฐกฺกชาติโก พฺรหฺมณฺเณ,
เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺอุปสงฺกมิตฺวา ภควตา
สทฺธิ สมนฺเทธิ; สมนฺเทธิยํ กถํ สารณฺเธิยํ วีติสฺวาเรตฺวา
เอกมฺนตํ อฏฺฐาสฺสิ; เอกมฺนตํ อฺฐิต โข โส พฺรหฺมณฺเณ
ภควนฺตํ เอตทวโรจ “กิตฺตาวตฺตา นฺุ โข โภ โคตม
พฺรหฺมณฺเณ โหติ, กตเม จ ปน พฺรหฺมณฺการกา
ธมฺมา” ตึ

อด โข ภควา เขตมตฺถํ วิทิตวา ตายํ เวลายํ
 อิมํ อุกทาเนสิ

“โย พุราหฺมโณ พาหิตปาปชฺโม
 นิหฺนฺนโก นิกฺกสาโว ยตตฺโต
 เวทนฺตคฺคฺช วุสิตพฺรหฺมจฺริโย
 ฌมฺเมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺย
 ยสฺสสฺสทา นตฺถิ กุหิณฺจิจิ โสเก” ติ.

อชปาลนิโครธกถา นิฏฐิตา.

ตามข้อความในวินัยปิฎกตั้งที่กล่าวมานี้ ไม่ได้
 บอกให้ชัดว่า พราหมณ์ผู้ชุกชาติกะนี้ ไปเฝ้า
 พระพุทธเจ้าทูลถามปัญหานั้น ไปในวันไหน ? คือในวัน
 แรกของสัปดาห์หรือวันสุดท้ายของสัปดาห์ แต่ในคัมภีร์
 คาทาพุทธอุทาน ได้กล่าวว่า พราหมณ์ผู้นี้ ไปเฝ้า ในวัน
 สุดท้ายของสัปดาห์ ดังจะเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ
 ประทับอยู่ที่ควงไม้ชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

ที่ตำบลอุรุเวลา ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์
ครั้งนั้นแล พอสัปดาห์นั้นล่วงไป พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จออกจากสมาธินั้นแล้ว ครั้งนั้นแล พราหมณ์ผู้หนึ่ง
ผู้มักตวาดผู้อื่นว่า หี หี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
ที่ประทับ ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ
(ข้อความต่อจากนี้ ก็เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วในวินัย
ปิฎกมหาวรรค ดูในเล่มนี้หน้า ๓๐๔)

๓. อชปาลนิโครธกถา

จากคัมภีร์คาถาพุทธอุทาน

(๔) เอวมเม สุตฺ :- เอกํ สมยํ ภควา
อุรุเวลาयํ วิหริติ นชฺชา เนรณฺชราย ตีเร อชปาล-
นิโครฺธे ปฐฺมาภิสฺมพฺพุโธ. เตน โข ปน สมเยน
ภควา สตฺตาทํ เอกปฺลฺลงฺเกน นิสินฺโน โหติ
วิมฺุตฺติสุขปฏฺิสงฺเวที. อถ โข ภควา ตสฺส สตฺตาทสฺส
อจฺจเยน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐาสี.

อด ขิ อญญตโร หุฏฐกชาติโก พุราหมโณ.
 เยน ภควา, เตนุปลสงฺกมิ, อุปลสงฺกมิตวา ภควตา สหุธิ
 สมฺไมทิ. สมฺไมทณฺิยํ กถํ สारณฺิยํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนุตํ
 อฏฺฐาสฺสิ, เอกมฺนุตํ ลฺลิตฺ ขิ โส พุราหมโณ ภควนุตํ
 เอตทวิจ “กิตฺตาวตา นุโข โภ โคตม พุราหมโณ
 โหติ, กตเม จ ปน พุราหมณฺกรณา ฐมฺมา” ติ. ๗เป๗
 (คำบาลีต่อจากนี้ก็เหมือนกับคำบาลีในวินัยปิฎกที่อ้าง
 มาแล้ว ดูในเล่มนี้หน้า ๓๐๕)

ที่ว่า พราหมณ์ผู้นี้เข้าไปเฝ้าในวันสุดท้ายของ
 สัปดาห์นี้ ก็คือ คำที่กล่าววว่า "ก็โดยสมัยนั้นแล พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับเสวยวิมุตติสุข ที่ต้นขอ
 ปาลนิโครธด้วยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์ คือ
 ตลอด ๗ วันแล้ว ก็ได้เสด็จออกจากสมาธินั้น โดย
 การล่องไปแห่งสัปดาห์นั้น พราหมณ์ผู้นี้จึงได้เข้าไป
 เฝ้า" ซึ่งในที่นี้หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรง
 เข้าสมาธิเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์เดียวมา ๗ วันแล้ว
 จึงได้เสด็จออกจากสมาธิและเมื่อทรงออกจากสมาธิ
 แล้ว พราหมณ์ผู้นี้จึงได้เข้าไปเฝ้า

อนึ่ง ตามที่กล่าวไว้ในวินัยปิฎก และในคาถาพุทธอุทานนั้น ได้กล่าวต่อไปว่า "เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากต้นไทร แล้วก็เสด็จไปยังต้นมุจลินท์คือต้นจิก ประทับอยู่ที่ต้นจิกนี้ ๑ สัปดาห์ แล้วก็เสด็จไปยังต้นราชายตนะคือต้นเกต ประทับอยู่ที่ต้นเกตนี้ ๑ สัปดาห์ แล้วจึงเสด็จกลับมาที่ต้นอชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง" ความเป็นไปในระหว่างที่ประทับอยู่ที่ต้นจิกต้นเกต และเสด็จกลับมาประทับที่ต้นไทรอีกครั้งหนึ่งนั้น จะไม่กล่าวไว้ในที่นี้ แต่จะนำไปกล่าวและอธิบายไว้อย่างละเอียดในหนังสือ **อภิญาณาเล่ม ๓** ซึ่งว่าด้วยเรื่อง **อาสาวัชชญาณ** โดยเฉพาะ เพราะเรื่องทั้งหมดที่กล่าวมานับตั้งแต่วันตรัสรู้ จนกระทั่งมาถึงตอนที่พระองค์เสด็จไปประทับที่ต้นไทรครั้งแรกนั้น มุ่งจะอธิบายถึงความ เป็นมาในเรื่องฉัพพัณณรังสี ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทิพยจักขุ ทิพยโสต และบุพเพนิวาสานุสติญาณ ด้วยฉะนั้นจึงจำเป็นต้องนำรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการตรัสรู้และภายหลังการตรัสรู้แล้วมาอธิบายไว้ในที่นี้

แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อเป็นการให้รู้แนวทาง โดยสังเขปว่า หลังจากพระผู้มีภาคเจ้าเสด็จออกจาก ต้นอชปาลนิโครธแล้วได้เสด็จไป ณ ที่ใดบ้าง และทรง ทำอะไรบ้าง มีเหตุการณ์อะไรบ้างที่เกิดขึ้นในระหว่างนี้ ฉะนั้นจะขอนำแต่คำบาลี จากพระไตรปิฎกมาลงไว้ก่อน ส่วนคำแปลจะยังไม่นำลง เพราะถ้านำลงแล้วจะต้องมีการอธิบายกันอีกหลายตอน ซึ่งจะทำให้เรื่องนี้ยาว ออกไปอีกมาก และจะก่อให้เกิดความสับสนด้วย ที่ นำมาลงเฉพาะแต่คำบาลีนี้ ก็เพื่อแสดงหลักฐาน เกี่ยวกับเรื่องนี้และจะเป็นประโยชน์เฉพาะแก่ผู้รู้บาลี เท่านั้น ผู้ไม่รู้บาลีก็ขอให้อ่านข้ามไป

๓. มุจลินทกถา

(๕) อถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺจเยน ตมฺหา สฺมาธิมฺหา วุฏฺฐุหิตฺวา อชปาลนิโครธมฺูลา, เยน มุจลินฺโท, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา มุจลินฺทมฺูเล สตฺตาทํ เอกปฺลฺลงเกน นิสีทิ วิมุตฺติสฺสขปฺภิสฺสเวทิ. เตน โข ปน สมเยน มฺหา อกาลเมโฆ อุทปาทิ สตฺตาท- วทฺทลิกา สิตฺวาททฺทฺทินิ. อถ โข มุจลินฺโท นาคราชา

๔. ราชายตนกถา

(๖) อถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺจเยน ตมฺหา
 สฺมาธิมฺหา วุฏฺฐฺหิตฺวา มุจฺลินฺทมฺมุลา, เยน ราชายตฺนํ
 เตนุปฺสงฺกมิ; อฺปฺสงฺกมิตฺวา ราชายตฺนมฺมุเล สตฺตาทํ
 เอกปฺลลฺงเกน นิสฺสึทึ วิมฺตฺติสฺสขปฺฐิสฺสเวทึ, เตน โข ปน
 สฺมเยน ตปฺสฺสภลฺลิกา วาณิชา อกฺกลา ตํ เทลฺลํ
 อทฺธานมคฺคปฺฐิปนฺนา โหณฺติ. อถ โข ตปฺสฺสภลฺลิกานํ
 วาณิชนํ ญาติสาลโหิตา เทวตา ตปฺสฺสภลฺลิกเก วาณิเช
 เอตทวโรจ “อํ มารีสา ภควา ราชายตฺนมฺมุเล วิหฺรตฺติ
 ปฺลฺลมาภิสฺมฺพุทฺโธ, คจฺฉนฺถ ตํ ภควนฺตํ มนฺเถน จ
 มคฺคฺปิณฺชีกาย จ ปติมานเณ, ตํ โว ภวิสฺสตี ทึชฺรตฺตํ
 หิตาย สฺขายา”ติ. อถ โข ตปฺสฺสภลฺลิกา วาณิชา
 มนฺถณฺจ มคฺคฺปิณฺชีกณฺจ อาทาย, เยน ภควา, เตนุป-
 สงฺกมึสฺส: อฺปฺสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตฺตํ
 อฏฺฐึสฺส; เอกมฺนตฺตํ ลฺลิตา โข ตปฺสฺสภลฺลิกา วาณิชา
 ภควนฺตํ เอตทวโรจฺจ “ปฺฐึคฺคณฺหาตฺตฺว โน ภนฺเต ภควา
 มนฺถณฺจ มคฺคฺปิณฺชีกณฺจ ยํ อมฺหากํ อสฺส ทึชฺรตฺตํ
 หิตาย สฺขายา”ติ. อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “น โข

ตถาคตา หตฺเถสุ ปฏิกคณฺหนฺติ, กิฺมฺหิ นุ โข อหํ
 ปฏิกคณฺหฺยํ มนฺถญจ มคฺคฺปิณฺชฺกญฺจา"ติ. อถ โข
 จตฺตารโ มหाराชาโน ภควโต เจตสา เจโตปริวิตกฺก-
 มณฺญา ย จตฺทฺทิสสา จตฺตารโ เสลมเย ปตฺเต ภควโต
 อฺปนาเมสํ "อิธ ภนฺเต ภควา ปฏิกคณฺหาตุ มนฺถญจ
 มคฺคฺปิณฺชฺกญฺจา"ติ. ปฏิกคฺเหสิ ภควา ปจฺจคฺเข เสลมเย
 ปตฺเต มนฺถญจ มคฺคฺปิณฺชฺกญฺจ; ปฏิกคฺเหตฺวา จ ปริภุชฺชิ.
 อถ โข ตปฺสฺสภลฺลิกา วาณิชา ภควนฺตํ* เอตทฺไวสฺสุ
 "เอเต มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม ฅมฺมญจ,
 อฺปาสเก โน ภควา ฐาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณฺเปเต
 สรณํ คเต"ติ. เต จ โลกํ ปฺลฺมํ อฺปาสกา อหฺสฺสุ
 เทววาจิกา.

ราชายตนกถา นิฏฺฐิตา.

---

* ฉ.ม.อิ. ภควนฺตํ โอนิตปตฺตปาณี วิทิตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิริสา

๕. พุทธมยาจนกถา

(๗) อถ โข ภควา สตตาทสฺส อจฺเจเนน ตมหา
 สมาริมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา ราชายตนมฺมูลา เยน อชปาล-
 นิโครฺธ, เตนุปสงฺกมิ. ตตฺร สฺหํ ภควา อชปาล-
 นิโครธมฺมูเล วิหฺรติ. อถ โข ภควโต รโหิตสฺส
 ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตสฺส ปรีวิตกโก อุตฺปาติ “อธิตโต
 โข มฺยายํ ธมฺโม คมภีโร ทฺททสฺส ทฺรนุโพธ
 สนฺโต ปณฺโฑ อตกฺกาวจโร นิปุณฺเณ ปณฺชิตเวทณฺเณ,
 อาลยรามา โข ปนายํ ปชา อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา,
 อาลยรามาย โข ปน ปชาย อาลยรตาย อาลยสมฺมุทิตาย
 ทฺททสฺ อิทํ ฐานํ ยทิทํ อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมฺมุปาเท;
 อิทํปิ โข ฐานํ สฺทฺททสฺ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ
 สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรธ
 นิพฺพานํ. อหฺญเจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ
 เม น อาชานเยยฺยํ, สฺส มมสฺส กิลมฺโถ, สฺสา มมสฺส
 วิหฺเสสา”ติ. อปิสฺส ภควนฺตํ อีมา อนจฺฉริยา คาถาย
 ปฏิกัสสํ ปุพฺเพ อสฺสุตฺปุพฺพา

“กัจฉเนน เม อธิคตัม หลนุทานิ ปกาลิตัม
 ราคโทสปรเตเทหิ นายัม ธมฺโม สุขสมฺพุโธ.
 ปฏฺฐิสฺสอตคามิ นิปฺพณฺโณ คมฺภีริํ ทฺพุทฺทสํ อณฺโณ
 ราคฺครตฺตนา น ทกฺขณฺตฺติ ตโมกฺขณฺเชน อาวูฏฺฐา”ติ.
 อิติห ภาควโต ปฏฺฐิสฺสณฺญิกฺขโต อปฺโปสฺสุกฺกตฺตาย จิตฺตัม
 นมตี, โน ธมฺมเทสฺสนาย.

ขอให้สังเกตว่า จากพระวินัยไตรปิฎกนี้แสดงว่า
 พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากโพธิบัลลังก์แล้ว ก็เสด็จไป
ประทับที่ต้นอชปาลนิโครธเลย ซึ่งต้นอชปาลนิโครธนี้
 อยู่ห่างจากต้นโพธิ์ไปทางทิศตะวันออกเล็กน้อย ณ ที่นี้
 พระองค์ได้พบกับพราหมณ์ผู้หนึ่ง ซึ่งมีนิสัยชอบตวาด
 คนอื่นว่า หี หี (บาลีว่า หี หี น่าจะตรงกับคำไทยว่า เฮ้ย
 เฮ้ย) ในวินัยไตรปิฎกนี้ได้กล่าวถึงเรื่อง อนิมิสเจตีย์-
 รัตนจงกรมเจตีย์ และรัตนฆรเจตีย์ และมีได้กล่าวถึงว่า
**“ตอนที่พระองค์ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธนี้ ได้ทรง
 พิจารณาปฏิจจสมุปบาท แล้วทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้ง”**

แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องอนิมิสเจตีย์ รัตนจงกรม-
 เจตีย์ และรัตนฆรเจตีย์ ๓ ตอนนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาได้

กล่าวไว้ตรงกันถึง ๔ คัมภีร์ คือ **อัญญาสาสนี** อรรถถา
 อภิศธรรม **สมันตปาสาทิกา** อรรถถาถาวินัย **ปรหมัตถทีปนี**
 อรรถถาอุทาน และที่กล่าวไว้อย่างละเอียดมากอีก
 แห่งหนึ่งคือ **คัมภีร์มธูรัตถวิลาสนี** อรรถถาพุทธวงส์
 (รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ จะนำไปอธิบายไว้อีกครั้งใน
 หนังสืออภิญาเล่มที่ ๓ เรื่องอัสวักขยญาณ)

อนึ่ง ใครจะขอกกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า **“การที่ใน
 คัมภีร์วินัยปิฎกมหาวรรคกล่าววว่า เสด็จจากโพธิ-
 บัลลังก์แล้วก็เสด็จไปประทับที่ต้นอชปาลนิโครธเลย”**
 แต่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องเหตุการณ์ในระหว่างนี้ ๓ เรื่อง คือ
 ๑ เรื่องประทับยืนทอดพระเนตรดูโพธิบัลลังก์ และต้น
 โพธิ์ ๒. เรื่องแสดงยมกปฏิหาริย์บนอากาศแล้วเสด็จลง
 มาจงกรม ๓. เรื่องประทับที่เรือนแก้วแล้วทรงพิจารณา
 พระอภิศธรรม การที่ไม่กล่าวถึงนั้นในอรรถถาวินัยได้
 อธิบายเหตุผลว่า ทั้งนี้เป็นเพราะใน**พระวินัยปิฎกตอนนี้**
กล่าวไว้แต่โดยย่อ ละข้อความซึ่งเป็นที่รู้กันดีอยู่แล้ว
เอาไว้ ฉะนั้นจึงไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ภายใน ๓
สัปดาห์หรือ ๒๑ วันนั้น ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ดังนี้ :-

(๘) ในคำว่า **อถ โข ภควา ตสฺส สตฺตาทสฺส อจฺเจเนน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา โปธิรฺกขมฺมุลา, เยน อชฺपालนิโครฺธ เตนุปลสงฺกมิ** นี้ ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :-

พระผู้มีพระภาคออกจากสมาธินั้นแล้ว เสด็จเข้าไปที่ต้นอชपालนิโครธ จากโคนโพธิพฤกษ์ ในทันทีที่เดียวหามิได้ เหมือนอย่างที่เราพูดกันว่า “ผู้นี้กินแล้วก็นอน” ซึ่งโดยปกติไม่จำเป็นต้องพูดว่า “เขาล้างมือ บ้วนปาก ไปใกล้ที่นอน ทำการเจรจาปราศรัยอะไรบ้าง และเรื่องอื่น ๆ แล้วนอน” แต่ก็เป็นอย่างนั้นแล้วว่าเขาทำอะไรบ้าง หลังจากกินแล้วจนกระทั่งถึงเวลานอนข้อนี้ฉันใด แม้ในคำที่กล่าววว่า “พระผู้มีพระภาคออกจากสมาธินั้นแล้ว ก็เสด็จไปที่ต้นอชपालนิโครธ จากโคนโพธิพฤกษ์นั้น ก็ไม่ได้หมายความว่า เสด็จออกจากโพธิพฤกษ์แล้วก็เสด็จไปที่อชपालนิโครธเลยทีเดียวถามว่า “ก็พระผู้มีพระภาคไม่เสด็จหลับไปในทันทีแล้ว ได้ทรงทำอะไรเล่า?”

ตอบว่า “ได้ทรงให้อีก ๓ สัปดาห์ ผ่านพ้นไปที่สถานใกล้เคียงกับโพธิพฤกษ์นั่นเอง” ข้อความจากในอรรถกถาวินัยที่นำมาอ้างนี้ ได้แปลโดยวิธีถอดความ เพราะถ้าแปลตามสำนวนบาลีจริงๆแล้ว จะอ่านเข้าใจยากมาก แต่อย่างไรก็ตามเพื่อเป็นหลักฐานในเรื่องนี้ จะขอ นำคำบาลีมาลงไว้ด้วยดังนี้

๒. คำอธิบายเรื่อง อชปาลนิโครธกถา จากอรรถกถาวินัย

(๔) อถ โข ภควา สตฺตาทสฺส อจฺจเยน ตมฺหา สมฺมาธิมฺหา วุฏฺฐฺหิตฺวา โพธิรฺกฺขมฺมุลา เยน อชปาลนิโครฺธ, เตนุปสงฺกมฺมิตฺติ เอตฺถ น ภควา ตมฺหา สมฺมาธิมฺหา วุฏฺฐฺหิตฺวา อนนฺตรเมว โพธิรฺกฺขมฺมุลา เยน อชปาลนิโครฺธ เตนุปสงฺกมฺมิ, ยถา ปน “ภฺตฺวา สยตี” ติ วฺตฺเต น "หตฺเถ อโรวิตฺวา มุขํ อวิกฺขาลेतฺวา สยนสมฺมิปิ อคนฺตฺวา อญฺญํ กิณฺจิจิ อาลาปสฺสลาปํ อกตฺวา สยตี” อิจฺเจวํ วฺตฺตํ โหติ, โภชนโต ปน ปจฺจฺฉา สยตี, น น สยตีติ อิทเมเวตฺถ ทิปิตํ โหติ. เอวมิธปิ. น “ตมฺหา สมฺมาธิมฺหา วุฏฺฐฺหิตฺวา อนนฺตรเมว

ปกุกามิ”ติ วุตฺตํ โหติ. วุฏฺฐานโต จ ปน ปจฺจนา
 ปกุกามิ, น น ปกุกามิติ อิทมเวตฺถ ทิปิตํ โหติ.

- สมฺมุต. ๓/๓๗

ข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่มีลักษณะอย่าง
 ที่พูดกันว่า “ละเอียดไว้ในฐานะที่เข้าใจกัน” นั้นมีมาก
 ที่สุด ซึ่งคนที่อ่านคัมภีร์เฉพาะตอนใดตอนหนึ่ง หรือ
 เรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วก็ยึดถือตามที่รู้มาเท่านั้น ไม่ได้
 อ่านไม่ได้ศึกษาเรื่องอื่นหรือคัมภีร์อื่น ก็มักจะเข้าใจ
 อะไรแคบ ๆ แล้วก็เกิดการเข้าใจผิด บุคคลเช่นนี้มีมาก
 เพราะฉะนั้นจึงควรต้องระวังเรื่อง “รู้แคบ” เอาไว้ให้มาก
 แต่ส่วนมากก็มักจะช่วยไม่ได้ เพราะคนส่วนมากจะมี
 ทัศนะตาบอดคล้ำซำง พระอรรถกถาจารย์เป็นผู้ที่รอบ
 รู้ในพระไตรปิฎก รู้ดียิ่งกว่าผู้รู้ผู้ปราดเปรื่องใน
 พระไตรปิฎกในยุคปัจจุบันนี้มากมายยิ่งนัก ถึงแม้
 ข้อความ บางเรื่อง ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถานั้น
 จะเป็นเรื่องเหลือเชื่อ เป็นเรื่องผิดจากความเป็นจริง
 เช่นเรื่องโลก เรื่องจักรวาล เรื่องดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์

เรื่องมหาสมุทร เรื่องเขาพระสุเมรุ, เรื่องความหนาของแผ่นดิน ของน้ำ ของลม ตลอดทั้งเรื่อง สุริยคราส จันทรคราส แม้กระทั่งเรื่องในร่างกายบางส่วน เช่นเรื่องสมอง เป็นต้น เห็นได้ชัดว่า ท่านอธิบายไว้ผิด แต่ก็ควรจะรู้ไว้ด้วยว่า นั่นเป็นความเชื่อถือที่มีอยู่ในสมัยนั้น และได้มาจากลัทธิศาสนาพราหมณ์ พระอรชรกถาจารย์ ไม่ใช่ผู้รู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องนี้ เรื่องอย่างนี้เราต้องรู้จักแยกแยะและรู้จักตัดออกเสียบ้าง ยิ่งเรื่องตัวเลขแล้วถือเป็นเรื่องจริงตามที่ท่านกล่าวไม่ได้เลย แต่ถึงกระนั้นเมื่อเรารู้จักเลือกสรร เหมือนเราจะรับประทานมังคุด ต้องรู้จักเอาเปลือกออก แล้วก็จะได้รับประทานเนื้อในที่อร่อย เรื่องในคัมภีร์ทั้งหมดก็เช่นเดียวกัน ต้องรู้จักเลือกสรร แต่การที่ใครจะรู้จักเลือกสรรได้ดีแค่ไหน หรือเลือกสรรไม่ได้เลยนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญา ความรอบรู้ของแต่ละคนด้วย ถ้าไม่มีหลักฐานหรือเหตุผลมาคัดค้านหรือลบล้างได้แล้วก็ควรจะฟังเฉยๆ ไปก่อนดีกว่า

สัตัพญญตญานโดยส่วนเดียว ยอมได้โอกาสในมหาปรกณ

ข้าพเจ้าได้ยกเอาข้อความบางตอนในอัฐฐสาลินีนี้ที่เข้าใจยากมาอธิบายไว้หลายตอนแล้ว แต่ก็ยังไม่หมดจะนั้นจะได้นำข้อความที่เข้าใจยากนี้มาอธิบายอีก

ในอัฐฐสาลินีตอนหนึ่งได้กล่าววว่า “ในเวลาทีพระศาสดาทรงหยั่งลงสู่มหาปรกณ (คือคัมภีร์ปฎฐาน) ทรงเริ่มพิจารณา เหตุปัจจัย อารมมณปัจจัย ฯลฯ อวิคตปัจจัย” สัตัพญญตญานโดยส่วนเดียวของพระองค์ ผู้กำลังทรงพิจารณาสมันตปฎฐาน ๒๔ ประการ ยอมได้โอกาสในมหาปรกณนั้นแล เหมือนอย่างปลาใหญ่ชื่อติมิรปิงคละโดยส่วนเดียวได้โอกาสในมหาสมุทร ซึ่งลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์นั้นแล” (ดูในเล่มนี้หน้า ๒๖๘)

คำว่า “สัตัพญญตญานโดยส่วนเดียว ยอมได้โอกาสในมหาปรกณ” ข้อนี้หมายความว่า พระพุทธเจ้าซึ่งทรงเป็นสัตัพญญ หรือทรงมีสัตัพญญตญานนั้น ถ้าทรงพิจารณาธรรมะเรื่องอื่น ก็จะไม่มีโอกาสได้ใช้

ศัพท์บัญญัติญาณได้อย่างเต็มที่ เพราะเรื่องอื่น ๆ ทรงพิจารณาไปไม่เท่าไร ก็หมดความหมายหมดปัญหา ไม่มีอะไรที่จะทรงพิจารณาต่อไป เหมือนกับคนที่มีความรู้มาก รู้อย่างกว้างขวาง รู้อย่างลึกซึ้ง ถ้าหากไปสอนคนที่มีความรู้ที่น้อยกว่าก็สอนได้ไม่มากนัก สอนไม่ได้สะดวก เพราะถึงจะสอนอย่างไรก็ตามความรู้ที่มีอยู่ ก็สอนได้ไม่หมด ไม่มีโอกาสได้ใช้ความรู้ที่มีอยู่ อธิบายให้เขาฟังได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน เพราะเขาจะรับไม่ได้ ฟังไม่รู้เรื่อง แต่ถ้าได้สอนคนที่มีความรู้มากกว่ารู้ อะไรหลายอย่าง และรู้อย่างดี ก็จะสามารรถถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ได้ทั้งหมด

ในทำนองเดียวกัน คำว่า “ศัพท์บัญญัติญาณโดยส่วนเดียว ย่อมได้โอกาสในมหาปกรณ์คือสมันตปัสสูนเปรียบเหมือนปลาใหญ่ชื่อว่า ติมิรปิงคละโดยส่วนเดียว ย่อมได้โอกาส ในมหาสมุทรซึ่งลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์” (แปลเหมือนสี่พันโยชน์) หมายความว่า ปลาติมิรปิงคละนี้ ถ้าอยู่ในมหาสมุทรตื้น ๆ ขนาด ๒๐๐ โยชน์ หรือ ๓๐๐ โยชน์ ย่อมว่ายไปมาไม่สะดวก เพราะปลาติมิรปิงคละนี้

ในปฐมสมโพธิกล่าวว่ ด้วยาวถึง ๓๐๐ โยชน์ (แต่ในมหาสุตโสมชาดกกล่าวว่ ปลาติมรปิงคละนี้ด้วยาวถึง ๑,๐๐๐ โยชน์ และกินแต่สาหร่ายทะเลเป็นอาหาร-อรรถกถาชาดก เล่ม ๘ หน้า ๔๓๓) ฉะนั้นเมื่อมาว่ ยอยู่ในมหาสมุทรตอนทีล็กเพียง ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ โยชน์ จึงว่ ยไม่สะดวก ต่อเมื่อไปอยู่ในมหาสมุทรตอนทีล็กทีสุดคือล็ก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จึงจะว่ ยได้สะดวก ซึ่งข้อความในตอนนี ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิได้พรรณนาไว้ อย่างไพเราะมาก ขอให้อ่านดูจากข้อความต่อไปนี้ ซึ่งได้คัดลอกมาจากปฐมสมโพธิ ดังนี้

โพธิสัพพัญญูปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑๑

ในกาลนั้น สมเด็จพระสัพพัญญูก็เข้าสู่สมบัติ-นวาปุพพวิหาร ประมาณมากกว่าแสนโกฏฐ ทรงนิสังฆาการด้วยเอกบัลลังก์ เสดยธรรมปีติด้วยวิมุติสุขสิ้น สัตตวารสมัยในทีนั้น ครั้นล่วง ๗ วัน จึงเสด็จอุฎฐการ จากพระรัตนบัลลังก์ (คือทีโพธิบัลลังก์) ทรงประดิษฐานยืนอยู่ ณ ทิศอีสาน ทรงทำอุปัหารคือ สีมพระเนตร

อันงามดุจนิลุปบล บุษบาพระมหาโพธิ์สิ้น ๗ วัน เป็นกำหนด แลที่อันนั้นก็มิ้นามปรากฏชื่อ *อนิมิสเจติยฐาน*

ในลำดับนั้นเทพดาบางจำพวกก็จินตนาการเกิดกังขาว่า ดังอาตมะปริวิตกอันว่าพุทธานุการกรรมอย่างอื่นนั้น จะมิได้มีหรือประการใด? สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ทรงทราบในกัซวาระดำรงนั้น พระทัยปรารภจะทำพระปาฏิหาริย์ บรรเทาเสียซึ่งความกังขาแห่งเทพดาทั้งปวง จึงกระทำพระอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ *นฤมิตที่รัตนจกกรมในอุตรทิศภาคแห่งพระมหาโพธิ์* เอาเขาพระสิเนรุราชในหมื่นจักรวาล มากระทำเป็นเสาทองรองรับในเหตุฐานภาค เอาทรายในท้องมหาสมุทรทั้งหมื่นโลกธาตุมาเรียรายบนพื้นรัตนจกกรมสถาน เอาดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ในหมื่นจักรวาลมาตามประทีปชวาลา เอาดวงดาราในหมื่นโลกธาตุมาเป็นดาวประดับบนพื้นเพดาน คือ คัดขนาดลประเทศ แล้วทรงแสดงอเนกวิธปาฏิหาริย์ เสด็จพุทธานุการกรรมบนรัตนจกกรมสถานถ้วน ๗ วันและที่อันนั้นก็มิ้นามบัญญัติว่า *รัตนจกกรมเจติย* จำเดิมแต่ปฐมโพธิ์ล่วงได้

๓/ วัน สามหนลิริเป็น ๒๑ วันด้วยกัน พระฉัพพรรณรังสี
ก็ยังมีได้โอบอุ้มออกจากพระสรีรกาย

ครั้นล่วงถึง ๓ วัน เป็นคำรบ ๔ จึงเสด็จไป
นิสิทนาการสถิตในรัตนฆระเรือนแก้ว อันประดิษฐานใน
ทิศพายัพแห่งพระมหาโพธิ์ แลรัตนฆระนั้นมีพื้นฐณีภาค
คือพระสติปัญญาทั้ง ๔ ปักลงซึ่งเสากล่าวคือพระจตุริ
ทธิบาท ๔ แลยกขึ้นซึ่งฝากล่าวคือพระวินัยปิฎกเหนือ
พริ้ง (ตัวไม้ที่วางบนหัวรอดเพื่อรับแผ่นฝา ตั้งยึดกับเสา
ทุกต้นเป็นกรอบรอบทั้งสี่ด้าน) กล่าวคือพระ
สัมมัปปธานทั้ง ๔ ประดิษฐานบนยอดแลพื้น กล่าวคือ
อัญญสุมบาบัติทั้ง ๘ แลเรียบเรียงซึ่งระเบียบในกลอนใน
เป็องบน กล่าวคือพระสุตตันตปิฎก แลมุ่งซึ่งหลังคา
กล่าวแล้ว คือพระอภิธรรมปิฎก แลเรือนแก้วของพระ
นราสภสุคตล้วนแล้วด้วยพระสังฆธรรมทั้งสิ้น
นักปราชญ์พึงรู้ว่ารัตนฆระ แลพระองค์ทรงพิจารณา
ซึ่งพระไตรปิฎกทั้ง ๓ อันประกอบด้วยอาคม ๔ นิกาย
๕ องค์ ๙ ประดับด้วยพระธรรมชั้นตรี ๘๔,๐๐๐ แลทรง
พิจารณาพะวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกจนถึงพระ

อภิศรรมปิฎกตั้งแต่ปรมัตสังคินี พระวิมังค์ พระธาตูกถา
 พระบุคคลบัญญัติ พระกถาวัตถุพระยมก ทั้ง ๖ พระ-
 คัมภีร์ พระฉัพพิชพรรณรังสียังอัดอันมิได้โอบาสออก
 จากพระสรีรกายพระสรีรกายรุ่งเรืองดุจดวงทิพากร
 อัสตงคตอันลดตกต่ำลงประดิษฐานเหนือพื้นแห้งน้ำ
 เหตุพระกมลหฤทัยยังคับแคบมิได้กว้างขวาง ยังไม่จุไม่
 พอแก่พระสัพพัญญุตญาณ มีครุวนาคุจติมิรปิงคลมหา
 มัจฉาชาติ อันมีกายกำหนดโดยยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ แล
 ว่ายเข้ามาเหนือหลังสาครสมุทรอันกว้างลึกแต่ประมาณ
 ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ก็มีอาจพายผันศิระชะแลหุทาง
 แหวกว่ายไปโดยสะดวกได้ ให้ขัดขวางคับแคบใจยิ่งนัก
 เป็องว่าพายศิระชะแลหุทางไปมา แลกระแสนลธาราที่
 ไกลได้ ๗๐๐ โยชน์ ๘๐๐ โยชน์ ก็วันไหวพล่องพล่าน
 ปานประหนึ่งว่าน้ำร้อนอันเดือดอยู่ในหม้อซึ่งตั้งบนเตา
 เพลิง มีอุปไมยเหมือนดั่งนั้น ต่อเมื่อใดว่ายออกไปสู่
 มหาสมุทรอันกว้างลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จึงมีจิต
 กว้างขวาง จะพายศิระชะแลหุทางเวียนว่ายไปในทิศทั้งปวง
 ก็สะดวกมิได้ขัดสนเหมือนด้วยพระทศพลทรงพิจารณา

พระสมันตมหาปัญญาอันน้อย อันประดับด้วยจตุรัสติ
 ปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นอาทิ เป็นมหาปกรณ์
 ประกอบด้วยนัยอธิบายอันสุขุมคัมภีรภาพไพศาล
 สมควรแต่พระสัพพัญญุตญาณพิสัยพระปัญญา
 ประพฤติเป็นไปในธรรมานุปัสสนาญาณ โดยยถาสุข
 สำนารามิได้ชัดของ พระกมลสันดานก็ผุดมองโสภาส
 พระหทัยวัตถุประสาทก็สุกใส แลน้ำอันเลี้ยงดวงพระ-
 หทัยประมาณของหัตถ์หนึ่งนั้น ก็ใสบริสุทธิ์มิได้ชุ่มมัวทั่ว
 ทั้งพระโลหิตในพระสกลกาย ตลอดถึงพระฉวีวรรณก็
 ผ่องผุดบริสุทธิ์พรรณพิลาส

ในลำดับนั้น พระฉัพพรรณรังสีก็โสภาสแผ่ออก
 จากพระสรীরกาย อันว่านิลประภาก็เขียวสดเสมอด้วย
 สีแห่งดอกอัญชัน มิฉะนั้นดูจพื้นแห่งเมฆดลและดอก
 นิลุบลแลปีกแห่งแมลงภู่ ผุดออกจากพระอังคาพยพใน
 ที่อันเขียวแล่นไปจับเอาราวป่า

แลพระรัศมีที่เหลืองนั้น มีครุวนาดูจสีหรรดาร
 ทองแลดอกกรรณิการ์แลกาญจนปฏอันแผ่ไว้ พระรัศมี

ออกจากพระสรีระประเทศในที่อันเหลือองแล้วแล่นไปสู่
ทิศานุทิศต่าง ๆ

พระรัศมีที่แดงก็แดงอย่างพาลทิพากร (แสงพระ-
อาทิตย์อ่อน) แลแก้วประพาฬแลกมุทประทุมกุสุมาชาติ
โอบาสออกจากพระสรีระอินทรีย์ในที่อันแดง แล้วแล่น
ฉวัดเฉวียนไปในประเทศที่ทั้งปวง

พระรัศมีที่ขาวก็ขาวดุจดวงรัชนีกร แลแก้วมณีแล
สีสังข์แลแผ่นเงินแลดวงผกาพริก (ดาวพระศุกร์หรือ
ดาวรุ่ง) พุ่งออกจากพระสรีระประเทศในที่อันขาวแล้ว
แล่นไปในทิศโดยรอบ

พระรัศมีหงสบาทก็พิลาสเล่ห์ประดุจสีดอกแข่งแล
ดอกชบา แลดอกหงอนไก่ออกจากพระกรัษกายรุ่งเรือง
จรัส

พระรัศมีประภัสสรประภาครูวนาดุจสีแก้วผลึก
แลแก้วไพฑูรย์เลื่อมประพรายออกจากพระบวรกาย
แล้วแล่นไปในทิศทิศวิจิตรรูจีเฝ้า

และพระฉัพพรรณรังสีทั้ง ๖ ประการ แผ่ไพศาล
แวดล้อมไปโดยรอบพระสกลกายอินทรีย์กำหนดที่ ๑๒

ศอกโดยประมาณ อันว่าคศิสุริยประภาแลดารา ก็วิกล
 วิการอัปแสงเศร้ายืดจืดจางห้อยเหือดสิ้นสูญ มิได้จำรูญ
 ไพบโรจน์โชติच्छวาล เหตุตั้งนั้น พระคณิศรจนาคารยจึง
 กล่าวพระคาถาอรรธาธิบายความก็ซ้ำความหลัง เบื้อง
 ว่าสมเด็จพระเจ้าทรงสวัสดิภาค พิจารณาพระปริยัติ
 พระไตรปิฎกในเรือนแก้วนั้นถ้วน ๗ วัน เป็นกำหนด แล
 ที่อันนั้นก็ได้นามปรากฏชื่อว่า **รัตนขจรเจดีย์**

ครั้นล่วงเข้า ๗ วันเป็นคัมภีร์ ๕ พระบรมศาสดา
 ก็เสด็จไปทรงนั่งด้วยเอกบัลลังก์สมาธิ ณ ภายใต้ไม้อัช
 ปาลนิโครธอันสถิตใน *บุริมทิศภาคแห่งพระมหาโพธิ*
เสวยวิมุตติผลสมาบัติ อยู่ในที่นั้นอีก ๗ วันเป็นกำหนด
 ดังจะรู้มานิโครธพฤษภายาตำบลนั้น เป็นที่หมู่ชนผู้
 เลี้ยงแพะทั้งหลาย ไปนั่งอาศัยร่มไม้เป็นนिरันตรกาล
 แต่ก่อน เหตุตั้งนั้นไม้ไทรต้นนั้นจึงได้นามบัญญัติเรียกว่า
 อัชปาลนิโครธ

ข้อความในปฐมสมโพธิที่คัดลอกนำมาลงไว้ในที่นี้ มีความประสงค์อยู่ ๒ ประการคือ :-

๑. เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นว่า **เรื่องในปฐมสมโพธิที่สมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงรจนาไว้** นั้น เป็นเรื่องที่มีหลักฐานหรือที่มาจากในคัมภีร์พระไตรปิฎกและบางตอนก็ทรงนำมาจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา พระองค์ได้นำมาประมวลไว้ในเนื้อเรื่องเดียวกัน ซึ่งแสดงถึงความเป็นปราชญ์ในทางคัมภีร์อย่างชนิดที่กล่าวได้ว่าแม้ในยุคต่อมา **นับตั้งแต่สมัยของพระองค์เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้** ก็ยังหาผู้ใดเสมอเหมือนมิได้

๒. เพื่อต้องการจะให้ผู้ที่อ่านหนังสือปฐมสมโพธิ นั้นมีความมั่นใจได้ว่า เรื่องต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ นั้น แม้บางตอนจะเป็นเรื่องเหลือเชื่อ เช่น เรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นั้น ก็ขอได้โปรดตระหนักว่า **“พระองค์ทรงเชื่อตามนั้น มิฉะนั้นจะไม่ทรงนำมานิพนธ์ไว้”** ซึ่งผิดกับนักปราชญ์ในยุคต่อมา มักจะตัดเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ออกหรือไม่ก็เข้าใจว่าเรื่องปาฏิหาริย์ หรือเรื่อง

เหลือเชื่อต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องทีกล่าวโดยอุปมา ซึ่งความเป็นจริงที่ว่า เป็นเรื่องทีกล่าวโดยอุปมานั้นบางเรื่องมีแน่นอน แต่บางเรื่องไม่ใช่เป็นการกล่าวโดยอุปมาโวหาร **แต่เป็นเรื่องจริงตามตัวหนังสือ** ซึ่งเรื่องนี้ผู้มีปัญญาแห่งตลอดในเรื่องธรรมะเท่านั้น จึงจะวินิจฉัยได้ถูกต้องว่าเรื่องไหนเป็นจริงตามตัวหนังสือ เรื่องไหนเป็นเรื่องกล่าวโดยอุปมาโวหาร แต่อย่างไรก็ตาม แม้บางเรื่องเราจะเข้าใจว่า เป็นเรื่องเหลือเชื่อหรือเป็นเรื่องทีเป็นไปได้ ไม่นั้น ถ้ายังไม่มีเหตุผลอันสมควรทีจะนำมาลบล้างได้แล้วก็ควรจะวางตัวเป็นกลางก่อน กล่าวคือเมื่อไม่เชื่อแต่ก็ไม่ควรจะทำปฏิเสศ รับรู้เฉย ๆ เอาไว้ก่อน ต่อไปนาน ๆ เมื่อมีการศึกษากว้างขวางขึ้น รู้ธรรมะลึกซึ้งขึ้นก็อาจจะต้องเปลี่ยนทรรศนะใหม่ เหมือนอย่างทีข้าพเจ้าเคยเป็นมาแล้วด้วยตนเองหลายเรื่อง

อนึ่ง ควรจะทราบไว้ด้วยว่า ในปฐมสมโพธิตอนทีกล่าวถึงเรื่อง **รัตนจงกรม** ว่า “นฤมิตทีรัตนจงกรมในอุตรทิศภาคแห่งพระมหาโพธิ์ เอาเขาพระสิเนรุราชในหมีนจักรวาลมากระทำเป็นเสาทองรองรับในเทวสุภาภาค

เอาทรายในท้องมหาสมุทรทั้งหมดในโลกธาตุมาเรียรายบนพื้นรัตนจกกรมสถาน เอาดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ในหมีจักรวาลมาตามประทีปชวาลา เอาดวงดาราในหมีโลกธาตุมาเป็นดาวประดับบนพื้นเพดานคือคัคณาตลประเทศ แล้วทรงแสดงอเนกวิวิธปาฏิหาริย์เสด็จพุทธดำเนินจกกรมบนรัตนจกกรมสถานก่อน ๗ วันและที่อันนั้นก็ได้นามบัญญัติว่า รัตนจกกรมเจดีย์” (ดูในเล่มนี้หน้า ๓๒๔)

ข้อความอันนี้ในคัมภีร์อรรถกถาวินัย อรรถกถาอุทาน และในอัญจุสาลินี ไม่ได้กล่าวพรรณาไว้อย่างนี้ แต่ข้อความอันนี้มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ ในบทแรกอันว่าด้วยเรื่อง **รัตนจกกรม** ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเนรมิตขึ้นในอากาศ เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จไปเมืองกบิลพัสดุ์ โปรดพระญาติและทรงจำพรรษาที่นิโครธาราม ซึ่งปีที่พระองค์เสด็จไปนี้เป็น พรรษาที่ ๑๕ ส่วนปีที่พระองค์เสด็จไปจำพรรษาที่ดาวดึงส์ในเทวโลกนั้นเป็น พรรษาที่ ๗ เรื่องพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ไหน ในพรรษาที่เท่าไร หรือ

ในปีไหนทรงจำพระราชทานที่ไหนนั้น มีกล่าวไว้โดยละเอียด
ใน คัมภีร์มรุตถวิลาลินี อรรถกถาพุทธวงศ์ หน้า ๑๕
(ฉบับมหาจุฬาฯ)

ขอให้จำไว้ด้วยว่า “เรื่องรัตนจงกรม ที่กล่าวไว้ใน
ปฐมสมโพธินี้ สมเด็จพระบรมมานุชิต ฯ ได้ทรงนำ
เรื่องมาจากคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่
๓๓ หน้า ๔๓๘ (พุทธวงศ์เป็นคัมภีร์เรื่องหนึ่งซึ่งรวมอยู่
ในคัมภีร์อปทาน และควรจะอ่านดูเรื่องนี้ทั้งหมดตั้งแต่
ต้น และดูคำอธิบายจากอรรถกถาด้วย) และการที่
พระองค์นำเรื่องนี้มาจากคัมภีร์พุทธวงศ์ ก็เพราะใน
อัญญุสาลีนีกกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ไม่ละเอียด ส่วนในพุทธวงศ์
กล่าวไว้พิศดารกว่า และการที่นำเรื่องรัตนจงกรมมา
จากคัมภีร์พุทธวงศ์มากล่าวในตอนนี้นั้น ก็เพราะในอัญญุ
สาลีนีกกล่าวว่า “ยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงแสดงที่โพธิมณฑล
นี้ เป็นเช่นเดียวกันกับที่แสดงที่เมืองกบิลพัสดุ์” เรื่อง
รัตนจงกรมที่ตรัสเล่าไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์นั้น เป็นเรื่อง
ที่กล่าวถึงการแสดงยมกปาฏิหาริย์ให้พระญาติทั้งหลายดู

เพื่อจะกำจัดทิวภูมิมานะของพระญาติทั้งหลายโดยเฉพาะ
พระญาติผู้ใหญ่ ซึ่งไม่ยอมกราบไหว้พระพุทธองค์

พระรัศมีแผ่ชานอกมากหรือน้อย

แคไหนอย่างไรขึ้นอยู่กับจิต

ในอัฐฐสาลินีมีข้อความอยู่ตอนหนึ่ง ซึ่งควร
จะต้องพิจารณาให้ละเอียด คือข้อความที่ว่า “พระ-
ศาสดาครั้นทรงกระทำปาฏิหาริย์อย่างนี้แล้ว ก็เสด็จลง
จากอากาศระหว่างโพธิบัลลังก์และสถานที่ประทับยืน
แล้วเสด็จจงกรมตลอดสัปดาห์ ก็ใน ๒๑ วันเหล่านี้แม้
ในวันหนึ่ง พระรัศมีก็ไม่ออกจากพระसरีระของพระ
ศาสดาแต่ในสัปดาห์ที่ ๔ พระองค์ประทับนั่งในเรือน
แก้ว ฯลฯ ทรงพิจารณาพระธรรมสังคินิอยู่ในเรือนแก้ว
พระรัศมีก็ไม่แผ่ออกจากพระसरีระ แม้เมื่อทรงพิจารณา
วิมังคปกรณัม ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุปกรณัม
ยมกปกรณัมอยู่ พระรัศมีก็ไม่แผ่ออกจากพระसरีระ ฯ แต่
ในเวลา^๑ที่พระศาสดาทรงหยั่งสู่มหาปกรณัม (คือคัมภีร์ปฏิ
ฐาน) ทรงเริ่มพิจารณาว่า เหตุปัจจุโย อารมมณปัจจุโย
อวิคตปัจจุโย ฯลฯ สัพพัญญุตญาณโดยส่วนเดียว ผู้

กำลังทรงพิจารณาสมันตปฏิฐาน ๒๔ ประการ ย่อมได้
โอกาสในมหาปภรณ์นั้นแล ฯ เหมือนปลาใหญ่ ชื่อ
ติมิรปิงคละ ได้โอกาสโดยส่วนเดียวในมหาสมุทรซึ่งลึก
๘๔,๐๐๐ โยชน์ฉะนั้น

เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอันละเอียด
สุขุมตามสบาย ด้วยสัพพัญญุตญาณอันได้โอกาสแล้ว
อย่างนี้พระรัศมีมีวรัณณะ ๖ ก็แผ่ชานออกจากพระสรีระ
และแผ่ไปได้ไกลถึงในจักรวาลอื่น และแผ่ชานทะเล
แผ่นดินน้ำรองแผ่นดิน ลมที่รองน้ำทะเลไปถึงพรหมโลก
และอรูปพรหม (ดูในเล่มนี้ หน้า ๒๓/๑)

ข้อความที่กล่าวมานี้ โปรดทำความเข้าใจให้ดีคำ
ว่า “เมื่อพระศาสดาทรงพิจารณาธรรมอย่างอื่น ซึ่งไม่ใช่
คัมภีร์ปฏิฐาน พระรัศมีก็มีได้แผ่ชานออกจากพระสรีระ
นั้น” ไม่ได้หมายความว่า พระรัศมีไม่ได้แผ่ชานออกมา
เลย ความจริงในเวลาปกติไม่ว่า จะเป็นเวลาไหน ๆ
พระรัศมีจะแผ่ชานออกมาจากพระสรีระโดยรอบ
ประมาณ ๑ วาเสมอ และในบางครั้งพระองค์ก็ทรงสมา

รถแผ่รังสีออกไปได้ไกลแค่ไหนก็ได้ สุดแล้วแต่พระ-
ประสงค์ เช่น :-

เมื่อครั้งเสด็จไปโปรดมัญญุกุณฑลลี ครั้งแรกมัญญุกุณฑลลีหันหน้าเข้าข้างฝาเรือน พระพุทธเจ้าซึ่งประทับยืนอยู่ที่ซุ้มประตูบ้านซึ่งห่างจากมัญญุกุณฑลลีหลายวา ก็ทรงแผ่พระรัศมีให้ไปจับที่ฝาเรือน ทำให้มัญญุกุณฑลลีพลิกตัวหันหน้ามาเห็นพระองค์

และในบางครั้งพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่ใต้ต้นไม้ ก็แผ่พระรัศมีให้ไปจับต้นไม้ทั้งต้น จนทำให้เห็นว่าต้นไม้ นั้นสว่างไสวเหมือนสว่างไปด้วยแสงประทีปนับร้อยนับพันดวง เช่นเมื่อครั้งเสด็จไปรอรับพระราชามหากัปปิณะ ซึ่งได้สละราชสมบัติออกบวชแล้วมุ่งเสด็จมาเฝ้าพระองค์ ดังเช่นในคัมภีร์ธรรมบทภาค ๔ ได้กล่าวไว้ว่า :-

ในวันนั้น (คือก่อนวันที่พระราชามหากัปปิณะจะ
ได้สละราชสมบัติออกบวช ๑ วัน) พระศาสดาเมื่อทรง
ตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็น
พระเจ้ามหากัปปิณะพร้อมทั้งบริวาร ทรงประสงค์เพื่อ

จะผนวชอุทิศเรา (คือมุ่งมาบวชกับเราโดยเฉพาะ) ท้าว
 เถอจ๊กเสด็จออกมาในวันพรุ่งนี้ ท้าวเธอพร้อมทั้งบริวาร
 จักบรรลुพระอรหันตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายจึง
 ได้ทรงดำริว่าเราจักไปต้อนรับ ฉะนั้นในวันรุ่งขึ้น
 พระองค์ทรงบาตรและจีวรแล้วเสด็จไปพระองค์เดียว
 เสด็จไปต้อนรับสิ้นทาง ๑๒๐ โยชน์ (คือนับจากเขตวัน
 ไปถึงสถานที่ที่พระองค์ไปคอยต้อนรับ) ดุจพระเจ้า
 จักรพรรดิทรงต้อนรับนางสนมกำนัลนั้น ฉะนั้น ประทับ
 เปล่งพระรัศมีมีวรรณะ ๖ (คือทรงเปล่งพระฉัพพัณณ-
 รังษี) ณ ภายใต้ต้นนิโครธ (คือต้นไทร) ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ
 จันทภาคานที

ฝ่ายพระราชามาเมื่อเสด็จข้ามแม่น้ำนี้แล้ว ก็ได้
 ทอดพระเนตรเห็นรัศมีมีวรรณะ ๖ ที่แผ่ชานออกจาก
 พระสรีระแล้วไปจับอยู่ที่ต้นไทรทั้งต้น จึงทำให้กิ่งคาคบ
 และใบลำต้นเป็นเสมือนอาบด้วยแสงทองทั้งหมด

พระราชาทรงดำริว่า “แสงสว่างนี้ ไม่ใช่แสงจันทร์
 ไม่ใช่แสงอาทิตย์ ไม่ใช่แสงแห่ง มาร พรหมนาค ครุฑ
 เป็นต้นแน่ เห็นจะเป็นแสงแห่งพระศาสดาที่เรามุ่งมา

เพื่อจะผนวชกับพระองค์เป็นแน่” ท้าวเธอเสด็จลงจากหลังม้าแล้วทรงน้อมพระเศียรเข้าไปเฝ้าพระศาสดาตามแนวทางแห่งแสงของพระรัศมีที่แผ่ออกมาเสด็จเข้าไปอยู่ภายในแห่งพระรัศมี รวบรวมว่า ดำลงไปใมนิลินิลารส (มโนสิลา คือ หินอ่อนสีแดง มโนสิลารส หมายถึง ล้ำแสงของมโนสิลาที่สะท้อนออกมาเวลากระทบกับแสงอาทิตย์หรือแสงอย่างอื่น) ถวายบังคมพระศาสดาแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พร้อมกับอำมาตย์ (ที่ติดตามออกบวช) หนึ่งพัน

ข้อความอันนี้ได้แปลมาจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ภาค ๔ เรื่อง พระมหากัปปินะเถระ ซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งที่เป็นเอตทัคคะในทางให้โอวาทแก่ภิกษุ

ข้อความที่ตัดตอนมาให้ดูเฉพาะตอนที่กล่าวถึงฉัพพัณณรังษีนี้ ถ้าพระองค์พระประสงค์จะแผ่ไปไกลขนาดไหน จะให้แผ่ ไปอย่างไร ก็ทรงทำได้ทั้งสิ้นเพราะพระรัศมีทุกอย่างที่แผ่ออกจากพระสรีระนั้น เกิดจากจิต มีจิตเป็นสมุฏฐาน และเมื่อศึกษาถึงเรื่องรัศมีในตอนี้แล้ว ก็ขอให้ย้อนกลับไปนึกถึงเรื่อง รัศมีหรือโอภาสของผู้ที่ได้ทิพยจักขุ ซึ่งก็สามารถแผ่รัศมีไปได้ไกลขนาดไหนก็ได้ จะให้ผ่านทะเล แผ่นดิน แม่น้ำ ภูเขาหรือเครื่องกั้นใด ๆ ก็ได้ทั้งสิ้น และผู้ที่ได้ทิพยโสต ซึ่งสามารถจะฟังเสียงเทวดาหรือเสียงของมนุษย์ก็ได้ เสียงนั้นจะเบาขนาดเสียงของสัตว์ในท้อง เช่นพยาธิในท้องหรือเสียงนั้นจะอยู่ไกลถึงในจักรวาล ก็สามารถฟังได้ยิน และผู้ที่ได้เจโตปริยญาณ ซึ่งสามารถจะอ่านใจของคนของเทวดาหรือของสัตว์ใด ๆ ก็ได้ทั้งสิ้นนั้น ปัจจัยสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ **แสงสว่างที่เกิดจากใจ** เพราะฉะนั้นเรื่องโอภาสหรือรัศมี หรือรังษีนี้จึงต้องพยายามศึกษาให้ละเอียด (ดูในเล่มนี้หน้า ๒๑๓, ๒๑๕, ๒๓๗, ๒๔๐, ๒๖๓ ,๒๗๑,).

อนึ่ง ในหนังสือปฐมสมโพธิ ตอนที่กล่าวถึงเรื่อง
ที่พระพุทธองค์ได้ทรงพบกับอุปกาศิวกในระหว่างทาง
ที่จะเสด็จไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤค-
ทายวันนั้น พระองค์ได้ทรงพรรณนาถึงเรื่องฉัพพันธุ
รังษีไว้ได้อย่างไพเราะและซาบซึ้งมาก ขอได้โปรดอ่านดู
อย่างพิถีพิถันคราะห์ แม้ว่าการพรรณนาในเรื่องนี้ดูออก
จะเป็นการเหลือเชื่อ หรือพรรณนามากเกินกว่าเหตุก็
ตาม แต่ก็ขอให้ลองอ่านดู ซึ่งสมเด็จพระปรมานุ-
ชิต ฯ ได้ทรงประพันธ์ไว้ดังนี้

ฉัพพันธุรังษีที่ทรงเปล่ง

ในขณะที่เสด็จเดินทางมาเมืองพาราณสี

แลสมเด็จพระศาสดาจารย์ ทรงพิจารณาเห็น
เหตุปณิสังวาสนาพระโกณฑัญญะณะนี้ จึงจะเสด็จไป
ตรัสเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ มีพระโกณฑัญญะ
เป็นประธานนั้น ก่อนชนทั้งหลายอื่น ๆ แล้วยกทรงทอด
พระทิพยจักขุญาณ แสวงหาพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕
ว่า บัดนี้สถิตอยู่ในที่ใด ก็ทรงเห็นแจ้งในพระญาณว่า
สถิตอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวันวิสัย ใกล้เมือง

พาราณสีมหานคร แล้วก็ทรงพระอนุสรณ์คำหนึ่งสืบไปว่า
 จับเต็มแต่ปลูมโพธิมาได้ ๓ วัน ๘ หน ลีริเป็น ๙๖ วัน
 ทั้งวันนี้ยังเศษอีก ๓ วัน ก็จะมีพอครบสองเดือน แลวัน
 พรุ่งนี้เป็น วันจาตุทสี สุกกบักษ์อสาฬหมาส ตถาคต
 จะไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันอยู่ในแคว้นแคว้นเมือง
 พาราณสี ครั้นราตรีนั้นล่วงไปพอเพลาพระอาทิตย์อุทัย
 ทิพากรโสภาส สมเด็จพระบรมครูก็ทรงจีวรแลบาตร
 แล้วเสด็จพระพุทธรักษาดำเนินไป โคจรบิณฑบาตในบ้าน
 เสนานิคมได้ภัตตาหารทรงกระทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็
 เสด็จพระพุทธรักษาดำเนินไปโดยลำดับมรรค ๑๘ โยชน์
 บรรณานาจะไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แดนเมือง
 พาราณสี แท้จริงพระสัมพันธัญญะพุทธเจ้าทั้งปวงในอดีต
 ย่อมเสด็จไปโดยทางอากาศ ไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
 แล้วตรัสเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แลสมเด็จพระ-
 บรมครูแห่งเราเสด็จไปโดยทางปลูมพิดลนั้น เหตุทรง
 พิจารณาเห็นอุปนิสัยแห่งอุปกาชีวก จึงทรงพระพุทธรักษา
 ดำริว่า ถ้าตถาคตจะไปทางอากาศ อุปกาชีวกก็จะไม่
 พบปะกับตถาคต ตถาคตจะไปทางปลูมพิดลจะได้พบกับ

อุปกาศีวก อุปกาศีวกจะได้เจรจากับตถาคต ภายหลัง
 จะบรรพชาในพระศาสนา แลจะประโยชน์อันใดด้วยจะ
 ไปโดยอิทธานุภาพทางอากาศนั้นเล่า ถึงมาตรแม้ว่าจะ
 เหน็ดเหนื่อยกายลำบากบาทบุคคลก็ยกไว้ แลตถาคต
 บำเพ็ญบารมีมา ก็ปรารถนาเพื่อจะทำซึ่งประโยชน์แก่
 สัตว์โลกทั้งปวง เมื่อทรงพระพุทธานุจินตนาตั้งนี้แล้ว ก็ยัง
 เหยียบแผ่นดินพินธุภูมิภาค ด้วยฝ่าพระบาทบุคคลอันพิจิตรไป
 ด้วยลายลักษณอัญจตรสทมหามงคลทั้ง ๑๐๘ ประการ
 มีรอยจักรลักษณะเป็นอาทิตยซึ่งบาตรและจีวร บำย
 พระพักตร์เฉพาะทิศเมืองพาราณสี **เปล่งพระฉัพพรรณ
 รัศมีทั้ง ๖ ประการ โสภาสแผ่ไพศาลไปในพนสณฑ์
 ประเทศเป็นช่อช่วงน้อยใหญ่แล่นไปสัมผัสกับอเน
 กพันธ์พฤกษลดาชาติ แลพิลาสเล่ห์ประดับ ด้วย
 สัตตรัตนโอฬารเหมือนดุจอุโฆษณาการขานเหตุแห่ง
 พุทธูปบาท ประกาศแก่โลกทั้งปวงให้รู้ทั่วกัน แลพื้น
 พสุธาตลซึ่งรองรับพระบาทบุคคลนั้น ก็รุ่งเรืองรุจิโรภาส
 ครุวนาคูจดาษเรียรายไปด้วยดวงดอกกุสุมาชาติทั้งหลาย
 มีประการต่าง ๆ มิฉะนั้นอย่างประหนึ่งว่า ย่อมไปด้วย**

น้ำแก้วประพาฬอันหลอมเหลวคว้างแล้วรดเรียบรายลงไว้
 แลเมฤตจตุบาททั้งหลายมีประภทน้อยใหญ่ ได้ทัศน
 พระมหามุนีนทรราชก็ปราศจากจิตมานะกระด้างต่าง ๆ
 ตั้งตาชมเล็งแลพระบรมสิริรูปพิศวงมิได้วางตา ผุ่งวิหค
 ปักษาอันบินร่อนอยู่บนอากาศก็ชวนกันเล็งแลดูพระสิริ-
 วิลาสแนบนิ่งอยู่กับที่มีได้ร่อนไปในที่อื่น ครุวนาดูจรูป
 ปักษาอันนายช่างฉลาดแกล้งवादไว้ หมู่ภมรฝั่งภู
 ทั้งหลายก็ลืมหายคสังเวยเรณูปมาชาติ ชวนกัน
 หลงชมพระอุดมสิริวิลาสแห่งพระทศพลญาณ ทั้งवाद
 ก็รำเพยพานพัทธเรณูสรรพกุสุมเสาวคนธ์ หล่นลง
 เรียบรายในสกลวิถีทางเสด็จพระพุทธรักษา ดำเนิน อย่าง
 ประหนึ่งว่าจะกระทำสักการบูชา

ฝ่ายอุปกาศีวกเดินมาโดยทวารคามวิถีทางไกล
 หว่างคยาประเทศเขตเมืองราชคฤห์ กับมหาโพธิ์ต่อกัน
 แลเห็นไพโรสถนสถานอันโอฬารไพโรจน์พรรณราย
 ด้วยข่ายพระฉัพพิชพรรณรังสีไสภณวิลาส ปรากฏโดย
 ทิวาศ*ศนาการ ทั้งพสุธาแลอากาศโอภาสด้วยพระรัศมี

* บาลีเป็นทวารทสวิลาศการ=อาการอันงาม ๑๒ ประการ

มีพรรณแห่งละหกออย่างทั่วทั้งทิศล่างแลทิศบน มา
 สัมผัส กายตนประหลาดมหัศจรรย์ ไม่เคยได้พบเห็น
 เป็นเช่นนี้มาแต่ก่อน ถ้าจะเป็นเพลิง ไฉนกายอาตมาจึง
 ไม่ร้อนกระวนกระวาย ถ้าจะเป็นน้ำ ไฉนกายอาตมาจะ
 ไม่ชุ่มชื้นเย็น นี่จะเป็นสิ่งอันใดยิ่งสงสัยสนเท่ห์จิต จึงเพ่ง
 พิศไปข้างโน้นข้างนี้ก็เห็นองค์พระผู้ทรงสวัสดิโสภาคย์
 เสด็จบพจรมา รุ่งเรืองด้วยพระสิริฉัพพิมมหาทวัตติงส
 บุรุษลักษณะแลพระพยามประภาโอภาส (คือพระรัศมี
 แผ่ไปโดยรอบข้างละวา) เป็องบนพระอุตมังกคิโรตม์ก็
 ชว่งไชติด้วยพระเกตุมาลาครุวนาดุจทองทั้งแห่ง
 ประดับด้วยฉัพพรรณรังสีแสงไพโรจน์จรัส ทรงสงบ
 จีวรล้วนมีพรรณอันแดงดุจแสงพระอาทิตย์ อันอุทัย
 เหนือยอดยุคนธรบรรพต ดูดวงพระพักตร์ก็ผ่องใสสุก
 สด เสมอดวงดอกโกมุทบริสุทธิ์สิริวิลาศ จึงดำริว่าดัง
 อาตมาประวิตถ บุคคลผู้นี้จะเป็นมนุษย์หรือ จึงมีจิวรอัน
 ทรงงามยิ่งนัก หรือจะเป็นเทพยดา ถ้าเป็นเทพยดา ก็
 จะไม่ทรงภูษามีพรรณอันแดงโอภาส จะไม่ทรงบาตร
 อย่างนี้ นี้ก็มีจิวรประดับพระกายา นี้จะมีใช้เทพยดา

ชะรอยจะเป็นมนุษย์โดยแท้ แต่มีรูปสิริโสภาคย์ ยิ่งคิดก็ยิ่งมากไปด้วยปิติปราโมทย์ยินดี มีโลมชาติสยดสยองทั่วสกลกายาพลาจจินตนาว่า ผู้นี้ใครหนอจึงอุตมรังสีรุ่งโรจน์โชตนาการ ปานประหนึ่งว่าฉัตรกางกั้นในเบื้องบน โสภณไพโรจน์ดังนี้ ยิ่งมีจิตคิดคารวะยำเกรงพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระสัมพันธวงศ์ จึ่งบทจรเข้าไปสู่ที่ใกล้แล้วก็เจรจาปราศรัยทักถามว่า ดูกรอาวุโส อันว่ากายินทร์ีษ์ของท่านนี้งามพร้อมบริสุทธิ ฉวีวรรณก็ผ่องแผดพิลาศปราศจากราคี ท่านนี้มีนามชื่อใด บรรพชาเฉพาะสำนักผู้ใด ใครเป็นครูของท่าน ๆ ได้เล่าเรียนธรรมในสำนักอาจารย์ผู้ใด จงแจ้งแก่อาตมา

ในลำดับนั้นพระภควันตมุนี มีพระกมลปรารณาจักแสดงเหตุซึ่งภาวะแห่งพระองค์ เป็นครูแห่งหมู่อมรมนุษย์นิกรสัตว์โลกทั้งปวงแก่อุปกาศิวกให้แจ้ง ก็เปล่งออกซึ่งพระสุรเสียงอันไพเราะกอบปรด้วยองค์ ๘ ประการปานประดุจเสียงแห่งทำวมหาพรหม มีพระพุทธรูปกาดำรัสโดยสารพระคาถาแก่อุปกาศิวกว่า **สพพาภิภูสพพิฑูหมสมิ** เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า

ดูราอาชีวก ตถาคตนี้มีกมลสันดาน มิได้ติตระคนอยู่ใน
 กิเลสธรรมทั้งปวง ละเสียได้ซึ่งกองบาปกรรมทั้งสิ้นแล้ว
 สูญซึ่งตัณหาอุปาทาน แลครอบงำเสียซึ่งสรรพสัตว์
 ทั้งหลาย ในไตรภพ ตรัสรู้จบในสรรพปัญญาธรรมด้วย
 พระองค์เองตั้งฤาจะบรรพชาเฉพาะสำนักผู้ใดเล่า แล
 ครูอาจารย์ของตถาคตมิได้มี ตถาคตนี้ประดับด้วยทศ
 อรหาทิกุณอดุลยเลิศโลกแต่ผู้เดียว ตรัสรู้ซึ่งพระ-
 สัพพัญญุตญาณโดยอาการอันชอบมิได้วิปริต บุคคล
 ผู้ใดผู้หนึ่งทั่วทั้งทิศในมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก จัก
 ประเสริฐเปรียบเสมอด้วยตถาคตมิได้มี แลตถาคตนี้มี
 สันดานอันเย็น ร่างบดบแล้วซึ่งกิเลสาตุรเดือตร้อน
 บัดนี้จะบพจรไปสู่แคว้น*คาลิงคราษฎร์** ประสงค์จะ
 แสดงพระธรรมจักกเทศนา จะต้อมตเถรีให้บรรลือแก่นิ
 กรประชาคณาสิทธิ์อันมีตมอยู่ด้วยข่ายอวิชา ให้
 กระจ่างแจ้งเห็นพระนิพพานธรรมในครั้งนี เมื่ออุปกาชีวก
 ได้สดับพุททวาทีดำรัสตั้งนั้น ก็มีจิตพิศวงจึงดำริว่า
 พระสมณะองค์นี้ เจริญเป็นมธูรกถาไพเราะยิ่งนัก ทั้งมี

*อันนี้ชะรอยจะตัดกันมาผิด ความจริงควรจะเป็น กาลิงรัฐ หรือ กาลิงราชรัฐ

คุณวุฒิธรรมก็มาก รูปกั๊งามเสี๊ยงก็เพระหาผู้จะเสมอ
 มิได้ ก็มิจิตเลื้อมใสโสมนั้สยินดี จึงกล่าวววาจาว่า ข้าแต่
 อาวุโส ท่านกล่าวปฏิญาณตนววากอปรด้วยคุณดั่งนี้
 ข้าพเจ้าก็เห็นจริงด้วยแล้ว ควรที่ท่านจะได้นามว่า
 อนันตชินะ ผจญเสี๊ยซึ่งหมู่มารทั้งหลายจะนับประมาณ
 มิได้ให้พ่ายแพ้ เมื่อสมเด็จจพระสัพพัญญูได้ทรงสดับคำ
 อาชีวกกล่าวดั่งนั้น พระหฤทัย พรารธนาจะประทับซึ่ง
 วาจาแห่งอาชีวกให้มั่นด้วยตรา กล่าวคือพระคาถา
 พุทธอุทาน ปานประหนึ่งตราแห่งพระยาธรรมมิกราช
 อันตีประทับลงในดินอันประจำผนังพระราชสาส์น ก็มี
 พุทธบรรหารโดยสารพระคาถาว่า มาทิสาว ชินา โหนฺติ
 เป็นอาทิ (ดูทั้งคำบาลีและคำแปลโดยพิศดารในหนังสือ
 สัพพัญญู หน้า ๓๖-๕๔) อรรถาธิบายความว่า ดูรานะ-
 อาชีวก บุคคลทั้งหลายใดที่ถึงซึ่งอาสวชัยในโลกนี้แล
 บุคคลทั้งหลายนั้นจะได้ผจญชนะสัตวโลกสิ้นทั้งปวง
 เหมือนดุจตถาคตมิได้มีตถาคตนี้ผจญสรรพสัตวโลก
 แลกองกิเลสบาปธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น เหตุดั่งนั้นสมควร
 จะได้นามบัญญัติว่าอนันตชินะดุจคำท่านเจรจาเป็นแท้

เมื่ออุปกาชีวิตได้สดับพระพุทธรูทีกาก็ตอบว่า ข้าแต่
 อารุโส จริงดังนั้นแล้ว แล้วก็สิ้นศรัทธะกล่าวพระคุณานุ-
 ภาพหลีกไปจากมรรคานั้นบทธจไปหนทางอื่น สมเด็จพระ
 พระบรมครูมีพระพุทธรูทีกาตรัสกับอุปกาชีวิตเท่านั้น
 พอเป็นอุปนิสัยในเบื้องหน้าแล้วก็เสด็จพระพุทธรุดำเนิน
 ในมรรคาโดยอนุกรมลำดับ พอสายัณท์เวลาก็บรรลุดึง
 ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

และอีกตอนหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระปรมาณุชิตฯ
 ได้ทรงพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องนัพพัตถนรังสี โดยที่ใน
 คัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก และในอรรถกถามีได้กล่าวไว้
 เช่นเมื่อครั้งที่พระพุทธรองค์เสด็จไปที่ป่าอิสิปตน
 มฤคทายวัน ก่อนที่จะได้พบกับพระปัญจวัคคีย์นั้น ใน
 ปฐมสมโพธิได้กล่าวไว้ว่า :-

ในกาลวันนั้น ฝ่ายพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕
 ตั้งแต่เวลาเช้าก็ชวนกันอาบน้ำชำระสรีรกาย แล้วนั่ง
 ประชุมพร้อมกัน ต่างระลึกถึงพระมหาบุรุษพลางทาง
 สนทนาปรึกษาแก่กันว่า ดูกรอารุโส กาลบัดนี้ พระสมณ
 โคดมตั้งแต่เรามาเสียแล้ว พระองค์จะเสด็จไปสู่ที่ใด

ปานฉะนี้ จะทรงนิสีทนาการ ณ สถานที่ใด หรือจะทรง
ระลึกถึงเราบ้างหรือไม่ ระลึกถึงเราประการใด ในกาล
นั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ก็เสด็จไปใกล้จะถึงพน
สนมภ์ตำบลนั้น เปล่งพระฉัพพิตพรรณรังสีรุ่งเรืองรุจิโร
ภาสเหมือนดวงประกาศแก่ปัญจวัคคีย์ให้รู้ว่า พระพุทธ
องค์เสด็จมาสู่ที่นั้น ส่วนพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕ ได้
ทัศนาศระรัศมีทั้ง ๖ ประการ แม้ไฟศาลจรัสเรืองโรจน์
ทั่วทิศทิศ ก็สะดุ้งจิตหวาดไหวไม่รู้ว่าสิ่งอันใด ดู
ประหลาดปรากฏมหัศจรรย์ จึงปรึกษากันว่า แสงนี้จะ
เป็นแสงสิ่งใดต่าง ๆ เหลียวแลไปในทิศข้างโน้นข้างนี้ ก็
เห็นองค์พระชินสีห์เสด็จมาจากอรัญญมรรคาสถล
สถาน ปานประหนึ่งว่า พญาฉัททันตคชสารอันโคจร
ออกจากห้องแห่งเกราะแก้วมณี มิฉะนั้นดูจดวงทิพาการ
อันออกจากห้องแห่งเมฆพลาหุกดูเพริศแพรวพรรณราย
ด้วยกระแสนสายซาลประภาไพโรจน์จรัสทั่วจังหวัดวนต์
ไพโรสนมภ์สกลวิสัยเขต ครั้นเพ่งพิศตระหนกเนตรก็รู้จัก
จำได้ว่าพระมหาบุรุษราชเสด็จมา จึงเจรจาแก่กันว่า
ดูกรท่านผู้นฤทุกข์ผู้นี้คือ องค์พระสมณโคตมเสด็จมา

เที่ยวแสวงหาเรา แลพระองค์ละเอียดซึ่งมหาปธานกิริยา
 แสวงหาบิณฑบาตฉัน พระสรীরูปฉวีวรรณก็ผ่องใส
 เสาวภาคย์ ผิดกว่าเก่าเป็นอันมากที่ไหนจะสำเร็จพระ-
 โภธิญาณ ชะรอยจะมีความรำคาญไม่สบายพระทัย
 เสด็จอยู่ไม่ได้แต่พระองค์เดียวจึงเที่ยวสืบเสาะแสวงหา
 เรา เราอย่ากระทำปัจจุคมนาการต้อนรับ อย่าให้ว้อย่า
 กราบอย่ารับบาตรแลจีวร ปลูกแต่อาสน์ไว้ถวาย
 พระองค์ ด้วยเธอเป็นวงศ์กษัตริย์ชัตติยมหาสกลอัน
 ประเสริฐสูงใหญ่ เธอชอบพระทัยจะนั่งหรือจะไม่นั่ง
 จะเสด็จไปสู่ที่ใดก็ตามแต่ปรารธนา

พระปัญจวัตศิษฐ์ภิกษุกติกาสนัญญาแก่กันดังนี้แล้ว
 ก็ปลูกแต่อาสน์ไว้รับเสด็จ ต่างองค์ก็นั่งเพิกเฉยเสีย
 มิได้กระทำปัจจุคมนาการ สมเด็จพระศาสดาจารย์
 พระพุทธองค์ก็ทรงทราบในวารจิตแห่งพระปัญจวัตศิษฐ์
 ทั้ง ๕ นั้น ด้วยอำนาจพระสัพพัญญุตญาณมีพระ-
 กมลสันดานกอบปรด้วยพระการุณาพอยู่โดยปกติ ก็
 เสด็จเข้าไปสู่สำนักดูเคยมาแต่ก่อน ส่วนพระปัญจ-
 วัตศิษฐ์ทั้ง ๕ เมื่อเห็นพระมหากรุณาเสด็จมาสู่ที่ใกล้ ก็

เพลียนให้สี่มสติที่สัญญาแก้วด้วยเดชพุทธานุภาพ
 บันดาล ให้บังเกิดจิตประสันนาการเคราฟโดยยั้ง มิอาจ
 นั่งนิ่งอยู่ได้ต่างองค์ก็อุฏฐการออกมาต้อนรับค้ำับ
 นบนอบอภิวาท องค์หนึ่งรับจีวรแลบาตร องค์หนึ่งถวาย
 น้ำชำระพระบวรบาทบุคคล องค์หนึ่งเอาเชิงบาตรมาตั้ง
 รองรับบาตร องค์หนึ่งทูลเชื้อเชิญให้ทรงนั่งเหนืออาสน์
 อันปลูกาดไว้ องค์หนึ่งเอาพัดมาถวายรำพายพายุสัมผัส
 พระกรัชกายินทรีย์เมื่อสมเด็จพระเจ้าชินสีห์ทรงนิสังนาการ
 สำราญแล้ว พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จึงกล่าวปฏิสันถาร
 กถาว่า *ข้าแต่อาวุโสโคดม* อันว่าสรีรกายยังอดกลั้นได้
 ซึ่งความทุกข์ลำบากเลี้ยงพระชนม์ชีพมิสู้ยากด้วย
 แสวงหาอาหารบิณฑบาตเป็นสุขสำราญอยู่หรือ
 ประการใด ? สมเด็จพระเจ้าสัพพัญญูเมื่อได้ทรงสดับคำ
 พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ มาเจรจาปราศรัยดังนั้น ก็มีได้มี
 พระทัยหมายมั่นชุ่นเคื่องว่าภิกษุเหล่านี้ออกจาก
 พราหมณสกุลบรรพชา มาว่ากล่าวจ้วงจาบ หยาบช้ำดู
 หมิ่นประมาทตถาคต อันออกจากชัตติยสกุลสู่มหาภิ-
 เนษกรรม จะได้มีความโหม่นสซึ่งเคียดดั่งนั้นหามิได้

พระหฤทัยกอบปรด้วยพระมหากรุณา จึงดำรัสตอบ
 ปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าเจรจาออก
 นามตถาคตด้วยคำอาวุโสฉะนี้ มิได้สมควร ตถาคตได้
 ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประกอบด้วย
 อรหาคุณเลิศโลก สิ้นสูญกองกิเลสแล้ว ท่านจงตั้ง
 โสตประสาทลงรองรับพระกระแสพระสัทธรรมเทศนา
 ตถาคตนี้หวังจะให้โอวาทานุศาสน์ ให้บรรลุพระอมต-
 มหานิพพาน ท่านจงปฏิบัติตามคำสั่งสอนของตถาคต
 ก็จะได้เสวยอมฤตรส คือพระอริยมรรคญาณผลญาณ
 กระทำให้แจ้งในสันดานแห่งตนมิได้ช้า เมื่อมีพระพุท-
 ธิกาตรัสดังนี้ พระปัญจวัคคีย์ก็ยังมีความสงสัยมิได้เชื่อ
 พังยังซ้ำกล่าววว่า ข้าแต่อาวุโสโคดม เมื่อพระองค์กระทำ
 ทุกกริยามหาปธานปฏิบัติ ก็มีอาจตรัสรู้อรินญาณ
 ทัศนวิเศษอันเป็นเหตุควรจะเห็นแจ้งในอุตริมนุสสรรม
 เมื่อแลละเสียซึ่งมหาปธานกรรม กลับเวียนมาสู่สภาวะ
 มักมากแล้วไฉนจะได้ตรัสรู้ซึ่งธรรมวิเศษด้วยเหตุตั้งถา
 เล่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอันยิ่งด้วย คุณคือพระ-
 มหากรุณาเมื่อพระองค์จะทรงประหารเสียซึ่งภูเขานัน

ใหญ่ กล่าวคือมานะแห่งพระปัญญาวัคคีย์ด้วยพระขรรค์-
 แก้ววชิราวุธกล่าวคือปัญญาในครานั้น ก็มีพระพุทธรูปกา
 ตรัสว่า **ดูรานะ ภิกษุทั้งหลาย ท่านจงระลึกดูเถิดว่า คำ**
เห็นปานดังนี้ ตถาคตได้กล่าวแก่ท่านในกาลก่อนมีบ้าง
หรือในครั้งใด ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค พระองค์จะได้
 ตรัสดังนี้ มิได้มีแต่ก่อนกาล (คำเห็นปานดังนี้ หมายถึง
 พระพุทธดำรัสว่า “ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เอง
 โดยชอบ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว”)

ข้อความที่คัดลอกมาให้ท่านนี้ สมเด็จพระ-
 ประมานุชิตชินโรสภัก์ทรงประพันธ์ไว้ (ดูปฐมสมโพธิหน้า
 ๒๑๗-๒๒๒) ซึ่งข้าพเจ้าเองก็ยังไม่พบที่มาว่า
 ข้อความที่พระองค์ทรงพรรณนาไว้นั้น พระองค์ได้ทรง
 นำมาจากคัมภีร์เล่มไหน เพราะเรื่องของอุปกาธิวกที่
 กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเช่นในวินัยปิฎก มหาวรรค
 (วินย.๔/๗) ตอนที่กล่าวถึงเรื่องอุปกาธิวกก็กล่าวไว้แต่
 เพียงสั้น ๆ ว่า :-

ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเดินทางไกลไปเมืองพาราณสี เพื่อไปทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์นั้น อาชีวกชื่อว่าอุปกะได้พบกับพระผู้มีพระภาคเจ้าในระหว่างคยากับต้นโพธิ์ และเมื่อได้เห็นแล้วก็ได้ทูลคำนี้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ดูกร อาวุโส อินทรีย์ของท่านมองใสยิ่งนัก ผิพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่องดูกร อาวุโสท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่านหรือท่านชอบธรรมของใคร” เมื่ออุปกะอาชีวกกราบทูลเช่นนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสเป็นคาถาตอบ อุปกะอาชีวกว่า “สพฺพาทิภู สพฺพวิฑูหมสฺมิ เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง ฯลฯ (ดูรายละเอียดในสังกัณฺณหน้า ๓๓)

เนื้อความตรงนี้ในวินัยปิฎก มหาวรรค (วินย.๔/๑๑) ใช้คำว่า “อทุทสา โข อุปกโก อาชีวกโก ภควนุตฺตํ อนุตฺตรา จ คยํ อนุตฺตรา จ โพธิ์ อทุธานมคคฺคปฏิปนฺนํ.” แปลว่า อุปกะอาชีวกได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าเดินทางไกลระหว่างคยากับโพธิ์พฤกษ์

ปัญหามีอยู่ว่า คำว่า **คยา** นั้น หมายถึง แม่น้ำ **คยา** หรือ **ตำบลชื่อว่าคยา** แต่ส่วนมากมักจะแปลกันว่า ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิ์ เช่นในหนังสือพุทธประวัติ ฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวว่า “ครั้นถึงตำบลเป็นระหว่างแห่ง แม่น้ำคยากับแดนพระมหาโพธิ์ต่อกัน พบอาชีวกผู้หนึ่ง ชื่ออุปกะเดินสวนทางมา” – พุทธประวัติ หน้า ๕๗

ส่วนในหนังสือปฐมสมโพธิฉบับของสมเด็จพระปรมานุชิตฯ กล่าวว่า “ฝ่ายอุปกาชีวกเดินมาโดย ทุราคมวิถีทางไกล ระหว่างคยาประเทศเขตเมืองราชคฤห์กับมหาโพธิ์ต่อกัน” – ปฐมสมโพธิ หน้า ๒๑๙

ส่วนในหนังสือ ปฐมสมโพธิ ฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) กล่าวว่า “ครั้นถึงสถานที่ ท่ามกลางระหว่างแม่น้ำกับมหาโพธิ์ต่อกัน อาชีวกผู้หนึ่ง นามชื่อว่าอุปกะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จพระพุทธานุชาลินมรรคาไกล” – หน้า ๗๐

ในอาทิตตปริยายสูตร ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า “พระพุทธานุชาลินมรรคาไกล” – หน้า ๗๐

ริมฝั่งแม่น้ำคยา” และในอรรถกถาของพระสูตรนี้ ได้ อธิบายไว้ว่า “ในที่ไมไกลหมู่บ้านคยา มีสระโบกขรณี แห่งหนึ่งชื่อว่า คยากัมมิ มีแม่น้ำชื่อว่า คยากัมมิ และมี ลีลาตาดมีลักษณะเหมือนกับระพองข้างกัมมิ” จาก คำอธิบายนี้ คำว่า คยา จะหมายถึง หมู่บ้านคยา หรือ ตำบลคยา ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคยากัมมิได้ หรือจะหมายถึง สระน้ำที่มีชื่อคยา ก็ได้ แต่ไม่มีคัมภีร์อรรถกถาเล่มไหน อธิบายว่า คยานั้นอยู่ห่างจากต้นโพธิ์เท่าไร มีอธิบายไว้ แห่งเดียวคือในอรรถกถาของปาสราสิสูตร ซึ่งอยู่ใน มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาตหน้า ๒๔๖ ข้อ ๒๔๕ ซึ่ง อรรถกถาของพระสูตรนี้อธิบายไว้ว่า คยานั้นอยู่ห่าง จากต้นโพธิ์ ๓ คาจุด คือประมาณ ๓ ใน ๔ ของ ๑ โยชน์ เพราะโยชน์หนึ่งมี ๔ คาจุดตามมาตรฐานระยะทางสมัย พุทธกาล ให้สังเกตคำบาลีดังต่อไปนี้

อนุตรา จ คยํ อนุตรา จ โพิณฺหิตฺติ คยาย จ
 โพิณฺหิตฺส จ วิวเร ติคาวุตฺตุนฺตเร สฺวานเ. โพิณฺหิตฺตฺโต หิ
 คยา ตีณฺนิ คาวุตฺตานิ. พาราณสี อฏฺฐารสโยชนานิ. อุปกเ
 โพิณฺหิตฺตฺส จ คยาย จ อนุตฺเร ภาควนฺตํ อทฺทส.

อธีเสสฺ ปน สฺวานเสสฺ อภฺยจินฺตกา "อนฺตรรา ตามญจ
นทีญจ ยาตีติ เอวํ เอกเมว อนฺตรราสทฺทํ ปญฺชชฺนตี.

- ปปญฺจสุทฺถี มูลปณฺณาสกฺวณฺณมา ภาค ๒ หน้า ๙๖

คยาสิเสติ คยาคามสฺส หิ อวิหฺวเร คยาติ เอกา
ไปกฺขรณฺปี อตฺถิ นทีปี, คยาสิสนามโก หตฺถกฺกมฺภสฺสทิสฺโส
ปิฏฺฐิปาสาณฺเป. ยตฺถ ภิกฺขุสฺสหฺลสฺสสฺสปี ปโหติ. ภควา
ตตฺถ วิหฺรติ. เตน วุตฺตํ “คยาสิเสติ.

- สารตฺถปกาสินี ภาค ๓ หน้า ๗ ข้อ ๒๘

ประวัติของอุปกาชีวกนี้มีกล่าวไว้หลายคัมภีร์ เท่า
ที่ค้นได้ในเวลานี้ก็คือ โภธิราชสูตร ม.ม. ๑๓/๓๒๓,
วินยปิฎก มหาวรรค ๔/๑๒, ปาสราสิสูตร ม. มุ.-๑๒/
๒๔๖ - ฉบับมหาจุฬา.

คัมภีร์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานั้น ไม่มีเล่มไหน
อธิบายเรื่องฉัพพรรณรังสีไว้เหมือนอย่างทีกล่าวไว้ใน
หนังสือปฐมสมโพธิ เข้าใจว่า เรื่องฉัพพรรณรังสีนี้ สม-
เด็จพระบรมโพธิสัตว์ ๗ คงจะได้มาจากที่พรรณนาไว้
ในเรื่องอื่นแล้วทรงนำมาเสริมไว้ในที่นี้ เหมือนอย่าง
ตอนที่พระองค์อธิบายเรื่อง **รัตนจงกรม** ซึ่งในคัมภีร์

อัญญาสาลินี และคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องรัตนจงกรมไว้อย่างพิศดาร แต่พระองค์ ได้ทรงนำเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นั้นมาจากคัมภีร์พุทธวงศ์ โดยอาศัยหลักที่ว่า ยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงแสดงที่โพธิมณฑล นั้น เป็นเช่นเดียวกับที่ทรงแสดงที่เมืองกบิลพัสดุ์ ที่ทรงแสดงที่เมืองราชคฤห์และที่เมืองปาฏลีบุตร อย่างนี้เป็นต้น (ดูในเล่มนี้หน้า ๓๓๓)

อนึ่ง ขอได้โปรดสังเกตไว้ด้วยว่า เรื่อง **พระฉัพพรรณรังสี** ที่อธิบายไว้ค่อนข้างจะพิศดารหรือค่อนข้างจะเหลือเชื่อนี้ จะมีอยู่ที่เฉพาะใน **คัมภีร์อรรถกถา**ต่าง ๆ ส่วนใน **พระไตรปิฎก** มักจะกล่าวไว้สั้น ๆ เช่นในตอนท้ายของธรรมจักรกัปวัตตนสูตรในพระไตรปิฎกก็จะกล่าวแต่เพียงว่า “**ในขณะที่เดียวกันนั้นเอง** (คือในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมจักร และเทวดาตั้งแต่กুমมเทวดาจนกระทั่งถึงอกนิฏฐพรม ได้เปล่งเสียงประกาศต่อ ๆ กันไปนั้น) **เสียงก็ได้ดังไปถึงพรมโลก** (หมายถึงพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้าด้วย ไม่ใช่หมายเฉพาะแต่เสียงของเทวดา

ทั้งหลายเท่านั้น เพราะพระพุทธรูปองค์ถ้าทรงปรารถนาจะทรงสามารถตรัสให้แสงโกฏิจักรวาลได้ยินก็ได้ (ดูในเล่มนี้หน้า ๒๑๓) ทั้งหมดนี้โลกธาตุก็ได้เกิดการหวั่นไหว สะเทือนสะท้านไปทั่วทั้งแสงสว่างอันโอฬารไม่มีประมาณก็ได้ปรากฏขึ้นในโลก(คือทั้งมนุษย์โลกและเทวโลก) เป็นแสงที่ก้าวล่วงเทวานุภาพของมวลเหล่าเทวดาทั้งหลาย (คือแสงของมวลเทพทั้งหลายจะปรากฏเหมือนแสงแห่งหิ่งห้อย ส่วนแสงสว่างที่แผ่ออกจากพระสรีรกายของพระองค์นั้นจะปรากฏเหมือนกับแสงแห่งดวงอาทิตย์ (ดูในเล่มนี้หน้า ๒๓๒)

อิติห เตน ขณน เตน มุหุตฺเตน ยาว
 พุรหมโลกา สทโท อพฺภคฺคจฺฉิ. อยญจ ทสสทสฺสี
 โลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวติ. อปฺปมาโน จ
 โอฬารโ อภาโส โลเก ปาตุรโหสิ อติภฺกมฺเมว เทวานํ
 เทวานุภาวํ.

- วิ.มหา ๔/๑๓, ส. มหา. ๑๙/๒๕๘

ข้อความในตอนี้ ในหนังสือปฐมสมโพธิฉบับ
 ของกรมพระปรมาภิเชษต์ ๙ ได้พรรณนาไว้ว่า :-

เมื่อมีพระพุทธปฏิมาตรัสดังนี้ พระปัญญาวัคคีภิกษุ ทั้ง ๕ ก็มีจิตชื่นชมโสมนัสในพระบรมพุทธานุภาพตถกถาแล กาลเมื่อจบพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรลงครั้งนั้น ก็ บังเกิดมหัศจรรย์บันดาล ทั้งหมื่นโลกธาตุก็กัมปนาการ ไหวหวั่นป่วนปั่น ปานประหนึ่งว่ายนต์แห่งหีบอ้อยแล ยนต์แห่งสกัดน้ำมัน แลพัดผันแห่งคุมเกวียนปราภว บันดาลมหาสาครสมุทรกั้นฤไชษณาการกำเริบคลื่นฟุ้ง ฟองกึกก้องไกลาหลนฤนาท ทั้งเขาพระสิเนรุราชก็น้อม ยอดอย่างจะอภิวันทนประณต แลเอนกมหัศจรรย์ทั้ง- หลายก็ปราภว เหมือนกาลเมื่อครั้งปฐมภิกษุสัมโพธิญาณ แลสมเด็จพระศาสดาจารย์ ทรงนิสนนาการสถิตใน ท่ามกลางพรหมคณาอัฐฐารสโกฏิเป็นประมาณ กระทำพระโกณฑัญญะเป็นประธานแก่หมู่พรหม พรหม บรรษัท ตรัสพระสังฆธรรมเทศนาพระธรรมจัก- กัปปวัตตนสูตรจบลง ครั้งนั้นอันว่าหมู่พรหมทั้ง ๑๘ โภกวิ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธานก็ประดิษฐานใน พระไสดาปัตติผล เป็นพระเสกขบุทคลในพระศาสนา อันว่าธรรมภิกษุสมัยคือพระไสดา ก็บังเกิดแก่อเนกนิกร เทพยดาคณาถึงอสงไขยโดยประมาณ

มหัศจรรย์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครมภ์พระมารดา

ส่วนเมื่อสมัยที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครมภ์พระมารดานั้น ก็ได้บังเกิดมหัศจรรย์ต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระพรหมพระปรมาภิไธยได้ทรงประพันธ์ไว้ดังนี้ :-

พอพระมหาสัตว์เสด็จลงสู่ปฏิสนธิในเพลาลวงปัจจุสมัย ได้อุตราษาดมหนักษัตถุภษ

ในขณะนั้น หมื่นโลกธาตูก็บังเกิดหวัดตั้งสบุพนิमितปรากฏพร้อมกันกับขณะพระมหาบุรุษราช ลงสู่ปฏิสนธิในมาตุครรโกทร แลบุพนิमित ๓๒ นั้น คือบังเกิดกัมปนาทหวาดไหวแลรัสมีสว่างไปทั่วหมื่นโลกธาต ๑ ในโลกันตมทานรทที่มีตอยู่เป็นนิจันั้น ก็บันดาลเป็นแสงสว่าง ๑ ชนที่จักษุอันธการก็แลเห็นรูปวัตฤตต่าง ๆ ชนที่โสตหนวกก็ได้ยินศัพท์สำเนียง ชนที่เป็นไ้ก็เจรจาออกได้ ชนที่หลังคคค้อมก็เหยียดตรงขึ้นได้ ชนที่เป็นเปลี้ยก็เดินได้ ๑ สัตว์ทั้งหลายที่ต้องพันธนาการก็หลุดออกจากพันธนา ๑ เพลิงในนรททั้งหลายมีอเวจีเป็นต้น ก็ดับ ๑ ความอยากข้าวแลน้ำในเปรตวิสัยก็ร้างบ ๑ บาน

ประตุแลหน้าต่างซึ่งปิดไว้ก็เปิดออกเอง ๑ สำเภาแลน
 วาทั้งหลายอันแล่นไปในทิศต่าง ๆ ก็ไปถึงท่าที่ปรารถนา
 จะไปนั้น ๑ ภัยแห่งสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายก็มีได้มีใน
 ขณะนั้น ๑ เกลศัคคีแลโรคแห่งสัตว์ทั้งหลายก็รำงับ ๑
 สัตว์ซึ่งเป็นเวรแก่กันก็มีเมตตาจิตต่อกัน ๑ สัตว์
 ทั้งหลายต่างกล่าวววาจาเป็นที่รักแก่กัน ๑ หมู่ม้า
 ทั้งหลายก็เปล่งเสียงหยุดรรษ์แก่กัน ๑ ผุ่งหัตถิชาติก็
 บันลือเสียงกีกก้อง ๑ สรรพดุริยางค์ก็เปล่งศัพท์
 สำเนียงขึ้นเอง ๑ อารมณ์แห่งมนุษย์ทั้งหลายก็เปล่งแสง
 โยภาสแลกระทบซึ่งกันบันลือเสียงปรากฏ ๑ ทิศ
 ทั้งหลายก็โยภาสสว่าง^๑ มหาวาทพายุใหญ่ก็มีได้พาน-
 พัด ๑ มันทวาตะลมพัดอ่อน ๆ พอเย็นเป็นสุขแก่สัตว์
 ทั้งหลายก็บังเกิดมี ๑ อกาลเมฆบันดาลให้วัสโสทกตก
 ลง ๑ ท่อธารทำลายพื้นปลูพืชพุล่งขึ้นมา แล้วไหลหลัง
 ไปในที่ที่ทั้งปวง ๑ ผุ่งปักษิชาติทั้งหลายละเสียซึ่งอาการ
 อันป็นในอากาศลงมาท่องเที่ยวอยู่ในภูมิภาค ๑
 กระแสน้ำในนทีมิได้หลังไหลหยุดอยู่ตุจในสระ ๑ โลโณ
 ทกวารีในมหาสมุทรแปรเป็นมธุรส ๑ สรรพปทุมชาติมี

พรรณ ๕ ก็บังเกิดปรากฏเดี่ยวรดาชไปในสาครนทีแล
 ปฐพีตล ๑ สรรพบุปผชาติทั้งหลายบรรดาเกิดในน้ำใน
 บก ก็มีกสิบอันเบิกบานทั้งสิ้น ๑ สรรพพฤษภลดาชาติ
 ทั้งหลายก็บังเกิดดอกปทุมชาติ ออกตามลำต้นแลกิ่ง
 แลเครือ ๑ ทัศนปทุมชาติทั้งหลาย ล้วนมีก้านทำลาย
 พื้นแผ่นดินลุกขึ้นมาแห่งละ ๗ ดอกๆ ในที่ศิลาทั้งปวง
 ๑ โอลัมพกปทุมชาติทั้งหลายก็บังเกิดปรากฏห้อยย้อย
 บนอากาศ ๑ บรรดารุกขชาติทั้งหลายที่เป็นไม้ดอกไม้
 ผล ก็เฟล็ดดอกผลในขณะนั้นทั้งสิ้น ๑ ห่าฝนดอกไม้
 ทิพย์มีมณฑาบุปผชาติเป็นต้น ก็ตกลงในที่ทั้งปวง
 โดยรอบ ๑ ทิพยดุริยางค์ก็บันสือศัพท์สำเนียงเองใน
 อากาศ ๑ แลระเบียบบถ่องแถวทิพยธวัช ก็ปรากฏเต็มไป
 เป็นอันหนึ่งอันเดียวทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ มีพรรณโอภาส
 ยิ่งนักเป็นมหัศจรรย์ ๑ ลิริถ้วนบุพนิमित ๓๒ ประการ
 เหตุตั้งนั้นพระสัพพัญญูเมื่อได้ตรัสแล้ว จึงมีพระพุทธ-
 ฎีกาตรัสว่า ดูกรภิกษุสงฆ์เบื้องว่าพระโพธิสัตว์จุติจาก
 ดุสิตเทวโลกลงสู่ครรภ์พระพุทธรมาในกาลใด อัน
 ว่าทวัตติงสบุพนิमितมหัศจรรย์มีโอภาสแลหวาดไหวทั่ว

หมีนโลกธาตุเป็นอาทิ ก็บังเกิดปรากฏมีในกาลนั้น พระคันถรจนาคารยจึงกล่าวพระคาถา ๒ บทว่า **สโต จ สมปะชาโน จ** เป็นอาทิอรรถาธิบายความก็เหมือนนัย หนหลัง.

- ปฐมสมโพธิ หน้า ๔๘-๕๐

เรื่องความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในขณะที่พระโพธิ-
สัตว์เสด็จลงสู่ครรภ์ของพระนางสิริมหามายา ผู้เป็น
พระพุทธรมารดานี้ มีกล่าวไว้ในมหาปทานสูตร ที่ขนิกาย
มหาวรรค แต่มิได้กล่าวไว้อย่างพิสดารอย่างนั้น ใน
พระสูตรนี้ ซึ่งเป็นคำบอกเล่าของพระพุทธรองค์เองนั้นมี
ดังนี้

(๑๓) ตูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้
เมื่อใดพระโพธิสัตว์จุติจากชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์
ของพระมารดา เมื่อนั้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มาร
โลกพรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณปรากฏ
ในโลกคือสว่างเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ช่องว่าง
ซึ่งอยู่ที่สุดในโลก ซึ่งเป็นอฆา (ท้องฟ้ากลางหา) เป็น

สถานที่มืดมืด เป็นสถานที่ที่พระจันทร์และพระอาทิตย์
 เหล่านี้ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากปานนี้ส่องแสงไปไม่
 ถึงแม้ในที่ซึ่งมืดมืดแห่งนั้น แสงสว่างอันโอฬารไม่มี
 ประมาณก็ยิ่งปรากฏ (คือส่องไปให้สว่าง) ก้าวล่วงเทวา
 นุภาพของมวลงเหล่าเทวดาทั้งหลาย และสัตว์ทั้งหลายที่
 เกิดในสถานที่เหล่านี้ (คือเกิดในโลกันตนรก) ก็จำกัน
 และกันได้ด้วยแสงนั้นและพูดกันว่า พ่อผู้เจริญ เพิ่งรู้ว่า
 ถึงสัตว์พวกอื่นที่เกิดในที่นี้ก็มีอยู่เหมือนกัน และทั้งหมื่น
 โลกธาตุนี้ ย่อมหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอัน
 โอฬารไม่มีประมาณย่อมปรากฏในโลกล่วงเทวานุภาพ
 ของเทวดาทั้งหลาย ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้

ขอให้สังเกตคำบาลีดังต่อไปนี้ด้วย ดังนี้

(๑๘) ฌมมตา เอสา ภิกขเว, ยทา โภธิสตุโต
 ตฺลิตา กายา จวิตฺวา มาตุ กุจฺฉี โอบุทฺติ; อถ สเทเวเก
 โลเก สมารเก สปุรหุมเก สสสมณปุราหุมณฺเีย ปชาย
 สเทวมนุสฺสาย อปฺปมาเณ โอบาโร โอบาโส ปาตุภวติ
 อติกุมฺเมว เทวานํ เทวานุภาวํ. ยापิ ตา โลกนฺตริกา
 อฆา อสฺสูตา อนุชการา อนุชการติมิสา, ยตฺถปิเม

จนุทิมสุริยา เอวัมหิทุทิกา เอวัมหานุภาวา อากาย
 นานุโณนติ: ตตถปิ อปฺปมาโณ โอฟาโร โอภาโส
 ปาตุภวติ อติกุกฺกเมว เทวานํ เทวานุภาวํ. ยेषิ ตตถ
 สตุตา อุปฺปนฺนา, เตปิ เตโนภาเสน อณฺเณมณฺเณ
 สณฺชานนฺติ 'อณฺเณปิ กิร โภ สนฺติ สตุตา อธิอุปฺปนฺนา'ติ;
 อยญจ ทสสทสฺสี โลกธาตุ สงฺกมฺปติ สมฺปกมฺปติ
 สมฺปเวตฺติ; อปฺปมาโณ จ โอฟาโร โอภาโส โลก
 ปาตุภวติ อติกุกฺกเมว เทวานํ เทวานุภาวํ. อยเมตถ
 ฐมฺมตา.

- ที.มหา. ๑๐/๑๐/๑๘

ความมหัศจรรย์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ก็มีเพียง
 เท่าที่คัดลอกมาให้ดูนั้น และขอให้สังเกตคำสุดท้ายที่ว่า
 นี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้ (อัยเมตถ ฐมฺมตา) หมายความว่า
 ว่าพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ เวลาจะเสด็จลงสู่ครรภ์
 พระมารดานั้น จะต้องมีการปฏิบัติหรือความมหัศจรรย์
 ต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างนี้เหมือนกันทุกพระองค์ ซึ่งก็รวมถึง
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายด้วย

อนึ่ง สำหรับข้อความในตอนนี้ ในอรรถกถา(สุมฺ
 คลวิลาสินี ภาค ๒ หน้า ๒๘) ได้อธิบายว่า “คำว่าแสง

สว่างอันโอฬาร ไม่มีประมาณปรากฏในโลก ก้าวล่วงเท
วานุภาพของมวลเหล่าเทวดาทั้งหลาย” นั้น ท่านอธิบาย
ว่า แสงสว่างอันโอฬาร ไม่มีประมาณนั้น หมายถึงแสง
สว่างที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นสว่างมากยิ่งขึ้นกว่าแสงสว่างของ
เทวดาทั้งหลาย กล่าวคือ เทวดาทั้งหลายนั้น สำหรับ
เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับทั้งหลาย จะมีรัศมีแผ่
ออกไปได้ ๑๒ โยชน์ ร่างกายของเทวดาทั้งหลายและ
วิมานของเทวดาทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน คือมีรัศมีแผ่
ออกไปได้ ๑๒ โยชน์ แต่แสงสว่างที่เกิดขึ้นในครั้งที่พระ
โพธิสัตว์เสด็จลงสู่ครุฑพระมารดานั้น สว่างมากดุจ
แสงอาทิตย์ และแผ่ไปได้ไกลมากจนประมาณไม่ได้ว่า
แผ่ไปได้ไกลแค่ไหน ฉะนั้นพระองค์จึงได้ตรัสว่า แสง
สว่างที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นก้าวล่วงเทวานุภาพของมวล
เหล่าเทวดาทั้งหลาย

และคำว่า “โลกนุตริกา อฆา อลฺลวุตา อนุทธา
ราอนุทธการติมิสา” ซึ่งแปลว่า ช่องว่างซึ่งมีอยู่ในที่สุด
โลกเป็นอฆา คือเปิดอยู่เป็นนิจ อลฺลวุตา แม้ข้างล่างก็ไม่
ตั้งอยู่กับอะไร (โลกของเราติดตามที่พระอรรถกถาจารย์

อธิบายไว้ นั่น ท่านว่า โลกตั้งอยู่บนน้ำ และน้ำตั้งอยู่บน
ลม ลมได้รองรับน้ำเอาไว้) **อนุธการา** คือมีมิติ**อน-**
ธการติมิสา คือประกอบไปด้วยความมืดพ้นจากจักขุ-
วิญญาณ (คือมีตสนิทจนมองไม่เห็นอะไรเลย)

และท่านอธิบายว่าสถานที่ว่านี้ ได้แก่โลกกันตนรก
ซึ่งมีความกว้างระหว่างโลกธาตุแต่ละแห่ง ประมาณ
๘,๐๐๐ โยชน์ (แปดพันโยชน์)

และท่านยังได้อธิบายอีกว่า คำว่า **พระจันทร์พระ**
อาทิตย์ มีฤทธิมากมีอำนาจมาก (เอวี มหิทูทิกา เอวี
มหานุกาว่า) นั้น หมายความว่าพระจันทร์และพระ-
อาทิตย์ส่องแสงออกไปแต่ละครั้งนั้น สามารถส่องสว่าง
ไปได้ถึง ๓ ทวีปในเวลาเดียวกัน (ตามในคัมภีร์อรรถ-
กถานั้นท่านได้แบ่งโลกนี้ออกเป็น ๔ ทวีป คือ อุตตรกรู
ทวีปอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป และบุพพวิเทหทวีป)
และสามารถส่องแสงไปแต่ละทิศไปได้ไกลถึง
๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ (เก้าแสนโยชน์)

ขอให้สังเกตว่า ช่องว่างระหว่างโลกธาตุหนึ่ง ๆ
นั้นกว้างประมาณแปดพันโยชน์ แต่แสงอาทิตย์และแสง

จันทร์สามารถส่องสว่างไปได้แต่ละทิศเพียงเก้าแสน โยชน์และการที่โลกันตนรกมีความมืดสนิท แสงของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ส่องไปไม่ถึง ก็เพราะโลกันตนรกนั้น อยู่เลยเขาจักรวาลไป ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจร อยู่เฉพาะในท่ามกลางระหว่างเขาจักรวาลซึ่งล้อมโลกนี้ ไว้และก็สูงมาก จนกระทั่งแสงส่องผ่านเขาจักรวาลนี้ ไปไม่ได้ ฉะนั้น โลกันตนรกจึงได้มืดสนิท นี่คือความ เข้าใจของพระอรรถกถาจารย์ และขอให้สังเกตคำบาลีที่ ท่านอธิบายไว้ด้วยดังนี้

โลกนุตริกาติ ตินณํ ตินณํ จกุกวาพานํ อนุตธา
 เอเกกา โลกนุตริกา^๑ โหติ ตินณํ ตินณํ สกกุจกานัน
 วา ปตฺตานํ วา อณฺณมณฺณํ อาหจจ ฐูปิตานํ มชฺเช
 โอกาโส วिय. โส ปน โลกนุตริกนิริโย ปริมาณโต^๒
 อญฺญุโยชนสทฺโส โหติ. อฆาติ นิจุจวิวฏฺฐา. อสํวฺตาทิ
 เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐา. อนุตฺถาราติ ตมฏฺฐตา. อนุต-
 ภาวติมิสาติ จกฺขุวิญญานุปฺปตฺตินิวารณโต อนุตฺภาว-
 กรณติมิเสน สมฺนุนาคตา. ตตฺถ กิร จกฺขุวิญญานํ น

๑ ฉ.ม. เอเกโก โลกนุตริโก

๒ ก. วิตุถารโต

ชายติ. **เอวํ มหิตุทิกาทิ** จนนุทิมสุริยา กิร เอกปฺป-
 หาเรเนว तीसु तीपेसु पणुणायनुति, **เอวํ มหิตุทिका.**
 ऐकेगाय तिसाय नव नव योचनसतसहसुसानि अनुकारि
 विचमिदवा आलोकं तसुसेनुति. **เอวํมहानुภาवा** आगाय
नानुगोनुतीति अदुतनो पगाय नपुपिहनुति. ते गिर
 जगुगवाप्पपुपुतसुस वेमचुमेन विचरनुति, जगुगवाप्प-
 पुपुपुतवज अतिकुमुम लोकेनुตुरिकनिरयो. तसुमा ते
 तदुत आगाय नपुपिहनुति.

येपि तदुत सतुताति येपि तसुमी लोकेनुตुरिक-
 महानिरये सतुता उปุपनुना. गी पुन कुमुं गदुवा
 तदुत उปุपชुชनुतीति. गारियं तारुणं मातापितुनु
 चमुมิगसुमणपुराहुमणानवज उปุริ अपराचं अनुणुवज
 तिवसे तिवसे पाणवचातिसाहलिककुमुं गदुवा तदुत
 उปุपชुชनुति तामुपपणुณिकीतीपे अणायजेरनाคजेरातयो
 विय. तेसु अदुतगावो तिकावुतिको होति, वकुकुसिनु विय
 तीष्णखा होनुति. ते रुकुखे वकुकुलियो विय नखेहि
 जगुगवाप्पपुपुते लकुनुति. यथा ते^३ सिंसपनुता

३. घ.म., इ. तेति न तिसुति

อณฺณมณฺณสุส หตฺถปาลํ คตฺตา โหนฺติ, อถ "ภกฺโข
 โน ลฺหโร" ตี มณฺณมานา ตตฺถ ชาวนฺตา^๔ วิปริวตฺติตฺวา
 โลกสนฺธารโกทเก ปตฺนฺติ, วาเต ปหรนฺเตปี มชฺฌผลานิ
 วีย ฉิชฺชิตฺวา อุกท ปตฺนฺติ, ปตฺติมตฺตาว อจฺจนฺตฺชาเร
 อุกทเก ปิณฺณูปิณฺฑี^๕ วีย วิลียนฺติ.

อณฺเณปี กิร โภ สนฺติ สตฺตฺตาติ โภ ยถา
 มยํ มหาทุกฺขํ อณุภวาม, เหวํ อณฺเณปี กิร สตฺตฺตา
 อิทํ ทุกฺขํ อณุภวณฺตฺถาย อิจฺฐปฺนฺนาติ ตํ ทิวสํ
 ปสฺสนฺติ. อยํ ปน โอิภาโส เอกยาคฺุปานมตฺตํปี น
 ติณฺณฺสูติ, อจฺจนฺราสํฆาณฺมตฺตเมว วิชฺไชภาโส วีย นิจฺจนฺตฺวา
 กิ อิทนฺติ ภณฺนฺตานํเยว อนฺตรธายติ **สํกมฺปตีติ**
 สมฺนฺตโต กมฺปติ. อิตฺรทฺวयํ ปุริมปทสฺเสว เววจฺนํ.
 ปฺน อปฺปมาโณจฺาติอาทิ นิคมนฺตฺถํ วุตฺตํ.

- ส.ว. ๒/๒๘-๒๙

---

๔. ฉ.ม. วารวฺา, อี. วยวารวฺา.

๕. ฉ.ม. ปิณฺณูปิณฺฑี วีย.

บทสรุป

ในบทสวดมนต์ทำวัตรเช้ามีคำสวดอยู่ตอนหนึ่งว่า “โย อิมํ โลกํ สเทวกํ สมารกํ สพุรหมกํ สสุสมณพราหมณึ ปชํ สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา ปเว เทสิ” ซึ่งแปลว่า “พระตถาคตพระองค์ใด **กระทำให้แจ้งด้วย อภิญญาด้วยพระองค์เองแล้ว** จึงได้ทรงประกาศให้โลกรู้ คือประกาศให้หมู่สัตว์ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก และพรหมโลก ซึ่งมีทั้งสมณพราหมณ์ มีทั้งเทวดาและมนุษย์

คำที่ควรจะพิจารณาอย่างยิ่ง ก็คือคำว่า “**สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา**” แปลว่า “**กระทำให้แจ้งด้วย อภิญญาด้วยพระองค์เอง**” แล้วจึงได้ทรงประกาศศาสนา คือทรงเที่ยวเทศนาสั่งสอนเวเนยยสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งเทวดาและมนุษย์ มีทั้งสมณพราหมณ์ ข้อนี้หมายความว่า ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบรรลุอภิญญาต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์ก็ไม่อาจจะทรงสั่งสอนสัตว์โลกได้มากมาย ซึ่งผู้ที่พระองค์ตรัสสอนนั้น

มีทั้งมนุษย์และเทวดา ซึ่งก็รวมทั้งพรหมทั้งหลายด้วย
มีทั้งสมณะคือนักบวชและพวกพราหมณ์ทั้งหลายด้วย

**อภิญญามี ๖ อย่าง คือ อิทธิวิธิ ทิพยโสตเจโต-
ปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณและ
อาสวักขยญาณ** ขอให้พิจารณาดูว่า ถ้าพระพุทธรองค์
มิได้ทรงสำเร็จอภิญญาทั้ง ๖ ด้วยพระองค์เองแล้ว จะ
ทรงสามารถตรัสสอนเวเนยยสัตว์ได้หรือ จากตัวอย่างที่
เคยกล่าวมาแล้ว เช่นภายหลังที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว และ
ทรงตั้งพระทัยว่า จะทรงสอนสัตว์โลกแล้ว ถ้าพระองค์
ไม่มีทิพยจักขุ ไม่มีเจโตปริยญาณ จะทรงรู้ได้อย่างไรว่า
ควรจะทรงสั่งสอนใครก่อน จะสอนได้หรือไม่ได้ และ
ครั้งแรกทรงดำริว่า จะเสด็จไปตรัสสอนอาฬารดาบส
และอุทกดาบส แต่แล้วก็ทรงทราบว่า ทั้งสองได้ทำ
กาลกิรียาคือตายไปเสียแล้ว จึงทรงดำริต่อไปว่าจะ
เสด็จไปสอนพระปัญจวัคคีย์

ถ้าพระองค์ไม่ทรงมีจุตูปปาตญาณคือตาทิพย
พระองค์จะทรงรู้ได้อย่างไรว่า ขณะนี้พระปัญจวัคคีย์อยู่
ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

และถ้าพระองค์ไม่ทรงมีเจโตปริยญาณ พระองค์จะตรัสอย่างไรจึงจะทำให้พระปัญจวัคคีย์ยอมรับว่า พระองค์อาจจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วจึงได้ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ

และถ้าพระองค์ไม่ทรงบรรลุอัสวักขยญาณ คือ ญาณที่ทำให้กิเลสในสันดานหมดสิ้น พระองค์จะตรัสสอนให้พระปัญจวัคคีย์ละกิเลสในสันดานของตน และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้อย่างไร

และที่สำคัญที่สุดก็คือ เมื่อตอนที่พระองค์ก็เสด็จไปสอนพวกชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมทั้งบริวารอีกมากมายนั้น ถ้าพระองค์ไม่ทรงมีอิทธิปาฏิหาริย์ พระองค์จะทรงสามารถสอนพวกชฎิลให้ละลัทธิของตน แล้วขอเข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้หรือ

ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายจงศึกษาดูให้ดีว่า พระองค์จำเป็นต้องทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ มากมายหลายอย่างกว่าจะทำให้พวกเหล่านี้ โดยเฉพาะคืออรรุ-เวลกัลสปยอมรับว่า ตนเองไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ ทั้งที่ได้เห็นอิทธิปาฏิหาริย์หลายอย่างและยอมรับว่า

พระพุทธเจ้าเป็นพระสมณะที่มีฤทธิมากมีอำนาจมากจริง แต่ก็ยังคิดว่าตนเองประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้า เพราะสำคัญผิดว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ตนต่างหากที่เป็นพระอรหันต์ เรื่องนี้นับว่าเป็นตัวอย่างที่สำคัญมากเป็นตัวอย่างอันแรกที่แสดงให้เห็นว่า ในการที่จะตรัสสอนสัตว์โลกทั้งหลายให้ละกิเลสของตนได้นั้น จำเป็นจะต้องมีอิทธิฤทธิ์มีปาฏิหาริย์ จะต้องมียกยัญญาครบทั้ง ๖ อย่าง ดังที่ในบทสวดพุทธคุณกล่าวว่ **วิชา จรณสมฺปนฺโน** พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยวิชาและจรณะ **วิชา** ในที่นี้ก็คืออภิญญา ๖ **จรณะ** หมายถึง **ข้อปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุอภิญญาทั้ง ๖ นั้น**

อนึ่ง เรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงแสดงแก่พวกขฤลิทั้งหลายนั้น นอกจากจะเป็นปาฏิหาริย์ครั้งแรกที่พระองค์จำเป็นต้องแสดงแล้ว เรื่องนี้ยังมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน และเป็นเรื่องที่พระองค์ได้ตรัสไว้เองด้วย ขอให้พิจารณาดูข้อความจากในพระไตรปิฎกตอนนี้อย่างต่อไป

เรื่องชฎิล ๓ พี่น้อง

(๓๓) ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกโดยลำดับ ถึงตำบลอุรุเวลาแล้ว ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิล ๓ คน คือ อุรุเวลกัสสป ๑ นทีกัสสป ๑ คยากัสสป ๑ อาศัยอยู่ในตำบลอุรุเวลา บรรดาชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้เลิศเป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ชฎิลชื่อนทีกัสสป เป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้เลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คน ชฎิลชื่อกยากัสสปเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้เลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๒๐๐ คน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จเข้าไปสู่อาศรมของชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสป แล้วได้ตรัสกะชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปว่า “ดูก่อนกัสสป ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขออาศัยอยู่ในโรงบูชาเพลิงสักคืนหนึ่ง”

อุรุ. ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ในโรงบูชาเพลิงนั้นมีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรง อย่าเลย มันจะทำให้ท่านลำบากแม้ครั้งที่สอง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสแก่ชฎิลชื่อ

อุรุเวลกัสสปว่า “ดูก่อนกัสสป ถ้าท่านไม่หนักใจเราขออาศัยอยู่ในโรงบูชาเพลิงสักคืนหนึ่ง”

อุรุ. ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ในโรงบูชาเพลิงนั้น มีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรง อย่าเลย มันจะทำให้ท่านลำบาก

แม้ครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสแก่ชฎิลชื่ออุรุเวลกัสสปว่า ดูก่อนกัสสป ถ้าท่านไม่หนักใจเราขออาศัยอยู่ในโรงบูชาเพลิงสักคืนหนึ่ง

อุรุ. ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ในโรงบูชาเพลิงนั้น มีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์เป็นอสรพิษมีพิษร้ายแรง อย่าเลย มันจะทำให้ท่านลำบาก

ภ.กลางที่พญานาคจะไม่ทำให้เราลำบาก ดูก่อนกัสสป เมื่อไม่เป็นที่หนักใจ ก็ขอท่านจงอนุญาตโรงบูชาเพลิงให้แก่เราเถิด

อุรุ. ข้าแต่มหาสมณะ เชิญท่านอยู่ตามสบายเถิด ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่โรงบูชาเพลิงแล้วทรงปฐุหญาเป็นเครื่องลาด ประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่น

ปาฏิหาริย์ที่ ๑

บังหวนควันและพันไฟ

(๓๘) ครั้งนั้น พญานาคนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปดั่งนั้น ได้มีความซึ่งเคียดไม่พอใจ จึงบังหวนควันขึ้น (คือทำให้ควันเกิดขึ้นตกลงบอบอวลไปทั่ว) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า ไฉนหนอเราพึงครอบงำเดชของพญานาคนี้ด้วยเดชของตน โดยไม่ให้เกิดกระทบกระทั่งผิวหนั่ง เนื้อ เอ็น กระตุก และเยื่อในกระตุก (คือไม่ให้เป็นอันตรายแก่พญานาค) ครั้นแล้วจึงได้ทรงแสดงอิทธาภิสังขาร บันดาลให้เกิดควันขึ้น เช่นเดียวกัน พญานาคนั้นทนความลบลู่ไม่ได้ จึงพันไฟสู้อยู่ในทันที แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเข้าภักติ-สมบัติ มีเตโชธาตุเป็นอารมณ์บันดาลไฟต้านทานไว้ เมื่อทั้งสองฝ่ายทำให้ไฟโพล่งขึ้น โรงบูชาเพลิงจึงรุ่งโรจน์เป็นเปลวเพลิงดุจไฟลุกไหม้ทั่วไป และชฎิลพวกเหล่านั้นพากันไปแหวดล้อมคูดุที่โรงบูชาเพลิงแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า คุณิพวกเรา พระสมณรูปงามคงถูกพญานาคเบียดเบียนเป็นแน่ ต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง

ครอบงำเดชของพญานาคนั้น ด้วยเดชของพระองค์ โดยไม่กระทบกระทั่งผิวหนังเนื้อ เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูก ทรงขบพญานาคไว้ในบาตรตลอดราตรีกาลนั้น รุ่งขึ้นได้ทรงแสดงแก่ชฎิลอุรุเวลกัสสปพร้อมกับุตรว่า “ดูก่อนกัสสป นีพญานาคของท่าน เราครอบงำเดชของมันด้วยเดชของเราแล้ว” ชฎิลอุรุเวลกัสสปจึงได้ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากแท้ จึงครอบงำเดชของพญานาคที่ดุร้ายมีฤทธิ์เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรง ด้วยเดชของตนได้ แต่พระมหาสมณะนี้ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๒

พ่นไฟและเปล่งฉัพพัณณรังสี

(๓๓๗) ที่แม่น้ำเนรัญชรา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะชฎิลอุรุเวลกัสสปว่าดังนี้ : -

ดูก่อนกัสสป ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขออาศัยอยู่ในโรงบูชาเพลิงอีกสักวันหนึ่ง

อุรุ. ข้าแต่มหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ข้าพเจ้าหวังความสำราญจึงห้ามท่านว่า ในโรงบูชา

เพลิงนั้นมีพญานาคดุร้าย มีฤทธิ์เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายแรงอย่าเข้าไปเลย มันจะทำให้ท่านลำบาก

ภ. บางทีพญานาคนั้นจะไม่ทำให้เราลำบาก คุณก่อนก็สสพ ท่านจงอนุญาตให้เราอยู่ในโรงบูชาเพลิงเถิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าจะอุรุเวลกัสสปนั้นอนุญาตให้แล้ว ไม่ทรงครั่นคร้าม ปราศจากความกลัวเสด็จเข้าไป

พญานาคเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสวงคุณความดี เสด็จเข้าไปแล้วไม่พอใจ จึงบงกชวันขึ้นอีก

ส่วนพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นมนุษย์ประเสริฐ มีพระทัยดี มีพระทัยไม่ขัดเคืองทรงบงกชวันขึ้นในที่นั้น

แต่พญานาคทนความลบหลู่ไม่ได้ จึงพ่นไฟสู้

ส่วนพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นมนุษย์ประเสริฐ ทรงฉลาดในกลิณสมบัติมีเตโชธาตุเป็นอารมณ์ ได้ทรงบันดาลให้เกิดไฟด้านทานไว้ในที่นั้น

เมื่อทั้งสองฝ่ายโพล่งไฟขึ้นเช่นนั้น โรงบูชาเพลิงจึงรุ่งโรจน์เป็นเปลวเพลิง พวกชฎิลกล่าวกันว่า ดูซิพวกเราพระสมณะรูปงามคงถูกพญานาคเบียดเบียนอีกเป็นแน่

ครั้นราตรีนั้นผ่านไป เปลวไฟของพญานาคไม่ปรากฏแต่เปลวไฟสีต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงฤทธิ์ปรากฏสถิตอยู่

พระรัศมีสีต่าง ๆ คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีหงสบาท สีแก้วพลึก ปรากฏที่พระกายพระอังคิรส

พระพุทธองค์ทรงชดพญานาคไว้ในบาตรแล้วทรงแสดงแก่พราหมณ์ว่า ดูก่อนกัสสป นี่พญานาคของท่าน เราครอบงำเดชของมันด้วยเดชของเราแล้ว

ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสป เลื่อมใสยิ่งนัก เพราะอิทธิปาฏิหาริย์นี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่มหาสมณะ นิมนต์อยู่ในที่นี้ แหละ ข้าพเจ้าจักบำรุงท่าน ด้วยภัตตาหารประจำ

ปาฏิหาริย์ที่ ๓

ทำวมหาราชมาเฝ้า

(๔๐) ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ณ ไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากอาศรมของชฎิลอุรุเวลกัสสป ครั้งนั้น ทำวมหาราชทั้ง ๔ เมื่อราตรีปลุกยามผ่านไปแล้ว เปล่งรัศมีงาม ยังไพรสณฑ์ทั้งสิ้นให้

สว่างไสว แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถึงแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยืนเฝ้าอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ดุจกองไฟใหญ่ฉะนั้น ต่อมาชฎิลอุรุเวลกัสสปเข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยราตรีนั้นผ่านไปแล้ว ครั้นถึง แล้วได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้ว พระมหาสมณะ ภัตตาหารเสร็จแล้ว พวกนั้นคือใครกัน หนอเมื่อราตรีปฐมยามผ่านไปแล้วมีรัตติกาลม ยัง ไพรสนทนทั้งคืนให้สว่างไสว เข้าไปหาท่าน ครั้นถึงแล้ว อภิวัตน์ท่าน ได้ยืนอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ดุจกองไฟใหญ่ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัสสป พวกนั้นคือท้าวมหाराชทั้ง ๔ เข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรม

ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากแท้ ถึงกับ ท้าวมหाराชทั้ง ๔ เข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ก็ไม่เป็น พระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของ ชฎิลอุรุเวลกัสสปแล้วก็เสด็จไปประทับอยู่ในไพรสนณฑ์ ตำบลนั้นแล

ปาฏิหาริย์ที่ ๔

ทำวสักกเทวราชมาเฝ้า

(๔๑) ครั้งนั้น ทำวสักกะจอมทวยเทพ เมื่อราตรี
 ปฐมยามล่วงไปแล้ว เปล่งรัศมีงาม ยังไพโรศนธ์ทั้งสิ้น
 ให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถึงแล้ว
 จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับยืนอยู่ ณ
 ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ดุจกองไฟใหญ่ งามและประณีต
 กว่ารัศมีแต่ก่อน ต่อมา ชฎิลอุรุเวลกัสสปเข้าไปเฝ้าพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าโดยราตรีนั้นผ่านไปแล้ว ได้ทูลคำนี้แด่
 พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้วพระมหาสมณะ
 ภัตตอาหารเสร็จแล้ว ผู้นั้นคือใครกันหนอ เมื่อราตรี
 ปฐมยามผ่านไปแล้ว เปล่งรัศมีงาม ยังไพโรศนธ์ทั้งสิ้น
 ให้สว่างไสว เข้ามาหาท่าน ครั้นถึงแล้วอภิวัตท่าน ได้
 ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ดุจกองไฟใหญ่งามและ
 ประณีตกว่ารัศมีแต่ก่อน

พระผู้พระภาคเจ้าตอบว่า ดูก่อนกัสสป ผู้นั้นคือ
 ทำวสักกะจอมทวยเทพเข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรม

ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับทำวาลกจะจ่อมทวยเทพเข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาคารของชฎิลอุรุเวลกัสสปแล้วก็เสด็จไปประทับอยู่ในโพรสนนท์ ตำบลนั้นแล

ปาฏิหาริย์ที่ ๕

ทำวาลกห่มบตีพรหมมาเฝ้า

(๔๒) ครั้งนั้น ทำวาลกห่มบตีพรหม เมื่อราตรีปฐมยามล่วงไปแล้ว เปล่งรัศมีงาม ยิงโพรสนนท์ทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถึงแล้ว จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ดุจกองไฟใหญ่ งามและประณีตกว่ารัศมีแต่ก่อน ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นถึงแล้วได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้วมหาสมณะภัตตาคารเสร็จแล้ว ผู้นั้นคือใครกันหนอ เมื่อราตรี

ปฐมยามผ่านไปแล้ว เปล่งรัศมีงาม ยิ่งไพโรสณฑ์ทั้งสิ้น
ให้สว่างไสวเข้ามาหาท่าน ครั้นถึงแล้วอภิวัตท่านได้ยืน
อยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ดุจกองไฟใหญ่ งามและ
ประณีตกว่ารัศมีแต่ก่อน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัสสปะผู้
นั้น คือท้าวสหัมบดีพรหมเข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรมครั้ง
นั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์
มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับท้าวสหัมบดีพรหมเข้ามา
หาเพื่อฟังธรรม แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของ
ชฎิลอุรุเวลกัสสป แล้วประทับอยู่ในไพโรสณฑ์ตำบล
นั้นแล

ปาฏิหาริย์ที่ ๖

เสด็จไปบิณฑบาตที่อุตตรกुरुทวีป

(๔๓) ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้
เตรียมการบูชาัญญเป็นการใหญ่ และประชาชนชาว
อังคะและมคธทั้งสิ้น ถือของเคี้ยวของบริโภคเป็นอัน
มากบ่ายหน้ามุ่งไปหาชฎิลอุรุเวลกัสสป และอุรุ-

เวลกัสสปได้ดำริว่า บัดนี้เราได้เตรียมการบูชาสัตบุรุษเป็นการใหญ่ และประชาชนชาวอังคะและมคธทั้งสิ้น ได้นำของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมากบ่ายหน้ามุ่งมาหา ถ้าพระมหาสมณะจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ในหมู่มหาชน ลากสักการะจักเจริญยิ่งแก่พระมหาสมณะ ลากสักการะของเราจักเสื่อมไฉน ทำไฉน วันพรุ่งนี้ พระมหาสมณะจึงจะไม่มาฉัน **ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งจิตของชฎิลอุรุเวลกัสสปด้วยจิตของพระองค์** จึงได้ไปอุดตตรุกูทวิป ทรงนำบิณฑบาตมาจากอุดตตรุกูทวิปนั้น แล้วเสวยที่ริมสระอินดาต ประทับกลางวันอยู่ ณ ที่นั้นแหละ ครั้นล่วงราตรีนั้น (คือวันรุ่งขึ้น) ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ทูลคำนี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้วพระมหาสมณะภัตตอาหารเสร็จแล้ว **เพราะเหตุไรหนอ** วานนี้ท่านจึงไม่มาเป็นความจริง พวกข้าพเจ้าระลึกถึงท่านว่า **เพราะเหตุไรหนอ** พระมหาสมณะจึงไม่มา แต่ส่วนแห่งขาทนียาหารข้าพเจ้าได้จัดไว้เพื่อท่าน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสย้อนถามว่า ดูก่อนกัสสป ท่านได้ดำริอย่างนี้ มิใช่หรือ ว่า บัดนี้เราได้เตรียมการ บูชายัญเป็นการใหญ่ และประชาชนชาวอังคะและมคธ ทั้งสิ้นได้นำของเคี้ยวและของบริโภคเป็นอันมาก บ่าย หน้ามุ่งมาหา ถ้าพระมหาสมณะจักทำอิทธิปาฏิหาริย์ ในหมู่มหาชน ลากสักการะจักเจริญยิ่งแก่พระมหาสมณะ ลากสักการะของเราจักเสื่อม โอ ทำไฉน วันพรุ่งนี้ พระมหาสมณะจึงจะไม่มาฉัน ดูก่อนกัสสป เรานั้นแลทราบความปริวิตกแห่งจิตของท่านด้วยจิตของเรา จึงได้ไปอุดตตรุกูทวีป นำบิณฑบาตมาจากอุดตตรุกูทวีป แล้วมาฉันที่ริมสระอโนดาต แล้วได้พักกลางวันอยู่ ณ ที่นั้นแหละ

ที่นั่น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากแท้ จึงได้ทราบนึกคิด แม้ด้วยใจได้ แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของ ชฎิลอุรุเวลกัสสปแล้วเสด็จไปประทับอยู่ ณ ไพรสณฑ์ ตำบลนั้นแล

ปาฏิหาริย์ที่ ๓

เรื่องผ้าบังสุกุล

(๔๔) ก็โดยสมัยนั้น ผ้าบังสุกุลบังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงได้ทรงพระดำริว่า เราจะพึงชักผ้าบังสุกุล ณ ที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอม-ทวยเทพทรงทราบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระทัยของพระองค์ จึงขุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดชักผ้าบังสุกุลในสระนี้ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำริว่า เราจะพึงขยำผ้าบังสุกุล ณ ที่ไหนหนอ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพทรงทราบ พระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระทัยของพระองค์แล้ว ได้ยกศิลาแผ่นใหญ่มาวางพลางทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงขยำผ้าบังสุกุลบนศิลาแผ่นนี้ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำริว่า เราจะพึงพาดผ้าบังสุกุลไว้ ณ ที่ไหนหนอ ครั้งนั้นเทพยดาที่สิงสถิต อยู่ที่ต้นกุ่มบกทราบพระดำริใน พระหทัยของ

พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยใจของตน จึงน้อมกึ่งกุ่มลงมา พลังกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงพาดผ้าบังสุกุลไว้ที่กึ่งกุ่มนี้ ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำริว่า เราจะผึ่งผ้าบังสุกุล ณ ที่ไหนหนอ ครั้นนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพทรงทราบพระดำริในพระหทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระทัยของพระองค์แล้ว ได้ยกแผ่นศิลาใหญ่มาวางไว้ พลังกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงผึ่งผ้าบังสุกุลบนศิลาแผ่นนี้

หลังจากนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยล่วงราตรีนั้น ครั้นถึงแล้วได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้ว พระมหาสมณะภัตตาคารเสร็จแล้ว เพราะเหตุไรหนอ พระมหาสมณะเมื่อก่อนสระนี้ไม่มีที่นี้ เดี่ยวนี้มีสระอยู่ที่นี้ เมื่อก่อนศิลาเหล่านี้ไม่มีวางอยู่ ใครยกศิลาเหล่านี้มาวางไว้ เมื่อก่อนกึ่งกุ่มบกดันนี้ ไม่ได้น้อมลง เดี่ยวนี้กึ่งกุ่มนั้นน้อมลง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัสสปผ้า
 บ้างสกุลบ้างเกิดแก่เรา ณ ที่นี้ เรานั้นได้ดำริว่าจะพึงซักผ้า
 บ้างสกุล ณ ที่ไหนหนอ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพ
 ทรงทราบดำริในจิตของเราด้วยพระทัยของพระองค์แล้ว
 จึงขุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ แล้วตรัสบอกแก่เราว่า
 พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงซักผ้า
 บ้างสกุลในสระนี้ สระนี้อันผู้มีใช้มนุษย์ได้ขุดแล้วด้วยมือ
 ดูก่อนกัสสป เรานั้นได้ดำริว่า จะพึงขยำผ้าบ้างสกุล ณ ที่
 ไหนหนอ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพ ทราบความ
 ดำริในจิตของเรา ด้วยพระทัยของพระองค์แล้ว ได้ทรง
 ยกศิลาแผ่นใหญ่มาวางไว้ โดยทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า
 ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงขยำผ้าบ้างสกุลบนศิลา
 แผ่นนี้ อันผู้มีใช้มนุษย์ได้ยกมาวางไว้ ดูก่อนกัสสป เรา
 นั้นได้ดำริว่า จะพึงพาดผ้าบ้างสกุล ณ ที่ไหนหนอ ครั้ง
 นั้น เทพยดาที่สิ่งสถิตอยู่ที่ต้นกุ่มบก ทราบความดำริใน
 จิตของเราด้วยใจของตนแล้ว จึงน้อมกิ่งกุ่มลงมาโดยทูล
 ว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรง
 พาดผ้าบ้างสกุลไว้บนกิ่งกุ่มนี้ ต้นกุ่มบกนี้หนึ่งประหนึ่งจะ

กราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงนำพระหัตถ์มาแล้วน้อมลง ดูก่อนกัสสป เรานั้นได้ดำริว่า จะพึงผ้าบังสุกุล ณ ไหนหนอ ครั้งนั้นท้าวสักกะจอมทวยเทพ ทรงทราบความดำริแห่งจิตของเราด้วย พระทัยของพระองค์แล้ว ได้ยกศิลาแผ่นใหญ่มาวางไว้ โดยทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงพึงผ้าบังสุกุลบนศิลาแผ่น ศิลาแผ่นนี้อันผู้มีใช้มนุษย์ ได้ยกมาวางไว้

ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับท้าวสักกะจอมทวยเทพได้ทำการช่วยเหลือ แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของชฎิลอุรุเวลกัสสปแล้วก็เสด็จไปประทับอยู่ในโพรสนนท์ ตำบลนั้นแล

ปาฏิหาริย์ที่ ๔

เสด็จไปไหนมาไหนได้รวดเร็ว

(๔๕) ครั้นราตรีนั้นล่วงไปแล้ว ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้กราบทูล

ภัตตกาลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้วพระ-
มหาสมณะ ภัตตอาหารเสร็จแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนกัสสป ท่านไป
ก่อนเถิด เราจะตามไปที่หลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงส่ง
ชฎิลอุรุเวลกัสสปไปแล้ว ก็เสด็จไปทรงเก็บผลหว่าจาก
ต้นหว่าประจำชมพูทวีป ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์แล้วเสด็จ
มาประทับนั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน ชฎิลอุรุเวลกัสสป ได้
เห็น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในโรงบูชาเพลิงแล้ว
ได้ทูลคำนี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระมหา-
สมณะท่านมาทางไหน ข้าพเจ้ามาก่อนท่าน แต่ท่าน
กลับมานั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน

ภ. ดูก่อนกัสสป เราส่งท่านไปแล้ว เราได้ไปเก็บ
ผลหว่าจากต้นหว่าประจำชมพูทวีป แล้วมานั่งในโรง
บูชาเพลิงนี้ก่อน ดูก่อนกัสสป ผลหว่านี้แลสมบุรณ์ด้วย
สี กลิ่น รส ถ้าท่านต้องการ เชิญบริโภคเถิด

อุรุ. ออย่าเลย พระมหาสมณะ ท่านแหละเก็บผลไม้
นี้มา ท่านนั้นแหละจงฉันผลไม้เถิด

ลำดับนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่าพระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ เพราะส่งเรามาก่อนแล้ว ยังไปเก็บผลหว่าจากต้นหว่าประจำชมพูทวีปแล้วมานั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของชฎิลอุรุเวลกัสสปแล้ว ก็เสด็จไปประทับอยู่ในโพรงถ้ำที่ตำบลนั้นอีก

ครั้นราตรีนั้นล่วงไป ชฎิลอุรุเวลกัสสปไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ทูลภักตกาถแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ถึงเวลาแล้วพระมหาสมณะ ภัตตาหารเสร็จแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงส่งชฎิลอุรุเวลกัสสปไปด้วยพระดำรัสว่า ดูก่อนกัสสป ท่านไปเถิด เราจักตามไป แล้วทรงเก็บผลมะม่วง...ผลมะขามป้อม...ผลสมอในที่ไม้ไกลจากต้นหว่า ประจำชมพูทวีปนั้น...เสด็จไปสู่ภพดาวดึงส์ ทรงเก็บดอกปาริฉัตตกะ แล้วมาประทับนั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้เห็นพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าประทับนั่งอยู่ในโรงบูชาเพลิงก่อน จึงได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระมหาสมณะท่านมาทางไหน ข้าพเจ้ามาก่อนท่าน แต่ท่านกลับมานั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน (ขอให้เข้าใจว่าที่ทำเครื่องหมาย...ไว้ นั้นหมายถึงไปเก็บผลไม้เหล่านั้นมาแต่ละวัน ไม่ได้ไปเก็บมาในวันเดียวกัน)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัสสปเราส่งท่านแล้วก็ได้ไปสู่ภพดาวดึงส์ เก็บดอกปาริฉัตตกะแล้วมานั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน ดูก่อนกัสสป ดอกปาริฉัตตกะนี้แล สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น

ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มากมีอำนาจมากแท้ เพราะส่งเรามาก่อนแล้วยังไปสู่ภพดาวดึงส์ เก็บดอกปาริฉัตตกะแล้วมานั่งในโรงบูชาเพลิงก่อน แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๙

เรื่องการผ่าฟัน

(๔๖) ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิลเหล่านั้นปรารถนาจะทำการบูชาไฟ แต่ไม่อาจจะผ่าฟันได้ ชฎิลเหล่านั้น

จึงด้มีความดำริต้งกันว่ ข้อที่พวกเราไม่อาจฝ่าฝืนได้
นั้น คงเป็นเพระอิทธานุภาพของพระมหาสมณะนี้แน่
โดยไม่ต้องสงสัยเลย ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
กะชฎิลอุรุเวลกัสสปว่ ดูก่อนกัสสป จงไปบอกให้พวก
ชฎิลฝ่าฝืนเถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสป รับพุทธดำรัสแล้วจึงไปสั่งให้
พวกชฎิลฝ่าฝืน

ชฎิลทั้งหลายได้ฝ่าฝืน ๕๐๐ ท่อนคราวเดียวเทว่
นั้น ครั้นนั้นแล ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่พระ
มหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับให้
พวกชฎิลฝ่าฝืนได้ ๕๐๐ ท่อนด้วยการฝ่าครั้งเดียว
เท่านั้น แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๑๐

เรื่องการก่อไฟ

(๔๗) ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิลเหล่านั้นปรารธนาจะ
ทำการบูชาไฟ แต่ไม่อาจจะก่อไฟให้ลุกได้ ชฎิลเหล่านั้น
จึงได้มีความดำริต้งกันว่ ข้อที่พวกเราไม่อาจจะก่อไฟ
ให้ลุกขึ้นได้นั้น คงเป็นเพระอิทธานุภาพของพระมหา-

สมณะนี้แน่ โดยไม่ต้องสงสัยเลย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะชฎิลอุรุเวลกัสสปว่า ดูก่อนกัสสปจงไปบอกพวกชฎิลให้ก่อไฟขึ้นเถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสปรับพระพุทธดำรัสแล้ว ก็ไปบอกพวกชฎิลให้ก่อไฟ ไฟทั้ง ๕๐๐ กองได้ลุกขึ้นพร้อมกันทั้งหมด ลำดับนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสป ได้มีความดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากแท้ ถึงกับทำให้ไฟลุกขึ้นพร้อมกันได้ แต่ก็ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๑๑

เรื่องการดับไฟ

(๔๘) ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิลเหล่านั้นทำการบูชาไฟกันแล้วไม่อาจดับไฟได้ จึงได้คิดต่องกันว่า ข้อที่พวกเราไม่อาจดับไฟได้นั้น คงเป็นเพราะอิทธานุภาพของพระสมณะเป็นแน่โดยไม่ต้องสงสัย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะชฎิลอุรุเวลกัสสปว่า ดูก่อนกัสสปจงไปบอกให้พวกชฎิลดับไฟเถิด

ชฎิลอุรุเวลกัสสปรับพระพุทธรูปดำรัสแล้วก็ไปบอก
ให้พวกชฎิลดับไฟ

ไฟทั้ง ๕๐๐ กองนั้นก็ดับพร้อมกันเลย

ครั้งนั้นแล ชฎิลอุรุเวลกัสสปได้มีความดำริว่า
พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับ
ทำให้พวกชฎิลดับไฟ ๕๐๐ กองได้พร้อมกัน แต่ก็ไม่เป็น
พระอรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๑๒

เรื่องทรงเนรมิตกองไฟไว้ให้ผิง

(๔๙) ก็โดยสมัยนั้นแล ชฎิลเหล่านั้น พากันดำลง
บ้าง ผุดขึ้นบ้าง ทั้งดำทั้งผุดบ้าง ในแม่น้ำเนรัญชรา ใน
ราตรีหนาวเหม็นตฤณ ะหว่างทำยเดือน ๓ ต่อต้นเดือน
๔ ในสมัยน้ำค้างตก ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
นิรมิตกองไฟไว้ ๕๐๐ กอง สำหรับให้ชฎิลเหล่านั้นขึ้น
จากน้ำแล้วจะได้ผิง ชฎิลเหล่านั้นจึงได้มีความดำริ
ตอ้งกันว่า ข้อที่กองไฟเหล่านี้ถูกนิรมิตไว้นั้นคงต้องเป็น
เพราะอิทธิทานุภาพของพระมหาสมณะเป็นแน่โดยไม่ต้อง
สงสัยเลย ครั้งนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสป ได้มีความดำริว่า

พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากแท้ ถึงกับ
 นิรมิตกองไฟได้มากมายถึงเพียงนี้ แต่ก็ไม่เป็นพระ-
 อรหันต์เหมือนเราแน่

ปาฏิหาริย์ที่ ๑๓

เรื่องบันดาลมิให้น้ำท่วม

(๕๐) ก็โดยสมัยนั้นแล เมฆใหญ่ในสมัยที่มิใช่
 ฤดูแล้งยังฝนให้ตกแล้ว ห้วงน้ำใหญ่ได้ไหลนองไปทั่ว
 ประเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่นั้นก็ได้ถูกน้ำ
 ท่วมด้วย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำริว่า ไฉน
 หนอเราพึงบันดาลให้น้ำห่างออกไปโดยรอบ แล้วจงกรม
 อยู่บนภาคพื้น อันมีฝุ่นฟุ้งขึ้นตอนกลาง ครั้นแล้วจึงทรง
 บันดาลให้น้ำห่างออกไปโดยรอบแล้วเสด็จจงกรมอยู่บน
 ภาคพื้นอันมีฝุ่นฟุ้งขึ้นตอนกลาง ต่อมา ชฎิลอุรุ
 เวลกัสสปกกล่าวว่า พระมหาสมณะอย่าได้ถูกน้ำพัดไป
 เสียเลย ดังนี้แล้วพร้อมด้วยชฎิลมากด้วยกัน ได้เอาเรือ
 ไปสู่ประเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้เห็นพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบันดาลให้น้ำห่างออกไปโดยรอบ
 แล้ว เสด็จจงกรมอยู่บนภาคพื้นอันมีฝุ่นฟุ้งขึ้นตอนกลาง

แล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระ-มหาสมณะ ท่านยังอยู่ที่นี้ดอกหรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ถูกละ กัสสปเรายังอยู่ที่นี้ ดังนี้แล้ว *เสด็จขึ้นสู่เวทาส ปรากฎอยู่ที่เรือชฎิลอุรุเวลกัสสปจึงได้มีความดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ ถึงกับ บันดาลไม่ให้น้ำไหลมาท่วมทับได้ แต่ถึงอย่างไรก็ไม่เป็น พระอรหันต์เหมือนเราแน่.*

ทูลขอบรรพชาและอุปสมบท

(๕๑) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระ-ดำริว่า โมฆบุรุษนี้ได้มีความคิดอย่างนี้มานานแล้วว่า พระมหาสมณะนี้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากแท้ แต่ก็ไม่ เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ ถ้ากระไร เราพึงให้ชฎิลนี้ สลดใจ แล้วจึงตรัสกะชฎิลอุรุเวลกัสสปว่า *ดูก่อนกัสสป ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ดอก ทั้งยังไม่พบทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ แม้ปฏิบัตาทของท่านที่จะเป็นเหตุให้เป็น พระอรหันต์ หรือพบทางแห่งความเป็นพระอรหันต์ ก็ไม่มี ที่นั้นชฎิลอุรุเวลกัสสปได้ชบเคี้ยวลงที่พระบาทของ พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบทต่อ*

พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอข้าพระพุทธเจ้าพึงได้บรรพชา
 พึงได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ตูก่อนกัสสป ท่านเป็น
 ผู้นำ เป็นผู้ฝึกสอน เป็นผู้เลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธาน
 ของชฎิล ๕๐๐ คน ท่านจงไปบอกกล่าวพวกนั้นก่อน
 พวกนั้นจักทำตามที่เขาเข้าใจ

ลำดับนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปเข้าไปหาชฎิลเหล่านั้น
 ครั้นแล้วได้แจ้งความประสงค์ต่อชฎิลเหล่านั้นว่าผู้เจริญ
 ทั้งหลาย เราปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในพระ-
 มหาสมณะ ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงทำตามที่เขาใจเถิด

ชฎิลพวกนั้นกราบเรียนว่า พวกข้าพเจ้าเสื่อมใส
 ยิ่งในพระมหาสมณะมานานแล้ว ขอรับ ถ้าท่านอาจารย์
 จักประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะ พวกข้าพเจ้า
 ทั้งหมดก็จักประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะ
 เหมือนกัน

ต่อมา ชฎิลเหล่านั้นได้ลอบดม ชฎา เครื่องบริขาร
 และเครื่องบูชาเพลิงในน้ำ แล้วพากันเข้าเฝ้าพระผู้มี-

พระภาคเจ้า ชบเคี้ยวลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชาพึงได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ดังนี้ แล้วได้ตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านผู้มีอายุเหล่านั้น

(๕๒) **ชฎิลนทีกัสนป** ได้เห็นผม ชฎา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาเพลิงลอยน้ำมา ครั้นแล้วได้มีความดำริว่า อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายเราเลย จึงส่งชฎิลไปด้วยคำสั่งว่า พวกเธอจงไป จงรู้พี่ชายของเรา ดังนี้แล้ว ทั้งตนเองกับชฎิล ๓๐๐ ได้เข้าไปหาท่านพระอุรุเวลกัสนป แล้วเรียนถามว่า ข้าแต่พี่กัสนป พรหมจรรย์นี้ประเสริฐแน่หรือ ?

พระอุรุเวลกัสสปตอบว่า แน่เธอ พรหมจรรย์นี้
ประเสริฐ

หลังจากนั้น ชฎิลเหล่านั้นลอยผม ชฎา เครื่อง
บริวารและเครื่องบูชาเพลิงในน้ำ แล้วพากันเข้าเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ชบเคียรลงแทบพระบาทของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทต่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพวกข้าพระพุทธเจ้าพึงได้
บรรพชาพึงได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุม
เถิด ดังนี้แล้ว ได้ตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว
พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์
โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านผู้มี
อายุเหล่านั้น

(๕๓) **ชฎิลคยากัสสป** ได้เห็นผม ชฎา เครื่อง
บริวาร และเครื่องบูชาเพลิง ลอยน้ำมา ครั้นแล้ว ได้มี
ความดำริว่า อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายทั้งสองของเรา

เลยแล้วส่งชฎิลไปด้วยคำสั่งว่า พวกเธอจงไป จงรู้พี่ชาย
ทั้งสองของเราดังนี้แล้ว ทั้งตนเองกับชฎิล ๒๐๐ คนได้
เข้าไปหาท่านพระอุรุเวลกัสสปแล้วเรียนถามว่า ข้าแต่
พี่กัสสปพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแน่หรือ ?

พระอุรุเวลกัสสปตอบว่า แน่เชอ พรหมจรรย์นี้
ประเสริฐ

หลังจากนั้น ชฎิลเหล่านั้นลอยผม ชฎา เครื่อง-
บริวาร และเครื่องบูชาเพลิงในน้ำ แล้วพากันเข้าเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ชบเคียรลงแทบพระบาทของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทต่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ขอพวกข้าพระพุทธเจ้าพึงได้บรรพชา พึง
ได้อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าพระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเป็นภิกษุ
มาเถิด ดังนี้แล้วได้ตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว
พวกเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์
โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นแล ได้เป็นการอุปสมบทของท่านผู้มี
อายุเหล่านั้น

(๕๔) พวกชฎิลนั้น ผ่าฟัน ๕๐๐ ท่อนไม่ได้แล้ว ผ่าได้ ก่อไฟไม่ติดแล้วก่อไฟติดขึ้นได้ ดับไฟไม่ดับแล้ว ดับได้ ด้วยการเพ่งอธิษฐานของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนิรมิตกองไฟไว้ ๕๐๐ กอง ปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ วิธี ย่อมมีโดยนัยนี้.

วินิจฉัยเรื่องพญานาคพันคว้นและไฟ

เรื่องการเสด็จไปเทศนาโปรดพวกชฎิล ๓ พี่น้อง ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ คือวินัยปิฎก มหาวรรค และได้คัดลอกมาจากพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาแปล ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย แต่ก็ได้ดัดแปลงต่อเติมทั้งคำแปลและสำนวนขึ้นใหม่หลายตอน ทั้งนี้ก็ให้อ่านเข้าใจง่ายแต่อย่างไรก็ดี ในเนื้อหาของเรื่องนี้มีข้อความอยู่หลายตอนที่ เป็นปัญหาว่า เรื่องที่กล่าวไว้นั้น เป็นเรื่องจริงตามนั้น หรือเป็นเรื่องอุปมา เช่นที่กล่าวว่า :-

ในโรงหรือศาลาอันเป็นที่บูชาเพลิง และเป็นโรง
 ฉันทด้วยของพวกชฎิลอุรุเวลกัสสปนั้น ได้มีพญานาคซึ่งมี
 พิษร้ายแรงมากสามารถพันพิษให้เกิดเป็นคว้นหรือให้
 เกิดเป็นไฟก็ได้ เรื่องอย่างนี้มีจริงหรือไม่ ? ถ้ามีจริง
 ทำไมในปัจจุบันจึงไม่มีตัวอย่างหรือหลักฐานอะไร
 เหลืออยู่พอที่จะให้เชื่อได้ว่า พญานาคอย่างนี้มีจริง และ
 ตามเนื้อเรื่องที่กล่าวไว้นั้น ก็ทำให้เข้าใจว่า พญานาคตัว
 นี้เป็นสัตว์ในโลกมนุษย์ เพราะพระพุทธเจ้าทรงสามารถ
 จับขดลงในบาตรได้ ข้าพเจ้าพยายามค้นหาคำอธิบาย
 จากคัมภีร์หลายแห่งแต่ก็ไม่พบ แม้ในอรรถกถาของ
 วินัยปิฎกเล่มนี้ ก็ไม่ได้อธิบายอะไรไว้เลย เพราะเหตุนี้
 กระมัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ-
 วโรรส จึงได้ทรงสันนิษฐานว่า :-

ถอดใจความแห่งปาฏิหาริย์ ๒ เรื่องนั้น (คือเรื่อง
 พญานาคพันคว้นพันไฟ) น่าจะได้ดังนี้ ในปาฏิหาริย์ต้น
 สันนิษฐานว่า พวกชฎิลคงนับถือและไหว้เทวรูปมีขนาด
 เป็นบัลลังก์ หรือนับถือแต่ลำพังรูปขนาดล้วน ในโรงที่เป็น
 กองเพลิงบูชาญานั้น เป็นที่ไว้เทวรูปขนาดชนิดนั้นด้วย

เช่นเดียวกับในวิหาร หรือในโรงอุโบสถเป็นที่ไว้
 พระพุทธรูปเมื่อภายหลังและนับถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใคร
 เข้าไปกล้ากราบไม่ได้ บันดาลให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ จน
 เป็นที่เกรงขาม; บางทีอุรุเวลกัสสปะจะผดุงความ
 ศักดิ์สิทธิ์นั้น ไว้เป็นเดชของตนเองก็ได้ พระศาสดาเสด็จ
 ไปขออาศัย อุรุเวลกัสสปะ จึงบอกว่าอาศัยไม่ได้ เทวรูป
 ขนาดนั้นศักดิ์สิทธิ์นักจะเกิดเหตุขึ้น พระองค์ตรัสว่าตาม
 ที่เถิด อุรุเวลกัสสปะนี้กว่าอวดดี ปล່อยให้ถูกฤทธิ์เดช
 ของเทวรูปขนาดเสียบ้าง หรือสิ้นทางแก้ตัวจึงยอมให้
 อาศัยครั้นรุ่งเช้าพระองค์ไม่มีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง
 พวกรักษากันเห็นเป็นอัศจรรย์ในปาฏิหาริย์สุด (คือ
 ปาฏิหาริย์กัณน้ำท่วม) ยังเห็นใจความไม่ถนัด น่าจะเป็น
 ดังนี้...พอน้ำท่วมมา พระองค์รู้จักทำหรือหาที่อาศัยพ้น
 น้ำในปัจจุบันทันด่วนรอดพ้นอุทกภัย เป็นเหตุประหลาด
 ใจของพวกรักษากัน:-

- พุทธประวัติเล่ม ๑ หน้า ๓๘-๓๙

ตามข้อสันนิษฐานนี้แสดงว่า พระองค์ไม่ทรงเชื่อ
 ว่า พญานาคอย่างนี้มีจริงและมีพิษมากถึงขนาดพ่นพิษ

ออกมาให้เกิดเป็นควันหรือเป็นไฟก็ได้ และข้าพเจ้าก็สงสัยเหมือนกันว่า อาจจะเป็นเรื่องจริงตามที่กล่าวไว้นั้นก็ได้ เพราะเรื่องทำนองนี้เราจะเห็นว่า ทางในประเทศจีนหรือในประเทศแถบใกล้เคียง ๆ กับประเทศจีน ก็มีความเชื่อถือกันมานานแล้วว่า มังกรซึ่งเป็นสัตว์ที่เขานับถือกันนั้น ก็สามารถพ่นไฟได้ คือทางอินเดียก็นับถือพญานาค ส่วนทางประเทศจีนก็นับถือ มังกร แต่เมื่อพิจารณาดูแล้วก็มักจะเข้าใจกันว่า เป็นเรื่องเทพนิยายเสียมากกว่า คือไม่ใช่เรื่องจริง หรืออาจจะเป็นเรื่องจริงคือเป็นเรื่องของสัตว์โบราณ ที่เคยมีชีวิตจริงในสมัยหลายล้านปีมาแล้ว แต่บัดนี้ได้สูญพันธุ์ไปแล้ว จึงหลงเหลืออยู่ในรูปของเทพนิยาย

แต่อีกนัยหนึ่ง เรื่องพญานาคตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา เช่นที่กล่าวว่า ทำววิรูปักษ์ซึ่งเป็นทำวจาตุมมหาราชองค์หนึ่งนั้น เป็นอธิบดี คือเป็นหัวหน้า เป็นผู้ปกครองพวกนาคทั้งหลาย (ดูในมหาสมัยสูตร) นาคที่กล่าวนี้เป็นพวกโอปปาติกะ ไม่ใช่เป็นกายหยาบเหมือนคนหรือสัตว์ทั้งหลายในโลกมนุษย์ และ

พวกนาคนี้สามารถแปลงตัวให้เป็นคน หรือให้เป็นกาย
 หยาบจนคนในโลกมนุษย์เห็นได้ เช่นหลักฐานในวินัยมี
 อยู่เรื่องหนึ่งคือ พญานาคอยากบวชเป็นพระ จึงได้
 แปลงตัวเป็นมนุษย์ มาบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา
 แต่เมื่อนอนหลับก็กลับกลายเป็นงูใหญ่ (วินย. ๔/๑๒๕)
 เรื่องทำนองนี้เป็นไปได้ เพราะฉะนั้น อาจเป็นไปได้
 หรือไม่ที่ว่า พญานาคตนนี้ ฟันกำเนิดเดิมเป็น
 โอบปาติกะ และในเมื่อเป็นโอบปาติกะแล้ว ก็ไม่มีปัญหา
 อะไรที่จะไม่สามารถพันพิษให้เกิดเป็นคว้นหรือเป็นไฟ
 และก็จะสมเหตุสมผลดังที่ว่า “ในเมื่อพญานาคนี้ตัว
 ใหญ่ โดยธรรมดาถ้าเป็นสัตว์ในโลกมนุษย์ก็จะเข้าไป
 ขดอยู่ในบาตรไม่ได้แต่ถ้าเป็นโอบปาติกะแล้ว สามารถ
 ทำให้ตัวเล็กเข้าไปขดอยู่ในบาตรได้” ขอให้นึกถึงเรื่อง
 พญานาคที่ มาแผ่พังพานกันฝนและลมให้กับ
 พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสด็จไปประทับอยู่ที่ต้นมุจลินท์
 และขอให้นึกถึงข้อเท็จจริงที่ว่า พวกคนหรือสัตว์ที่ตาย
 ไปเกิดเป็นโอบปาติกะแล้ว บางครั้งมาปรากฏให้คนใน
 โลกนี้มองเห็นได้

หรืออีกนัยหนึ่ง พญานาคที่ว่าพวกขุณฺโณนี้ก็คือ งูจริง ๆ ในโลกมนุษย์และตัวใหญ่มาก และมีพิษร้ายแรงมากด้วย คนอื่น ๆ ไม่มีใครสามารถปราบงูใหญ่นี้ได้ แต่ขุณฺโณรุเวลกัสสปปราบได้ และการที่งูใหญ่ตัวนี้มีพิษร้ายแรงถึงขนาดพันพิษออกมาเป็นควัน หรือเป็นไฟได้ ก็เพราะว่ามีพญานาคที่เป็นโอปปาติกะเข้าสิงจึงได้มีฤทธิ์ ทำนองเดียวกับคนทรงในปัจจุบันซึ่งเป็นที่ยอมรับว่า สามารถเดินลุยไฟได้และทำปาฏิหาริย์อื่น ๆ ได้หลายอย่าง หรือถ้าไม่ใช่พญานาคในโลกทิพย์เข้าสิง อาจจะเป็นอสุรกายหรือยักษ์ หรือรากษส หรือเจ้าพ่อเจ้าป่าเจ้าเขาที่มีอิทธิฤทธิ์มากเข้าสิง จึงบันดาลให้เกิดควันหรือให้เกิดไฟได้

และอีกนัยหนึ่ง อาจจะเป็นไปได้ว่า ในสมัยนั้นได้มีงูใหญ่ซึ่งเป็นสัตว์ในโลกมนุษย์นี้เอง เป็นงูที่มีพิษร้ายแรงมากสามารถพันพิษออกมาให้เกิดเป็นควันหรือเป็นไฟได้ แต่งูประเภทนี้ได้สูญพันธุ์ไปแล้ว เช่นเดียวกับสัตว์โบราณหลายชนิด ซึ่งล้วนแต่เป็นสัตว์ที่ประหลาดรูปร่างใหญ่โต เช่น ไดโนเสาร์ นกอินทรี ขนาคจับคนใหญ่ ๆ ไป

กินได้อย่างสบาย โดยที่สุตแม่สัตว์ที่มีหัวเป็นคนแต่ตัว เป็นปลา คือ **เงือก** หรือหัวเป็นคนแต่ตัวเป็นนก คือ **กินนร กินนรี** ซึ่งเคยพบเห็นมาแล้วในโลกของ โอบปาติกะ แสดงว่า **สัตว์ประเภทนี้ ครั้งหนึ่งเคยมีชีวิต อยู่ในโลกมนุษย์จริง ๆ แต่ก็ได้สูญพันธุ์ไปแล้วอย่าลืมว่า** ไม่ว่าคนหรือสัตว์ที่เคยมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์นั้น **เมื่อ** **ตายไปแล้ว ก็ยังจะต้องมีชีวิตอยู่อีกในโลกของ** **โอบปาติกะ และจะอยู่ในลักษณะเดิม แต่ขนาดอาจจะ** **เปลี่ยนไปได้ เช่น คนที่ตายไปเกิดเป็นเทวดาหรือเป็น** **ยักษ์เป็นอสูรในโลกของโอบปาติกะนั้น รูปร่างจะใหญ่โต** **กว่าเดิมหลายเท่า อย่างนี้เป็นต้น**

และที่ว่า สัตว์ที่สูญพันธุ์ไปแล้วแต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ใน โลกของโอบปาติกะนั้น ก็เพราะมีหลักจักรกรรม ซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้คือ **ตณฺหา โปนฺนพฺภวิกา เมื่อยังมี** **ตณฺหา ก็ยังจะต้องเกิดอีก** ซึ่งหลักอันนี้ใช้ได้ทั้งกับคน และสัตว์ และอย่าลืมหลักอีกข้อหนึ่งคือ **วิญญาณปัจจ** **ยานามรูป วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป**

เพราะฉะนั้นต้องระมัดระวังให้มาก เรื่องเหลือเชื่อ อันใดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น อย่าเพิ่ง สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องอุปมา หรือเป็นเรื่องไม่จริงไปเสีย ทั้งหมด

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) กัศิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กัศิ ไม่ค่อยจะทรงเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ หรือเรื่องอันเหลือเชื่อ เพราะฉะนั้น เมื่อถึงคราวที่จะต้องกล่าวถึงเรื่องประเภทนี้ ก็มักจะข้ามไปเสีย หรือไม่ก็ทรงนิพนธ์ไว้สั้น ๆ และก็มักจะสันนิษฐานให้เห็นว่าเป็นเรื่องเปรียบเทียบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

แต่สำหรับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมา-
 นุชิต ฯ พระองค์ทรงเชื่อในเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ดังจะ
 เห็นได้จากข้อความในหนังสือปฐมสมโพธิที่กล่าวถึง
 เรื่องนี้ว่า : -

เรื่องชฎิลสามคนพี่น้อง

จากปฐมสมโพธิ ฉบับกรมพระปรมาธิบดี ฯ

ในกาลครั้งนั้น ยังมีชฎิลสามคนพี่น้องเป็นเฝ้า-
 พงศ์กัศสปโคตร พี่ผู้ใหญ่มีนามอุรุเวลกัศสป ผู้เป็นน้อง
 ที่สองมีนามนทีกัศสป ผู้น้องที่สุดมีนามคยากัศสปอาศัย
 อยู่ในอุรุเวลประเทศนั้น แลชฎิลทั้งสามนั้นมีบริวารคน
 ละพวกแยกกันเป็นสามตำบล แลชฎิลผู้ใหญ่มีหมู่ชฎิล
 เป็นศิษย์ห้าร้อย สร้างอาคารมบริเวณอยู่ในอุรุเวลพน-
 สณฑ์ต้นทางแห่งแม่น้ำเนรัญชรนทีตำบลหนึ่งจึงได้นาม
 ว่าอุรุเวลกัศสป แลชฎิลผู้เป็นน้องที่สองนั้นมีหมู่ชฎิลเป็น
 ศิษย์สามร้อย สร้างอาคารมบริเวณอยู่แถบฝั่งเนรัญ-
 ชรนทีตำบลหนึ่ง จึงได้นามว่า นทีกัศสปแลชฎิลผู้เป็นน้อง
 ที่สุดนั้นมีหมู่ชฎิลสองร้อยเป็นบริวารสร้างอาคารมสถาน
 อยู่ ณ คุ่งไต้ต่อลงไปใฝ่แม่น้ำนั้น มีนามคยา-สีสประ
 เทศอีกตำบลหนึ่ง จึงได้นามว่าคยากัศสป

ลำดับนั้นสมเด็จพระสุคตก็เข้าไปสู่ที่ใกล้อาคาร
 แห่งอุรุเวลกัศสปชฎิลแล้วตรัสว่า *ดูกรกัศสป พิวท่าน
 บมิได้หนักใจ ตถาคตจะขออาศัยอยู่ในโรงเพลิงแห่งท่าน*

สักราตรีหนึ่ง ดูกรมหาสมณะเราก็มิได้หนักใจซึ่งท่านจะ
 ขออาศัยอยู่นั้น แต่ทว่าพญานาคตนหนึ่งมีพิษอันพิลึก
 ร้ายกาจยิ่งนักมาอาศัยอยู่ในโรงเพลิงนั้น ท่านจงอย่าให้
 พญานาคนั้นกระทำอันตรายเบียดเบียนแก่ท่านได้ จึงมี
 พุทธปฏิภาตรัสว่า ซึ่งพญานาคนั้นมิได้เบียดเบียนแก่
 ตถาคต ท่านจงอนุญาตให้ตถาคตอยู่อาศัยในโรงเพลิง
 สักราตรีหนึ่งเถิด ตรัสดังนี้ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง อรุณ-
 กัสสปก็อนุญาตว่า ดูกรมหาสมณะท่านจงอยู่โดยควร
 แก่สุขเถิด

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคก็เสด็จเข้าไปในภายใน
 แห่งโรงเพลิงนั้นแล้วลาดปูซึ่งสันถัดทรงนิลชนาการคู้
 เข้าซึ่งพระเพลา เป็นบัลลังก์สมาธิ ตั้งพระกายให้ตรง
 ดำรงพระสติเฉพาหน้าต่อพระกรรมฐานภาวนานุกโยค
 ฝ่ายพญาฤษชคชาติ เห็นพระมุนีนาถเสด็จเข้ามาสถิตใน
 ที่นั้นก็มิจิตคิดซึ่งเคียดทุกขโทมนัส ก็บังหวนซึ่งพิษเป็น
 ควันตลอดตลบไป ในลำดับนั้นพระสัมพัชญญ์ก็ทรง
 พระพุทธปริวิตกว่า มิฉะนั้นตถาคตจะแสดงอิทธานุภาพ
 ให้เป็นควันไปสัมผัส ซึ่งมังสรวีแลเอ็นอัฐิแห่งพญานาคนี้

ระงับเสียซึ่งเคยแห่งพญาอุรุอินทรให้เหือดหาย ก็ทรง
 ประมวลมา ซึ่งอิทธาภิสังขารปานประดุจพระพุทธรูปดำริ
 นั้น แลพญานาคบมิอาจจะอดกลั้นซึ่งความพิโรธได้ ก็
 บังหวนพิชพ่นเป็นเพลิงพลุ่งโพล่งขึ้น พระบรมครูก็
 สำแดงเตโชตลิลสมมาบัติบันดาลเปลวเพลิงรุ่งโรจน์โชต-
 นาคาร แลเพลิงทั้งสองฝ่ายอันบังเกิดขึ้นแสงแต่สว่าง
 ดุจเผาผลาญซึ่งโรงเพลิงนั้นให้เป็นภคมธุลี

ส่วนชฎิลทั้งหลายก็มาแวดล้อมรอบโรงอัคคีนั้น
 ต่างคนต่างเจรจาว่า ดูกรชาวเรา พระมหาสมณะองค์นี้
 มีสิริรูปอันงามยิ่งนัก เสียตายจะม่าวอดวายเสียด้วยพิช
 แห่งนาคในที่นี้ ครั้นล่วงสมัยราตรีรุ่งเช้า พระสัพพัญญูก็
 ยังเดชแห่งพญานาคให้อันตรธานหาย บันดาลให้นาค
 นั้นชดชนดกายลงในบาตร แล้วทรงสำแดงอุรุเวลกัสสป
 ตรัสบอกว่านาคนี้สิ้นฤทธิ์ด้วยเดชตถาคต อุรุเวลกัสสป
 เห็นดังนั้นก็ดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีอานุภาพมาก
 ระงับเสียซึ่งฤทธิพญานาคอันร้ายให้อันตรธานแพ้พ่าย
 ได้ ถึงกระนั้นไซ้รักก็ไม่ใช่พระอรหันต์เหมือนอาตมา
 แล้วมีจิตเลื่อมใสในพระอิทธิปาฏิหาริย์จึงกล่าววว่า ข้า

แต่พระมหาสมณะ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าของอยู่ ณ อาศรม
 แห่งข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจะถวายภัตตาหารให้ฉันทุกวัน
 เป็นนิจ สมเด็จพระสังฆพัญญก็เสด็จสถิตยังพนาลัย
 ตำบลหนึ่ง ใกล้อาศรมแห่งอุรุเวลกัสสปภูมินั้น ครั้น
 สมัยราตรีเป็นลำดับจึงท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ ก็ลงมาสู่
 สำนักพระบรมโลกนาถเปล่งพระรัศมี โอบอุ้มทั่วจังหวัด
 วนสนทบริเวณอันนั้น ถวายอภิวันท์แล้วประดิษฐาน
 ยืนอยู่ในทิศทั้ง ๔ มีทิพยรังสีสว่างดุจกองเพลิงก่อไว้ทั้ง
 ๔ ทิศ ครั้นเวลาเช้า อุรุเวลกัสสปจึงไปสู่สำนักพระบรม
 ครูแล้วทูลว่า กาลบัดนี้นิมนต์พระมหาสมณะไปฉัน
 ภัตตาหารเถิด ข้าพเจ้าตกแต่งไว้ถวายเสร็จแล้ว แต่เมื่อ
 คืบนี้เห็นพระรัศมีสว่างไปทั่วพนัสสมณทลสถาน บุคคล
 ผู้ใดมาสู่สำนักนัมัสการพระองค์ปรากฏรุ่งเรืองในทิศทั้ง
 ๔ จึงมีพระพุทธรูปกาดรัสบอกว่า ดูกรกัสสป นั่นคือท้าว
 จาตุมหาราชทั้ง ๔ ลงมาสู่สำนักตถาคตเพื่อจะฟัง
 พระสังฆธรรม อุรุเวลกัสสปได้สดับดังนั้นก็ดำริว่า
 พระมหาสมณะองค์นี้มีอานุภาพมาก ท้าวจาตุมหาราช

ยังลงมาสู่สำนัก ถึงกระนั้นก็ดีที่จะเป็นอรหันต์เหมือน
อาตมาหามาได้

สมเด็จพระศาสตราจารย์เสด็จมากระทำตติ
ฉันทอาหารแห่งอุรุเวลกัสสปเสร็จแล้ว ก็เสด็จกลับมา
อยู่ทิวาวิหารในพนสนทน์นั้น ครั้นรัตติกาลสมัยทำว
สหัสณันท์ ก็ลงมาสู่สำนักพระทศพลญาณถวายน
นัมัสการแล้วยืนอยู่ในที่ควรข้างหนึ่งเปล่งรัศมีดวงจ
กของอัคคีอันใหญ่ไพโรจน์รุจิโรภาศยิ่งกว่าราตรีก่อน
ครั้นเพลารุ่งเช้ากัสสปชฎิลก็ไปสู่นักพระศาสดา ทูล
อาราธนาให้ไปฉันทอาหารแล้วทูลถามว่า เมื่อเวลาคืนนี้
ผู้ใดมาสู่สำนักพระองค์ จึงมีรัศมีสว่างยิ่งกว่าราตรีก่อน
จึงมีพระพุทธรูปกาตรัสบอกกว่า ดูกรกัสสปคืนนี้ทำว
โกสิย์สักกเทวราชลงมาสู่สำนักตถาคตเพื่อจะฟังซึ่ง
ธรรม ชฎิลได้สดับดังนั้นก็ดำริดูจในหนหลัง พระ-
สัพพัญญูก็เสด็จไปเสวยภัตตาหารของกัสสปดาบสนั้น
แล้ว ก็กลับมาอยู่ทิวาวิหารยังพนสนทน์นั้น ครั้นเช้า
สมัยราตรี จึงทำวสหัมบตีมหาพรหมก็ลงมาสู่สำนัก
พระบรมครู เปล่งรัศมีสว่างยิ่งขึ้นไปกว่าราตรีทั้งสอง

ก่อน ครั้นรุ่งเช้าก็เสสปดาบสก็ไปทูลอาราธนาฉันภัตตาหารกิจแล้ว ก็ทูลถามเหมือนหนหลัง มีพุทธปฏิภาตรัสบอกว่า คีนนี้ทำวสหัมบตีมหาพรหมลงมาสู่สำนักตถาคต กัสสปดาบสก็ดำริดูจกล่าวแล้วแต่หลัง พระสัพพัญญูก์เสด็จไปเสวยภัตตาหารของอุรุเวลชฎิลแล้วก็กลับมาสู่สำนัก

ในวันรุ่งขึ้นเป็นลำดับนั้นมหาญาณลามบังเกิดแก่อุรุเวลกัสสป คือชนทั้งหลายชาวอังคมครรัฐจะนำเอาขาทนียโภชนียาหารเป็นอันมาก มาถวายแก่อุรุเวลชฎิลอุรุเวลชฎิลจึงดำริแต่ในราตรีว่า วันรุ่งพรุ่งนี้มหาชนจะนำอเนกนानาหารมาสู่สำนักอาตมา แม้ว่าพระสมณะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ลามสักการก็จะบังเกิดแก่เธอเป็นอันมาก อาตมาจะเสื่อมสูญจากสิ่งสรรพสักการบูชาจะทำไฉนอย่าให้เธอมาสู่ที่นี่ ได้ในวันพรุ่งนี้ สมเด็จพระชินสีห์ก็ทรงทราบในปริวิตกแห่งชฎิลด้วย เจโตปริยญาณ ครั้นรุ่งเช้าก็เสด็จเหาะไปสู่อุดตตรกुरुทวีป ทรงบิณฑบาตได้ภัตตาหารแล้วก็เสด็จมากระทำกัตกิจ ผังอินดาตสระแล้วยับยั้งอยู่ที่วิวาวิหารในที่นั้น ต่อเพลา

สายัณห์สมัยจึงเสด็จมาสู่สวนสนทน์สำนัก ครั้นรุ่งขึ้นก็สสขปฏิลไปกราบทูลอาราธนาภัตตาคารกิจก่อนแล้ว ก็ทูลถามว่า วานนี้พระองค์ไปแสวงหาอาหารในที่ใดไม่มาสู่สำนักข้าพเจ้า ข้าพเจ้าระลึกถึงพระองค์อยู่ จึงมีพระพุทธรูปกาตรัสบอกวารปริวิตกของชฎิลนั้น ให้แจ้งทุกประการ อรุเวลก็สสขไปได้สดับก็ตกใจดำริว่า พระมหาสมณะนี้มีอานุภาพมากเป็นแท้ เธอล่วงรู้จิตอาตมาถึงกระนั้นจะเป็นอรหันต์ ดังอาตมาหามิได้

ในกาลนั้น ผ้าบังสุกุลจีวรบังเกิดแก่พระบรมครู พระบรมครูเสด็จพระพุทธรุดำเนินไปชักผ้าบังสุกุลซึ่งหออสุภนางปุณณทาสี ในอามกสุสานป่าช้าผีดิบ แล้วนำมาสู่พนลัณห์สำนักจึงทรงพระพุทธรุดำริว่าคฤคตจะชักผ้าบังสุกุลในที่ใด ขณะนั้นทำวสหัสสนัยน์ทราบในพระพุทธรูปปริวิตก จึงลงมาชุดสระโบกขรณีด้วยพระหัตถ์ในพื้นที่ศิลาสำเร็จด้วยเทวฤทธิ์เต็มไปด้วยอุทกวาริอันใสแล้วกราบทูลอาราธนาให้ทรงชักผ้าบังสุกุลในสระนั้นจึงทรงชักเสร็จแล้ว ก็ทรงพระพุทธรุดำริว่า จะขยำในที่ใดดี ทำวโกสิย์ก็นำเอาแผ่นศิลาใหญ่เข้าไปถวายเป็นขยำด้วย

พระหัตถ์จนหายกลิ่นอสุภ แล้วก็ทรงพระพุทธรูปดำริว่า จะห้อยตากผ้าบังสุกุลจีวรในที่ใดดี ลำดับนั้นพฤกษ-
เทพยดาซึ่งสิงสถิตอยู่ ณ ไม้กุ่มบกก็น้อมสาขามาไม้หนึ่งลง
มาให้ทรงห้อยตากจีวร ครั้นทรงห้อยตากแล้วก็ทรง
พระพุทธรูปจินตนาว่า จะแผ่พับผ้าในที่ใดทำวสหัสสนัยน์ก็
ยกซึ่งแผ่นศิลาอันใหญ่มาทูลถวาย ให้แผ่พับผ้าบังสุกุล
บนแผ่นศิลานั้น แลขณะเมื่อเสด็จไปกระทำมหาบังสุกุล
กิจนั้น พสุธาตลกก็บันดาลกัมปนาทถึง ๙ ครั้ง เพลารุ่ง
เช้าอุรุเวลกัสสปก็ไปทูลนิมนต์ภักตกิจเหมือนทุกวันครั้น
ได้เห็นสระและแผ่นศิลาทั้งสองอันมิได้ปรากฏมีในที่นั้น
แต่ก่อน แลถึงไม้กุ่มแลค้อมลงมา ดั่งนั้นจึงทูลถามก็มี
พระพุทธรูปก็াত্রัสบอกความทั้งปวงดุจกล่าวมาแต่หลัง
เมื่อกัสสปชฎิลได้ฟังก็สะดุ้งตกใจดำริว่า พระมหา-
สมณะนี้มีเดชานุภาพมากยิ่งขึ้น แลทำวรมัชฌวานยังลงมา
กระทำการไวยาวัจจกิจ แม้ถึงมีมหิทธิฤทธิ์ดั่งนั้นก็ไม่ใช่
อรหันต์เหมือนอาตมา สมเด็จพระศาสดาก็เสด็จไปเสวย
ภัตตอาหารของชฎิลแล้ว ก็กลับมาสถิตยังพนสณฑ์ตำบล
ที่อาศัยครั้นรุ่งขึ้นในวันเป็นลำดับกัสสปตราบสไปทูล

นิมนต์ภักตกิจ จึงตรัสว่า ท่านจงไปก่อนเถิดแล้วตถาคต
 จึ่งจะตามไป เมื่อส่งชฎิลไปแล้ว **จึ่งเสด็จเหาะไปนำเอา
 ผลหว่าใหญ่ประจำทวีปในป่าหิมพานต์มา** แล้วก็เสด็จ
 มาสถิตอยู่ ณ โรงเพลิงก่อนชฎิลนั้นยังมีทันมาถึง ครั้น
 ชฎิลมาถึงจึงทูลถามว่า พระองค์มาโดยทางใด จึงถึง
 ก่อนดังนี้ จึงตรัสบอกประพฤติเหตุโดยพระองค์กระทำ
 ให้แจ้งแล้วตรัสบอกว่า ดูกรกัสสป ผลหว่าประจำทวีปนี้
 มีวรรณสันฐานสุดันธรสอันเอนโอบ ถ้าท่านปรารถนาจะ
 บริโภคก็จงภุชนาการตามปรารถนา พระอุรุเวลดาบส
 ก็ดำริดูจนหลัง ครั้นทรงกระทำภักตกิจแล้วก็เสด็จ
 กลับไปยังพนาลัยที่สำนัก อันว่าอิทธิปาฏิหาริย์สืบไป
 อีก ๔ ประการคือส่งอุรุเวลกัสสปมาก่อนแล้ว ภายหลัง
 เสด็จเหาะไปเก็บผลมะม่วงแลมะขามป้อม แลผลส้ม
 (ผลส้ม คำนี้บาลีใช้คำว่า หริตกี = สมอ) ในป่าหิมพานต์
 แลเสด็จขึ้นไปสู่ดาวดึงษ์เทวโลก นำเอาปาริฉัต-
 พฤกษชาติอันเป็นทิพย์แลมาถึงก่อน คอยท่าอุรุเวล-
 ดาบส อยู่ ณ โรงอัคคีทั้ง ๔ ครั้ง ก็มีเนื้อความเหมือน

อิทธิปาฏิหาริย์ไปเก็บผลหว่าประจำทวีปมานั้น
นักปราชญ์พึงรู้ โดยสังเขปกถา ด้วยประการฉะนี้

อยู่มากาลวันหนึ่ง ชฎิลทั้งหลายปรารธนาจะก่อ
ไฟ ก็มีอาจผ่าฟืนออกได้จึงดำริว่า เป็นเหตุทั้งนี้ เพราะ
ฤทธิ์พระมหาสมณะกระทำเป็นแท้ พระสัพพัญญูจึง
ตรัสถาม ทราบความแล้วก็ตรัสว่า ท่านจงผ่าฟืนตาม
ปรารธนาเถิด ในขณะที่นั้น ชฎิลทั้งห้าร้อยก็ผ่าฟืนออกดัง
ง่ายยิ่งนัก

อยู่มากาลวันหนึ่ง ชฎิลทั้งหลายปรารธนาจะบูชา
เพลิง ก่อเพลิงขึ้นเพลิงก็ไม่ติด จึงคิดปริวิตกเหมือนหน
หลัง จึงมีพระพุทธรูปกาตรัสถามความแล้ว ก็ตรัส
อนุญาตให้ก่อเพลิง เพลิงก็ติดขึ้นทั้ง ๕ ร้อยกองพร้อม
กันในขณะเดียว ชฎิลทั้งหลายบูชาเพลิงสำเร็จแล้วจะ
ดับเพลิง เพลิงก็ไม่ดับ จึงดำริดูจนหลัง จึงมีพระพุทธรูป-
กาตรัสถาม ทราบความแล้วก็ตรัสอนุญาตให้ดับเพลิง
เพลิงก็ดับพร้อมกันทั้ง ๕ ร้อยกอง อรุณเวลก็สสพก็ดำริ
ดูแต่หนหลัง อยู่มากาลครั้งหนึ่ง ถึงฤดูหนาวน้ำค้างตก
หมู่ชฎิลทั้งหลายลงอาบน้ำดำผุดขึ้นลงในแม่น้ำเนรัญ-

ชราวนที สมเด็จพระชินสีห์ผู้ทรงพระมหากรุณาแก่
 สัตว์โลกทั้งปวง จึงทรงนฤมิตซึ่งเชิงกรานมีประมาณ ๕
 ร้อย มีเพลิงติดทั้งสิ้นไว้ในที่นั้น หมูชฎิลทั้งหลายขึ้นจาก
 น้ำหนาวก็ชวนกันเข้าผิงไฟในเชิงกราน แล้วก็สิ้นนิษฐาน
 ปฏิวิตกคุณหลัง

ในกาลวันหนึ่ง มหาเมฆตั้งขึ้นในอันใช้ฤดูกาล
 บันดาลให้วัสโสทกตกลงเป็นอันมาก กระแสน้ำเป็นห้วง
 ไใหญ่ไหลท่วมไปในที่ทั้งปวงโดยรอบคอบ แท้จริง
 ธรรมดาว่าสมเด็จพระเจ้าผู้ทรงพระภาคเสด็จสถิตอยู่ใน
 ประเทศที่ใด เป็องว่าที่นั้นน้ำท่วม ก็ยอมทรงพระ-
 อธิษฐานมิให้น้ำท่วมเข้าไปในที่นั้นได้ แลกาลครั้งนั้นก็
 ทรงพระพุทธรูปวิตกว่า ตถาคตจะย้งน้ำนั้นให้เป็นขอบ
 สูงขึ้นไปในทิศโดยรอบที่หว่างกลางนั้นจะย้งพื้นภูมิภาค
 ให้เป็นธูสีพุ่งขึ้นไป ตถาคตจะจงกรมอยู่ในที่นั้น แล้วก็
 ทรงพระอธิษฐานบันดาลให้เป็นดุจพระพุทธรูปดำรินั้น ฝ่าย
 อรุเวลกัสสปนั้นดำริว่า พระมหาสมณะนี้ น้ำจะท่วมเธอ
 หรือไม่ท่วมเป็นประการใด หรือจะไปสู่ประเทศที่อื่น จึง
 ลงนาวากับด้วยชฎิลทั้งหลายอันเป็นศิษย์ รีบพายไปดู

โดยด่วน ถึงประเทศที่พระองค์ทรงสถิต ก็เห็นน้ำหนุนขึ้น เป็นกำแพงล้อมอยู่โดยรอบ แลเห็นพระบรมครูเสด็จ จงกรมอยู่ในพื้นภูมิภาคอันปราศจากวาริ มีธูลีพุ่งขึ้นไป ในเบื้องบนจึงร้องทูลถามว่า มหาสมณะสถิตอยู่ที่นี่แล หรือก็มีพระพุทธรูปกาดรัสบอกว่า ดูกรกัสสป ตถาคตอยู่ในที่นี้ แล้วยกเสด็จเหาะขึ้นไปบนอากาศเลื่อนลอยลงสู่ นาวาแห่งกัสสปชฎิล กัสสปชฎิลก็ดำริว่าพระมหาสมณ นี้ เเธอมีฤทธิ์เป็นอันมาก ถึงอำนาจมากดังนั้นก็ ไม่เป็น อรหันต์เหมือนอาตมา

แท้จริงตั้งแต่พระสัมพัชญญเสด็จออกจากป่า อธิปนมฤคทายวันในแรมค่ำหนึ่งในกติกมาส (คือ ระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน) มาสู่อุรุเวลประเทศ เสด็จอยู่ในที่นั่นสิ้นสองเดือนจนตราบเท่าถึงวันบุสบูรณมี (คือวันเพ็ญเดือนยี่) ทรงแสดงพระอิทธิปาฏิหาริย์ ทรมาณอุรุเวลกัสสปต่าง ๆ ถึง ๓ พัน ๕ ร้อย โดยอนก-ประการ อุรุเวลกัสสปก็ยังมีสันดานกระด้างถือตนว่าเป็น พระอรหันต์อยู่ดั่งนั้น ด้วยสามารถถือทิฐิอันกล้ายิ่งนัก จึงทรงพระพุทธรูปดำริว่า ตถาคตจะยังโมฆบุรุษชฎิลให้ สลดจิตคิดสังเวช ก็มีพระพุทธรูปกาดรัสแก่อุรุเวลกัสสปว่า

ดูกรชฎิล ตัวท่านมิได้เป็นพระอรหันต์ บรรลุพระอรหันต์
 แลทางปฏิบัติของท่านที่จะเป็นทางมรรคผลก็มีได้มี ไฉน
 ท่านจึงถือตนว่าเป็นอรหันต์ตั้งนี้มีสมควรยิ่งนัก เมื่ออุรุ-
 เวลกัสสปได้สดับพระพุทธฎีกา ก็ชบเคียรลงแทบพระ-
 บาทบุคคลแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค
 ข้าพระองค์จะขอบรรพชาอุปสมบทในสำนัก พระพุทธ-
 องค์จึงตรัสว่า ตัวท่านเป็นอาจารย์ใหญ่ยิ่ง เป็นประธาน
 แก่หมู่ชฎิล ห้าร้อย ท่านจงบอกกล่าวแก่กันให้ยินยอม
 พร้อมกันก่อน ตถาคตจึงจะให้บรรพชาอุปสมบทได้อุรุ-
 เวลกัสสปก็กราบถวายบังคมลามายังอาศรม แล้วก็
 บอกชฎิลอันเป็นศิษย์ ศิษย์ก็ยินยอมพร้อมกันจะ
 บรรพชาในสำนักพระบรมครูสิ้น แลชฎิลทั้งหลายก็ชวน
 กันลอยดาบสบริวาร แลเครื่องตกแต่งแลชฎา กับ
 แสรกदान เครื่องบูชาเพลิง แลน้ำเต้าหนึ่งเสื่อไม้สาม-
 งามในแม่น้ำทั้งสิ้น แล้วก็พากันมาสู่สำนักพระสัมพันธ
 ชบศิระลงแทบพระบาทมุลขอบรรพชา ก็ทรงพระ-
 กรุณาโปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชา
 ทั้งสิ้น ดุจกล่าวแล้วแต่หนหลัง ๆ

ครั้งนั้น ส่วนนทีกัสสปดาบสผู้เป็นน้องกลางเห็นเครื่องบริขารทั้งปวงลอยน้ำลงมาก็ดำริว่า ชะรอยอันตรายจะมีแก่พระดาบสผู้พี่อาตมาหรือประการใด จึงใช้ให้ชฎิลสองสามคนอันเป็นศิษย์ให้ไปสืบดูรู้เหตุแล้ว นทีกัสสปดาบสก็พาดาบสทั้งสามร้อยอันเป็นศิษย์ มาสู่สำนักอุรุเวลกัสสปแล้วก็ถามเหตุนั้น ครั้นทราบความแล้วก็ชวนกันลอยเครื่องดาบสบริขารลงในที่ พวกกันเข้าถวายเป็นอัญชลีขอบรรพชา พระศาสดาจารย์ก็โปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชาทั้งสิ้น ดุจชฎิลพวกก่อนนั้น

ส่วนคยากัสสปดาบสผู้เป็นน้องที่สุด เห็นเครื่องดาบสบริขารลอยน้ำลงมา ก็จินตนาดูจนที่กัสสปชฎิลผู้เป็นพี่แล้ว ก็พาดาบสสองร้อยอันเป็นศิษย์ไปสู่สำนักพระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลายได้ถามทราบความแล้ว ก็ลอยเครื่องบริขารลงในกระแสชลดูจนหลัง แล้วก็เข้าทูลขอบรรพชาต่อพระสูคติ พระสูคติก็โปรดประทานอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุบรรพชาเช่นวิสัยชานามาแล้ว แลพระ-
สัมพัญญทรมานชฎิลทั้งสามพี่น้อง มีอุรุเวลกัสสป

เป็นต้นกับทั้งชฎิลบริวารพันหนึ่งให้สละเสียดซึ่งฤทธิแห่ง
ตนแล้ว ไปรดประทานเอหิภิกขุบรรพชาทั้งสิ้นเสร็จแล้ว
ก็เสด็จพระพุทธานุชาเนนพาพระภิกษุสงฆ์พวกนั้นมาสู่
คยาสี่สประเทศ ทรงนิสังฆาเหนือบรรพัญญุตอาสน์
ตรัสพระสังฆกรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร พอจบลง
พระภิกษุสงฆ์พวกนั้นก็บรรลुพระอรหันต์ทั้งสิ้น

จากข้อความที่สมเด็จพระบรมศาสดา ๗ ทรง
นิพนธ์ไว้นี้เห็นได้ชัดว่า พระองค์มีความเชื่อในเรื่อง
ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ดี เรื่องพญานาคพันคว้น
หรือพันโพธิ์ ก็ยังมีข้อที่น่าสงสัยอยู่อีกหลายอย่าง
โดยเฉพาะคำว่า พญานาค นั้นจะหมายถึง งูตัวใหญ่ ๆ
หรือจะหมายถึง พญานาคที่เป็นโอบปาดิกะกันแน่ และ
เพื่อความแน่ใจในเรื่องนี้จะขอคัดคำบาลีจาก
พระไตรปิฎกในตอนนีมาให้พิจารณาก่อนดังนี้

๑๒. อรุเวลปาฏิหาริยกถา

(๓๓) อถ โข ภควา ออนุปพเพน จาริกัง
จรมานโน, เยน อรุเวลา, ตทวสริ. เตนโข ปน สมเยน

โข เต ชฎิลา อคยาคารัง ปรีวาเรตฺวาเอวมาหังสุ
 “อภีรฺวโป วต โภ มหาสมณเณ นาเคน วิเหฐิยตี”ติ.
 อถ โข ภควา ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ตสฺส นาคสฺส
 อนุปหจฺจ ฉวิณฺจ จมฺมณฺจ มังณฺจ นุหารุณฺจ อฏฺฐิณฺจ
 อฏฺฐิมิณฺชณฺจ เตชสา เตชํ ปรียาทียิตฺวา ปตฺเต
 ปกฺขิปิตฺวา อฺรเวลกสฺสปสฺส ชฎิลสฺส ทสฺเสสิ “อยนฺเต
 กสฺสป นาโค, ปรียาทีนโน อสฺส เตชสา เตโช”ติ.
 อถ โข อฺรเวลกสฺสปสฺส ชฎิลสฺส เอตทโหสิ “มตีทฺธิโก
 โข มหาสมณเณ มหานุภาโว, ยตฺร ทิ นาม จณฺทสฺส
 นาคราชสส อิทิมิตฺ อาสีวิสสฺส โฆรวิสสฺส เตชสา
 เตชํ ปรียาทียิสฺสตี, น เตวว จ โข อรฺหา, ยถา
 อหน”ติ.

(๓๙) เนรณฺชรายํ ภควา อฺรเวลกสฺสปํ ชฎิลํ อโวจ
 สเจ เต กสฺสป อคฺร วิหเรมุ อชฺชฺโณห อคคิสาลมฺหีตี.
 น โข เม มหาสมณฺ ครุ
 ผาสฺกาไมว ตํ นีวาเรมิ.
 จณฺเทตฺถ นาคราชา

อธิมา อาสิวิโส ไพรวิโส
 โส ตํ มา วิเหฐุสตีติ.
 อปเปว มํ น วิเหฐุชย
 อิงฆ ตุํ กสฺสป อนุชานาหิ อคฺยาคารนฺติ.
 ทินฺนนฺติ นํ วิทิตฺวา
 อภิต๑ ปาวิสฺสิ ภยมตีโต.
 ทิสฺวา อีสึ ปวิญฺฐุํ อหิเนาโค ทุมฺมโน ปฐฺปาเย.
 สฺกมฺมานโส นวิมโน๒ มนฺสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปฐฺปาเย.
 มกฺขญฺจ อสหมานो อหิเนาโค ปาวโกว ปชฺชลิ,
 เตชฺชาตฺสฺกฺสโล มนฺสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปชฺชลิ.
 อฺภินฺนํ สฺชิตฺติฏฺฏานํ
 อคฺยาคารํ อาทิตฺตํ โหติ สฺมปชฺชลิตํ สฺชิตฺติฏฺฏํ.
 อฺภิจฺจเว ชฺชิลา
 อภिरูโป วต โภ มหาสมเณ
 นาเคน วิเหฐุชฺชิตฺติ ภาณนฺติ.

๑ ส. อสมภีโต

๒ ฉ. ส. อธิมโน

อถ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน
 หตา นาคสฺส อจฺจโย โหนฺติ^๑.
 อิทฺธิมโต ปน จฺฐิตา^๒ อเนกวรรณฺนา อจฺจโย โหนฺติ.
 นีลา อถ โสหิติกา
 มณฺเชฏฺฐา^๓ ปิตกา ผกวรรณฺนาโย
 องฺคีรสฺส กาเย
 อเนกวรรณฺนา อจฺจโย โหนฺติ.
 ปตฺตมฺหิ โสหิตฺวา
 อหิเนาํ พุราหณสฺส ทสฺเสสิ:
 อຍံ เต กสฺสป นาโค,
 ปริยาทินฺโน อสฺส เตชฺสา เตชฺติ.

อถ โข อรุเวลกสฺสโป ชฺฐิลो ภควโต อิมินา
 อิทฺธิปาฏิหาริเยน อภิปฺปสนฺโน ภควนฺตํ เอตทโวจ
 “อิเชว มหาสมณ วิหฺร, อหนฺเต ชฺฐภตฺเตนา”ติ.

- วินย. ๔/๓๔/๓๙

๑ ก.ส. อหิเนาคสฺส อจฺจโย น โหนฺติ

๒ ส. ปนฺจจฺฐิตา

๓ น.ม. มณฺเชฏฺฐา

ขอให้สังเกตว่า คำว่า *พญานาค* นั้น บาลีใช้คำว่า *นาคราช* ซึ่งจะเห็นได้จากคำบาลีในตอนที่ว่า “สเจเตกสุสป อครุ, วเสยยาม เอกรัตตี อคฺยาคาเร”ติ. น โข เม มหาสมณ ครุ, อปิ จ โข จณฺทตฺถ **นาคราช** อิทฺติมา อาสีวฺโส โฆรวฺโส, โส ตํ มา วิเหฺลฺลฺลิตฺติ. แปลว่า **ดูก่อนกัณสปะ** ถ้าไม่เป็นที่หนักใจแก่ท่านข้าพเจ้าก็จะขอพักที่โรงบูชาไฟ ลักคินหนึ่ง ครั้นแล้วอุรุเวลกัณสปะจึงได้กล่าวว่า “**มหาสมณะ** ไม่เป็นที่หนักใจแก่ข้าพเจ้าเลยก็แต่ว่า ในโรงบูชาไฟนี้มี **นาคราช**ซึ่งดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษมีพิษร้ายแรง ข้าพเจ้าไม่อยากให้นาคราชนั้นทำอันตรายท่าน (จึงได้ห้าม)”

คำว่า *พญานาค* นั้นแปลมาจากคำว่า *นาคราช* ซึ่งตามศัพท์แปลว่า *ราชาแห่งนาค* และคำ ๆ นี้ในอรรถกถาไม่ได้อธิบายไว้เลยว่าหมายถึง *งูชนิดไหน ลำตัวยาว และใหญ่ขนาดไหน มีรูปร่างลักษณะอย่างไร*

อนึ่ง คำว่า *นาค* ในที่นี้ แปลว่า *งู* **มหานาค** แปลว่า **งูตัวใหญ่** **นาคราช** แปลว่า **ราชาแห่งงู** เพราะมีคำบาลีในตอนต่อไปว่า **อหิเนาโค มนุสฺสนาโค** ดังนี้ :-

ทิสฺวา อิติ ปริฏฺฐํ อหิณาโค ทุมฺมโน ปฐฺปาเย.สุมฺน
 มาณโส นวิมโน มนุสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปฐฺปาเย. แปลว่า
 อหิณาโค นาคคืองู เมื่อได้เห็นพระฤาษี (คือพระพุทธเจ้า)
 เสด็จเข้าไป ก็มีใจขุ่นเคือง จึงได้บงกชวันขึ้น แม่นาค
 คือมนุษย์ (คือพระพุทธเจ้า) ผู้มีพระหฤทัยแจ่มใส ไม่ขุ่น
 มัว ก็ได้ทรงบงกชวันขึ้น (เหมือนกัน)

สำหรับคนไทยทั่ว ๆ ไป เมื่อพูดถึงพญานาค ก็
 จะต้องนึกถึงพญานาคที่มีอยู่ตามวัด ซึ่งเป็นงูที่มีหงอน
 และมีลำตัวเป็นเกล็ดสีเลื่อมพราย ซึ่งเป็นภาพ
 จินตนาการของศิลปินไทยสมัยโบราณ แต่อย่างไรก็ดี
 ในแม่น้ำโขง บริเวณที่ใกล้กับพระธาตุพนม จังหวัด-
 นครพนมนั้นได้มีพญานาค ๗ ตนเฝ้ารักษาพระธาตุ
 และพญานาคนี้สามารถแปลงร่างเป็นคนได้ ฟันน้ำได้
 แต่ยังไม่เคยเห็นฟันไฟ พญานาคทั้ง ๗ ตนนี้ได้รู้มานาน
 แล้ว เคยพบปะและสนทนาด้วย ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับ
 พญานาคนี้ขอให้อ่านจากหนังสือเรื่องพระธาตุพนม ซึ่ง
 คุณศรีเพ็ญจตุหะศรี ได้เขียนเอาไว้เมื่อ ๑๐ กว่าปี
 มาแล้ว

ปาฏิหาริย์เก็บผลหว่าและผลไม้อื่น ๆ

จากป่าหิมพานต์

ส่วนปาฏิหาริย์อื่น ๆ ตามที่กล่าวไว้ในพระวินัย-ไตรปิฎกนี้ เช่น พระพุทธเจ้าทรงสามารถไปเก็บผลไม้เป็นต้นว่า ลูกหว่ามาจากป่าหิมพานต์ได้ ทั้ง ๆ ที่ก่อนจะเสด็จไปนั้น พระพุทธเจ้าทรงสนทนาอยู่กับอรุเวลกัสสปและรับสั่งให้อรุเวลกัสสปไปที่โรงบูชาไฟก่อนแล้วพระองค์จะเสด็จตามไปที่หลัง แต่กลับปรากฏว่าพระองค์เสด็จไปถึงที่โรงบูชาไฟก่อน พร้อมกับมีผลไม้จากป่าหิมพานต์มาให้อรุเวลกัสสปด้วย (ดูในเล่มนี้หน้า ๓๙๒) ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์นั้น จะไม่ขอวินิจฉัยในที่นี้ แต่ก็ใคร่จะขอให้ผู้อ่านไปศึกษาเรื่องอิทธิวิธิ เรื่อง มโนมยิทธิ ซึ่งได้เขียนเอาไว้แล้วในหนังสือ อภิญาญา เล่ม ๑ ซึ่งถ้าเข้าใจเรื่องอภิญาญา ๒ อย่างนี้ดีแล้วก็จะเชื่อว่า ปาฏิหาริย์เช่นนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้แน่นอน และใคร่จะขอให้ผู้อ่านไปศึกษาเรื่อง องค์ภควัน ศรีสัตยา ไส บาบา ซึ่งเคยแสดงปาฏิหาริย์ไปนำเหรียญ

ดอลล่ามาจากประเทศอเมริกามาให้ฝรั่งคนหนึ่งในช่วง
ระยะไม่กี่นาที ซึ่งเรื่องนี้ได้มีพยานหลักฐานยืนยันได้
(ขอให้อ่านดูจากหนังสือเรื่อง คริสต์ตยา ไส่ บาบ่า เล่ม ๘
หน้า ๑๘๙) ฉะนั้นจึงไม่น่าสงสัยว่า เรื่องอย่างนี้จะ
เป็นไปได้ เว้นไว้แต่จะไม่เข้าใจในเรื่องหลักวิชาที่
อธิบายถึงเรื่องเหตุผลของความเป็นไปได้ของปาฏิหาริย์
ต่าง ๆ คนส่วนมากที่ไม่เชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ ก็เป็นเพราะ
ไม่เข้าใจหลักวิชาในเรื่องนี้

และอีกประการหนึ่งที่ไม่เชื่อ เป็นเพราะเรื่อง
ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องที่ผิดจากวิสัยธรรมดา
มากมาย จึงไม่เชื่อ และสาเหตุอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้
คนส่วนมากไม่เชื่อ ก็คือ คนที่แสดงปาฏิหาริย์อย่างนี้ได้
จริง ๆ ในปัจจุบัน ตนเองไม่เคยเห็นเลย และใคร ๆ ก็ไม่
เคยเห็นด้วย ฉะนั้นจึงไม่เชื่อ

เหตุไรจึงนำเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ

ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พวกชฎิลมาเป็นบทสรุป

การที่นำเรื่องนี้มากล่าวไว้ในตอนสุดท้าย ก็เพราะ
เป็นปาฏิหาริย์อันแรกที่พระองค์ทรงแสดง ซึ่งในคัมภีร์

วินัยปิฎกนี้กล่าววว่า พระองค์ทรงแสดงถึง ๓,๕๐๐ วิธี แต่ตัวอย่างที่นำมาเล่าไว้นั้นมีเพียง ๑๓ วิธีเท่านั้น

แต่อันที่จริงปาฏิหาริย์ครั้งแรกที่ทรงแสดงนั้น คือ **ยมกปาฏิหาริย์** ซึ่งทรงแสดงในสัปดาห์แรก ณ บริเวณควงไม้โพธิ์ตรัสรู้ เพื่อตัดความสงสัยของเทวดา ที่เห็นพระพุทธรองค์ไม่เสด็จจากต้นโพธิ์ไปไหนเลย ตลอดทั้ง ๗ วัน (ดูในเล่มนี้หน้า ๒๘๕) แต่เรื่องการแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งนี้ ไม่มีในพระไตรปิฎก แต่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงปาฏิหาริย์อันแรกที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกจึงต้องนำเรื่องอุรุเวลกัสสปมาแสดงไว้ในที่นี้

อนึ่ง พึงทราบด้วยว่าพรรษาแรกนั้น พระองค์ทรงจำพรรษาอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ออกพรรษาแล้ว จึงได้เสด็จย้อนกลับมายังอุรุเวลาเสนานิคมอีก เพื่อทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมทั้งบริวาร และในคราวนี้เอง พระองค์ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ หลายอย่าง ดังที่กล่าวมาแล้ว

และเหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่น่าเรื่องนี้มีมากกล่าวในตอนสุดท้าย ก็เพราะเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นี้มีหลักฐาน

ปรากฏชัดอยู่ในพระไตรปิฎก คือในวินัยปิฎก มหาวรรค ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ในจำนวนพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม และจากปาฏิหาริย์ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกนี้ พิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่ามิตัวอย่างของอภิญญาหลายอย่าง ฉะนั้นถ้าหากจะมีใครปฏิเสธว่าเรื่องอภิญญาทั้ง ๕ ข้างต้น คือ **อิทธิวิธิ** (มโนมยิทธิรวมอยู่ในหัวข้ออิทธิวิธิ) **ทิพยโสต** **เจโตปริยญาณ** **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** **จตุปปาตญาณ** ว่าเป็นเรื่องเหลือเชื่อ เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ และยอมรับข้อสุดท้ายข้อเดียว คือ **อาสวักขญาณ** นั้น ก็คงจะต้องยับยั้งคิดดูให้ดี เพราะถ้าปฏิเสธเรื่องอภิญญา ๕ ข้อข้างต้น แต่ยอมรับอภิญญาข้อสุดท้ายข้อเดียวคือ **อาสวักขญาณ** ก็เท่ากับเป็นการปฏิเสธว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ คือ ปฏิเสธพุทธคุณข้อที่ว่า วิชาจรณสมปนโน

คำว่า **วิชา** ในคำว่า **วิชาจรณสมปนโน** นั้นในวิสุทธิมรรคอธิบายว่า จะหมายถึง วิชา ๓ หรือ วิชา ๘ ก็ได้ เช่นในภยเภทวรรคสูตร (ม.มู. ๑๒/๒๙) หมายถึงวิชา ๓ ในอัมพปฏฐสูตร (ที.ส. ๔/๑๔๘) หมายถึง วิชา ๘ วิชา ๓

ก็คือ บุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขย
ญาณ **วิชา** ก็คืออภิญา ๖ วิปัสสนาญาณ ๑ และ
มโนมยิทธิอีก ๑ จึงรวมเป็น ๘ -วิ. ๑/๒๕๘

และในมหาสิหนาทสูตร (ม.มู. ๑๒/๑๐๕) พระ-
องค์ได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่า พระองค์ทรงได้อภิญา
๖ เช่นตรัสว่า :-

ตถาคตนั้นสามารถแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้
มากมายหลายอย่าง เช่น;-

๑. คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ เมื่อเป็นหลาย
คนแล้ว ทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ซึ่งรายละเอียด
เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้เคยเขียนไว้แล้ว (ขอให้ดูในหนังสือ
สัพพัญญู หน้า ๔,๓,๑๕,๑๙) ฉะนั้นเมื่อศึกษาเรื่อง
พระสูตรต่าง ๆ ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือสัพพัญญูนั้น จะ
ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงได้อภิญา ๖

ผู้ปฏิเสธอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า

จะมีผลเสียอย่างไรบ้าง

ขอให้สังเกตว่า ผู้ที่ปฏิเสธเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์
ต่างๆ ของพระพุทธเจ้า คือไม่เชื่อว่า พระพุทธเจ้าจะทรง

มี อิติทิวติ มโนมยิทติ ทิพยโสต เจโตปริยญาณ
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ และจตุปปาตญาณ แต่ก็
ยอมรับว่าพระพุทธรเจ้าทรงมีอาสวักขณญาณ ซึ่งการ
ยอมรับอธิญาณข้อสุดท้ายเพียงข้อเดียวนี้ จะทำให้เกิด
การขัดแย้งกับเรื่องราวต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ใน
พระไตรปิฎกมากมาย เช่นในคัมภีร์วันวิสาขะ ในคัมภีร์
วินัยปิฎกมหาวิภังค์ (วินย. ๑/๕) ได้กล่าวไว้ชัดว่า พระ-
พุทธองค์ทรงได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จตุปปาตญาณ
และอาสวักขณญาณ และยังมีพระสูตรอื่น ๆ อีกหลาย
แห่งที่ยืนยันว่าในคืนวันตรัสรู้ครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงได้
ญาณทั้ง ๓ เช่นในโพธิราชกุมารสูตร พระองค์ทรงเล่า
ให้โพธิราชกุมารฟังว่า ในคืนวันตรัสรู้ครั้งนั้น พระองค์ได้
ตรัสรู้หรือได้ญาณอะไรบ้าง และทรงเล่าให้ฟังด้วยว่า
พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยามาอย่างไร และเหตุ
ไรพระองค์จึงได้ทรงเลิก และทรงหันกลับมาบำเพ็ญทาง
สมาธิ ขอให้เห็นว่า พระองค์เคยได้สมาบัติ ๘ มาแล้ว
จากการที่ได้ไปศึกษาและปฏิบัติในสำนักของอาฬาร-
ดาบส และอุทกดาบส และในสมัยเมื่อพระองค์ยังทรง

พระเยาว์อยู่ ก็เคยได้นั่งสมาธิใต้ต้นหว้าและได้ปฐมฌาน
พร้อมทั้งมีปาฏิหาริย์ทำให้เงาของต้นหว้าไม่คล้อยไป
ตามธรรมชาติ

และขอได้โปรดจำไว้ด้วยว่า การศึกษาคัมภีร์นั้น
จะต้องศึกษาพระสูตรหลาย ๆ แห่ง จากคัมภีร์ต่าง ๆ จะ
ยึดถือเรื่องราวจากคัมภีร์ใด ๆ คัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ
ไม่ได้เพราะแต่ละพระสูตรนั้นทั้งที่เป็นเรื่องเดียวกัน แต่
พระพุทธเจ้าจะตรัสไม่เหมือนกัน บางสูตรตรัสโดยย่อ
บางสูตรตรัสพิศดารกว่า **ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคนฟัง** พระองค์
ทรงรู้ว่าสำหรับคนนี้ควรจะตรัสเรื่องนี้แค่ไหน แต่ถ้าเป็น
คนนั้นควรจะตรัสแค่ไหน เช่นในโพธิราชกุมารสูตร (ม.ม.
๑๓/ข้อ ๔๘๖) พระองค์ทรงเล่าให้โพธิราชกุมารฟัง
ตั้งแต่สละราชสมบัติออกบวชจนกระทั่งถึงวันตรัสรู้ แต่
ในวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.นย. ๔/๑๑) ได้นำมากเล่า
เฉพาะแต่ในวันตรัสรู้ ส่วนเรื่องการสละราชสมบัติการ
ไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบส อุทกดาบส การบำเพ็ญ
ทุกกรกิริยาไม่นำมากเล่าไว้ และในมหาสังจกสูตร
(ม.ม. ๑๒/๓๔๓/๓๘๓) ก็ทรงเล่าไว้อีกอย่าง ซึ่งหลัก

ใหญ่ ๆ เหมือนกัน แต่รายละเอียดไม่เหมือนกัน ในมหาปทาน-สูตร (ที่.มหา. ๑๐/ ๒๕) ก็ทรงเล่าไว้อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ถ้าต้องการจะรู้รายละเอียดทั้งหมด ตลอดทั้งลำดับเรื่องตั้งแต่ต้นมานั้น จำเป็นจะต้องศึกษาหลายคัมภีร์

อนึ่ง เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นว่า แม้แต่ในหนังสือพุทธประวัติ และหนังสือปฐมสมโพธิก็ยังมีอธิบายเรื่องเดียวกันไม่เหมือนกัน ฉะนั้นจะขอยกตัวอย่างมาให้ดูดังนี้

เรื่องในวันตรัสรู้

จากปฐมสมโพธิฉบับกรมพระปรมาหุชิต ฯ

ในหนังสือปฐมสมโพธิฉบับของกรมพระปรมาหุชิต ฯ พระองค์ได้ทรงนิพนธ์เรื่องราวในคืนวันวิสาขะไว้ว่า :-

ครั้นล่วงเข้าราตรีปฐมยาม สมเด็จพระชิตमार พุทชังกูรราช ทรงเจริญพระสมาธิภาวนายัง **อัญญ-**
สมบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงพระปรารภเพื่อจะระลึกบุญเพนิวาसानุสติญาณ ด้วยกำลังพระอภิญาแลทรงพระอนุสรจินดาจับเต็มแต่ปัจฉิมบัลลังก์อาสน์ โดย

ปฏิโลมถอยหลังลงไป จึงมีคำปุจฉาว่า ทรงพิจารณา
 ระลึกเป็นดังฤา? วิสัยหนาว ทรงระลึกว่า อาตมามาแต่
 ไหน จึงมาสถิตบนอปราชิตโพธิบัลลังก์นี้ ก็เห็นแจ้งว่า
 มาแต่ฝั่งเนรัญชรานที่ที่ลอยถาด แล้วระลึกเป็นปฏิโลม
 ต่อ ๆ ลงไปถึงที่ทรงรับมรุปาयाส แลที่ทรงพระบรรทม
 ทรงพระมหาสุบินแลที่เสวยโอฬาริกอาหาร แลที่กระทำ
 มหาปธานทุกกรกิริยา แลกาลเมื่ออยู่ในสำนักอุททรา
 มบุตรดาบสแลอาฬารกาลมดาบส แลที่ให้ปฏิญาณแก่
 กรุงพิมพิสารราชบิดร แลที่สถิตในอนุปิยัมพวัน แลที่
 ทรงบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที แลที่อันออกจาก
 กรุงกบิลพัสดุ์ จนตราบเท่าถึงที่ประสูติในลุมพินีวัน แล
 เสด็จสถิตในครรรค์พระมารดา และกาลลงสู่ปฏิสนธิแล
 สถิตในดุสิตเทวโลก ตราบเท่ากาลเสวยพระชาติเป็น
 พระยาเวสสันดรโดยลำดับ ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมี
 มาจนถึงกาลกระทำมูลปณีตอิณินหารแทบบาทมูลพระ-
 พุทธธงที่ปังกร แลทรงพระอนุสรกำหนดเห็นแจ้งตลอด
 ลงไปในที่สุด ๔ อสงไขยแสนมหากัลป เห็นนิฏฐ์ชั้นธ-
 สันดานในอดีตบุพภาพจบทั่วทั้งไตรภพ กำเนิดแลคติ

วิญญาณฐิติทั้งสิ้นสำเร็จตรัสรู้แจ้งในบุพเพนิวาสานุสติ
 อภิญญา ระลึกรู้ในบุพชาติทั้งมีประการเป็นอันมากจึง
 มีคำปุจฉาว่า รู้ตั้งฤา ? วิสัชนาว่ารู้ตั้งแต่ชาติหนึ่งสอง
 ชาติตราบเท่าถึงสิบชาติยี่สิบชาติ จนพันชาติหมื่นชาติ
 ทั้งหลายว่า อาตมะบังเกิดในชาติภพโพ้นมีนามชื่อนั้น
 มีวรรณแลลักษณะอย่างนั้น มีโคตรมูลดั่งนั้น ๆ มีอาหาร
 ดั่งนั้น ๆ ได้เสวยสุขแลทุกข์อย่างนั้น ๆ กำหนดอายุ
 เท่านั้น จุตติจากชาตินั้น มาบังเกิดในชาตินั้นเป็นลำดับ
 สืบ ๆ ต่อกันมา จนตราบเท่าถึงปัจฉิมชาตินี้มีครุณาตุจ
 บุรุษอันออกจากบ้านแห่งตน ไปสู่บ้านอื่นตำบลอื่นนั้น
 ออกจากบ้านตำบลนั้นไปสู่บ้านสืบไปแล้วกลับมาสู่บ้าน
 ของตน แล้วคิดว่า อาตมะออกจากบ้านของตนไปสู่บ้าน
 มีชื่อโพ้น ไปยืนที่นั่น นั่งที่นั่นทำสิ่งนั้น ๆ ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี
 แล้วออกจากบ้านนั้นไปสู่บ้านอื่นสืบ ๆ ไป จนกลับคืนมา
 สู่บ้านเดิมของตนอีกเห็นแจ้งไปฉันทใด สมเด็จพระ-มหา
 บุรุษก็ระลึกเห็นแจ้งไปในบุพชาติอดีตภพเหมือนดั่งนั้น
 แลทรงตรัสรู้ในบุพเพนิวาสญาณ ในกาลราตรีปฐมยาม

ครั้นล่วงเข้าเวลามัชฌิมยามสมัย ก็ทรงสำเร็จ
ตรัสรู้ในทิพยจักขุญาณ จึงมีคำปุจฉาว่า ตรัสรู้เป็นดัง
 ฤา? วิสัยนา พระองค์ได้ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ดุจเป็นทิพย์
 ล่วงเสียดซึ่งจักขุแห่งมนุษย์ เห็นซึ่งสัตว์ทั้งหลายแล
 บังเกิดในที่ต่ำช้าและประณีต มีพรรณอันชั่วแลดีถึงซึ่ง
 หุคติแลสุคติ อันควรแก่กุศลแลอกุศลของสัตว์จำพวก
 ไต ๑ ก็เห็นประจักษ์แจ้งตลอดทั่วไป ในประเทศคติแห่ง
 สัตว์โลกนั้นจำพวกนั้น ๆ ทั้งสิ้นว่า สัตว์ทั้งหลายจำพวก
 นี้ประกอบไปในกายหุจริต วจีหุจริต มโนหุจริตกรรม แล
 กล่าววอริยุปวาทเป็นมิจฉาทิฐิแลสมาทานซึ่งมิจฉาทิฐิ
 กรรมทำลายเบญจขันธ์เบื้องหน้าแต่จตุตถจิตไปบังเกิดใน
 อบายภูมิตั้ง ๔ แลสัตว์ทั้งหลายจำพวกนี้ประกอบใน
 กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต มิได้กล่าววอริยุปวาท เป็น
 สัมมาทิฐิแลสมาทานซึ่งสัมมาทิฐิกรรมทำลายเบญจ-
 ขันธ์เบื้องหน้า แต่จตุตถจิตบังเกิดในสุคติภพเห็นแจ้ง
 ประจักษ์ในพระญาณตลอด ทั่วไปในคติกำเนิดแห่งสัตว์
 โลกทั้งหลายต่าง ๆ อย่างประหนึ่งว่าบุรุษอันยืนอยู่บน
 ปราสาทอันมีอยู่ในท่ามกลางหว่างถนน ๔ แพร่งแล้งแล

ไปเห็นมนุษย์แลสัตว์ทั้งหลาย อันเข้าสู่เรือนแลออกจาก
เรือนแลสัญจรไปตามวิถี แลนั่งอยู่ในที่ท่ามกลางทาง
๔ แพร่ง แลเห็นแจ้งประจักษ์ดูจันนั้น

ครั้นล่วงเข้าปัจฉิมยามสมัยใกล้ปัจจุสมกาล จึง
หยั่งพระญาณลงพิจารณาในปัจจุอาการ อันเป็นที่สัง
สมแห่งพระบรมสรรเพชญพุทธเจ้าทั้งปวง ทรง
พิจารณาในพระปฏิจจสมุปปาตธรรมเป็นอาทิ คือ
อริชชาเป็นปัจจัยให้บังเกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้
บังเกิดวิญญาณวิญญาณเป็นปัจจัยให้บังเกิดนามรูป
นามรูปเป็นปัจจัยให้บังเกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็น
ปัจจัยให้บังเกิดผัสสะผัสสะเป็นปัจจัยให้บังเกิดเวทนา
เวทนาเป็นปัจจัยให้บังเกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้
บังเกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้บังเกิดภพ ภพ
เป็นปัจจัยให้บังเกิดชาติชาติเป็นปัจจัยให้บังเกิดชรา
มรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสทั้งหลายต่าง ๆ
ย่อมบังเกิดอาศัยซึ่งกันแลกันเป็นลำดับ นับว่าเป็นที่
เกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงด้วยประการดังนี้ แล้วทรง
พิจารณาซึ่งที่ดับแห่งกองทุกข์สืบไปว่า อริชชาดับสูญ

แล้วสังขารก็ดับตามแลดับต่อ ๆ กันลงไปตราบเท่าถึงชาติ ชรา มรณะ โสภ.ปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส แลดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นด้วยประการดังนี้ แล้วทรงพิจารณาถอยหลังลงไปว่าชรา มรณะ ก็ไม่มีใครตกแต่งเบื่องว่าชาติได้บังเกิดเบญจขันธ์ขึ้นแล้ว ก็ตรากตรำทำลายไปเอง เหตุตั้งนั้นก็ทรงเห็นแจ้งว่า ชาติปฏิสนธิมีแล้ว ก็มีชราและมรณธรรมเป็นที่ดำเนินในเบื้องหน้าแล้วพิจารณาสืบไปว่าชาตินั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ๆ เป็นที่ตั้งเป็นเหตุให้บังเกิดก็ทรงเห็นแจ้งว่าชาติบังเกิดด้วยกรรมในกามภพ รูปภพอรูปภพ เมื่อภพทั้ง ๓ มีแล้วก็มีชาติ ๆ ไหลมาแต่ภพแลภพให้บังเกิด แลภพนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่าภพบังเกิดด้วยอุปาทาน คือ ถือมันในภพทั้ง ๓ เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ คือ กามอุปาทาน ถือมันในกิเลสกาม ๑ พัสตูกาม ๑ ทิฏฐอุปาทานถือมันในทิววิปลาส ๑ สีสัพพัตอุปาทานถือมันในศีลวัตร แห่งเดียรถีย์ภายนอกพระศาสนา ๑ อัตวาทอุปาทานถือมันว่าตนเที่ยงนั้น ๑ เบื่องว่าอุปาทานยังมีอยู่ตราบใด ก็มีภพอยู่ตราบนั้น ภพนั้นไหลมาแต่อุปาทาน ๆ ให้บังเกิดและ

อุปาทานนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็ทรงเห็นแจ้งว่า
 อุปาทานบังเกิดด้วยต้นเหตุคือความปรารถนาในรูป
 เสียง กลิ่น รส ที่สัมผัสและธรรมารมณ์ เมื่อต้นเหตุมีอยู่
 トラบใด อุปาทานก็มีอยู่ตราบนั้น อุปาทานนั้นไหลมาแต่
 ต้นเหตุ ๆ ให้บังเกิด แลต้นเหตุนั้นไหลมาแต่สิ่งอันใด ก็
 ทรงเห็นแจ้งว่าต้นเหตุบังเกิดด้วยเวทนาทั้ง ๓ ประการ
 คือ สุขเวทนาเสวยอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นสุขนั้น ๑
 ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์นั้น ๑ อุเบกขาเวทนา
 เสวยอารมณ์มัธยัสถ์ ไม่สุขไม่ทุกข์นั้น ๑ เป็องว่ามี
 เวทนาอยู่ตราบใด ต้นเหตุก็มีอยู่ตราบนั้น ต้นเหตุนั้นไหล
 ลงมาแต่เวทนาเวทนาเป็นเหตุให้บังเกิด แลเวทนานั้น
 ไหลมาแต่สิ่งดังธา ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่า เวทนาบังเกิดด้วย
 ผัสสะ เมื่อผัสสอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปเป็นต้นมาสัมผัสแล้ว
 เวทนาจึงเสวยซึ่งผัสสอารมณ์นั้น เวทนานั้นไหลมาแต่
 ผัสสะ ๆ เป็นเหตุให้บังเกิด แลผัสสะนั้นไหลมาแต่สิ่งดัง
 ธา ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าผัสสะบังเกิดด้วยสภาพตนะ และ
 อายตนะทั้ง ๖ มีจักขวายตนะเป็นต้น มีอยู่ตราบใด
 ผัสสะ ๖ ก็มีอยู่ตราบนั้น ผัสสะนั้นไหลมาแต่อายตนะ

อายตนะเป็นเหตุให้บังเกิด แลอายตนะนั้นไหลมาแต่สิ่ง
 ดังธา ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าอายตนะบังเกิดด้วยนามรูป
 เบื้องวามหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโยธาตุ กับ
 นามขันธ คือ สัญญาและสังขาร สัญญาและสังขารนั้น
 ได้แก่เจตสิกธรรมทั้งหลายอันเศษ แลนามรูปมีอยู่ตราบ
 ไต่ก็มีอายตนะอยู่ตรานั้น อายตนะนั้นไหลมาแต่นาม
 รูปนามรูปเป็นเหตุให้บังเกิด แลนามรูปไหลมาแต่สิ่งดัง
 ธา ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่านามรูปบังเกิดด้วยวิญญาณ เบื้อง
 ว่าวิญญาณ คือ จิตยังปรากฏแลประพฤติเป็นไปด้วยกุศ
 ลากุศลวิบากในไตรภพทั้ง ๓ แลกำเนิด ๔ คติ ๕
 วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ ตั้งอยู่ตราบไต่ นามก็มีอยู่
 ตรานั้น นามรูปนั้นไหลมาแต่สิ่งดังธา ก็ทรงเห็นแจ้งว่า
 วิญญาณบังเกิดด้วยสังขารทั้ง ๓ คือบุญญาภิสังขาร
 ได้แก่กามาวจรกุศลวิบาก และรูปาวจรกุศลวิบากตกแต่ง
 ให้บังเกิดในกามสุดติภพทั้ง ๓ คือ มนุษย์แลนกามาวจร
 สวรรค์ แลรูปาวจรพรหมทั้ง ๑๖ ชั้นนั้น ๑ อบุญญาภิ-
 สังขารได้แก่อกุศลวิบาก อันตกแต่งให้บังเกิดในกาม-
 ทุคติภพทั้ง ๔ คือ สัตว์เดียรัจฉาน เปเรต อสุรกายแล

นรคนั้น ๑ อเนญชาภิสังขารได้แก่อรูปราวจรกုศลวิบาก
 อันตกแต่ให้บังเกิดในอรูปรภพทั้ง ๔ ชั้นมีอากาศาสนัญญ
 ายตนภพเป็นต้นนั้น ๑ เป็องว่าสังขารทั้ง ๓ มีอยู่ตราบ
 ไต วิญญาณก็มีอยู่ตราบนั้น วิญญาณนั้นไหลมาแต่
 สังขาร สังขารเป็นเหตุให้บังเกิด แลสังขารไหลมาแต่สิ่ง
 ดังฤา ? ก็ทรงเห็นแจ้งว่าสังขารบังเกิดด้วยอวิชชาคือ
 โมหะอันครอบงำสันดาน ปกปิดกำบังปัญญาให้เห็น
 แจ้งในพระไตรลักษณญาณ แลพระจตุราริยสัง-ธรรม
 ทั้ง ๔ เมื่ออวิชชามีอยู่ตราบไต สังขารก็มีอยู่ตราบนั้น
 แลสังขารนั้นไหลมาแต่อวิชชา อวิชชาเป็นเหตุให้บังเกิด
 แลทรงพิจารณาโดยปฏิโลม ถอยหลังลงไปตั้งแต่ชรา
 มรณะ เป็นอาทิด้วยประการดังนี้ แลทรงพิจารณา
 พระปฏิจจสมุปปาทธรรมอันกอปรด้วยกาล ๓ แลสนธิ
 ๓ สังเขป ๔ มีอาการ ๒๐ โดยพิสดาร เหตุตั้งนั้น พระ
 คันถรจนอาจารย์จึงกล่าวพระคาถาอรรธาธิบายความก็
 ฐ้ำเหมือนนัยหนหลัง

ในขณะนั้น พอเป็นเวลาตัมพารุณสมัยไขแสงทอง
 ส่องอร่ามฟ้า สมเด็จพระมหาสัตว์ก็ตรัสรู้พระสัพ-

พัญญุตัญญาณ ดับสูญสิ้นอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประ
 หานพร้อมกันกับมหัศจรรย์ทั้งปวง จึงเปล่งพระพุทท-
 สีนหาทปฐมอุทานตรัสทักตักถามหา โดยสารพระคาถาว่า
อนเกชาติสังสาร เป็นอาทิ อรรถาธิบายความว่า แต่
 ตถาคตท่องเที่ยวมาในชาติสังสาร ประมาณเป็นอันมาก
 สืบเสาะแสวงหาช่างอันกระทำเรือน กล่าวคือตักตักอัน
 ก่อสร้างนามรูป ก็ได้พบพานทรมานเสวยชาติทนทุกข์
 ลำบากแล้ว ๆ เล่า ๆ ดูก่อนตักตักผู้เป็นช่างกระทำเรือน
 ให้ตถาคต กาลบัดนี้ตถาคตพบท่านแล้ว เห็นตัวท่าน
 แล้ว ตั้งแต่นี้สืบไปในเบื้องหน้า ท่านมิได้กระทำเรือนให้
 ตถาคตสืบไปอีกแล้ว แลกลอนเรือนทั้งปวงของท่าน
 ตถาคตก็ภินทนาการหักทำลายเสียสิ้นแล้ว ช่อฟ้าเรือน
 ของท่านตถาคตก็ประหารขจัดขจายสิ้นแล้ว แลจิตของ
 ตถาคต ก็ปราศจากสังขารทั้ง ๓ ซึ่งจะตกแต่งให้บังเกิด
 ในไตรภพสืบต่อไปอีกนั้นหามิได้แล้ว แลสันดานแห่ง
 ตถาคต ก็ถึงซึ่งสิ้นสูญจากตักตักเป็นนิราวเศษโดยแท้

ข้อความที่สมเด็จพระปรมาณูชิต ฯ ได้ทรงนิพนธ์ไว้นี้ พระองค์ได้ทรงนำมาจากเรื่องในโพธิราช-กุมารสูตรและมหาสังจกสูตร และจากพระสูตรอื่น ๆ รวมทั้งได้นำคำอธิบายจากในคัมภีร์อรรถกถามากล่าวรวมกันไปด้วย ส่วนในฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) ก็มีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่อเหมือนกัน แต่ในตอนปัจฉิมยาม ที่พระองค์ทรงพิจารณาเรื่องปฏิจจสมุปปาทนั้น บรรยายไว้ไม่เหมือนกัน จะเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

เรื่องในวันตรัสรู้

จากปฐมสมโพธิฉบับสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว)

ปางเมื่อเบญจวัคคีย์หลีกหนี ไปจากที่นั่นแล้ว พระมหาบุรุษเจ้าก็ทรงสงัดด้วยกายวิเวก ส่องเสพพระอาหารหยาบมีข้าวสุก ขนมงูมมาสเป็นต้นโดยลำดับ ให้พระกายมีกำลังดำรงเป็นปกติแล้ว ทรงสืบท่อปากเพียรพยายามในสมาบัติมิได้ช้า อาศัยประโยชน์อันชอบ ความเพียรอันชอบ กระทำในจิตโดยชอบ พระองค์ได้ละนิวรณ์ทั้ง ๕ คือกามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทระ อุทธัจจ-กุกกุจะวิจิกิจฉา ให้ปราศไปโดยวิกขัมภนปหาน บรรลุ

หรคตรูปาวจรฉานทั้ง ๔ คือปฐมฉาน ความเพ่งที่ ๑ มี
 องศ์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา และหุตติฉาน
 ความเพ่งที่ ๒ มีองศ์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา และ
 ตติฉาน ความเพ่งที่ ๓ มีองศ์ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา
 และจตุตฉาน ความเพ่งที่ ๔ มีองศ์ ๒ คืออุเบกขาและ
 เอกัคคตา แคล่วคล่องชำนาญด้วยดีเป็นจิตตวิเวก ควร
 เป็นบาทที่ตั้งแห่งอภิญาคุณเป็นจรณะอันใกล้แก่วิชชา
 ฉะนี้แล้ว แต่นั้นกาลล่วงไป ๆ ถึงวันที่พระโบราณอรธ-
 กถาจริยเจ้าหากนิยามไว้ว่า มหามงคลสมัย วิชาขบรูณ-
 มีติให้เพ็ญพระจันทร์เสวยวิชาชนกษัตฤกษ์แล้ว ล่วงเข้า
 เวลารাত্রีจับเต็มแต่พลบค่ำ พระมหาบุรุษเสด็จนั่งด้วย
 บัลลังก์อันเดียว ณ ภูมิสถานลาดด้วยดิณชาติเป็น
 บัจจัตถรณ์ ณ ภายใต้ไม้ฉัสตถพฤษัมหาโพธิสถาน
 ฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา ฝั่งพระพักตร์ต่อด้านบูรพา-
 ทิศภาค ทรงพระอชิสฐานความเพียรจาดุรงคมหาปราน
 มีองศ์ ๔ อย่าง ตั้งพระหฤทัยว่าหนึ่งและเอนและอฐิและ
 มังสะโลหิตในกายจงเหือดแห่งไปเถิด คุณพิเศษอันล้ำ
 เลิศใด ที่เป็นวิสัยบุคคลจะพึงได้ด้วยเรี่ยวแรงและความ

เพียรแห่งบุรุษ เมื่อไม่บรรลุถึงคุณพิเศษนั้น จักไม่สละ
ละความเพียรเสีย จิตเรายังไม่วิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษ
ไปจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถ่อมมันด้วยอุปาทานเพียงใด
แล้ว เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นั่งขัดสมาธิอันนี้เลยเพียง
นั้น ทรงตั้งจาคูตรงคมหาปธานด้วยกุศลฉันทอันกล้า
หาญ ฉะนี้แล้ว จิตพระองค์ตั้งมั่นด้วยจตุตถฌานแล้ว
เป็นจิตบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีอสังคะปราศจากอุปกิเลส
แล้ว เป็นจิตอ่อน ครอบแก้วภาวนากรรมเป็นจิตหยุดมัน ถึง
ซึ่งความไม่หวั่นไหวด้วยนิเวรณทั้ง ๕ และวิตกวิจารณ์ ปีติ
สุขแล้ว ประหนึ่งทองคำที่หลอมไล่ให้สิ้นโทษมลทิน ไม่
เจือปนด้วยเงินและเหล็กทองแดงสังกะสีดีบุกแล้ว นาย
ช่างทองอาจนำม้นำไป เป็นเครื่องประดับหลากต่าง ๆ
ได้ตามปรารถนาฉะนั้น พระมหาบุรุษเจ้าจึงน้อมจิตไป
เฉพะหน้า เพื่ออุปพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาตาม
ระลึกชั้นธสันดานที่ตนได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาลก่อน ๆ ก็
ได้บรรลุอุปพเพนิวาสญาณนั้นตามปรารถนา พระองค์มา
ตามระลึกได้ซึ่งชั้นธสันดานที่ได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาล
ก่อน มีประการวิธีเป็นอันมากตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓

ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐ ชาติ ๑๐๐ ชาติ พันชาติ แสนชาติ จนสังวัฏฏกับวิวัฏฏกับสังวัฏฏวิวัฏฏกับเป็นอันมาก รู้แจ้งประจักษ์ชัดว่าเรา ได้เกิด ณ ที่โน้น มีชื่อและโคตรและพรรณสีกายอย่าง นี้ ๆ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขหรือทุกข์อย่างนี้ มีที่สุดอายุเพียงเท่านี้ จุตินั้นแล้วได้เกิดที่โน้น มีชื่อและโคตร และพรรณสีกายและอาหาร และสุขทุกข์อย่าง นี้ ๆ มีที่สุดอายุเพียงเท่านี้ ๆ ต่อๆ มาจนถึงปัจฉิมชาติ เป็นพระอัครสลักโกยรส บัดนี้เป็นที่สุด แจ้งชัดสว่างแก่จิตทุกประการกำจัดอวิชชาโมหะอันปิดปุพเพนิวาสญาณนั้นเสียให้พินาศไป วิชชาคือปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้เป็นวิชาปลุกพระมหาบุรุษเจ้าได้บรรลุถึงกระทำให้แจ้งแล้ว ณ ปลุกยามส่วนต้นแห่งราตรี พระองค์ได้ทราบแจ้งชัดซึ่งจุตินั้นและเกิดแห่งพระองค์ในกาลก่อน และประวัติการปัจจุบันบัดนี้ และทราบแจ้งซึ่งความที่แห่งพระองค์เข้าไปถึงความสุขความทุกข์ตามสมควรแก่กรรมที่ดีและชั่วสิ้นสงสัยในสันดานตน ด้วยกำลังปุพเพนิวาสานุสสติญาณปลุกวิชชาขณะนี้แล้ว

ลำดับนั้นประสงค์จะใคร่ทราบชัดซึ่งจตุติ และ
 ปฏิสนธิอุปบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สูดไม่มีประมาณ
 เหล่าอื่น ๆ จึงน้อมจิตไปเฉพาะหน้า เพื่อจตุตูปาตญาณ
 ปัญญาที่รู้แจ้งในจตุติและเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ก็บรรลु
 ถึงทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ที่ล่วงสามัญมมนุษย์จักขุวิสัย
 พระองค์ได้เห็นแล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่จวนจะจตุติ และ
 เกิดขึ้น ณ ทันใดนั้น ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายที่ต่ำช้าและ
 ประณีตมีพรรณสีกายงามและพรรณทูลพล ถึงซึ่ง
 ความสุข ถึงซึ่งความทุกข์ ได้หยั่งทราบแล้วซึ่งสัตว์
 ทั้งหมดอันเข้าไปถึงสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กรรม
 แจ้งประจักษ์ว่าอิเม วต โภณโต สตตทา สัตว์ทั้งหลาย
 เหล่านี้หนอ ได้ประกอบแล้วด้วยทุจจริตในกาย วาจา ใจ
 ดีเทียบพระอริยเจ้า และมีทิฏฐิความเห็นผิด สมทานซึ่ง
 ทุจจริตมิจฉาทิฏฐิเป็นที่ตั้ง ครั้นกายแตกเบื้องหน้าแต่
 มรณะได้เข้าไปถึงซึ่งอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กำเนิด
 เดียรฉาน เปรดวิสัย อิเม วา ปน โภณโต สตตทาก์แลสัตว์
 ทั้งหมดเหล่านี้หนอ ได้ประกอบด้วยสุจจริตในกายวาจา
 ใจแล้ว ไม่ดีเทียบพระอริยเจ้า และเป็นผู้มีทิฏฐิความ

เห็นชอบ ไม่วิปริตจากทางกรรม ทางผลมาสมาทานถือ
มั่นซึ่งสุจริตกุศลด้วย สัมมาทิฏฐิ เป็นที่ตั้งสัตว์เหล่านั้น
ครั้นทำลายขันธ์สิ้นชีพแล้ว ได้เข้าไปถึงสุคติภพโลก
สวรรค์ พระองค์ได้ทราบซึ่งสัตว์ทั้งหลายอื่น อันเข้าไป
ถึงความสุขความทุกข์ สมควรแก่กรรมโดยประจักษ์
ด้วยกำลังจตุปปาตญาณวิเศษ ด้วยประการฉะนี้ และ
จตุปปาตญาณนี้เป็นวิชาที่ ๒ พระองค์ได้บรรลุถึง
กระทำให้แจ้งแล้ว ณ มัชฌิมยามส่วนท่ามกลางแห่ง
ราตรี กำจัดอวิชชาโมหะ อันปกปิดจติปฏิสนธิแห่งสัตว์
อื่นนั้นให้พินาศไป

พระมหาบุรุษเจ้า พร้อมด้วยวิชาทั้งสองควรเป็น
ที่ตั้งแห่งวิปัสสนา ซึ่งพระองค์ได้กระทำให้แจ้งด้วย
ประการดังนี้แล้ว ล่วงข้ามความสงสัยได้ทั้งในสันดาน
ตนและผู้อื่นแล้ว ควรจะเริ่มเจริญวิปัสสนาเพื่ออาสวัก-
ขยญาณ และพระมหาบุรุษนั้นได้กระทำความสังเวช
สลตจิตปรารภขรา พยาธิ มรณะ อันใดเป็นอารมณ์
ปฐมเหตุ จึงได้เสด็จออกจากฆราวาสสุขสมบัติแล้วทรง
บรรพชาออก มหาภิเนษกรรมณ์ แสวงหาสันติวรบททาง

ความระงับอันประเสริฐ ครั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงกระทำ
 ในจิตซึ่งข้อสังเวชเดิมนั้น ทรงปรารถนาซึ่งโลกคือหมู่สัตว์ที่
 พระองค์กระทำให้แจ้งด้วยวิชาทั้ง ๒ แล้วนั้นเป็น
 อารมณ์ ทรงพระดำริว่า โลกคือหมู่สัตว์นี้หนอ มาถึง
 แล้วซึ่งความยากย่อมเกิดด้วย แก่ด้วย มรณะ ทำลาย
 ชนร์ด้วย จุติเคลื่อนจากภพด้วย อุปบัติเข้าไปถึงภพ
 ถือเอาความเกิดอีกด้วย ก็แต่สัตว์โลกมาถึงความยาก
 อยู่อย่างนี้ หารู้แจ้งประจักษ์ซึ่งความที่จะดับทุกข์ คือ
 ชรามรณะนี้ให้ออกไปเสียได้ไม่ เมื่อไรเล่าหนอ
 นิสสรณะความขบไล่ทุกข์ คือ ชรา มรณะ นี้่อกไปเสีย
 ได้จักปรากฏมี ผู้ปฏิบัติจักรู้แจ้งประจักษ์ได้

พระมหาบุรุษเจ้าทรงดำริแสวงหาปัจจัยแห่ง ชรา
 มรณะว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชรา มรณะ จึงมี ชรา
 มรณะ มีเพราะอะไรเป็นปัจจัย อาศัยพระมหาบุรุษทรง
 ทำในจิตโดยแยบคาย อุบายที่ชอบก็เกิดอภิสัมมัยความ
 ตรัสรู้พร้อมเฉพาะด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติความเกิดมี
 อยู่แล้ว ชรา มรณะ ก็ย่อมมี ชรา มรณะ มีเพราะชาติ
 ความเกิดเป็นปัจจัย

แต่นั้น พระมหาบุรุษเจ้าก็ค้นหาปัจจัยแห่งชาติ
เป็นต้นตามลำดับต่อไป อาศัยทำในจิตโดยอุบายอันชอบ
ก็เกิดอภิสัมผัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพคือกรรม
เครื่องเกิด และอุบัติคือขั้นที่เข้าไปถึงมีอยู่ ชาติความ
เกิดก็ย่อมมี ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย

เมื่ออุปาทานความยึดมั่นมี ภพก็ย่อมมี ภาพมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เมื่อค้นหาสิ่งสภาพที่เกิดใน
จิตให้สัตว์ดินรมมีอยู่แล้ว อุปาทานความยึดมั่นก็ย่อมมี
อุปาทานมีเพราะค้นหาเป็นปัจจัย

เมื่อเวทนา ความ ประสบ เสวย อารมณ์ มีอยู่
แล้วตัวทาก็ย่อมเกิดมี ตัวหาเกิดมีเพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย

เมื่อความที่ทวารและวิญญาณมากระทบกับ
อารมณ์ชื่อว่าผัสสะ มีอยู่แล้ว เวทนาจึงย่อมมี เวทนามี
มาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เมื่ออายตนะ ๖ ประการ คือ จักขุ โสตะ ชานะ
ชีวหา กาย ใจ มีอยู่แล้ว ผัสสะก็ย่อมมี ผัสสะมีเพราะ
อายตนะ ๖ ประการเป็นปัจจัย

เมื่อนามรูปมีอยู่แล้ว อายตนะ ๖ ประการก็ย่อมมี
อายตนะ ๖ ประการมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

**เมื่อวิญญาณมีอยู่แล้ว นามรูปก็ย่อมมี นามรูปมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย**

เมื่อ พระโพธิสัตว์ ทรงทำในจิตโดยอุบายที่ชอบ
เกิดอภิสมัคด้วยปัญญาอย่างนี้แล้ว ทรงแสวงหาปัจจัย
แห่งวิญญาณว่า เมื่ออะไรมีอยู่เล่าหนอ วิญญาณจึงมี
วิญญาณมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ทรงทำในจิตโดยแยบ
คายก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า

**เมื่อนามรูปแลมีอยู่ วิญญาณก็ย่อมมี วิญญาณ
มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย**

ครั้งนั้นก็ทรงสันนิษฐานว่า วิญญาณนี้ย่อมกลับ
เวียนขึ้นมาแต่นามรูป หาพ้นไปแต่นามรูปไม่ โดยความ
เป็นไปเพียงเท่านี้ สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่ง

มรณะทำลายขันธบ้าง พิงจติบ้าง พิงอุบัติบ้าง ก็ความ
เป็นไปนั้น คือ

**วิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย**

อายตนะ ๖ ประการมี เพราะนาม รูปเป็นปัจจัย
อายตนะ ๖ ประการเป็นปัจจัยแห่งผัสสะ ผัสสะเป็น
ปัจจัยแห่งเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยแห่งตัณหา ตัณหา
เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยแห่งภพ ภพ
เป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรา มรณะ อันเป็นนิตยทุกข์ ความ
โศกและร่ำไร ทุกขโทมนัสอุปายาสทั้งหลายเหล่านี้
ปภิกขณทุกข์ ก็ย่อมเกิดมีพร้อม เพราะชาติความเกิด
เป็นปัจจัย ข้อซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมาเกิดขึ้นพร้อม ย่อมมี
ย่อมเป็นด้วยประการฉะนี้

จักขุญาณปริชาธูแจ้งชัดสว่างว่า สมุทโย สมุท
โย เกิดขึ้นพร้อม เกิดขึ้นพร้อม ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
พระมหาบุรุษเจ้า ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่ได้ยินได้
ฟังมา ณ กาลก่อนเลย

ครั้งนั้น พระมหาบุรุษทรงแสวงหาความดับสนิทแห่ง ชรา มรณะนั้นต่อไปว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอชรา มรณะ จึงไม่มี เพราะดับไม่เหลืออะไร ชรามรณะจึงจะดับไปโดยไม่เหลือ ทรงทำในจิตโดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า

**เมื่อชาติความเกิดแลไม่มีแล้ว ชรามรณะก็ไม่มี
อาศัยชาติดับสนิท ชรามรณะถึงจะดับสนิทได้**

โดยนัยนี้ ทรงค้นหาแล้วตรัสรู้ชัดด้วยปัญญาตามลำดับไปว่า เพราะภพดับสนิท ชาติจึงจะดับสนิทได้ เพราะอุปทานดับสนิท ภพจึงจะดับสนิท เพราะตัณหาดับสนิทลง อุปาทานจึงจะดับสนิทได้ เพราะเวทนาดับสนิทตัณหาจึงจะดับสนิทได้ เพราะผัสสะดับสนิทเวทนาจึงจะดับสนิท เพราะอายตนะ ๖ ประการดับสนิทลง ผัสสะจึงจะดับสนิท เพราะนามรูปดับสนิทลงอายตนะ ๖ ประการจึงจะดับสนิทได้ เพราะวิญญาณดับสนิท นามรูปจึงดับสนิท

ครั้นพระองค์ตรัสรู้ตามลำดับมาขณะนี้แล้ว ทรงพิจารณาว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ วิญญาณจึงไม่มี

เพราะอะไรดับสนิทได้ วิญญาณจึงจะดับสนิทได้ อาตัย
ทำในจิตโดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า
เมื่อนามรูปแลไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ
สนิทเสียได้แล้ว วิญญาณจึงจะดับสนิทลง

ครั้นเกิดความตรัสรู้ขณะนี้แล้ว ก็ทรงสันนิษฐานว่า
อติโต โข มยายํ มคโค โปธาย มรรคาเพื่อจะตรัสรู้
เราได้แล้ว ข้อซึ่งธรรมที่เป็นปัจจัยดับสนิทลงแล้ว
ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้นจึงดับสนิทไป อันนี้เป็น
หนทางเพื่อจะตรัสรู้

เพราะนามรูปดับสนิทลง วิญญาณจึงดับสนิท
เพราะวิญญาณดับสนิท นามรูปจึงจะดับสนิท

เพราะนามรูปดับสนิท อาตณะ ๖ ประการจึงจะ
ดับไปโดยไม่เหลือ

เพราะอาตณะ ๖ ประการดับสนิท ผัสสะจึงจะ
ดับสนิทลง

เพราะผัสสะดับสนิท เวทนาจึงจะดับสนิทได้

เพราะเวทนาดับสนิทไป ตัณหาจึงจะดับไปโดย
ไม่เหลือ

เพราะต้นหาดับสนิทไม่เหลือ อุปาทานจึงจะดับ
ไปโดยไม่เหลือ

เพราะอุปาทานดับสนิท ภาพจึงจะดับสนิทไป

เพราะภพดับสนิท ชาติจึงจะดับสนิทลง

ชรามรณะและความโศกและร่ำไร และทุกข-
โทมนัสอุปายาสทั้งหลายย่อมดับโดยไม่เหลือ เพราะดับ
สนิทลงแห่งชาติ

ข้อซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมาดับสนิทไป ย่อมมียอม
เป็นด้วยประการฉะนี้

จักขุญาณปรีชารู้แจ้งสว่าง นิโรธ นิโรธ ดับไม่
เหลือ ดับไม่เหลือ ดังนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระโพธิสัตว์ใน
ธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินได้ฟังมา ณ กาล
ก่อน

ครั้นพระมหาบุรุษได้ตรัสรู้แจ้ง ในสมุทัยนิโรธได้
มรรคาเพื่อตรัสรู้ฉะนี้แล้ว จึงน้อมจิตเพื่ออาสวักขย-
ญาณ ทรงวิปัสสนาพิจารณาซึ่งความเกิดขึ้นและความ
เสื่อมความดับในอุปาทานชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ อยู่ด้วยไม่ประมาทและความ

เพียรอันกล้าหาญ ไม่เื้อเพื่อต่ออกายและจิต หวังต่อ
 อภิสมัยเบื้องหน้า ก็เกิดธรรมจักขุญาณปรีชาหยั่งทราบ
 อริยสัจ ๔ แจ้งประจักษ์ตามจริงว่า **อิหิ ทุกข์** อันนี้ทุกข์
อภัย ทุกขสมุทโย อันนี้เหตุให้ผลเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์
อภัย ทุกขนิโรโธ อันนี้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งทุกข์
อภัย ทุกขนิโรโธคามินี ปฏิปทา อันนี้เป็นข้อปฏิบัติมรรคา
 ให้ผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับทุกข์โดยไม่เหลือ

ทรงทราบอาสวะแจ้งประจักษ์ตามจริงว่า **อิเม**
อาสวา เหล่านี้อาสวกิเลสของสันดานสัตว์ กิเลสชาน
 ทั่วไป **อภัย อาสวสมุทโย** อันนี้เป็นสมุทัยเหตุก่อให้เกิด
 ผลแห่งอาสวะ เหตุยังอาสวะให้เกิดขึ้น **อภัย อาสวนิ**
โรโธ อันนี้เป็นธรรมที่ดับสนิท ดับไม่เหลือแห่งอาสวะ
อภัย อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา อันนี้ข้อปฏิบัติมรรคาให้ผู้
 ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับแห่งอาสวะโดยไม่เหลืออนั้น เมื่อ
 พระองค์ทรงทราบชัดอยู่อย่างนี้ จิตพระองค์ก็พันพิเศษ
 แล้ว จากอาสวะทั้งหลายคือ **กามาสวะ ภวาสวะ**
อวิชชาสวะ เมื่อจิตพันพิเศษจากอาสวะแล้ว ก็เกิดญาณ
 หยั่งทราบว่า จิตพันพิเศษแล้ว ดังนี้ แล้วเกิดปัจจเวกชน

ญาณหยั่งทราบชัดว่าชาติความเกิดขึ้นแล้ว
 พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว
 กิจอื่นอีกเพื่อเป็นอย่างนี้ไม่มี จบกิจปัญญาอยู่เพียงนี้
 วิมุตติความที่จิตพ้นพิเศษ แห่งเราไม่กำเริบไม่คืนคลาย
 ชาติความเกิดแห่งเราชาตินี้มี ณ ที่สุด บัดนี้ความเกิดอีก
 ไม่มี พระองค์เกิดปัจจุเวกขณะญาณหยั่งทราบด้วย
 ประการฉะนี้ อาสวกษยญาณปรีชาหยั่งทราบรู้ความสิ้น
 อาสวะนี้เป็นวิชาที่ ๓ พระองค์ได้บรรลุแล้ว ณ ปัจฉิม
 ยามที่สุดแห่งราตรีวิศาขปุรณมีมงคลสมัย.

- ปฐมสมโพธิฉบับสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) หน้า ๔๑-๔๙

ข้อสังเกตจากปฐมสมโพธิ

ฉบับของสมเด็จพระปรमानุชิต ๙

ฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว)

ในหนังสือปฐมสมโพธิของสมเด็จพระปรมา-
 นุชิต ๙ นั้นกล่าวว่า “ครั้งล่วงเข้าราตรีปฐมยาม สม-
 เติจพระชิตมารพุทธังกูรราช ทรงเจริญพระสมาธิ
 ภาวนายังอัญฐสมำบัติให้บังเกิดแล้ว ทรงปรารภเพื่อ
 จะระลึกบุพเพนิวาสานุสติญาณ ๙ลข”

ส่วนในฉบับของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) มิได้กล่าวว่าพระพุทธรองค์ทรงยังอัญฐสูสมาบัติให้บังเกิดอัญฐสูสมาบัติ แปลว่า สมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ รวมเป็น ๘ ซึ่งสมาบัติทั้ง ๘ นี้ พระพุทธรองค์ทรงได้ก่อนแล้ว ตั้งแต่สมัยที่ทรงไปศึกษาอยู่ที่สำนักของอาฬารดาบสและอุทกดาบส ฉะนั้นในเมื่อพระองค์จะทรงเข้าสมาบัติ ๘ อีก จึงเป็นสิ่งที่ทำได้โดยไม่ยาก เช่นเดียวกับในสมัยที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ ก็ **สามารถเข้าปฐมฌานได้ภายใต้ร่มหว่านทั้ง ๆ ที่ไม่เคยทรงหัดมาก่อน** และที่พระองค์ทรงเข้าปฐมฌานได้นั้น ก็เนื่องมาจากบุพเพกตปุญญตา คือพระองค์เคยได้ทรงบำเพ็ญบารมีในเรื่องนี้มามากตั้งแต่ชาติก่อน ๆ ฉะนั้นจึงเข้าฌานได้โดยไม่ยาก

อนึ่ง การที่สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว) กล่าวแต่เพียงว่า **พระองค์ทรงเข้าฌานทั้ง ๔ คือ รูปฌานทั้ง ๔ นั้น** ก็เพราะในโพธิราชกุมารสูตรก็ดี ในมหาสังจกสูตรก็ดี พระพุทธรองค์ตรัสเล่าไว้แต่เพียงว่า **พระองค์ทรงเข้าฌานทั้ง ๔ แล้ว** ก็ทรงเริ่มกระทำบุพเพนิวาสานุสติ-

ญาณ จุตูปปาตญาณ และอัสวัคชยญาณ ซึ่งตามสำนวน
ที่พระพุทธองค์ตรัสเล่าไว้ในโพธิราชกุมารสูตรนั้นมีดังนี้

สวยพระกระยาหาร

ดูก่อนราชกุมาร ตถาคตนึกขึ้นได้ว่า เมื่องาน
วัปปมงคล (คืองานพิธีแรกนาขวัญ) ของท้าวศักระผู้เป็น
พระบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว้าซึ่งมีเงาอันร่มเย็น ครั้งนั้น
เราได้นั่งสมาธิ เพราะจิตได้สงบจากกาม ได้สงบจาก
อกุศลธรรมทั้งหลาย เราจึงได้เข้าถึงปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก
และวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก (วิเวกในที่นี้
หมายถึงจิตสงบจากกาม สงบจากอกุศลธรรมทั้งหลาย)
ฉะนั้นจึงได้คิดว่า *างที่อาจจะเป็นทางนี้ละกระมังที่จะ
เป็นทางเพื่อตรัสรู้* ครั้นแล้วจึงได้มีความคิดต่อไปอีกว่า
เราไม่ควรจะกลัวความสุขอันเกิดจากการที่จิตสงบจาก
กามสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายนี้ ก็แต่ว่าการที่บุคคล
ผู้มีกายพอมอย่างยิ่งเช่นนี้ จะบรรลุถึงความสุขอย่างนั้น
ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลยเราควรจะ
บริโภคอาหารหยาบคือข้าวสุก ขนมหุมมาส (ขนม

กุมมาสคือ ขนมหสดีที่ทำจากข้าวเหนียว หรือทำมาจาก
ของอื่น ๆ เช่น ถั่วเขียวเป็นต้น)

ก็สมัยนั้นปัญจวัคคีย์-ภิกษุ ปฏิบัติดูแลตถาคตอยู่
ด้วยหวังว่า พระสมณโคตมบรรลุนิพพานแล้ว ก็จับบอก
ธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย แต่เมื่อตถาคตบริโภคอาหาร
หยาบคือข้าวสุกขนมกุมมาส ปัญจวัคคีย์ภิกษุก็พากัน
เบือนหน้าจากตถาคต หลีกหนี ไปด้วยเข้าใจว่า พระ-
สมณโคตมเป็นผู้มักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อ
ความเป็นผู้มักมากไปเสียแล้ว

ทรงได้บรรลุฌาน ๔

ครั้นตถาคตได้บริโภคอาหารหยาบมีกำลังขึ้นแล้ว
ก็ได้เริ่มทำสมาธิ และได้บรรลุถึงปฐมฌาน ซึ่งเป็นฌาน
ที่มีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เพราะจิต
ได้สงบจากกาม สงบจากอกุศลธรรมทั้งหลาย

และต่อมาก็ได้เข้าถึงทุติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่ทำให้
จิตภายในมีความผ่องใสยิ่งนัก และจิตมีความเป็น
หนึ่งเกิดขึ้น เพราะความเข้าไปสงบของวิตกและวิจารณ์

แต่มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ (คือสมาธิที่ไม่มีวิตกและ
 วิจารณ์ปฐมฌานยังมีวิตกและวิจารณ์)

และต่อมาก็ได้บรรลุตติยฌาน ซึ่งผู้ที่เข้าถึงฌานนี้
 จะเป็นผู้วางเฉย มีสติมีสัมปชัญญะ (สมบูรณ์กว่าฌาน
 ข้างต้น) และเสวยสุขทางนามกาย ดังที่พระอรชียะ
 ทั้งหลายกล่าวว่า “ผู้วางเฉยมีสติด้อยมอยู่เป็นสุข”
 เพราะความหน่ายไปแห่งปีติ

และต่อมาก็ได้เข้าถึงจตุตถฌาน ซึ่งในฌานนี้ ไม่
 มีสุขและทุกข์ (คือไม่มีสุขกายทุกข์กาย) ไม่มีโสมนัสและ
 โทมณัส (คือไม่มีสุขใจทุกข์ใจ) เพราะทุกข์และสุขละได้
 ก่อนแล้ว (คือละได้ตั้งแต่ขั้นปฐมฌาน) โสมนัสโทมนัสก็
 ดับได้แล้ว (คือเมื่อเข้าถึงฌานที่ ๔ นี้แล้วโสมนัส โทมณัส
 ก็จะไม่มี จิตจะมีแต่อุเบกขาเวทนาอย่างเดียว) และมี
 สติบริสุทธิ์อย่างยิ่งเพราะอุเบกขา

ทรงได้บุพเพนิวาสานุสติญาณ

เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่
 มีอณึ่งคณิกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน
 ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ก็ได้ย่อม

จิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เรานั้นย่อมระลึกชาติ
 ก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกชาติได้หนึ่งชาติบ้าง สอง
 ชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติ
 บ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบ
 ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
 ตลอดสังวัฏฏ์กลับเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์กลับเป็น
 อันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์กลับเป็นอันมากบ้าง ว่า
 ในภพนั้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มี
 ผิพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขทุกข์อย่าง
 นั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว
 ได้ไปเกิดในภพนั้น แม้ในภพนั้นนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่าง
 นั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่าง
 นั้น เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น
 ครั้นจุติจากภพนั้นนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เราย่อม
 ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอุเทศ พร้อมทั้ง
 ทั้งอาการ ด้วยประการฉะนี้ ดูก่อนราชกุมาร ที่เป็นวิชา
 ที่หนึ่ง ที่เราได้บรรลุแล้วในปฐมยามแห่งราตรี อวิชาเรา
 กำจัดได้แล้ววิชาเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ความมีตเรากำจัดได้

แล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแก่เราแล้ว เพราะเรานั้นเป็นผู้ไม่
ประมาท มีความเพียรเพากิเลสที่จิตส่งไปแล้ว

ทรงได้จุตูปปาตญาณ

เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่
มีอณึ่งคณกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน
ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ก็ได้โน้ม
จิตไปเพื่อรู้จตุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เรานั้นย่อม
เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจตุติ กำลังอุปบัติแล้ว ประณีตมี
ผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพย-
จักขุ อันบริสุทธิ์ก้าวล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่
สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกาย
หุจจริต วจิจุจจริต มโนหุจจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็น
มิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย
หุคคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกาย
สุจจริต วจีสุจจริต มโนสุจจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็น
สัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกเขาย่อมเข้าถึงสุคติโลก

สวรรค์เราย่อมนเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจตุติ กำลังอุปัฏติ เลว
 ประณีตมีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก
 ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ที่ก้าวล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้
 ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมด้วยประการดังนี้
 ดูก่อนนราชกุมารนี้เป็นวิชาที่สองที่เราได้บรรลุแล้วใน
 มัชฌิมยามแห่งราตรี อวิชา เรากำจัดได้แล้ว วิชาเกิดขึ้น
 แก่เราแล้วความมืดเรากำจัดได้แล้ว แสงสว่างเกิดแก่
 เราแล้ว เพราะเราเป็นผู้ไม่ประมาท ความเพียรเพากิเลส
 มีจิตสงบไปแล้ว

ทรงได้อาสวัคชญาณ

เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่
 มีอณังคณกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน
 ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ก็ได้น้อม
 จิตไปเพื่ออาสวัคชญาณ เรานั้นได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่า
 นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้
 ถึงความดับทุกข์ ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่าเหล่านี้คือ
 อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะนี้ข้อปฏิบัติ
 ให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้

จิตก็ได้หลุดพ้นแล้ว แม้จากกามาสวะ แม้จาก
ภวาสวะ แม้จากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็ได้มี
ญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่
จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจที่ควรทำอย่างอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มีแล้ว ตูก่อนราชกุมาร นี้เป็น
วิชาที่สาม ที่เราได้บรรลุแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี
วิชา เรากำจัดได้แล้ว วิชาเกิดแก่เราแล้ว ความมืดเรา
กำจัดได้แล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแก่เราแล้ว เพราะเหตุที่
เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีจิตสงบ
แล้ว

ข้อความที่กล่าวมานี้ ได้แปลมาจาก **โพธิราช
กุมารสูตร** (ม.ม. ๓/๓๑๘) ซึ่งจะเห็นได้ว่า มีเนื้อความ
อย่างเดียวกับที่กล่าวไว้ในหนังสือปฐมสมโพธิทั้ง ๒
ฉบับและข้อความอย่างเดียวกันนี้ก็ยังมีกล่าวไว้ใน **มหา
สังก** สูตรอีกซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงการออก
บวช การไปอยู่ในสำนักของอาฬารดาบสและอุทก-
ดาบส การบำเพ็ญทุกกรกิริยาและการทรงเลิกบำเพ็ญ

ทุกกรกิริยาแล้วทรงกลับมาเสวยพระกระยาหาร ตลอด
ทั้งทรงเล่าถึงการเข้าฌานและการได้ทรงบรรลุนิยามทั้ง
๓ เหมือนกับที่กล่าวไว้ในโพธิราชกุมารสูตร

อนึ่งขอให้สังเกตไว้ด้วยว่า สำหรับญาณที่ ๓ คือ
อาสวักขญาณ ตามที่กล่าวไว้ในปฐมสมโพธิ ฉบับของ
สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว) นั้น พระองค์ได้ทรงนำ
ข้อความตอนี่มาจากมหาปทานสูตร (ที.มหา. ๑๐/๑)
ซึ่งเป็น พระสูตรที่พระพุทธเจ้าของเราทรงเล่าถึงประวัติ
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ๓ พระองค์ ให้ภิกษุ
ทั้งหลายฟัง ดังเช่นข้อความตอนหนึ่งในพระสูตรนี้ว่า :-

มหาปทานสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กุฎีใกล้
ไม้กุ่มน้ำ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณ
ฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี

ครั้งนั้น ภิกษุมากรูป ในเวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้วนั่งประชุมกันในโรงกลมใกล้ไม้กุ่มน้ำ เกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับถ้อยคำเจรจาอันนี้ ของภิกษุเหล่านั้น ด้วยพระทิพยโสตธาตุนับบริสุทธิ ก้าวล่วงโสตของมนุษย์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกจากอาสนะเสด็จเข้าไปยังโรงกลม ใกล้ไม้กุ่มน้ำ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ พระผู้มีพระภาคครั้นประทับนั่งแล้วถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้ เมื่อตรัสอย่างนี้แล้วภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ในเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้นั่งประชุมกันในโรงกลม ใกล้ไม้กุ่มน้ำ แล้วเกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า บุพเพนิวาส แม้เพราะเหตุนี้ บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้ ข้าแต่

พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้แลที่พวกข้าพระองค์พูดค้างไว้
พอดีพระองค์เสด็จมาถึง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอปรารถนาหรือไม่ที่จะฟังธรรมิกถา ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
บุพเพนิวาส ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟัง
ทรงกระทำธรรมิกถาซึ่งเกี่ยวข้องกับบุพเพนิวาส ข้าแต่
พระสฤต เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟัง
กระทำธรรมิกถา ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุพเพนิวาส ภิกษุทั้ง-
หลายได้ฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว จักได้
ทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายถ้า
อย่างนั้นพวกเธอจงฟังจงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าวภิกษุ
เหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้
ตรัสพุทธพจน์นี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไป ๙๑ กัป พระผู้มี
พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **วิปัสสิ**
ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก

นับแต่เมื่อไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **สิขี** ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **เวสสกุ** ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในภัททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **กกุสันธะ** ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **กัสสปะ** ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัททกัปนี้แหละ **เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้อุบัติขึ้นแล้วในโลก**

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **วิปัสสี** ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตติยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **สิขี** ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตติยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **เวสสกุ** ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตติยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **กกุสันธะ**

ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล
 พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
โกนาคมะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติใน
 พราหมณสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ
 เจ้าพระนามว่า **กัสสปะ** ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ
 ทรงอุบัติในพราหมณสกุล ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ได้เป็นกษัตริย์โดย
 ชาติ อุบัติในชัตตยิสกุล

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัม-
 มาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **วิปัสสิ** เป็นโกณฑัญญโคตร
 พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า
 สิขี เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันต-
 สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **เวสสภู** เป็นโกณฑัญญ-
 โคตรพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ-
 นามว่า **กกุสันธะ** เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาค-
 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า **โกนาคมะ**
 เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระนามว่า **กัสสปะ** เป็น**กัสสปโคตร** คุณกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ เป็นโคตมโคตร ฯลฯ

ในมหาปทานสูตรนี้ พระพุทธเจ้าของเราได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ในกัปที่เท่านั้นเท่านั้น ได้มีพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอะไรได้ทรงอุบัติขึ้น และทรงเล่าให้ฟังโดยละเอียดว่า พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นทรงมีชื่อว่าอะไร ทรงมีโคตรว่าอะไร ฯลฯ ตลอดทั้งได้ทรงเล่าให้ฟังด้วยว่า ในคินวันตรัสรู้นั้น **พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาท จึงได้ทรงบรรลุอัสวักขยญาณ** และวิธีการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาทนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงเริ่มพิจารณาจาก ชรามรณะ มีเพราะชาติและชาติมีเพราะภพ ฯลฯ อย่างนี้เป็นต้น และต่อไปนี้คือตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าวิปัสสี ทรงพิจารณาปฏิจจสมุพบาท ด้วยการเริ่มต้นอย่างนี้

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เสด็จหลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตก

เช่นนี้ว่า การที่เราอยู่ปะปนกับคนหมู่มากเช่นนี้ ไม่สมควร โฉนหนอ เราพึงหลีกเลี่ยงจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว ภิษุทั้งหลาย ครั้นสมัยต่อมาพระวิปัสสิโพธิสัตว์ได้เสด็จหลีกเลี่ยงจากหมู่ประทับอยู่แต่พระองค์เดียว บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป ได้พากันไปทางหนึ่ง พระวิปัสสิโพธิสัตว์ได้เสด็จไปทางหนึ่ง

ดูกรภิษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิโพธิสัตว์ผู้เสด็จหลีกเลี่ยงอยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตก เช่นนี้ว่า โลกนี้ถึงความยาก ย่อมเกิดแก่ตายและเวียนตายเวียนเกิด ก็แต่บุคคลไม่รู้ชัดถึงนิสสรณะ คือการออกไปจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไม่รู้ การพ้นทุกข์คือพ้นชราและมรณะนี้ จักปรากฏได้เมื่อไรเล่า

ดูกรภิษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิโพธิสัตว์ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมีชราและมรณะมีเพราะชาติเป็น

ปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชาติจึงมี ชาติมิ เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพมีอยู่ ชาติจึงมี ชาติมิเพราะภพเป็นปัจจัยดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ภพจึงมี ภพมิเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานมีอยู่ ภพจึงมี ภพมิเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ อุปาทานจึงมี อุปาทานมิเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแลการตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณhamีอยู่ อุปาทานจึง

อุปาทานมี เพราะตันทหาเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระ
วิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบาย
อันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ตันทหาจึงมีตันทหา
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแลการตรัส
รู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนามีอยู่ ตันทหาจึงมีตันทหา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสี
โพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอัน
แยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เวทนาจึงมีเวทนามี
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแลการตรัสรู้
ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะมีอยู่ เวทนาจึงมีเวทนามีเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัยดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์
เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ผัสสะจึงมีผัสสะมี

เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลายครั้งนั้นแลการตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพ่ายตนะมีอยู่ ผัสสะจึงมีผัสสะมี เพราะสพ่ายตนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ สพ่ายตนะจึงมีสพ่ายตนะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมีอยู่ สพ่ายตนะจึงมี สพ่ายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัยดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ นามรูปจึงมีนามรูปมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมีอยู่ นามรูปจึงมีนามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่

พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ วิญญาณจึงมี วิญญาณมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น แลการตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมีอยู่ วิญญาณจึงมีวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้ว แก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า วิญญาณนี้ย่อมกลับเวียนมาแต่นามรูปหาใช้เวียนมาแต่อย่างอื่นไม่ โดยความเป็นไปอย่างนี้ สัตว์โลกจึงถึงความเกิด ความแก่ ความตาย พังจติ พังอุบัติความเป็นไปนั้น คือ วิญญาณมีเพราะนามรูป เป็นปัจจัยนามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณhamีเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพ

มีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาตีมี่เพราะภพเป็นปัจจัย
 ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสย่อมมี
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล
 นี้ย่อมมีได้ด้วยประการฉะนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชาแสง
 สว่างว่า สมุทัย ๆ ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสี
 โภทิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วใน
 กาลก่อนเลย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโภทิสัตว์
 ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเส้าหนอ ชราและมรณะ
 จึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชราและมรณะจึงดับ ภิกษุ
 ทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติ
 ไม่มี ชราและมรณะย่อมไม่มี เพราะชาติดับ ชราและ
 มรณะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโภทิสัตว์
 เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุปายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโภทิสัตว์
 ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีหนอ ชาติจึงไม่มี
 เพราะอะไรดับ ชาติจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล

การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพไม่มีชาติย่อมไม่มี เพราะภพดับ ชาติจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสิโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ภพจึงไม่มีเพราะอะไรดับ ภพจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มีเพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสิโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ อุปาทานจึงไม่มีเพราะอะไรดับ อุปาทานจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเส้าหนอ ตัณหาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่ พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดย อุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเส้าหนอ เวทนาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ เวทนาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระ- วิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบาย อันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเส้าหนอ ผัสสะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพ่ายตนะไม่มี ผัสสะย่อม

ไม่มี เพราะสพายนระดับ ผัสสะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่
พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดย
อุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ สหายตนะจึงไม่มี
เพราะอะไรดับ สหายตนะจึงดับ ภิกษุทั้งหลายครั้งนั้น
แล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มีสพายนะ
ย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ สหายตนะจึงดับดังนี้ ได้มี
แล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ใน
พระทัยโดยอุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์
ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ นามรูปจึงไม่มี
เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล
การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อม
ไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่
พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดย
อุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า **เมื่อไม่มีอะไรเล่าหนอ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับ วิญญาณจึงดับ** ภิกษุทั้งหลาย ครั้นนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า **เมื่อนามรูปไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ** ดังนี้ ได้มีแล้วแก่ พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดย อุบายอันแยบคาย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงพระดำริว่า **หนทางเพื่อความตรัสรู้ที่เราได้บรรลุ แล้วแล คือเพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะ วิญญาณดับ นามรูปจึงดับ** เพราะนามรูปดับ สฟายตนะ จึงดับ เพราะสฟายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะ ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณโสภ-
ปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับโดยไม่เหลือ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีได้ด้วยประการ ฉะนี้ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชาแสง

สว่างว่า นิโรธ ๆ ดังนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วในกาลก่อนเลย

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้นสมัยอื่น พระวิปัสสีโพธิ-
 สัตว์ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ใน
 อุปาทานชั้น ๕ ว่า ดังนี้รูป ดังนี้เหตุเกิดแห่งรูป ดังนี้
 ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้เหตุเกิดแห่งเวทนาดังนี้
 ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้เหตุเกิดแห่ง
 สัญญา ดังนี้ความดับแห่งสัญญา ดังนี้สังขาร ดังนี้เหตุ
 เกิดแห่งสังขาร ดังนี้ความดับแห่งสังขาร ดังนี้วิญญาณ
 ดังนี้เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญาณ
 เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความ
 เสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ อยู่ไม่นานนัก จิตก็หลุดพ้น
 จากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นแล

ข้อความในมหาปทานสูตรดังที่อ้างมานี้ ขอบได้
 โปรดสังเกตให้ดีว่า การพิจารณาปฏิจจสมุขบาทนั้น
 พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพิจารณาเริ่มจากชาติก่อน คือ

ทรงพิจารณาว่าสัตว์โลกทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็มีความทุกข์ยากลำบากต่าง ๆ มากมาย มีความแก่และความตายและเมื่อตายแล้วก็ยังต้องเกิดอีก เมื่อเกิดอีกก็ต้องแก่เจ็บและตายอีก จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างนี้ ไม่มีสิ้นสุด เพราะเหตุอะไรหนอ คนเราจึงต้องเกิดมา ความเกิดขึ้นมาเพราะมีอะไรเป็นปัจจัย ครั้นแล้วพระองค์ก็ทรงรู้แจ้งว่า “การมีภพ จึงมีชาติ ชาติมีเพราะภพเป็น ปัจจัย ๗๗”

การพิจารณาปฏิจสมุปบาท

สำหรับบุคคลที่ยังไม่รู้แจ้ง

ขอได้โปรดจำไว้ให้ดีกว่า สำหรับ ผู้ที่ยังไม่รู้แจ้งเรื่องนี้จะเริ่มต้นพิจารณาจาก อวิชา-สังขาร-วิญญาณ ๗๗ ไปโดยลำดับนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะไม่มี ข้อเท็จจริง หรือ ข้อมูล ที่จะเป็นหลักให้พิจารณา โดยเฉพาะคนที่ จะรู้ว่า เพราะมีอวิชาจึงมีสังขาร ๗๗ นั้น อวิชาคือการไม่รู้แจ้งอริยสัจสี่ อริยสัจสี่ก็คือทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค คำว่า นิโรธ ซึ่งหมายถึง ความดับไม่มีเหลือของ ตัณหานั้น เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ จะรู้ไม่ได้ว่า นิโรธเป็น

อย่างไร การรู้ตามตำรา แต่ยังไม่ถึง ไม่เรียกว่า รู้
 แจ่มนิโรธ ฉะนั้นคนที่รู้แจ่มจริง ๆ ว่านิโรธเป็นอย่างไร
 ก็ต่อเมื่อตัดต้นเหตุทุกอย่างในสันดานของตนได้เด็ดขาด
 การรู้แจ่มนิโรธ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การเข้าถึงหรือการ
 ได้สัมผัสกับนิพพาน คือความสงบอันประณีต เมื่อ
 เข้าถึงความสงบอันนี้ จึงจะรู้แจ่มจริง ๆ ว่าทุกข์คืออะไร
 ต้นเหตุคือต้นเหตุแห่งทุกข์ การละต้นเหตุเสียได้ คือ
 ความพ้นทุกข์หรือที่สุดแห่งความพ้นทุกข์ มรรคมีองค์
 แปดคือทางให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ ฉะนั้นในเมื่อยังไม่รู้
 แจ่มว่า นิโรธคืออะไร ก็จะไม่รู้ว่า เพราะอวิชาไม่มี
 สังขารจึงไม่มี เพราะสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี ฯลฯ
 ด้วยเหตุนี้ พระวิปัสสิพุทธเจ้า ในขณะที่ยังเป็นโพธิสัตว์
 อยู่ ยังไม่ได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังไม่ได้
 บรรลุถึงนิพพาน จึงทรงพิจารณาย้อนไปได้เพียงแต่

เพราะมีวิญญาณ จึงมีนามรูป วิญญาณเป็น
 ปัจจัยให้เกิดนามรูป

เพราะมีนามรูป จึงมีวิญญาณ นามรูปเป็น
 ปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

ขอให้สังเกตว่า ในมหาปทานสูตรนี้ จะมีกล่าวไว้เพียงเท่านี้ ขอให้นึกถึงคำที่กล่าวมาแล้วว่า :-

โลกนี้ถึงความยาก ย่อมเกิดแก่ตายและเวียนตายเวียนเกิด ก็แต่บุคคลไม่รู้ชัดถึงนิสสรณะ คือการออกไปจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไม่รู้ การพ้นทุกข์คือพ้นจากชราและมรณะนี้ จักปรากฏได้เมื่อไรเล่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีหนอ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย (ดูในเล่มนี้ หน้า ๔๘๐)

วิญญาณมีเพราะมีนามรูป

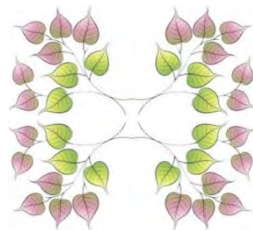
นามรูปมีเพราะมีวิญญาณ

ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ควรจะจดจำก็คือ พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในสมัยที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น พระองค์ทรงพิจารณาย้อนไปย้อนมาคือพิจารณาโดยอนุโลมและปฏิโลมได้เพียงแต่ วิญญาณย่อมมาจากนามรูป และนามรูปก็มาจาก วิญญาณ ยังไม่ทรงรู้ว่า วิญญาณมีเพราะสังขารเป็น

ปัจจัย สังขารมีเพราะมีอริชาเป็นปัจจัย ต่อมาภายหลัง เมื่อทรงพิจารณาถึงความเกิดและความดับของนามรูป คือทรงพิจารณาว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ๆ ความดับของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ ๆ จนกระทั่งเกิดนิพพาน วิราคะ วิมุต สันติ นิพพานโดยลำดับแล้ว จึงได้รู้แจ้งชัดว่า วิญญาณเกิดเพราะมีสังขารเป็นปัจจัย สังขารมีเพราะอริชาเป็นปัจจัย หรือพูดอีกนัยหนึ่ง เพราะมีอริชาจึงมีสังขาร เพราะมีสังขารจึงมีวิญญาณความรู้แจ้งในหัวข้อทั้งสองเกิดขึ้นก็เพราะได้เข้าถึงความดับสนิทของ วิญญาณ คือการเข้าถึงนิโรธ ถ้ายังเข้าไม่ถึงนิโรธ เพราะ ตัณหาในสันดานยังไม่สิ้น ก็จะไม่รู้แจ้งไม่ได้ว่า เพราะมีอริชา จึงมีสังขาร เพราะมีสังขารจึงมีวิญญาณ

เพราะฉะนั้นจึงสังเกตให้ดีกว่า ในบางสูตรเช่น โภธิราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ในคืนวัน ตรีสุริยยามที่สามนั้น พระองค์ทรงพิจารณาว่า **เพราะมีอริชา จึงมีสังขาร เพราะมีสังขาร จึงมีวิญญาณ** ฯลฯ อีกนัยหนึ่ง **เพราะอริชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขาร**

ดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ สำหรับในกรณีอย่างนี้
หมายความว่า พระองค์ตรัสแล้วว่า ในคืนวันตรัสรู้
นั้น **ปฏิจจสมุปบาทที่พระองค์ก็ทรงรู้แจ้งนั้น มีลำดับ**
หัวข้อตั้งแต่ต้นเป็นอย่างไร แต่ไม่ได้ตรัสถึงการเริ่มต้น
ว่า พระองค์ทรงเริ่มพิจารณาอะไรก่อน จนกระทั่งใน
ที่ลุดก็ทรงรู้แจ้งแทงตลอดทั้งหมดว่า เพราะมีวิชา จึง
มีสังขาร ฯลฯ เรื่องอย่างนี้สำคัญมาก คนที่ศึกษาเพียงแต่
พระสูตรใดพระสูตรหนึ่ง โดยไม่ได้ศึกษาพระสูตรอื่น ๆ
ด้วย ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้ แต่อย่างไรก็ตาม เรื่อง
ปฏิจจสมุปบาทนี้ จะมีอธิบายโดยละเอียดในหัวข้อเรื่อง
อาสวัคชญาณ ซึ่งเป็นหนังสือที่จะเขียนต่อจากเรื่อง
เจโตปริยญาณและทิพยโสตญาณ ซึ่งเป็นหนังสือ
อภิญญา เล่ม ๒ อาสวัคชญาณเป็นหนังสือ อภิญญา
เล่ม ๓

รายนามผู้มีจิตศรัทธาร่วมทำบุญ

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-Book)

(หนังสือ อ.พร รัตนสุวรรณ)

๑. ห้างทองเทพนำชัย (เตาปูน) โดยคุณแหลม-คุณชลิกา โรจนโกศล และครอบครัว ๘,๐๐๐ บาท
๒. ห้างทองเทพนำชัย (นนทบุรี) โดยคุณชาญวิทย์ รัตนธรรมกุล ๖,๐๐๐ บาท
๓. คุณอวยชัย-คุณศมานันท์ รัตนธรรมกุล และครอบครัว ๑๔,๐๐๐ บาท
๔. ดร.นันทพล-คุณอโณทัย-คุณวันปิยะ โรจนโกศล ๓,๐๐๐ บาท
๕. คุณพจน์-คุณกาญจน์ลภิณี-คุณกฤษณ์พีระ รัตนธรรมศรี ๓,๐๐๐ บาท
๖. คุณทศพล-คุณภคมน-ต.ญ.สุภัทสร-ต.ญ.วรัปสร รัตนธรรมกุล ๑๖,๐๐๐ บาท
๗. โรงงานทองเทพนำชัย ๑๕,๐๐๐ บาท
๘. คุณอภิรัตน์ รัตนธรรมกุล ๓,๐๐๐ บาท
๙. คุณธงชัย-คุณนฤมล-คุณวรัญญา จึงประพฤติ และครอบครัว ๖,๐๐๐ บาท
๑๐. ครอบครัวศรีสุธัญลักษณ์ ๙,๐๐๐ บาท
๑๑. คุณธีร-คุณพรมา หอมศิริวรรณ, คุณลลิตชัย-คุณปาริชาติ-ต.ช.วณฤทธิ-ต.ญ.อุสา หอมศิริวรรณ และบริษัท สำนักกฎหมาย ลลิตชัยแอนด์แอสโซซิเอทส์ จำกัด ๑๕,๐๐๐ บาท
๑๒. คุณศักดิ์-คุณรัชนี วงศ์วิสกุล และครอบครัว ๑๕,๐๐๐ บาท
๑๓. คุณพ่อเม่งซี่ แซ่โอ้ว-คุณแม่อาบ้วย แซ่ตั้ง ๓,๐๐๐ บาท
๑๔. คุณพ่อเล็ก-คุณแม่สินี รัตนธรรมกุล ๓,๐๐๐ บาท
๑๕. คุณพ่อใจเกียง แซ่แต้-คุณแม่เง็กเกี้ยว แซ่เลียง ๓,๐๐๐ บาท
๑๖. คุณอรพรรณ-คุณรัชนีพงษ์ รัตนธรรมกุล ๓,๐๐๐ บาท
๑๗. ห้างทองไทยศิลป์ ๑ โดยคุณวิศรุต-คุณรัชนี บุญบรรเจิดสุข ๕,๐๐๐ บาท

๑๘. ห้างทองไทยศิลป์ ๒ โดยคุณสุวรรณ-คุณลภัด บุญบรรเจิดสุข และครอบครัว	๖,๐๐๐ บาท
๑๙. ห้างทองไทยศิลป์ ๓ โดยคุณสุรชาติ-คุณกิตติมา บุญบรรเจิดสุข และครอบครัว	๖,๐๐๐ บาท
๒๐. คุณพ่อประเสริฐ-คุณแม่อาลัย บุญบรรเจิดสุข	๓,๐๐๐ บาท
๒๑. คุณจิระชัย-คุณทัศนีย์ ไกรกังวาล และครอบครัว	๖,๐๐๐ บาท
๒๒. คุณกิตติ-คุณวันทนีย์ รัตนศรีวิจิตร และครอบครัว	๖,๐๐๐ บาท
๒๓. คุณตาชี่เอียง แซ่ฉั่ว - คุณยายโซว แซ่ลิ้ม	๓,๐๐๐ บาท
๒๔. คุณเอี้ยงฮวง บุญบรรเจิดสุข	๖,๐๐๐ บาท
๒๕. คุณทวี-คุณนัยนา สีลาเวชบุตร	๓,๕๐๐ บาท
๒๖. คุณศุภกฤต สีลาเวชบุตร และครอบครัว	๓,๐๐๐ บาท
๒๗. คุณปริญญา-คุณลानी สีลาเวชบุตร	๓,๐๐๐ บาท
๒๘. คุณภิญญา สีลาเวชบุตร	๓,๐๐๐ บาท
๒๙. ครอบครัวอมรสิทธิ์	๘,๐๐๐ บาท
๓๐. คุณชัชชัย จันทร์ศุภฤกษ์	๓,๐๐๐ บาท
๓๑. บริษัท ปารมิตา สตูดิโอ จำกัด	๓,๐๐๐ บาท
๓๒. ครอบครัวหงส์เงิน	๕,๐๐๐ บาท
๓๓. คุณณัฐพล-คุณศุภาวณี ศรีสุทธิลักษณ์	๓,๐๐๐ บาท
๓๔. คุณนริศ เรเชียงแสน-คุณแม่บุญมี คำเอี่ยม	๓,๐๐๐ บาท
๓๕. คุณสุวัชรี เล็กศรีสกุล และครอบครัว	๓,๐๐๐ บาท

ณ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๓

อภิธาน

เล่ม ๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์วิญญาน ๔๓/๒ ถนนสามเสน
บางลำพู กรุงเทพมหานคร โทร. ๐-๒๒๘๒-๒๐๒๕
น.ส.ศรีเพ็ญ จัตูหะศรี ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๖

*** จัดทำในรูปแบบ E-Book ณ เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๖๔